

**Установа адукацыі
«Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»**

Філалагічна факультэт
Кафедра беларускай культуры і фалькларыстыкі

УЗГОДНЕНА
Загадчык кафедры
беларускай культуры і фалькларыстыкі
_____ В.С. Новак
__ _____ 2017 г.

УЗГОДНЕНА
Дэкан
філалагічнага факультэта
_____ У.А. Бобрык
__ _____ 2017 г.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС ПА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ

БЕЛАРУСКАЯ МОВА (ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА)

для спецыяльнасцей:

- 1-75 01 01 Лясная гаспадарка
- 1-75 01 01 Лясная гаспадарка (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй)
- 1-31 01 01-02 Біялогія (навукова-педагагічная дзейнасць)
- 1-33 01 02 Геаэкалогія
- 1-31 02 01-02 Геаграфія
- 1-51 01 01 Геалогія і разведка радовішчаў карысных выкапняў
- 1-21 03 01-01 Гісторыя (айчынная і ўсеагульная)
- 1-23 01 12-04 Музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны

Складальнікі:

Кастрыца А.А., дацэнт кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі
УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;
Вяргеенка С.А., дацэнт кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі
УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;
Палуян А.М., дацэнт кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі УА “ГДУ
імя Ф. Скарыны”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;
Панкова Н.М., асістэнт кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі
УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”.

Разгледжана і зацверджана
на пасяджэнні навукова-метадычнага савета
ГДУ імя Ф. Скарыны
Пратакол №

. .2017

ЗМЕСТ

Уводзіны	3
Частка 1. Тэарэтычны матэрыял (Палуян А.М.)	5
1.1 Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей.....	5
1.2 Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму.....	18
1.2.1 Білінгвізм і яго аспекты.....	18
1.2.2 Моўная інтэрферэнцыя і яе віды.....	19
1.2.3 Трасянка як моўная з’ява.....	21
1.2.4 Арфаэпічныя нормы беларускай мовы.....	22
1.2.5 Арфаграфічныя нормы беларускай мовы.....	23
1.2.6 Марфалагічныя нормы беларускай мовы.....	34
1.2.7 Асаблівасці дапасавання і кіравання ў беларускай мове.....	45
1.3 Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы.....	47
1.4 Функцыянальныя стылі маўлення.....	55
1.5 Навуковы стыль.....	57
1.6 Афіцыйна-справавы стыль.....	60
1.7 Культура прафесійнага маўлення.....	70
Частка 2. Заданні для практычных заняткаў	73
2.1 Практычныя заданні для студэнтаў біялагічнага факультэта (Кастрыца А.А.).....	73
2.2 Практычныя заданні для студэнтаў геолага-геаграфічнага факультэта (Вяргеенка С.А.).....	108
2.3 Практычныя заданні для студэнтаў гістарычнага факультэта (Панкова Н.М.).....	148
Частка 3. Дадатковы матэрыял (Палуян А.М., Кастрыца А.А., Вяргеенка С.А., Панкова Н.М.)	185
3.1 Асноўныя паняцці і тэрміны.....	185
3.2 Кароткі руска-беларускі слоўнік тэрмінаў (па спецыяльнасцях).....	187
3.3 Тэксты да самастойнай работы студэнтаў (па спецыяльнасцях).....	204
3.4 Тэмы вусных паведамленняў і рэфератаў.....	228
3.5 Спіс рэкамендуемай літаратуры.....	232
3.6 Заліковыя пытанні.....	235
3.7 Беларуская мова (прафесійная лексіка). Вучэбная праграма ўстанова вышэйшай адукацыі па вучэбнай дысцыпліне для спецыяльнасцей універсітэта.....	236

УВОДЗІНЫ

Курс «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» уведзены на нефілалагічных факультэтах, каб садзейнічаць развіццю вуснай і пісьмовай мовы студэнтаў розных спецыяльнасцяў, будучых спецыялістаў.

Дысцыпліна «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» накіравана на засваенне і прафесійнае прымяненне беларускай навуковай тэрміналогіі, выпрацоўку ў студэнтаў уменняў правільна ўспрымаць розную інфармацыю на беларускай мове, а таксама дакладна і асэнсавана выказаць любую думку, спрыяць павышэнню грамадскага прэстыжу беларускай літаратурнай мовы як мовы тытульнай нацыі ў Рэспубліцы Беларусь.

Мэта дысцыпліны – выпрацоўка і замацаванне практычных уменняў і навыкаў граматычнага карыстання вуснай і пісьмовай мовай; развіццё моўна-эстэтычнага густу студэнтаў, звязанага з чысцінёй і правільнасцю маўлення; пашырэнне і ўзбагачэнне прафесійнага лексічнага запасу будучых спецыялістаў, выпрацоўка ўменняў практычнага карыстання тэрміналогіяй і прафесійнай лексікай па абранай спецыяльнасці; фарміраванне ўстаноўкі на практычнае ўкараненне атрыманых студэнтамі ведаў у іх прафесійнай дзейнасці і іншых сферах сацыяльнай актыўнасці; выхаванне любові і павагі да мастацкага слова, духоўнай і інтэлектуальнай спадчыны беларускага народа, пачуцця нацыянальнай самапавагі і самаідэнтыфікацыі, імкнення да далейшага ўзбагачэння беларускай мовы.

Задачы дысцыпліны:

- сфарміраваць у студэнтаў разуменне неабходнасці ведаць і карыстацца беларускай мовай у прафесійнай дзейнасці;
- даць студэнтам неабходную сістэму ведаў аб лексічным складзе, тэрміналогіі і маўленчай культуры;
- дапамагчы студэнтам усвядоміць месца беларускай мовы ў развіцці нацыянальнай культуры;
- садзейнічаць падрыхтоўцы высокаадукаваных, творчых і крытычна думачых спецыялістаў, здольных вырашаць складаныя моўна-сацыяльныя праблемы бытавання беларускай мовы ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму.

Патрабаванні да ведаў і ўменняў

Студэнты павінны ведаць:

- ролю мовы і маўлення ў працэсе сацыяльных зносін;
- функцыі беларускай мовы як асноватворнага кампанента нацыянальнай культуры;
- месца і ролю беларускай мовы ў славянскай і еўрапейскай супольнасці народаў і моў;
- сістэму лексічных, граматычных і стылістычных сродкаў беларускай мовы;
- поўны набор прафесійнай лексікі;
- тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі па адпаведных сферах навукова-прафесійнай дзейнасці.

Студэнты павінны **умець**:

- граматна карыстацца вуснай і пісьмовай мовай;
- адэкватна ўспрымаць прафесійныя тэксты і навуковую галіновую інфармацыю;
- перакладаць, анатаваць і рэферыраваць прафесійна арыентаваныя тэксты;
- складаць і весці на беларускай мове дзелавую дакументацыю, рыхтаваць навуковыя і публічныя выступленні і г.д.;
- выконваць тэсты і тэставыя заданні, якія садзейнічаюць замацаванню вучэбнага матэрыялу.

Студэнты павінны набыць **навыкі і якасці**:

- рацыянальных і эфектыўных моўных паводзін у разнастайных сітуацыях прафесійных і дзелавых зносін;
- эфектыўна карыстацца моўнымі сродкамі беларускай мовы ў практычнай дзейнасці;
- адэкватна перакладаць навуковыя, спецыяльныя тэксты з рускай на беларускую мову і наадварот, улічваючы стылістычную прыналежнасць і асаблівасці лексіка-граматычнай будовы тэкста;
- кампрэсіі і разгортвання навуковай інфармацыі, анатавання і рэферыравання;
- граматычнага афармлення дзелавых дакументаў і лістоў;
- падрыхтоўка і правядзенне грамадскіх выступаў, дзелавых гутарак;
- талерантных моўных паводзін ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму.

Дысцыпліна «Беларуская мова (прафесійная лексіка)», якая абапіраецца на асновы школьнай праграмы, павінна сістэматызаваць і паглыбіць веды студэнтаў па фанетыцы і арфаэпіі, марфалогіі і правапісе, лексіцы і фразеалогіі, каб павысіць іх моўную культуру і падрыхтаваць да выкарыстання беларускай мовы ў прафесійнай дзейнасці.

Праграма курса скіравана на замацаванне і паглыбленне ведаў студэнтаў на ўсіх моўных узроўнях, выяўленне спецыфікі беларускай мовы, авалоданне навуковай тэрміналогіяй адпаведна выбранай прафесіі, уменне карыстацца тлумачальнымі, перакладнымі і спецыяльнымі слоўнікамі і дапаможнікамі. З улікам таго, што на Беларусі ў якасці дзяржаўнай выступае не толькі беларуская, але і руская мова, у выкладанні курса значная ўвага павінна ўдзяляцца супастаўленню і выяўленню адрозненняў абедзвюх моў.

ЧАСТКА 1

1.1. БЕЛАРУСКАЯ МОВА І ЯЕ МЕСЦА Ё СІСТЭМЕ АГУЛЬНАЧАЛАВЕЧЫХ І НАЦЫЯНАЛЬНЫХ КАШТОЎНАСЦЕЙ

1.1.1 Роля мовы ў грамадстве і яе функцыі

Пры дапамозе мовы людзі абменьваюцца інфармацыяй, наладжваюць кантакты, выказваюць адзін аднаму свае думкі, пачуцці. З яе дапамогай людзі ўсведамляюць і асэнсоўваюць свет, захоўваюць і перадаюць ад пакалення да пакалення набытыя веды і вопыт. Такі універсальны характар мовы вызначае разнастайнасць яе функцый.

Камунікацыйная функцыя (функцыя зносін) 1) раскрывае сацыяльны, грамадскі характар мовы, бо па-за грамадствам мова спыняе сваё існаванне (хоць і захоўваецца ў выглядзе пісьма або гукавых запісаў); 2) выяўляе псіхічную прыроду мовы, таму што мова рэалізуецца ў выглядзе маўлення толькі ў час яе выкарыстоўвання людзьмі, калі яна ажывае ў іх свядомасці, матэрыялізуецца праз маўленне, якое перадаецца і ўспрымаецца органамі чалавека; 3) далучае чалавека да пэўнага калектыву людзей.

Адной з істотных функцый мовы з'яўляецца **пазнавальная**: чалавечае пазнанне грунтуецца на ведах, якія фіксуюцца, назапашваюцца, класіфікуюцца, абагульняюцца з дапамогай мовы. Мова адначасова служыць інструментам пазнання, таму што стварэнне і ўзбагачэнне асноўных катэгорый мыслення (паняццяў) адбываецца на аснове мовы. Мова – галоўны сродак набыцця ведаў, іх пашырэння, узбагачэння, удакладнення.

У складзе камунікацыйнай функцыі мовы вылучаюцца:

рэгулятыўная, ці фатычная (лац. *fatum* – выраз) – функцыя наладжвання кантактаў, рэгулявання адносін паміж людзьмі;

акумулятыўная – функцыя назапашвання, захавання традыцый, культуры, гісторыі, нацыянальнай свядомасці народа. Мова захоўвае спадчыну нацыі, звязвае продкаў і нашчадкаў.

*У складзе пазнавальнай функцыі можна вылучыць **намінатыўную*** (лац. *nominatio* – называнне, найменне), г. зн. функцыю наймення прадметаў, з'яў рэчаіснасці. Пазнаючы свет, чалавек пастаянна сутыкаецца з неабходнасцю называць прадметы, з'явы, працэсы сродкамі мовы (у першую чаргу – словамі). Але называнне – гэта разам з тым працэс размежавання і атаясамлівання з'яў рэчаіснасці, ці, інакш, працэс пазнання рэчаіснасці. Невыпадкова гавораць: назваць – значыць зразумець.

Паколькі пазнавальная функцыя звязана з рознымі формамі псіхічнай дзейнасці чалавека, у складзе яе можна вылучыць **эмацыйную (экспрэсіўную) функцыю** – г. зн. функцыю выражэння эмоцый, пачуццяў, настрою, адносін да тэмы. Праз мову чалавека выяўляюцца яго здольнасці, вопыт, эрудыцыя, інтэлект, унутраны свет. Эмацыйная функцыя, якая найбольш выразна выступае ў інтанацыі, выклічніках, у розных формах мадальнасці (адносінах

аўтара да зместу паведамлення), ацэнчаных суфіксах і інш., па сутнасці, пранізвае ўсе ўзроўні мовы.

З камунікатыўнай і пазнавальнай функцыямі звязана **эстэтычная, ці паэтычная (мастацкая), функцыя**, сутнасць якой у здольнасці мовы ўздзейнічаць на пачуцці і думкі чалавека не толькі зместам, але і самой вонкавай формай: гучаннем, адборам і спалучэннем слоў і інш. Гэтая функцыя праяўляецца ў імкненні да рытмічнасці, мілагучнасці, вобразнасці маўлення і ўвасабляецца ў мастацкай прозе, паэзіі, сцэнічным маўленні, красамоўстве.

У свядомасці чалавека адлюстроўваецца знешняя рэчаіснасць, і змест мовы як арганічная частка свядомасці таксама адлюстроўвае ў сабе гэту рэчаіснасць. У падмурку значэнняў практычна ўсіх знамянальных слоў так ці інакш ляжаць адпаведныя паняцці, у якіх увасабляюцца ўяўленні чалавека аб адлюстраваных у яго свядомасці знешніх прадметах. Гэта значыць, што мы маем падставу гаварыць пра наяўнасць у мове **функцыі адлюстравання**.

Для многіх моў свету важнай з'яўляецца **этнічная функцыя**, калі мова выступае прыкметай, сімвалам нацыі, сродкам этнічнай кансалідацыі. Асабліва выразна гэтая функцыя праяўляецца ў сітуацыях, дзе існуе культурна-моўная асіміляцыя аднаго народа другім. Мова ў такім выпадку з'яўляецца фактарам еднасці (ці адраджэння) этнасу. Народ імкнецца захаваць яе як сведчанне сваёй нацыянальна-гістарычнай адметнасці і культурна-духоўнай самабытнасці. Для беларускай мовы гэтая функцыя набывае асаблівае значэнне, паколькі Беларусь як самастойная дзяржава можа выйсці на міжнародны ўзровень толькі пры ўмове валодання нацыянальнымі традыцыямі, нацыянальнай спадчынай, культурай і мовай.

Розныя функцыі мовы рэдка выступаюць у маўленні ў чыстым выглядзе. Як правіла, у працэсе камунікацыі яны спалучаюцца адна з адной, бо зносіны звычайна патрабуюць выражэння не толькі думак, але і эмоцый, волі і г. д.

1.1.2 Гіпотэзы паходжання мовы

У сучаснай навуцы *існуе некалькі філасофскіх і натуралістычных гіпотэз паходжання мовы*. Аналізуючы розныя падыходы ў вырашэнні гэтай праблемы, можна выдзеліць два асноўныя накірункі: а) мова створана чалавекам у працэсе яго эвалюцыйнага развіцця; б) мова створана звышнатуральнай сілай.

Адна з самых старажытных філасофскіх канцэпцый -- **лагасічная (логасная)** тэорыя. У яе аснове ляжыць міфалага-рэлігійнае ўяўленне пра мову як дар Бога. Паводле гэтай канцэпцыі, мова ("слова") існавала задоўга да з'яўлення чалавека і ўвасабляла сабой дух, валодала магічнай сілай. "Слова" разглядалася як першааснова ўсяго, што існавала ў прыродзе, як энергія і сродак, якія стварылі свет з першаснага хаосу: "У пачатку было Слова, і Слова было ў Бога, і Слова было Бог. Яно было спачатку ў Бога. Усё праз Яго пачало быць, і без Яго нічога не пачало быць, што пачало быць" ("Евангелле ад Іаана). Падобныя тлумачэнні, толькі ў іншых тэрмінах, ляжаць у аснове індуізму і канфуцыянства. Побач з Божым паходжаннем мовы хрысціянская філасофія

тлумачыць слова і як чалавечую з'яву. Бог стварае чалавека і адкрывае яму дар слова, г.зн. Божае слова, якое стварыла чалавека, становіцца потым здабыткам чалавека.

Пытанне пра паходжанне мовы разглядалася і ў антычнай філасофіі. Яшчэ ў VII-VI ст. да н.э. старажытнагрэчаскія вучоныя імкнуліся знайсці сувязь паміж словамі, «імёнамі» і высветліць, які характар паходжання мовы – прыродны ці ўмоўны. Пазней гэтыя праблемы асэнсоўваліся ў філасофіі эпохі сярэдніх вякоў і Адраджэння.

У XVI стагоддзі ў Еўропе з'явілася і стала пашырацца **тэорыя “грамадскай дамоўленасці”**, паводле якой не Божае “Слова-Логас”, а сам чалавек з'яўляецца стваральнікам усяго існага на зямлі, у тым ліку і мовы. Менавіта грамадская дамоўленасць адрознівае чалавечае грамадства ад першабытнага статку. Аднак гэтая тэорыя, называючы творцу мовы, не змагла растлумачыць прыроду яе ўзнікнення, а таксама працэс авалодання чалавека мовай.

З цягам часу ўзніклі натуралістычныя гіпотэзы паходжання мовы. Так, згодна з **гукапераймальнай гіпотэзай** мова паходзіць ад пераймання чалавекам шматлікіх і разнастайных гукаў навакольнага свету (крыкі жывёл, спеў птушак, шум ветру, шапацення лісця, гул грому, плёскат хваляў і г.д.). Гэтыя гукаперайманні (*гаў-гаў, мяў-мяў, ку-ку, му-у-у, буль-буль* і інш.) сталі асновай слоў-назваў чалавечай мовы.

Выклікавая гіпотэза звязвае паходжанне мовы з тымі натуральнымі, інстынктыўнымі гукамі, якімі насычана біялагічнае жыццё чалавека (кашаль, хрып, сапенне, гукі, выкліканыя пачуццём болю, радасці, абурэння і г.д.).

Найбольшае пашырэнне атрымала распрацаваная ў XIX стагоддзі **матэрыялістычная (працоўная, сацыяльная) тэорыя паходжання мовы**, паводле якой мова ўзнікла як вынік супольнай дзейнасці першабытных людзей. У час сумеснай працы ўзнікалі сітуацыі, калі неабходна было ўзгадніць свае дзеянні, што і прымусіла старажытнага чалавека падаваць гукавыя сігналы. Пры гэтым адбывалася перабудова органаў маўлення, якая і прывяла іх да здольнасці ствараць членападзельныя гукі. Паступова з развіццём грамадства, з падзелам відаў працоўнай дзейнасці, з удасканаленнем працэсаў і сродкаў працы ўдасканальваліся мысленне чалавека і формы адлюстравання яго ў мове.

Некаторыя даследчыкі лічаць, што этапы фарміравання і станаўлення мовы можна прасачыць на прыкладзе дзіцяці. За тры гады яно паўтарае ўвесь шлях, які прайшло чалавецтва ад прымітыўных гукаў да членападзельнай мовы.

Як бы ні вырашалася ў навуцы праблема паходжання мовы, відавочным для ўсіх нас з'яўляецца тое, што жыццё мовы цесна звязана з жыццём грамадства. Мова не толькі дапамагае людзям зразумець адзін аднаго, але і захаваць здабыткі чалавечай гісторыі, навукі і культуры.

1.1.3 Класіфікацыя моў свету і месца беларускай мовы сярод іншых моў свету

Паводле звестак навукоўцаў, у нашы дні вядома каля 5000 розных (жывых і мёртвых) моў, з якіх на 180 мовах размаўляюць амаль тры з паловай мільярды жыхароў нашай планеты, а астатнія мовы абслугоўваюць нязначную частку насельніцтва, іншы раз мовай карыстаюцца сотні і нават дзесяткі людзей.

У залежнасці ад паходжання і наяўнасці ці адсутнасці агульных рыс усе мовы свету падзяляюцца на роднасныя і няроднасныя. Роднасныя мовы аб'ядноўваюцца ў вялікія групы, або сем'і, моў.

Навука пра мову выдзяляе *індаеўрапейскую, іберыйска-каўказскую, фіна-ўгорскую, цюркскую, мангольскую, тунгуса-маньчжурскую, кітайска-тыбецкую, дравідыйскую, семіта-хаміцкую, кайсанскую і іншыя сем'і моў*, кожная з якіх складаецца альбо з некалькіх груп (напрыклад, фіна-ўгорская сям'я падзяляецца на дзве групы – фінскую і ўгорскую, якія ў сваю чаргу складаюцца з некалькіх моў), альбо з некалькіх моў (напрыклад, дравідыйская сям'я ўключае мовы тэлугу, тамільскую, малаялам, каннара і інш., што пашыраны на поўдні Індыі, часткова на Цэйлоне, у асобных раёнах Пакістана і Афганістана).

Некаторыя мовы з'яўляюцца ізаляванымі, яны не ўваходзяць у склад сем'яў або груп, напрыклад, японская мова, карэйская.

Беларуская мова ўваходзіць у адну з самых вялікіх сем'яў Еўразіі – індаеўрапейскую.

Па ступені роднасці *індаеўрапейская сям'я моў падзяляецца на 16 моўных груп:*

балтыйская (літоўская, латышская (жывыя) і пруская, яцвяжская (мёртвыя));

германская (дацкая, нарвежская, шведская, ісландская, фарэрская, нямецкая, англійская, галандская (нідэрландская), фламандская, ідыш (новаяўрэйская), мёртвыя – гоцкая, бургундская, вандальская);

індыйская (хіндустані, пенджабі, бенгалі, орыя, біхары, цыганская (жывыя) і ведыйская, санскрыт, пракрыты (мёртвыя));

іранская (персідская, таджыкская, курдская, тацкая, пушту (афганская), асецінская (жывыя) і мідыйская, парфянская, скіфская (мёртвыя));

кельцкая (ірландская, шатландская, брэтонская, уэльская (валійская), гальская);

раманская (іспанская, французская, партугальская, італьянская, правансальская, каталанская, румынская, малдаўская, рэтараманская і мёртвая лацінская);

славянская, у якой вылучаюцца тры падгрупы: заходнеславянская (польская, кашубская, чэшская, славацкая, сербскалужыцкая і мёртвая палабская); паўднёvasлавянская (балгарская, македонская, сербскахарвацкая і мёртвая стараславянская); *усходнеславянская* (беларуская, украінская, руская).

У індаеўрапейскую моўную сям'ю ўваходзяць асобныя мовы – грэчаская, албанская, армянская.

1.1.4 Агульнаўсходнеславянскі перыяд у гісторыі беларускай мовы

У канцы X ст. на нашыя землі прыйшло **хрысціянства**, разам з ім і пісьменнасць на **стараславянскай (царкоўнаславянскай) мове** – першай літаратурна-пісьмовай мове ўсходніх славян (успомнім асветнікаў Кірылу і Мяфодзія). На гэты час яшчэ не было кнігадрукавання, таму ўсе пісьмовыя помнікі рукапісныя (буйныя цэнтры старажытнай пісьменнасці на Беларусі: Полацк, Тураў, Пінск, Смаленск, Слуцк, Мазыр). Царкоўнаславянскай мовай карысталіся не толькі пры перапісванні свяшчэнных тэкстаў, але і для стварэння арыгінальных твораў рэлігійнага зместу (*казанні, павучанні, словы, малітвы, словы-прамовы* царкоўнага дзеяча, філосафа палескага Златавуста епіскапа **Кірылы Тураўскага**; пісьмовая спадчына пісьменнікаў-асветнікаў **Клімента Смаляціча і Аўраама Смаленскага**. Асаблівай увагі заслугоўвае культурна-асветніцкая дзейнасць **Ефрасінні Полацкай**: заснавала жаночы і мужчынскі манастыры і царкву ў Полацку, скрыпторыі – майстэрні, у якіх перапісваліся свяшчэнныя кнігі; па яе загаду майстрам Лазарам Богшам у 1161 г. быў створаны надзвычайнай прыгажосці крыж, надпіс на якім зроблены таксама на царкоўнаславянскай мове. Старажытныя беларускія пісьменнікі-асветнікі былі людзьмі высокай культуры, якія ведалі не толькі Біблію, але і антычную літаратуру – Гамера, Платона, Арыстоцеля.

Дзяржаўнай жа мовай Кіеўскай Русі з'яўлялася *старажытнаўсходнеславянская, ці старажытнаруская*, мова, утвораная шляхам сінтэзу стараславянскай мовы і жывой гутарковай мовы ўсходніх славян. Нагадаем, што тэрмін «старажытнаруская» звязваецца не з сучаснай рускай мовай (велькарускай), а адносіцца ў роўнай ступені да ўсіх трох усходнеславянскіх моў. На старажытнаўсходнеславянскай мове напісаны такія творы, як «Слова пра паход Ігараў», «Аповесць мінулых гадоў», «Руская праўда», «Слова мітрапаліта Іларыёна», «Астрамірава Евангелле», творы Уладзіміра Манамаха, а таксама шматлікія *гандлёвыя дагаворы, граматы, грашовыя разлікі* (*Дагаворная грамата смаленскага князя Мсціслава Давыдавіча з Рыгай і Гоцкім берагам 1229г., Грамата Гердзена 1264г., Грамата полацкага князя Ізяслава каля 1265г., Дагавор Полацка з Рыгай каля 1330г., «Руская праўда»*); *надпісы на прадметах матэрыяльнай культуры* (*надпіс на крыжы Ефрасінні Полацкай 1161г.; надпісы на камянях, высечаныя ў гонар полацкага князя Барыса; надпіс на камені 1171г. ў гонар князя Рагвалода; берасцяныя граматы*).

Ужо ў гэты час у літаратурна-пісьмовай мове ўсходніх славян вылучаецца як мінімум тры стылі: *справавы, царкоўна-кніжны і свецка-літаратурны* (найбольшая колькасць стараславянскіх элементаў назіраецца ў творах рэлігійнага зместу, менш – у мастацкіх, яшчэ менш – у справавых тэкстах, апошнія з якіх адлюстроўваюць спецыфічныя рысы сучаснай беларускай мовы). Дарэчы, аўтарства «Слова пра паход Ігараў» (XII ст.), на думку рускага даследчыка Б.Зотава, хутчэй за ўсё належыць Кірылу Тураўскаму (вельмі блізкая да «Слова..» манера выкладання думак, пачуццяў з дапамогай мовы, уласцівыя яму выяўленчыя і вобразныя сродкі).

Такім чынам, да XIII ст. існавала адносна адзіная пісьмовая мова ўсходніх славян, аднак гаварылі продкі рускіх, беларусаў і ўкраінцаў па-рознаму. Кожная мова развівалася сваім шляхам.

1.1.5 Функцыянаванне беларускай мовы ў ВКЛ

У XIII ст. пасля распаду Кіеўскай Русі (а гэтакім паспрыялі міжусобныя войны феадалаў) пачалі складвацца асобныя народнасці – беларуская, руская і ўкраінская. Беларуская народнасць утварылася з трох плямён: **крывічы, радзімічы, дрыгавічы**. Тэрмін «Белая Русь» упершыню сустракаецца ў канцы XIV ст. у адносінах толькі да Полацкай зямлі. У далейшым ён пашырыўся на ўсю Беларусь.

Асноўную ролю ў фарміраванні беларускай мовы (даследчыкі называюць яе старабеларускай) адыгралі мясцовыя гаворкі (паўночна-ўсходні і паўднёва-заходні дыялекты). Як асобная самастойная мова яна сфарміравалася ў перыяд, калі нашы землі знаходзіліся ў складзе **Вялікага Княства Літоўскага**. Менавіта ў ВКЛ на працягу XIV-XVI стст. старабеларуская мова выкарыстоўвалася ў якасці **дзяржаўнай**. У пісьмовых дакументах таго часу наша зямля часта называецца Літвой, беларусы – літоўцамі, або літвінамі, у знак таго, што яны былі жыхарамі ВКЛ, а мова – літоўскай, рускай, простаі (продкі ж сучасных літоўцаў называліся жамоітамі і аўкштаітамі).

На беларускай мове былі створаны *летанісы, арыгінальныя і перакладныя мастацкія творы, вучэбная, публіцыстычная, юрыдычная літаратура*; вялася дыпламатычная перапіска (у 1392-1393 гг. хан Арды Тахтамыш піша ліст польскаму каралю Ягайлу на старабеларускай мове). Важна і тое, што на славянскім усходзе распачалося кнігадрукаванне (6 жніўня 1517 г. у Празе Ф. Скарына надрукаваў на царкоўнаславянскай мове Псалтыр). Спынімся на асветніцкай дзейнасці Ф. Скарыны: гуманіст, першадрукар, перакладчык, пісьменнік, рэдактар, мастак. Менавіта ён **узняў беларускую мову і беларускую культуру на еўрапейскі ўзровень** (праз два стагоддзі тое самае паспрабуе зрабіць для рускага народа М.В.Ламаносаў). Гэты перыяд знакаміты такімі вядомымі асветнікамі, людзьмі энцыклапедычнай адукаванасці, як Мікола Гусоўскі, Сымон Будны, Сімяон Полацкі, Васіль Цяпінскі, Андрэй Рымша, Лаўрэнцій Зізаній, Мялеці Смятрыцкі і інш.

Назавём жанры і найбольш вядомыя помнікі літаратуры таго часу.

1. Справавая літаратура, да якой адносіліся гандлёвыя дагаворы, дарчыя граматы, судовыя і пасольскія кнігі, пастановы сейма, справаздачы, каралеўскія наказы, пісьмовыя правы на валоданне зямлёй і інш. Прыклады дадзенага жанру: «Дагавор Полацка з Рыгай» (1330 г.), «Дарчая грамата» Вітаўта літоўскім канонікам (1399), «Судзібнік» караля Казіміра Ягелончыка (1468 г.), «Кніга судовых спраў» (1516 г.) і інш. Помнікі справавой пісьменнасці, як рукапісныя, так і друкаваныя, сабраны ў 600 тамоў Літоўскай метрыкі, дакументы якой даюць уяўленне пра розныя бакі палітычнага, эканамічнага, культурнага жыцця ВКЛ на працягу некалькіх стагоддзяў і з'яўляюцца крыніцай вывучэння беларускай мовы. Найбольш слынным

дакументам гэтага перыяду, безумоўна, лічыцца Статут Вялікага Княства Літоўскага (тры рэдакцыі: 1529 г., 1566 г., 1588 г.), які стаў узорам, асновай для ўпарадкавання права нават у многіх суседніх дзяржавах: Прусіі, Польшчы, Расіі. Доўгі час заставаўся адзіным зборам законаў у Еўропе, быў перакладзены на лацінскую і польскую мовы.

2. Летапісы (захавалася каля 20 збораў) XV-XVII стст. Сярод іх знаходзяцца Супрасльскі збор, Увараўскі збор, Віленскі зборнік, дзе апісваюцца жыццёвыя, ваенныя, княжацкія справы на тэрыторыі нашай краіны. Найбольш знакамітымі з'яўляюцца «Чэці-Мінеі», напісаныя папавічам Бязрозкам з Новагародка, які распавядае пра забойства Святаполкам Барыса і Глеба, а таксама Баркалабаўскі летапіс (апісваюцца падзеі ў наваколлі Быхава).

3. Перакладная жыццёвая літаратура. Пераклады з грэчаскай, сербскай і некаторых іншых моў: «Александрыя» (апісваюцца паходы і подзвігі Аляксандра Македонскага), «Гісторыя Траянскай вайны» (аб заваяванні грэкамі Троі); «Аповесць аб Трыстане», «Гісторыя аб Атыле», «Аповесць пра Баву».

4. Мастацкая і палемічная літаратура: «Метры» Сімяона Полацкага на старабеларускай мове, эпіграмы Андрэя Рымшы, палемічныя прамовы Мялешкі супраць польскага засілля, а таксама вершы невядомых аўтараў.

5. Лінгвістычная літаратура: «Граматыка Словенска», «Лексіс» (тлумачыцца 1061 стараславянскае слова) Лаўрэнція Зізанія, «Граматыка» Мялеція Смятрыцкага, якую пазней М.В. Ламаносаў назаве «вратамі учёности». Дадзеная праца прысвечана апісанню стараславянскай мовы, але, як і ў Л. Зізанія, метамай (май, з дапамогай якой апісваецца іншая мова, у прыватнасці царкоўнаславянская) паслужыла старабеларускай, дзе адзначаюцца рысы жывой беларускай гаворкі: *зацвярдзелы р, аканне*, замена *яць* на *е*, беларускія лексемы *але, друк, праца* і інш.

6. Рэлігійная літаратура: Францыск Скарына (23 кнігі Бібліі, «Малая падарожная кніжыца», «Апостал»), Сымон Будны на старабеларускай мове ў 1562 г. выдае «Катэхізіс»; Васіль Цяпінскі выдаў у сваім перакладзе на старабеларускую мову «Евангелле». Да гэтага ж часу належаць **30 зборнікаў кнігаў** (рукапісныя рэлігійныя кнігі татар, якія з XIV ст. да сённяшніх дзён жывуць на Беларусі). Лінгвістычная каштоўнасць апошніх тэкстаў у тым, што арабскімі літарамі паслядоўна і выразна перадаюцца многія фанетычныя асаблівасці беларускай мовы, якія нерэгулярна, эпізодычна фіксаваліся ў старабеларускіх помніках, напісаных кірыліцай.

Старабеларуская мова на працягу некалькіх стагоддзяў абслугоўвала розныя сферы грамадскага жыцця ў ВКЛ. Яна аказала ўплыў на іншыя мовы, у прыватнасці, на літаратурную мову рускай народнасці. Менавіта гэты перыяд (XIV-XVI стст.) лічыцца росквітам у гісторыі беларускай культуры, мовы, таму вучоныя і назвалі яго «залатым векам».

Аднак далейшы ход развіцця беларускай мовы быў надзвычай неспрыяльным.

1.1.6 Прычыны заняпаду беларускай мовы ў Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі

У 2-й палове XVI ст. пасля аб'яднання Літвы з Польшчай на аснове Люблінскай уніі (1569 г.) беларускія землі ўвайшлі ў склад Рэчы Паспалітай. Пры падтрымцы каталіцкага Рыма Рэч Паспалітая пачынае праводзіць палітыку апалячвання і акаталічвання беларусаў. Якраз у гэты перыяд у абставінах новых палітычных і культурных умоў жыцця беларускага народа сфера выкарыстання беларускай мовы пачала звужацца, што пазней прывяло да яе заняпаду. У складаных палітычных абставінах сярэдзіны 16ст. беларуска-літоўская шляхта зрабілася буйной палітычнай сілай, якая, каб забяспечыць сваё палітычнае і эканамічнае становішча, пачала імкнуцца да ўстанаўлення ў ВКЛ важнейшых дзяржаўных інстытутаў на польскі ўзор. У другой палове 16ст. польская мова і польская культура пачалі інтэнсіўна распаўсюджвацца ў вышэйшых колах беларускага грамадства.

Каб абараніць беларускую мову, у *Статут ВКЛ 1566г. быў уключаны спецыяльны пункт аб ужыванні ў справаходстве беларускай мовы. Гэты пункт быў захаваны ў Статуце 1588г. і ў перакладзе Статута на польскую мову ў 1614г.* Але апошні спецыяльным артыкулам дазваляў каталіцкай царкве ўжываць польскую мову як афіцыйную. Беларускія арыстакраты пачалі пісаць свае прозвішчы польскімі літарамі пад дакументамі на беларускай мове. Пазней у дакументах па-беларуску пісалі толькі традыцыйныя формулы ў пачатку і ў канцы, тады як асноўны тэкст пісаўся па-польску. У сярэдзіне 17ст. некаторы час дакументы пісаліся па-беларуску, але з кароткім выкладам зместу на польскай мове. У 1696г. ўсеагульная канфедэрацыя саслоўяў прыняла пастанову *пісаць справы паперы дзяржаўнага значэння па-польску.*

У канцы XVII ст. беларуская літаратурна-пісьмовая мова прыходзіць у поўны заняпад. Па сутнасці, працягвае развівацца толькі народная гутарковая мова (дыялекты), якая сустракаецца ў шматлікіх помніках фальклору (казкі, паданні, прыказкі, прымаўкі, вершаваныя творы, жарты і г. д.), а таксама ў якасці ўставак у польскамоўныя драматычныя творы для характарыстыкі беларускіх персанажаў. Менавіта з гэтага часу ў галовы тутэйшага насельніцтва ўбівалася негатыўнае, зневажальнае стаўленне да ўсяго беларускага, у першую чаргу да беларускай мовы, якую сталі называць «мовай хамскай, мужыцкай, паганскай». Польская мова лічылася мовай вышэйшага гатунку, панскай, шляхетнай. На вялікі жаль, многія прадстаўнікі беларускай шляхты за пэўныя прывілеі выракаліся не толькі роднай мовы, але і свайго беларускага паходжання.

У канцы XVIII ст. у выніку трох падзелаў Рэчы Паспалітай (1795 г.) беларускія землі ўвайшлі ў склад Расійскай імперыі. Беларускай культуры, у прыватнасці мове, адмаўлялі ў праве на самастойнае існаванне і развіццё. На працягу ўсяго XIX ст. на тэрыторыі Беларусі не існавала ніводнай навучальнай установы на беларускай мове. Вядома выказванне віленскага генерал-губернатара М. Мураўёва, які заяўляў, што для падпарадкавання беларусаў не

трэба ўчыняць ніякіх ваенных дзеянняў: “Сто тысяч рускіх штыкоў не зробіць таго, што зробіць адна руская школа”.

У 1840 годзе ўказам Мікалая I ад 18 ліпеня было забаронена ў афіцыйных дакументах ужываць назву “Беларусь” (уведзена назва “Северо-Западный край”). У гэтым жа годзе было спынена дзеянне на Беларусі Статута ВКЛ 1588 г., а годам раней – у 1839 – была ліквідавана грэка-каталіцкая (уніяцкая) царква, якая вяла набажэнства на беларускай мове (адноўлена ў 1989 годзе пры ўдзеле святара з Англіі А. Надсана).

Адсутнасць свайго нацыянальнага дзяржаўна-палітычнага ўтварэння было галоўнай прычынай таго, што працэс складвання агульнай пісьмова-літаратурнай нацыянальнай мовы адбываўся больш за стагоддзе: ад пачатку XIX ст. да 20-х гадоў XX ст. Паколькі ў значнай ступені традыцыі старабеларускага пісьменства аказаліся перарванымі, *новая беларуская літаратурная мова (сучасная) узнікала на народна-дыялектнай аснове.*

Сярод найбольш ранніх помнікаў беларускага пісьменства вылучаюцца ананімныя творы, з якімі і звязана ўзнікненне новай беларускай літаратуры і літаратурнай мовы: *гутаркі «Праўда», «Вясна, голад, перапала», «Вось які цяпер люд стаў», «Гутарка Данілы са Сцяпанам», вершаванае апавяданне «Тэатр», парадыйна-сатырычныя паэмы «Энеіда навыварат» і «Тарас на Парнасе».*

Характэрныя рысы беларускай народнай гаворкі адлюстроўваюць і творы беларускіх пісьменнікаў першай паловы 19 ст.: *верш Паўлюка Багрыма «Зайграй, зайграй, хлопча малы», творы Яна Чачота, Яна Баршчэўскага, А.Рыпінскага, В.Каратынскага, У.Сыракомлі і інш.*

Найбольш буйной фігурай гэтага часу з’яўляецца *В.Дунін-Марцінкевіч*, ад якога па сутнасці пачынаецца шлях новай беларускай літаратуры. В.Дунін-Марцінкевіч свядома стаў апрацоўваць жывую мову беларускага народа, шукаць у ёй адпаведныя сродкі і прыёмы літаратурнага выказвання.

Важную ролю ў працэсе фарміравання беларускай літаратурнай мовы ў 19ст. адыгрывала публіцыстыка, у прыватнасці *нелегальная газета «Мужыцкая праўда» Кастуся Каліноўскага* (выйшла 7 нумароў).

Пасля задушэння паўстання 1863г. рэзка ўзмацніўся сацыяльны і нацыянальны прыгнёт беларускага народа. *30 верасня 1865г.* міністр унутраных спраў Расіі Валугеў спецыяльным цыркулярам забараніў “...друкаваць ...выданні на літоўскім і жмудскім дыялекце; ...перавоз, продаж і распаўсюджванне такіх выданняў”, а ў выпадку парушэння гэтага цыркуляра забароненыя выданні канфіскаваліся.

Нягледзячы на царскую забарону аб друкаванні кніг, у канцы XIX ст. за мяжой выходзяць творы Францішка Багушэвіча (зборнікі «Дудка беларуская» і «Смык беларускі»), з’яўляюцца вершы Я. Лучыны.

У 19 ст. распачаліся спрэчкі адносна характару беларускай мовы. Адны даследчыкі (С.Ліндэ, Я.Чачот, К.Калайдовіч) разглядалі беларускую мову як самастойную і заклікалі яе вывучаць, іншыя (У.Даль, А.Сабалеўскі, І.Сразнеўскі) лічылі беларускую мову гаворкай рускай мовы.

Навуковым вывучэннем беларускага пісьменства ў 19ст. плённа займаліся *І.Грыгаровіч*, *П.Шпілеўскі*, *І.Насовіч* (аўтар «Слоўніка беларускай мовы», 1870г., 30 тысяч слоў), *М.Гарбачэўскі* (выдаў у 1874г. «Слоўнік старажытнай актавай мовы Паўночна-Заходняга краю і царства Польскага», які змяшчаў каля 400 беларускіх і больш за пяць тысяч лацінска-польскіх юрыдычных тэрмінаў), *І.Навіцкі* (аўтар «Даведачнага слоўніка юрыдычных тэрмінаў старажытнай актавай мовы паўднёва-заходняй Расіі» на 600 тэрмінаў). У 1880 г. быў апублікаваны артыкул *К.Апеля* «Аб беларускай мове», у якім зроблена спроба апісаць важнейшыя рысы беларускай мовы ў галіне фанетыкі і марфалогіі. Заснавальнікам беларускага мовазнаўства лічыцца *Я.Ф.Карскі*, аўтар працы «*Беларусы*» (кн.1-7, 1903-1922гг.).

1.1.7 Утварэнне новай беларускай літаратурнай мовы. Працэс беларусізацыі ў 20-я гады ХХ ст.

Пачатак 20 ст. азнаменаваўся пашырэннем нацыянальна-вызваленчага руху, ажыўленнем кнігавыдавецкай дзейнасці.

24 лістапада 1905г. ўступіў у дзеянне так званы закон аб свабодзе друку, які дазваляў друкаваць творы беларускай літаратуры і пераклады на беларускую мову з іншых моў.

Аднак беларускую мову па-ранейшаму забаранялі выкарыстоўваць у сферы грамадска-культурнага і палітычнага жыцця, не мела яна доступу і ў школы.

У 1906г. ў Пецярбургу было заснавана беларускае выдавецкае таварыства «*Загляне сонца і ў наша аконца*», якое праіснавала да Першай сусветнай вайны. Выдавецтва пачало выпускаць першыя буквары на роднай мове: «*Беларускі лемантар, або Першая навука чытання*» *К.Каганца* (1906г.), «*Першае чытанне для дзетак беларусаў*» *Цёткі* (1906г.), «*Другое чытанне для дзяцей беларусаў*» *Я.Коласа* (1909). У 1907г. ў Вільні пачынае работу выдавецтва «*Наша ніва*», пазней узнікаюць выдавецкія суполкі «*Мінчук*», «*Наша хата*», «*Палачанін*» і інш.

З 1906г. пачынаецца гісторыя беларускай легальнай прэсы, калі з'яўляюцца газеты «*Наша доля*», «*Наша ніва*», «*Гоман*», «*Дзянніца*», «*Bielarus*». На беларускай мове таксама выдаваліся сельскагаспадарчы часопіс «*Саха*», літаратурна-навуковы штомесячнік для беларускай моладзі «*Лучынка*», студэнцкі часопіс «*Раніца*». У «*Нашай Ніве*» друкавалі свае творы класікі беларускай літаратуры: Я. Купала, Я. Колас, М. Багдановіч, Цётка, С. Палуян і інш. Іх творчасць і стала пачаткам новай беларускай літаратурнай мовы. Нагадаем, што фарміравалася яна не на кніжных традыцыях, як многія іншыя літаратурныя мовы, а цалкам «вырасталала» з народных гаворак, затым апрацоўвалася, удасканалывалася майстрамі беларускага слова.

Першыя спробы кадыфікаваць арфаграфічныя і граматычныя нормы беларускай мовы былі зроблены братамі *Антанам і Язэпам Лёсікамі*, якія ў 1917 годзе апублікавалі лацінскім шрыфтам дапаможнік «*Як правільна пісаць па-беларуску*», а ў 1918 г. на яго аснове выдалі «*Беларускі правапіс*». Аднак найбольш аўтарытэтным было выданне ў 1918г. «*Беларускай граматыкі для*

школ» *Б.Тарашкевіча*. Аўтар яе паслядоўна вызначыў граматычныя рысы беларускай мовы, дакладна сфармуляваў асноўныя прынцыпы і правілы беларускай арфаграфіі. «Граматыка» паклала пачатак навуковай распрацоўцы правапісных і граматычных нормаў беларускай мовы, на працягу 20-х гадоў ХХ ст. заставалася адзіным стабільным вучэбным дапаможнікам, на аснове якога ствараліся падручнікі і даследаванні па беларускай мове.

У 1924 годзе на другой сесіі ЦВК БССР была прынята *пастанова “Аб практычных мерапрыемствах па правядзенні нацыянальнай палітыкі”*, якой быў пакладзены пачатак беларусізацыі ў краіне.

Праграма беларусізацыі ўключала ў сябе арганізацыю навучальных устаноў на роднай мове, развіццё нацыянальнай літаратуры, выданне беларускіх кніг, навукова-даследчую працу па ўсебаковым вывучэнні Беларусі, перавод партыйнага, дзяржаўнага, прафсаюзнага, каператыўнага апарату, а таксама часцей Чырвонай Арміі на тэрыторыі Беларусі на беларускую мову.

З 20-х гадоў ХХ ст. беларуская мова набывае шырокія грамадскія функцыі, што запатрабавала стварэння нацыянальнай тэрміналогіі, здольнай абслугоўваць важнейшыя сферы сацыяльна-грамадскага жыцця. У 1921г. да ажыццяўлення гэтай задачы прыступіла *Навукова-тэрміналагічная камісія*, а ў 1922г. заснаваны на яе базе *Інстытут беларускай культуры*. На працягу 1922-1930-х гадоў было апрацавана і выдадзена 24 тэрміналагічныя галіновыя слоўнікі.

У гэты перыяд разгарнулася шырокая дыскусія па пытаннях нармалізацыі беларускай літаратурнай мовы. Для ўпарадкавання нормаў роднай мовы ў лістападзе 1926г. была склікана *Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі*. Для апрацоўкі матэрыялаў канферэнцыі і канчатковай выпрацоўкі праекта правапісу была створана спецыяльная камісія ў складзе С.Некрашэвіча, А.Багдановіча, Я.Лёсіка, В.Ластоўскага, П.Бузука, Я.Бялькевіча, Я.Купалы, У.Чаржынскага.

У Канстытуцыі БССР 1927 года адзначалася, што беларуская мова з’яўляецца “пераважнай для зносін паміж дзяржаўнымі, прафесійнымі і грамадскімі ўстановамі і арганізацыямі”.

1.1.8 Русіфікатарскі характар нацыянальна-моўнай палітыкі дзяржавы на працягу 30-80 гадоў ХХ ст.

Аднак ужо ў 1930-я гады пасля ўсталявання таталітарнага сталінскага рэжыму працэс беларусізацыі быў гвалтоўна спынены. Пачалася кампанія па выкрыцці т.зв. «нацыянал-дэмакратаў» (нацдэмаў), да якіх адносілі амаль усіх, хто так ці інакш быў звязаны з беларускай культурай, навукай. У выніку рэпрэсій загінулі тысячы (!) грамадскіх дзеячаў, вучоных, пісьменнікаў, работнікаў асветы (толькі за адзін дзень у Мінску было расстраляна восем літаратараў: А. Дудар, М. Зарэцкі, П. Галавач, А. Вольны, В. Каваль, В. Шашэўскі, В. Маракі, І. Харык; збіраліся матэрыялы для арышту Я. Купалы і Я. Коласа). Знішчалася беларуская творчая інтэлігенцыя.

У 1933г. быў выдадзены «Праект спрашчэння беларускага правапісу», на аснове якога Саўнарком БССР прыняў пастанову «Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу», якая ўпершыню ў гісторыі беларускай літаратурнай мовы заканадаўча абвясціла агульнадзяржаўнымі, г.зн. абавязковымі для кнігадрукавання, радыёвяшчання, школьнага выкладання, справаводства і г.д. пэўныя нормы беларускага правапісу і граматыкі. З улікам гэтай пастановы ў 1934г. быў выдадзены разгорнуты і дэтальны звод арфаграфічных правілаў «Правапіс беларускай мовы». Арфаграфічная рэформа 1933г. ў гісторыі беларускага мовазнаўства – з’ява неадназначная. З аднаго боку, яна ў значнай ступені абагульніла і рэалізавала здабыткі беларускага мовазнаўства 20-х гадоў, пэўным чынам сістэматызавала правапіс, спрыяла стабілізацыі арфаграфічных нормаў беларускай мовы. З другога боку, рэформа падпала пад моцны палітыка-ідэалагічны ўплыў. Ва ўмовах узятага кіраўніцтвам краіны курса на барацьбу з «нацдэмамі», на збліжэнне народаў і зліццё іх культур у адну культуру з адной агульнай мовай важным стала не так адлюстраванне нацыянальную спецыфіку беларускай мовы, як прывесці правапіс у адпаведнасць з рускай арфаграфічнай традыцыяй. Таму і пасля рэформы ў беларускім правапісе заставалася шмат нявырашаных пытанняў, супярэчлівых напісанняў.

У 1938 г. выходзіць пастанова ЦК ВКП(б) «Аб абавязковым вывучэнні рускай мовы ў школах нацыянальных рэспублік і абласцей».

З мэтай далейшага ўпарадкавання беларускага правапісу была створана Арфаграфічная камісія на чале з Я.Коласам і К.Крапівой, якая распрацавала «Праект змен і ўдакладненняў беларускага правапісу» (апублікаваны ў 1951г., дапрацаваны ў 1956г.), які быў зацверджаны ў маі 1957г. спецыяльнай пастановай Савета Міністраў БССР «Аб ўдакладненні і частковых зменах існуючага беларускага правапісу». З улікам гэтай пастановы ў 1959г. быў выдадзены збор правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі.

Нацыянальна-моўная палітыка дзяржавы мела русіфікатарскі характар. На працягу 1950-1980 гадоў сфера выкарыстання беларускай мовы хутка звужалася: скарачаліся тыражы беларускамоўных выданняў, беларускамоўныя школы пераводзіліся на рускую мову навучання (усё гэта назіраем і сёння). Руская мова, па сутнасці, са сродку міжнацыянальных зносін ператварылася ў дзяржаўную мову нашай рэспублікі.

Разам з інтэнсіўнай урбанізацыяй Беларусі, з пашырэннем рускамоўных каналаў інфармацыі русіфікатарская палітыка прывяла да страты ў значнай часткі насельніцтва пачуцця каштоўнасці беларускай мовы, да дэфармацыі нацыянальнай свядомасці.

1.1.9 Асаблівасці развіцця беларускай літаратурнай мовы ў 90-я гады ХХ ст. Стан беларускай мовы на сучасным этапе

У канцы 80-х – пачатку 90-х гг. ХХ ст. узніклі новыя фактары, якія паўплывалі на моўную сітуацыю. Пачаўся працэс дэмакратызацыі грамадства, распачалося будаўніцтва суверэннай дзяржавы. У 1989 г. была распрацавана

рэспубліканская праграма “Родная мова” і створана Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны, якое ўзначаліў Н. Гілевіч. Пачалі адкрывацца класы з беларускай мовай навучання і дашкольныя дзіцячыя ўстановы. Беларуская мова стала рабочай мовай у вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навучальных установах, у міністэрствах і ведамствах.

26 студзеня 1990г. 14-я сесія Вярхоўнага Савета БССР прыняла закон «*Аб мовах у Беларускай ССР*» і вызначыла парадак ужывання беларускай, рускай і іншых моў у рэспубліцы. Паводле гэтага закона ***беларуская мова стала адзінай дзяржаўнай мовай на тэрыторыі Беларусі.*** Закон прадугледжваў аднаўленне беларускай мовы найперш у сферы афіцыйна-справавога ўжытку, у адукацыі.

14 мая 1995г. адбыўся агульнарэспубліканскі рэферэндум, дзе большая частка насельніцтва выказалася за ***дзяржаўнае двухмоўе***, г.зн., што беларуская мова пакуль не выкарыстоўваецца як дзяржаўная ў розных сферах жыцця краіны, не з’яўляецца рэальным сродкам зносін. У чэрвені 1998 года прыняты Закон Рэспублікі Беларусь “Аб унясенні змяненняў і дапаўненняў у Закон Рэспублікі Беларусь “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь”.

Рэферэндум паказаў, на якім узроўні культурнага развіцця знаходзіцца наша грамадства. Ва ўсіх славянскіх краінах у якасці **адзіных** дзяржаўных моў юрыдычна зацверджаны мовы тытульных нацый. Выключэнне складае Беларусь. Наша мова ўключана **ЮНЕСКА** (спецыялізаваная ўстанова ААН па пытаннях адукацыі, навукі і культуры) у спіс моў, якім пагражае заняпад і забыццё. Некаторыя даследчыкі прагназуюць менавіта такі, ірландскі, шлях развіцця беларускай мовы (юрыдычна абедзве мовы маюць раўнапраўны статус, а фактычна адбываецца скарачэнне функцый роднай мовы аж да змярцвення).

Нягледзячы на такія неспрыяльныя ўмовы, беларуская літаратурная мова набыла неабходную культуру, на ёй выдаюцца энцыклапедыі, слоўнікі, граматыкі, манаграфіі, на ёй існуе багатая і самабытная мастацкая літаратура. 23 ліпеня 2008 г. Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь падпісаў Закон “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”, **які ўступіў у дзеянне з 1 верасня 2010 г.**

Літаратура

1. Беларуская мова. Прафесійная лексіка : дапам. / А.М. Асіпчук, В.В. Маршэўская, А.С. Садоўская. – Гродна : ГрДУ, 2009. – 271 с.
2. Беларуская мова : юрыдычная лексіка : вучэб. дапам. для студэнтаў юрыдычных спецыяльнасцей устаноў, якія забяспечваюць атрыманне вышэйшай адукацыі / Т.М. Смольская, Л.У. Хрышчановіч. – Мн.: ТетраСистемс, 2006. – 240 с.
3. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў : вучэбны дапаможнік / Д.В. Дзятко [і інш.] ; пад рэд. Д.В. Дзятко. – Мінск : Беларусь, 2012. – 231 с.
4. Беларуская мова: прафесійная лексіка : Вучэбны дапаможнік / Даўтар.-склад. А.В. Катэнка. – Мн. : Акад. МУС Рэсп. Беларусь, 2004. – 104 с.

1.2 ФУНКЦЫЯНАВАННЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ВА ЁМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ

1.2.1 Білінгвізм і яго аспекты

Білінгвізм (лац. *bilinguis* < (*bis*) = двойчы, *lingua* = мова), ці двухмоўе, – валоданне і папераменнае карыстанне дзвюма мовамі. Калі ва ўжытку знаходзяцца тры і больш моў – гэта шматмоўе, або **полілінгвізм**.

На нашай планеце жывуць многія народы. Яны знаходзяцца ў пастаянным кантакце адзін з адным, асабліва суседнія этнасы, якія часта маюць адну тэрыторыю пражывання або знаходзяцца ў складзе адной дзяржавы. Моўныя кантакты, якія дыктуюцца эканамічнымі, культурнымі і іншымі сувязямі, патрабуюць вывучэння і выкарыстання ў моўнай практыцы дзвюх і больш моў. Адным з рэгіёнаў, значная частка насельніцтва якога карыстаецца дзвюма мовамі, з'яўляецца Беларусь. На тэрыторыі Беларусі двухмоўе існавала даўно, хоць яго характар і састаўныя кампаненты мяняліся. Ужо ў перыяд Вялікага Княства Літоўскага існавала беларуска-царкоўнаславянскае пісьмовае і вуснае двухмоўе. З пашырэннем на тэрыторыі Беларусі польскай мовы пачало складвацца беларуска-польскае двухмоўе. Пазней, калі пасля трох падзелаў Рэчы Паспалітай беларускія землі адышлі да Расіі і функцыі афіцыйнай мовы ў значнай ступені стала выконваць руская мова, шырока развіваецца беларуска-рускае двухмоўе. У раёнах сумеснага пражывання беларусаў з іншымі народамі фарміравалася беларуска-літоўскае, беларуска-ўкраінскае, беларуска-латышкае двухмоўе. У перыяд уваходжання беларускіх зямель у склад Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі, а таксама ў апошні час характар і развіццё двухмоўя і ў цэлым моўная сітуацыя на Беларусі ў значнай ступені залежалі ад дзяржаўнай палітыкі (паланізацыя, русіфікацыя і інш.).

Сучасная моўная сітуацыя на Беларусі характарызуецца пераважна суіснаваннем і выкарыстаннем беларускай і рускай моў і можа быць вызначана як беларуска-рускае двухмоўе.

Білінгвізм – з'ява складаная, шматбаковая, яна цікавіць не толькі лінгвістыку, але і псіхалогію, псіхалінгвістыку, сацыялогію і таму даследуецца ў трох аспектах: псіхалагічным, педагагічным, сацыялінгвістычным.

З пазіцый псіхалінгвістыкі білінгвізм – гэта здольнасць ужываць у камунікацыі дзве моўныя сістэмы. Е.М. Верашчагін выдзяляе **тры ўзроўні білінгвізму: рэцэптыўны** (разуменне маўлення, якое належыць другаснай маўленчай сістэме), **рэпрадуктыўны** (уменне ўзнавіць прачытанае і пачутае), **прадуктыўны** (уменне не толькі разумець і ўзнаўляць, але і будаваць асэнсаваныя выказванні).

На падставе шматлікіх назіранняў у розных краінах свету за апошнія гады было засведчана, што такога ідэальнага білінгвізму, каб чалавек аднолькава дасканалы валодаў некалькімі мовамі, або наогул не існуе, або сустракаецца досыць рэдка, а таму гэтую з'яву трэба лічыць хутчэй выключэннем, чым правілам. У сувязі з гэтым у навуковай літаратуры

адрозніваюць два тыпы білінгвізму: **пасіўны (залежны), актыўны (незалежны).**

У **пасіўным білінгвізме** звычайна сістэма роднай мовы выступае як дамінантная, адпраўная, яна перадае другой моўнай сістэме свае катэгорыі і формы. Інакш кажучы, асоба з такім тыпам білінгвізму нават тады, калі размаўляе на іншай мове, думае на роднай, а ўжо потым перакладае тэкст на мову маўлення. Такі тып білінгвізму звычайна ўзнікае ў выніку навучання іншай мове.

Пры **актыўным білінгвізме** кожная з моў функцыянуе незалежна, самастойна. Носьбіт такога двухмоўя пры карыстанні якой-небудзь адной мовай не звяртаецца да паслуг іншай.

Вылучаюць наступныя **разнавіднасці двухмоўя: індывідуальнае** (дзвюма мовамі валодаюць толькі асобныя члены калектыву); **групавое** (двухмоўнымі з'яўляюцца цэлыя групы або асобныя слаі); **поўнае, ці суцэльнае** (двухмоўе з'яўляецца характэрным для ўсіх сацыяльна-культурных груп народа); **дзяржаўнае** (у адной краіне статус афіцыйнай, дзяржаўнай маюць дзве мовы, напрыклад, у Фінляндыі – фінская і шведская; у Канадзе – англійская і французская).

Па іншых крытэрыях можна выдзеліць такія тыпы двухмоўя: **кантактнае**, якое ўзнікае ў выніку сумеснага жыцця двух народаў (беларуска-польскае, беларуска-літоўскае); **некантактнае**, калі непасрэдны кантакт паміж групамі адсутнічае (беларуска-нямецкае).

1.2.2 Моўная інтэрферэнцыя і яе віды

У сітуацыі двухмоўя ўзаемадзеянне моў, якія кантактуюць, прыводзіць да **інтэрферэнцыі**, *гэта значыць, пры маўленні на адной мове ўжываюцца элементы іншай мовы.* Іншымі словамі, інтэрферэнцыя прыводзіць да парушэння нормаў суіснуючых моў. Узровень інтэрферэнцыі залежыць ад ступені авалодання другой мовай, ад умення свядома адрозніваць факты розных моў і інш. Блізкароднасны характар беларускай і рускай моў абумоўлівае шматлікасць і ўстойлівасць інтэрферэнцыйных памылак пры маўленні на той ці іншай мове. Аднак яны не ўплываюць на працэс разумення выказванняў як на беларускай, так і на рускай мовах. Таму праблема інтэрферэнцыі для беларуска-рускага двухмоўя стаіць як праблема культуры беларускай і рускай моў ва ўмовах білінгвізму.

Вылучаюць наступныя **віды інтэрферэнцыі: фанетычная, лексічная, словаўтваральная, акцэнтная, марфалагічная, сінтаксічная.**

Пранікненне спецыфічных фанетычных рысаў з адной мовы ў другую вядзе да **фанетычнай інтэрферэнцыі** (напрыклад, у рускім маўленні білінгва сустракаюцца такія беларускамоўныя фанетычныя рысы, як цвёрдае *р*, *ч* на месцы рускіх мяккіх *р'* і *ч'*, фрыкатыўнае *г* на месцы выбухнога *г*, мяккія *дз'* і *ц'* на месцы *д'* і *т'*, афрыката *дж*, пераход зычных *в*, *л* у *ў*, прыстаўныя зычныя *в*, *г*, прыстаўныя галосныя *а*, *і*, ярка выражанае аканне і г.д.). Гэтыя асаблівасці

вельмі ўстойлівыя і могуць заставацца ў беларуска-рускага білінгва на ўсё жыццё.

Лексічная інтэрферэнцыя выклікана наяўнасцю разыходжанняў або частковага падабенства ва ўласналексемным і семантычным аспектах беларускай і рускай моў. Напрыклад, ужыванне білінгвам у беларускай мове выразу *гуляць ролю* замест *адыгрываць ролю* абумоўлена неаднолькавым аб'ёмам значэнняў і асаблівасцямі ўжывання ў рускай і беларускай мовах слоў *іграць (играть)* і *гуляць (гуляют)*.

Лексічная інтэрферэнцыя праяўляецца, у прыватнасці, у міжмоўнай аманіміі. **Міжмоўныя амонімы** – словы з розных моў, якія поўнасцю або часткова супадаюць у гучанні або напісанні, але маюць рознае значэнне. У працэсе перакладу тэксту з рускай мовы на беларускую ці наадварот магчымы іх непажаданыя ўзаемазамены, што прыводзіць да непаразумення: рус. *качка* ‘укачванне’ – бел. *качка* ‘вадаплаўная птушка’; рус. *сварка* ‘злучэнне металічных частак шляхам сплаўлівання’ – бел. *сварка* ‘спрэчка’.

Прычынай існавання **словаўтваральнай інтэрферэнцыі** з'яўляецца несупадзенне словаўтваральных фармантаў аднакаранёвых беларускіх і рускіх слоў: рус. *читательница* – бел. *чытачка*, рус. *детский* – бел. *дзіцячы*, рус. *шептать* – бел. *шаптацца*, рус. *беспринципный* – бел. *беспрынцыповы*.

Акцэнтная інтэрферэнцыя звязана з разыходжаннямі ў націску ў рускіх і беларускіх лексемах: рус. *ольх'а* – бел. *в'ольха*, рус. *кишк'а* – бел. *к'ішка*, рус. *овсян'ой* – бел. *аўс'яны*, рус. *вест'и* – бел. *в'есці*, рус. *д'осуха* – бел. *дас'уха*, рус. *од'иннадцать* – бел. *адзін'аццаць*, рус. *посл'анец* – бел. *наслан'ец*.

Марфалагічная інтэрферэнцыя звязана з разыходжаннямі ў граматычным афармленні рускіх і беларускіх лексем, асабліва тых, якія маюць агульныя карані. Гэта разыходжанні ў родзе, ліку, склоне назоўнікаў, ва ўтварэнні сінтэтычных формаў вышэйшай і найвышэйшай ступені параўнання прыметнікаў, у склонавых формах лічэбнікаў, ужыванні дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў і г.д. Напрыклад, рус. *шинель, собака, медаль, степь, насыпь, надпись* – жаночы род, бел. *шынель, сабака, медаль, стэп, насып, надпіс* – мужчынскі род; рус. *писать чернилами* – бел. *пісаць чарнілам*; рус. *чистый* – чысце, бел. *чысты* – чысцейшы; рус. *тримя, четырьмя* – бел. *трыма, чатырма*; рус. *завявший* – бел. *завялы*; рус. *улыбаясь* – бел. *усміхаючыся*.

Інтэрферэнцыйныя памылкі ў сінтаксісе (**сінтаксічная інтэрферэнцыя**) выклікаюцца адрозненнямі ў будове словазлучэнняў, простых і складаных сказаў.

У словазлучэннях выразна праяўляецца нацыянальная спецыфіка мовы. Таму механічнае перанясенне мадэляў пабудовы словазлучэнняў з адной мовы ў другую вядзе да парушэння нормаў (параўн. белар. *дзякаваць сябру, смяяцца з дзіцяці, паслаць па бацьку, захварэць на грып, два сталы, дакрануцца да рукі, ісці лесам, з прычыны занятасці* – рус. *благодарить друга, смеяться над ребенком, послать за отцом, болей гриппом, два стола, прикоснуться к руке, идти по лесу, по причине занятости*).

Структура сказаў таксама мае некаторыя адрозненні: рус. *Знаешь ли ты русский язык?* – бел. *Ці ведаеш ты рускую мову?*; рус. *Приятно ходить по*

новым местам, всматриваться в картины, встречающиеся на пути – бел. Приемна было хадзіць па новых мясцінах, углядацца ў малюнкi, што трапляюцца ў падарожжы.

1.2.3 Трасянка як моўная з’ява

У сітуацыі двухмоўя на тэрыторыі Беларусі ўзнікла і функцыянуе такая лінгвістычная з’ява, як **трасянка**, *прамежская форма змешанага маўлення, своеасаблівы моўны гібрыд*.

Назва ўяўляе тэрміналагічную метафару, створаную ў выніку пераносу зыходнага слова з бытавой сферы ў сферу лінгвістычнай тэрміналогіі. Трасянка – гэта сумесь сена з саломай для кармлення жывёлы, якая па якасці моцна саступала сену. Калі ў гаспадара не хапае добрага сена, ён дадае салому, старанна растрасаючы яе. Карова не заўважае падману і з’ядае трасянку. Сэнс *«недабраякасная сумесь»* і быў перанесены ў моўную сферу.

Што такое трасянка з лінгвістычнага пункту погляду? Гэта моўны прадукт, які ўзнік шляхам механічнага змешвання ў розных прапорцыях элементаў рускай і беларускай моў. Гэта сродак камунікацыі гарадскога насельніцтва Беларусі, русіфікаваны варыянт беларускай мовы. Ад літаратурнай мовы трасянку адрознівае поўная адсутнасць норм: Беларускае маўленне не падпарадкоўваецца строгім правілам і ўяўляе сабой механічнае змяшэнне розных моўных элементаў. Акрамя таго, трасянка характарызуецца малой прадказальнасцю. З’яўленне тых ці іншых слоў у вялікай ступені залежыць ад канкрэтных умоў камунікацыі. Большасць лінгвістаў лічыць, што ў аснове трасянке ляжыць руская лексіка і беларуская фанетыка, г.зн. рускія словы вымаўляюцца па законах беларускага маўлення. *Параўн.: трас. дзярэўня – рус. деревня – бел. вёска; трас. гавару – рус. говорю – бел. кажу; трас. – заработаў – рус. заработал – бел. зарабіў.* Сітуацыя двухмоўя патрабуе пэўных намаганняў пры засваенні норм рускай і беларускай літаратурнай моў. Значна лягчэй з пункту гледжання неадукаванага чалавека выкарыстоўваць своеасаблівы моўны «гібрыд». Часцей за ўсё трасянка ўзнікае ў выніку засваення рускай мовы людзьмі, якія былі выхаваны ў вясковым асяроддзі і апынуліся ў горадзе ў сувязі з перасяленнем, павышэннем грамадскага статусу і інш.

З’яўленне трасянке абумоўліваецца наступнымі прычынамі. Яна ўзнікае найперш з неабходнасці падтрымання камунікацыі ва ўмовах абмежаваных кантактаў паміж карэнным беларускамоўным насельніцтвам, з аднаго боку, і рускамоўным адміністрацыйным чыноўніцтвам, што мае больш высокі грамадскі статус, з другога. Небывалая міграцыя вяскоўцаў у горад таксама пашырае сферу выкарыстання трасянке, паколькі яна ўжо стала ўспрымацца як неабходны элемент гарадской моўнай сітуацыі. Аднак ва ўспрыманні саміх носбітаў трасянка ацэньваецца як «некультурная мова», бо напамінае пра іх вясковае паходжанне. У працэсе маўлення індывіда цяжка прадказаць, якія рысы беларускай і рускай моў будуць змешвацца, аднак найбольш устойлівымі застаюцца фанетычныя асаблівасці. Як з’ява выключна індывідуальная,

трасянка ўзнікае ў выніку засваення рускай мовы т.зв. прамым метадам, г.зн. у працэсе моўных зносін з носьбітамі, а не ў працэсе паступовага навучання. Дрэннаму валоданню другаснай моўнай сістэмай спадарожнічае пагарда і нянавісьць да роднай мовы, яе лічаць асноўнай прычынай такога стану. У выніку разбураецца і валоданне першаснай сістэмай, таму становіцца складаным і маўленне па-беларуску.

Такім чынам, трасянка – гэта паўмова, яна анарматыўная, узнікае і функцыянуе стыхійна, рэалізуецца выключна ў вусным маўленні, пераважае ў гарадскіх сітуацыях камунікацыі.

Літаратура

1. Беларуская мова. Прафесійная лексіка : дапам. / А.М. Асіпчук, В.В. Маршэўская, А.С. Садоўская. – Гродна : ГрДУ, 2009. – 271 с.

2. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў : вучэбны дапаможнік / Д.В. Дзятко [і інш.] ; пад рэд. Д.В. Дзятко. – Мінск : Беларусь, 2012. – 231 с.

1.2.4 Арфаэпічныя нормы беларускай мовы

1	Усе галосныя гукі пад націскам вымаўляюцца <u>выразна</u> : <i>там, сяло, мэта, цёмна</i> .
2	На месцы [о], [э], [а] пасля цвёрдых і зацвярдзелых зычных не пад націскам вымаўляецца [а]: <i>ногі – нага, рэкі – рака</i> . * у іншамоўных словах гук [э] захоўваецца: <i>дэкада, тэарэма, гіпатэнуза, рэформа</i> . * у некаторых словах са спалучэннямі ро, ло, рэ не пад націскам вымаўляецца [ы]: <i>гром – грымець, глотка – глытаць, хрэст – хрысціць</i> .
3	На месцы [о], [э], [а] пасля мяккіх зычных у першым складзе перад націскам вымаўляецца [а] (на пісьме абазначаецца літарай я): <i>несці – нясу, дзеліць – падзяліць, сёлы – сяло</i> . Ва ўсіх астатніх (перад- і паслянаціскных складах) гэтыя гукі вымаўляюцца як [э]: <i>зеленаваты, медзведзяня</i> . * у іншамоўных словах гук [э] пасля мяккіх зычных у першым складзе перад націскам захоўваецца: <i>перон, сезон, секунда, Бетховен</i> .
4	Вымаўленне [і], [ы]: - пасля галоснага, пасля зычнага пры раздзельным вымаўленні да гука [і] далучаецца [й]: <i>ра[йі]цца, вераб[йі]</i> ; - у пачатку слова, калі папярэдняе слова канчаецца на галосны, замест [і] вымаўляецца [й] ці [йі]: <i>сястра [й] брат, дарога на [Йі]вацэвічы</i> ; - пасля цвёрдых зычных (акрамя г, к, х) на стыку кораня і прыстаўкі, частак складаных слоў або двух самастойных слоў пры іх злітным вымаўленні замест [і] вымаўляецца [ы]: <i>пед[ы]нстытут, сын [ы] брат</i> * пасля г, к, х – [і]: <i>смех [і] грэх, Мінск [і] Віцебск</i> .
5	Гукі [ж], [ш], [дж], [ч], [р], [ц] – зацвярдзелыя (заўсёды вымаўляюцца цвёрда): <i>жыта, сяджу, чорны, шаптаць, рукзак, цэп</i> .
6	Звонкія зычныя на канцы слоў і ў сярэдзіне слова перад глухімі аглушаюцца: <i>сад - [сат], лодка - [лотка]</i> .

	Глухія зычныя перад звонкімі азванчаюцца: <i>просьба</i> – [п ^р оз’ба], <i>малацьба</i> – [маладз’ба].
7	Свісцячыя [з], [с], [дз], [ц] перад мяккімі зычнымі (акрамя г, к, х) вымаўляюцца мякка: [з’в’ін’эц’], [с’н’эх’], [дз’в’э], [ц’в’орды]. * перад г, к, х – цвёрда: [сх’эма], [м’інск’і], [зг’інуц’].
8	Шыпячыя перад свісцячымі вымаўляюцца як свісцячыя: у <i>бочцы</i> – [у боццы], на <i>дошцы</i> – [на досцы]. Свісцячыя перад шыпячымі вымаўляюцца як шыпячыя: <i>сшытак</i> – [шшытак], <i>грузчык</i> – [грушчык].
9	Спалучэнні [сч], [сшч], [зч] вымаўляюцца як [шч]: <i>падпісчык</i> – [патп’ішчык], <i>расказчык</i> – [раскашчык].
10	Губныя [б], [п], [м], [ф] перад мяккімі зычнымі пры раздзельным вымаўленні і на канцы слоў вымаўляюцца цвёрда: [б ^і э], [п ^і э], <i>голу</i> [п], <i>вер</i> [ф], <i>се</i> [м].
11	Гукі [в], [л] пасля галоснага перад зычным і на канцы слоў пераходзяць у [ў]: <i>певень</i> – п[ў]нік, <i>хадзіла</i> – хадзі[ў].
12	Гукі [з], [с], [дз], [ц], [ж], [ш], [ч], [л], [н] у становішчы паміж галоснымі вымаўляюцца падоўжана (на пісьме яны перадаюцца падвойным напісаннем адпаведнай літары): <i>рыззэ</i> – [ры з’о], <i>калоссе</i> – [кало с’э].
13	Гукі [д], [т] перад [ч] вымаўляюцца як [ч], а перад [ц] як [ц]: <i>перакладчык</i> – [п’эракла чык], <i>лётчык</i> – [л’о чык], у <i>лодцы</i> – [у ло цы], у <i>хатцы</i> – [у ха цы].
14	Спалучэнні [дск], [зск] вымаўляюцца як [цк], [ск]: <i>гарадскі</i> – [гарацк’і], <i>каўказскі</i> – [каўкаск’і].
15	Спалучэнні [жс], [шс], [зс] вымаўляюцца як [с]: <i>нясвіжскі</i> – [н’ас’в’іск’і], <i>добрушскі</i> – [добруск’і], <i>французскі</i> – [французск’і].
16	Спалучэнне [чн] вымаўляецца нязменна: <i>сталічны</i> – [стал’ічны], <i>яечня</i> – [йайэчн’а].

1.2.5 Арфаграфічныя нормы беларускай мовы

Праваніс о, э, а, ы

У беларускай мове галосныя літары **о, э** звычайна пішуцца толькі пад націскам. Не пад націскам замест літар **о, э** пішацца літара **а** (у тым ліку і на канцы іншамоўных слоў пасля галосных): *дом* -- *дамы, горад* – *гарады, рэкі* – *рака, цэны* – *цана, рэбры* – *рабро, трыа, Токіа, радэа, адажыа, імпрэсарыа, Ватэрлоа.*

Але: *радыё, восемсот.*

У некаторых словах на месцы спалучэнняў **ро, ло, рэ** не пад націскам пішуцца **ры, лы:** *бровы* – *брыво, глотка* – *глытаць, кроў* – *кывавы, дрывы* – *дрывасек, дрывотня, блохі* – *блыха, хрэсьбіны* – *хрысціць, крошка* – *крышыць, дрогкі* – *дрыжаць, скрогат* – *скрыгатаць, брод* -- *брысці.*

Літара **э** не пад націскам пішацца:

а) у пачатку і сярэдзіне іншамоўных слоў (пасля зацвярдзелых і д, т): *дэманстрацыя, жэтон, эпоха, экзамен, ігрэк.*

Але: у даўно запазычаных словах пішацца літара **а:** *адрас, рамонт, аранжарэя, далікатны;*

б) у першай частцы складаных слоў: *рэдкалесе, шэразём;*

в) у словах з корнем *сэнс*: *асэнсаваць*.

Увага: 1) ненаціскныя фіналі *эль-*, *эр-* у агульных назоўніках іншамоўнага паходжання перадаюцца праз *аль-*, *ар-*: *ініцаль*, *камп'ютар*, *прынтар*, *менеджар*, *містар*, *кратар*, а ва ўласных назоўніках нязменна: *Пітэр*, *Юпітэр*, *Гендэль*, *Манчэстэр*;

2) ва ўласных імёнах славянскага паходжання пішацца літара *а*, у імёнах неславянскага паходжання – літара *э*: *Чаранавец*, *Чарнігаў*, *Шаўчэнка*, але: *Тэгеран*, *Чэбаксары*, *Чэчня*, *Тэрэза*, *Шэкспір*;

3) **запомніце:** *брызент*, *цырымонія*, *почырк*, *зарыва і зарава*, *яблыня*, *арышт*, *чыгун*, *інжынер*, *канцылярыя*, *трывога*, *рысора*, *хрыбет*, *дрызіна*, *лодар*, *водар*, *глыбіня*, *мачаха і мачыха*, *марыва*, *чырвоны*, *тырчма* (*тарчма*), *лыжка*, *глыбокі*, *горыч*, *слодыч*, *трымцець*, *плыт*, *шыя*, *чый*, *мый*, *брый*, *крый*, *дрыль*.

Правапіс *е, ё, я*

Літара *ё* ў беларускай мове пішацца толькі пад націскам. Калі пры змене слова ці ў аднакаранёвых словах націск пераходзіць на іншы склад, то на месцы *ё* ў першым складзе перад націскам пішацца *я*, а ў іншых складах перад націскам і пасля націску – літара *е*: *лёд* – *лядок*, *лядовы*, *ледавік*; *зялёны* – *зелень*, *пазелянець*.

На месцы літары *е* ў першым складзе перад націскам пішацца *я*, а ў іншых складах перад націскам і пасля націску захоўваецца літара *е*: *лес* – *ляснік*, *лесніка*, *лесавік*; *свет* – *святло*, *святлейшы*, *светлаваты*; *дзявяты*, *дзясяты*, *дзясятка*, *сем* – *сямнаццаць*, *восем* – *васямнаццаць*; *пяцьдзясят*; *шэсцьдзясят* – *шасцідзясяты*; *семдзясят* – *сямідзясяты*, *восемдзясят* – *васьмідзясяты*.

У першым складзе перад націскам *е* захоўваецца і не пераходзіць ў *я*:

а) у словах іншамоўнага паходжання (з неславянскіх моў), у тым ліку і ва ўласных назвах пасля *г*, *к*, *х*: *аперацыя*, *апетыт*, *герой*, *легенда*, *калектыў*, *медаль*, *бензін*, *медуза*, *білецёр*, *Македонія*;

б) у словах *восемсот*, *семсот* (Н. скл.);

в) у словах *не*, *без*, калі яны пішуцца асобна: *не бачыць*, *без веры*.

Незалежна ад месца націску *я* захоўваецца:

а) ва ўласных імёнах, імёнах па бацьку, прозвішчах: *Якуб*, *Якубавіч*, *Якубоўскі*;

б) у тых словах, дзе *я* ўваходзіць у склад кораня ці суфікса: *цяга*, *цягнік*, *свята*, *святочны*, *пяць*, *пяцярня*, *упяцярэх*, *лямант*, *лямантаваць*, *ляскат*, *ляскатаць*, *Прыпяць*, *баязь*, *роўнядзь*, *веялка*, *зязюляня*, *дзятляня*;

в) у канчатках прыметнікаў, парадкавых лічэбнікаў і займеннікаў, а таксама назоўнікаў жаночага роду творнага склону адз. ліку: *асення надвор'е*, *трэцяя ракета*, *іхняе поле*, *жменяй*, *хваляй*. Увага: *аленем*, *мядзведзем* (творны склон адз. ліку) – *аленям*, *мядзведзям* (давальны склон мн. ліку).

Заўвага 1. У даўно запазычаных словах з неславянскіх моў у першым складзе перад націскам на месцы *е* пішацца *я*: *дзяжурны*, *каляндар*, *ялот*, *яфрэйтар*, *сяржант*, *яхідна*, *ярмолка*, *мянтуз*, *яўрэй*, *мячэць*, *ялей*.

Заўвага 2. У некаторых словах націскае **е** не пад націскам чаргуецца з **і**: *кветка – квітнець, цвет – цвісці, памерці – паміраць, здзерці – здзіраць, бляск – блішчаць, светлы – світаць, світанне, ветлівы – павітацца, усмешка – усміхацца, церці – выціраць, звон -- звінець.*

Заўвага 3. У словах *мітусня, мілагучны, вільготны, вінегрэт, міжволі, світаць, сівы, пасівець, каліва, гліняны, эліксір* і інш пішацца літара **і**.

Праваніс э, е

На канцы запазычаных слоў, а таксама ва ўласных назвах пасля зычных, акрамя **л, к**, пішацца **э**: *купэ, рэзюмэ, кабернэ, каратэ, дэкальтэ, Мерымэ, Душанбэ, Морзэ. Але: філе, піке, камюніке.*

Літара **э** ці **е** ў запазычаных словах пасля губных зычных і пасля **з, с, н** пішацца згодна з літаратурным вымаўленнем: *капэла, сэрвіс, газета, сервіз.*

Праваніс спалучэнняў галосных ў іншамоўных словах

Беларускай мове не ўласціва ў межах слова спалучэнне галосных гукаў, таму ў большасці іншамоўных слоў пры іх вымаўленні паміж галоснымі ўзнікае гук [й], напрыклад: *бі[й’о] лаг*. На пісьме падобныя спалучэнні гукаў перадаюцца літарамі **іё (ыё), ія (ыя), іе (ые), еа (эа)** і інш.

Спалучэнне **іо** ў беларускай мове пад націскам перадаецца паміж зычнымі праз спалучэнне **іё (ыё)**, а не пад націскам – праз **ія (ыя)**: *біёлаг, біялогія, патрыёт, патрыятызм, чэмпіён, чэмпіянат, кіёск – кіяскёр, аўдыя-Але: мільён, трыльён, шампіньён, Эфіопія, эфіоп*. У пачатку іншамоўных слоў пад націскам пішацца спалучэнне **іо**: *іон*, не пад націскам – **іа**: *іанізацыя*, на канцы іншамоўных слоў пішам **іа (ыа)**: *Токіа, трыа. Але: радыё.*

Спалучэнне **іа** перадаецца праз **ія (ыя)** незалежна ад націску: *варыянт, дыяметр, энтузіязм, медыя-Але: мільярд, брыльянт.*

Спалучэнне **іе** перадаецца праз літары **іе (ые)**: *гігіена, пацыент. Але: езуіт.*

Спалучэнне **ео** пад націскам перадаецца праз **ео (эо)**, а не пад націскам – праз **еа (эа)**: *ідэолаг, ідэалогія, геолаг, геалогія, відэа-*

Спалучэнне **еа** перадаецца літарамі **еа (эа)**: *рэакцыя, Неапаль. Але: акіян.*

Спалучэнне **йо** пад націскам перадаецца праз **ё**, а не пад націскам – праз **я**: *раён, Нью-Ёрк, маёр, маярат*. У словах з першай часткай **ёд-, ёт** заўсёды пішацца **ё**: *этацыя, ётаваны, ёдаформ.*

Спалучэнне **іе** перадаецца праз **е**: *канвеер, Феербах.*

Спалучэнне **ія** перадаецца праз **я**: *Мая, Савоя.*

Праваніс прыстаўных галосных

У пачатку слова перад збегам зычных гукаў, першым з якіх з’яўляецца **м, р, л**, узнікаюць прыстаўныя галосныя **а, і**.

Літара **а** пішацца ў некалькіх словах: *амшара, амшаннік, амшэлы, аржаны, аржанішча* (можна: *іамшара, іамшаннік, іамшэлы, іржышча, іржаны*).

Літара **і** заўсёды пішацца перад збегам зычных, які пачынаецца з **м**: *імгла, імгненне, імчацца*.

Перад збегам зычных, які пачынаецца з **л, р** прыстаўны **і** пішацца, калі папярэдняе слова заканчваецца на зычны: *пад ільдом, заараць іржышча*; пасля знакаў прыпынку: *Крыгаход. Ільдзіны налятаюць адна на адну*.

Калі папярэдняе слова заканчваецца на галосны, прыстаўны перад **л, р** не пішацца: *на льдзіне, луста ржанага хлеба*.

Прыстаўныя галосныя не пішуцца пасля прыставак на галосны: *памчацца, зардзецца, памкнуцца*, а таксама пасля першай часткі складанага слова: *вокамгненна*.

Правапіс і, ы, й пасля прыставак

Пасля прыставак на зычны (у тым ліку **дэз-, суб-**) каранёвае **і** пераходзіць у **ы**: *ісці – падысці, іміэлы – абыміэлы, дэзынфармацыя, субынспектар*.

Але: галосны **і** захоўваецца:

1) пасля прыставак **між-, звыш-, супер- контр-, транс-, пан-**: *міжінстытуці, звышімклівы, контрідэя, суперінтэлект панісламізм, трансіарданскі*;

2) пасля першай часткі складанага слова: *педінстытут*.

Пасля прыставак, якія заканчваюцца на галосны, на месцы каранёвай **і** пішацца **й**: *ісці – выйсці, імя – перайменаваць*.

Й пішацца ў словах з каранем **ісці, іграць, імя, іначай, імавернасць**: *пайсці, прайграць, пайменна, няйначай, неймаверна*.

Але: літара **і** захоўваецца, калі ўтварае склад: *заіка, заінтрыгаваць, заіскрыцца, заінецць, праіснаваць, праілюстраваць, праінфармаваць, неістотны*.

Правапіс галосных у складаных словах

Правапіс галосных у складаных словах залежыць ад вымаўлення слоў з адным ці двума націскамі.

Напісанне **о, а** ў першай частцы складаных слоў залежыць ад месца націску ў другой частцы: калі націск падае на першы склад другой часткі, то ў першай частцы складанага слова пішам літару **а**, калі націск падае на другі, трэці і інш. – пішам **о**: *чарнабровы, чорнавалосы, дабрабыт, добрасумленны*.

У складаных словах часткі **фота-, мота-, вела-, сама-, каля-, проці-, радыё-, што-, ста-, дзевяноста-, gros-, контр-, кіна-, кантра-, газа-, пара-, паў-** перадаюцца нязменна: *фотаконкурс, мотакрос, своечасовы, процілеглы, радыёхваля, штогод, статысячны, дзевяностагоддзе, grosмайстар, контрудар, кінатэатр, кантрамарка, газавод, параварка, паўгорада. Але: фатограф, фатаграфія, фатаграфавачь, матацыкліст, матавоз, матацыкл, поўнач, поўдзень*.

Літара **э** ў першай частцы складаных слоў пішацца незалежна ад месца націску: *рэдказубы, шэсцьсот. Але: шасцісот*.

Замест **е** ў першым складзе перад націскам пішацца літара **я**: *аленявод, стальвар. Але: семсот*.

У складаных словах з першай часткай **полі-(палі-)** літара **а** пішацца, калі націск падае на першы склад другой часткі, а літара **о** – калі на іншыя склады: *паліклініка, політэхнічны. Але: паліграфічны, паліграфіст, паліграфія.*

Запомніце правапіс

Малочнакіслы, азотнакіслы, мовазнаўства, усходазнаўства, крокамер, вокарухальны, збожжаздача, збожжасховішча, сямігодка, свабодалюбства, работадавец, робататэхніка, словаформа, славалюбства, вокамгненна, нервовахворы, моцнадзеючы, хлоравацатны, нотаграфія, множналікавы, ружовашчокі, манаграфічны, коксагазавы, коксадоменны, жывёлавод, перапончатакрылы, колерамузыка, фондасховішча, пляскатаносы, абароназдольны, познаспелы.

Спрадвечнае **я** пішацца **нязменна**: *цяжкаатлет – цяжкагрузны, мяккасардэчны – мяккашэрсны.*

Звярніце ўвагу: **а)** *кروацячэнне – крывацёк; дрoванарыхтоўка – дрыvасек;*

б) *своечасовы – сваямоўны; светлавокі – светлавалосы; святлоадчувальны – святлафор; усебеларускі, усяночная, усёвед, усёзнаўства, усёабдымны; велікадушыны – вялікадзяржаўны, велікамучанік -- Вялікабрытанія.*

Правапіс галосных пасля зацвярдзелых, *д і т*

Пасля зацвярдзелых (**ж, ш, ч, р, ц, дж**), а таксама пасля **д, т** пішуцца галосныя **о, а, э, ы, у**: *шаптаць, почырк, жэтон, арышт, цырата, джала, інтэлігент, далікатны.*

Выключэнні: складанаскарочаныя словы (*дзяржюркалегія, медінстытут*) і словы з прыстаўкамі **звыш-, між-, контр-, пан-, транс-** (*звышмклівы, міжінстытуцкі, контрідэя, трансірданскі, панісламізм*).

Правапіс літар *ў, у*

Літара **у** пішацца пасля зычных, знакаў прыпынку, у пачатку сказа, у пачатку ўласных назваў: *Уночы ішоў дождж. Рэпертуар. Тамара Уладзіміраўна. І трава, і кветкі, і матылі – усё тое самае, усё жыло разам.*

Літара **ў** пішацца замест **у, л, в** пасля галосных у славянскіх словах (*кроў, воўк*) і іншамоўных не пад націскам: *лаўрэат, паўза, аўкцыён.* Не блытайце: *балкон, палкоўнік* і пад.

Злучок і двукоссе не з'яўляюцца знакамі прыпынку, таму не ўплываюць на напісанне **ў**: *жанчына-ўрач, калгас «Перамога» ўзнагародзілі.*

Заўвагі

1) у **канцы іншамоўных слоў** пішацца **у**: *фрау, шоу, Ландау, ноу-хау;*

2) у іншамоўных словах, якія заканчваюцца на **-ус, -ум**, пішацца **у**: *натарыус, шлагбаум.*

3) пад **націскам** заўсёды захоўваецца літара **у**: *аул, групоўка ультра, баул, ля урны;*

4) калі папярэдняе слова заканчваецца на галосны, то ў пачатку іншамоўных слоў **пад націскам** пішацца **у, не пад націскам** – ў: *Люблінская унія, дзяржаўны ўніверсітэт*. Запомніце: **траур**.

Праваніс д –дз, т –ц

У беларускай мове цвёрдым зычным **д, т** адпавядаюць мяккія **дз', ц'**, якія пішуцца перад галоснымі **е, ё, ю, я, і**, а таксама перад **ь**, перад мяккім гукам **в**: *горад – у горадзе, сяду – сядзь, два – дзве*.

Але: прыставачнае **д** і суфіксальнае **т** перад мяккім **в** захоўваюцца нязменна: *адвечны, у бітве*.

У словах іншамоўнага паходжання **д** і **т**, як правіла, не змякчаюцца: *дэкан, студэнт, тэатр, дырыжор*.

Але: перад суфіксамі і суфіксальнымі злучэннямі **–ін-, –ір-, –ёр-, –еец-, –ейск-, –ік-** (калі ён памяншальны), а таксама перад літарай **ю** зычныя **д, т** змякчаюцца: *каранцін, камандзір, акіёр, гвардзеец, гвардзейскі, білецік, нацюрморт, Цюмень*.

Праваніс падоўжаных і падвоеных зычных

Зычныя **з', с', ц', дз', ж, ш, ч, л', н'** паміж галоснымі вымаўляюцца падоўжана і на пісьме перадаюцца дзвюма літарамі: *жыццё, суддзя, жыллё, мышшу, граззю, соллю, узбярэжжа, ноччу, здарэнне*.

Падаўжэнне не адбываецца ў словах іншамоўнага паходжання: *алея, калона, каса*. **Але:** *асанна, саванна, ванна, манна, бонна, мадонна, мецца, дурра (расліна), мірра, панна, донна, Мекка, Вінніца, Жанна, Сюзанна, Іванна, Ганна*.

Дура, бона – грашовыя адзінкі; *маня* (хлусня).

На стыку прыстаўкі і кораня або кораня і суфікса адбываецца падваенне гукаў, якое на пісьме перадаецца дзвюма літарамі: *аддаць, бяззубы, асенні, лімонны*. **Але:** *расада, расаднік (месца, дзе вырошчваюць расаду), расол, расольнік, ростань*. **Запомніце:** *расаднік хваробы*.

Праваніс прыставак

У прыстаўках на **з-, с-** перад глухімі зычнымі пішацца **с**, перад звонкімі – **з**: *скінуць, збіць, расказаць, раззброіць, бескарыслівы, беззаганны*.

Прыстаўкі на **б-, д-** пішуцца нязменна (незалежна ад вымаўлення): *аббегчы, абскакаць, аддаць, адскочыць*.

Праваніс прыстаўных в, г

Прыстаўны **г** пішацца ў словах *гэты, гэтак, гэтулькі, гэі, го, га адгэтуль, пагэтуль, гісторыя, Ганна*.

Прыстаўны **в** пішацца:

а) перад націскным **о** ў пачатку слова і пасля прыставак: *воблака, восень, завоблачны*; **Але:** *окаць, охаць, наогул, одум, ойча*;

б) перад каранёвым у націскным у пачатку і сярэдзіне слова, а таксама ў вытворных ад іх словах, у якіх у не пад націскам: *вучань, вугал, вуглавы, навука, навук, навуцінне*;

в) у словах **вока, востры, вакол, вожык, воспа** і вытворных ад іх незалежна ад націску: *вока, вачэй, востры, вастрыць, навокал, наваколле, важаняткі, васпаваты*;

г) перад **о, у** ў сярэдзіне некаторых слоў і вытворных ад іх: *ніводзін, ніводны, цівун, Лявон, Ларывон, Радзівон, Тадэвуш, Матэвуш, Навум*.

Заўвага. Калі пачатковае **о** пераходзіць у **а**, то **в** не пішацца: *возера – азёры, вобласць – абласны*.

Літара **в** не пішацца:

а) перад пачатковымі **о, у** ў іншамойных словах, а таксама ў імёнах, прозвішчах і географічных назвах: *опіум, ордэр, урна, унія, Орша, Ульяна. Але: Вольга, Вогненная зямля*;

б) перад у прыставачным і перад у, якое ўзнікла з **в**: *удзел, удвух, участак, унук (внук), учора (вчера). Але: вупраж, вуціішна, вузгалоўе, вуцілка*.

Правапіс спалучэнняў зычных

У беларускай мове ў спалучэннях **здн, рдн, стн, стл, рдц, згн** зычныя **д, т, г** выпалі, у выніку чаго гэтыя спалучэнні спраціліся, што і адлюстроўваецца на пісьме: *позна, праязны, сэра, посны, міласэрны, сонца, шаснаццаць, бразнуць, аванпосны, кампосны, кантрасны, фарпосны, баласны. Але: віскнуць, націскны. Запомніце: кантэкстуальны*.

Напісанне спалучэнняў зычных у некаторых запазычаных словах трэба запомніць: *ландшафт, пэндзаль, бухгалтар, асфальт, вакзал, дыспетчар, скрупулёзны, матч* і інш.

Спалучэнне **дт** на канцы слоў іншамойнага паходжання на пісьме перадаецца літарай **т**: *Шміт, Кранітат*.

Спалучэнне каранёвага **д** з суфіксальным **с** на пісьме перадаецца нязменна: *канадскі, суседскі*.

Каранёвыя **т, ц, ч, к** у спалучэнні з суфіксальным **с** перадаюцца на пісьме праз **ц**: *Брэст – брэцкі, шавец – шавецкі, ткач – ткацкі, мастак – мастацкі, а с і ш – праз с: Адэса – адэскі, таварыш – таварыскі*.

Каранёвыя **ж, ш, з, г, х** з суфіксальным **с** перадаюцца на пісьме праз **с**: *прыгожы – прыгоства, харошы – хараства, князь – княства, птах – птаства, многа – мноства*.

У прыметніках, утвораных ад географічных назваў і назваў нацыянальнасцей, зычныя **г, к** (у неславянскіх назвах), **х, з, ж, ш** перад суфіксам **-ск-** на пісьме захоўваюцца: *гамбургскі, казахскі, узбекскі, хельсінкскі, касабланкскі, французскі, парызскі, добрушскі*. Пры гэтым **г, х** могуць чаргавацца з **ж, ш**: *Рыга -- рыжскі, чэх – чэшскі. Запомніце: турэцкі, калмыцкі, славацкі*.

Спалучэнне каранёвага **цк** з суфіксальным **ч** перадаецца на пісьме літарамі **чч**: *Слуцк – Слуцчына, нямецкі – Нямецчына, а ск – праз шч: Віцебск –*

Віцебшчына. Спалучэнні дч, тч перадаюцца нязменна: Брэст – Брэстчына, Навагрудак – Навагрудчына.

Калі прыстаўка заканчваецца на **с**, а карань пачынаецца з **ч** або **ш**, то спалучэнне **сч**, **сшч** на пісьме перадаецца нязменна: *расчыніць(акно), расчанаць(вагоны), расчасаць, расшчодрыцца, расшчанаць(палена).*

Але: *шчасце, пяшчота, ушчуваць, ушчэнт, нішчымны, ашчадны, рошчына.*

Праваніс мяккага знака і апострафа

Змякчальны мяккі знак пішацца пасля **з, с, ц, дз, л, н** у канцы слова (*соль*), або ў сярэдзіне пасля мяккага зычнага перад наступным цвёрдым (*пісьмо, дзьмухавец*), паміж двума мяккімі зычнымі, калі пры змяненні слова другі зычны становіцца цвёрдым: *дзьме – дзьмуць, цьмяны – цьма.*

Мяккі знак таксама пішацца:

а) у **лічэбніках** *пяцьдзясят, шэсцьдзясят, пяцьсот, шэсцьсот, дзевяцьсот, мільён, мільярд;*

б) у слове *ледзьве* і постфіксе **–сьці:** *дзесьці, якісьці;*

в) у назоўніках творнага склону множнага ліку перад канчаткам **–мі:** *людзьмі, слязьмі;*

г) пасля літары **н** перад суфіксам **–чык-**, калі слова без суфікса заканчваецца на **–нь:** *каменьчык, струменьчык;*

д) пасля мяккага **н** перад суфіксам **–к-:** *вішанька, песенька;*

е) пасля мяккага **н** у прыметніках, утвораных ад назваў месяцаў і слова **восень** перад суфіксам **–ск-:** *студзеньскі, восеньскі, Чэрвеньскі раён, Ліпеньская школа;*

Увага: у кітайскіх назвах перад суфіксам **–ск-** мяккі знак не пішацца: *цянь-шанскі, кунь-лунскі.*

ё) у суфіксах **-эньк-, -еньк-, -аньк-:** *маленькі, даражэнькі, харошанькі;*

ж) у дзеясловах загаднага ладу першай асобы множнага ліку перад канчаткам **–ма** і другой асобы множнага ліку перад постфіксам **–це**, а таксама перад постфіксам **–ся:** *станьма, станьце, агледзься.*

Раздзяляльны мяккі знак пішацца пасля **з, с, ц, дз, л, н** у сярэдзіне слова перад галоснымі **е, ё, ю, я, і:** *дасье, парцье, налью.*

Але: *булён, нюанс, дзясак, дыякан.*

Апостраф пішацца перад галоснымі **е, ё, ю, я, і**

а) пасля прыставак на зычны: *аб'ява, ін'екцыя, аб'інець;*

б) у сярэдзіне слова пасля цвёрдых зычных, акрамя **з, с, ц, дз, л, н:** *б'ю, п'ю, вераб'і;*

в) у складаных словах пасля частак **двух-, трох-, чатырох-:** *трох'ярусны.*

Пасля **ў** апостраф **не пішацца:** *здароўе, салаўі.*

Ужыванне вялікай літары

З **вялікай літары** пішуцца ўласныя імёны, імёны па бацьку, прозвішчы, псеўданімы, мянушкі, назвы планет, сузор'яў, зорак, геаграфічныя,

адміністрацыйна-тэрытарыяльныя і інш. назвы: *Антон Сяргеевіч Чарноў, Янка Купала, кошка Мурка, Сатурн, Вялікая Мядзведзіца* (сузор'е), *Шалі, Віцебск, Віцебшчына, фабрыка «Спартак», Рэспубліка Беларусь*.

Акрамя пералічаных вышэй, з **вялікай літары** пішуцца назвы гістарычных эпох (*Рэфармацыя, Адраджэнне*), прыналежныя прыметнікі з суфіксам **-ск-**, калі яны ўваходзяць у склад назваў, адпаведных назвам са словамі **імя, памяці**: *Коласаўская стыпендыя* (*стыпендыя імя Якуба Коласа*), прыналежныя прыметнікі, утвораныя ад уласных імёнаў з дапамогай суфіксаў **-ін-, -ын-, -оў-, -ёў-, -еў-, -аў-**: *Антонаў сын, Наташына паліто, Мурчыны кацяняты*. Але навуковыя і тэхнічныя тэрміны пішуцца з **малой літары**: *берталетава соль, вольтава дуга*.

З **вялікай літары** пішацца першае слова (або два першыя словы) у назвах свят, падзей, знамянальных дат: *Першае мая (1 Мая), Дзень Незалежнасці, Вялікая Айчынная вайна, Люблінская унія*, а таксама ў назвах арганізацый і ўстаноў: *Міністэрства ўнутраных спраў, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт*.

Праваніс складаных назоўнікаў

Складаныя назоўнікі пішуцца **разам**, калі ёсць злучальная галосная (*краявід, параход*), калі ўтвораны са спалучэння лічэбніка і назоўніка (*шасцідзёнка*), калі першая частка – словы **сама-, многа-, мала-, шмат-, узаема-, аўта-, вела-, мота-, фота-, кіна-, аэра-, мікра-, макра-, метэа-, контр-, агра-** (*самавызначэнне, многабор'е, маланаселенасць, шматзначнасць, узаемавага, аўтазавод, веласпорт, мотакрос, фотарэпартаж, кінахроніка, аэраклуб, мікрараён, макрарэльеф, метэазводка, контрудар, агракультура*), агульныя назоўнікі з часткамі **паў-, поў-** (*паўяблыка, поўдзень*), складанаскарочаныя словы (*медсанбат*). **Разам** пішуцца назоўнікі з першай часткай – дзеясловам у форме 2-ой асобы загаднага ладу (*вярнідуб, сарвігалава, але: перакаці-поле, узвей- вецер*).

Праз злучок пішуцца складаныя назоўнікі без злучальнай галоснай (*школа-інтэрнат*), уласныя назвы з часткай **паў-** (*паў-Еўропы*), складаныя адзінкі вымярэння і іншамоўныя назвы прамежкавых напрамкаў свету (*тонакіламетр, але: працадзень; норд-ост*), складаныя назоўнікі з першай часткай **обер-, арт-, вэб-, унтэр-, штаб-, лейб-, віцэ-, экс-, прэс-** (*обер-лейтэнант, арт-сесія, вэб-дызайн, унтэр-афіцэр, штаб-кватэра, лейб-медык, віцэ-прэзідэнт, экс-чэмпіён, прэс-служба*) і словы **контр-адмірал, прымабалерына**, састаўныя прозвішчы, французскія імёны, геаграфічныя назвы (*Дунін-Марцінкевіч, Жан-Жак Русо, Буда-Кашалёва*).

Міні-спадніца – спадніца міні; мідзі-паліто – паліто мідзі; максі-спадніца – спадніца максі.

Праваніс складаных прыметнікаў

Складаныя прыметнікі пішуцца **разам**, калі ўтвораны ад складаных назоўнікаў, што пішуцца **разам** (*параходны*), утвораны ад словазлучэнняў

назоўнік + прыметнік, назоўнік + лічэбнік, назоўнік + займеннік (*сельскагаспадарчы, саракатрохгадовы, усебаковы*), з першай часткай **многа-, мала-, шмат-** (*мнагазначны, малавядомы, шматбаковы*).

Заўвага. Спалучэнні **прыслоўе + прыметнік (дзеепрыметнік)** пішуцца **асобна**: *дробна паколатыя арэхі, гладка паголены твар.*

Складаныя прыметнікі пішуцца **праз злучок**, калі ўтвораны 1) ад складаных назоўнікаў, якія пішуцца праз злучок (*буда-кашалёўскі*); 2) ад двух і трох раўнапраўных прыметнікаў (*беларуска-рускі, кісла-салодкі*), а таксама прыметнікі *паўночна-заходні, паўднёва-ўсходні, паўднёва-заходні, паўночна-ўсходні*. Акрамя таго, **праз злучок** пішуцца прыметнікі, утвораныя шляхам паўтарэння аднаго слова (*цёплы-цёплы*) і з першай часткай **усходне-, паўднёва-, паўночна-, заходне-**, калі яны ўваходзяць у склад уласных геаграфічных назваў (*Усходне-Еўрапейская раўніна*). **Параўнайце:** *усходнееўрапейскія краіны*. Праз злучок пішуцца прыметнікі, утвораныя ад спалучэння імя і прозвішча: *леў-талстоўскі*.

Праваніс прыслоўяў і спалучэнняў слоў, блізкіх да прыслоўяў

Праз злучок пішуцца прыслоўі:

1) з прыстаўкай **абы-** і суфіксам **–небудзь-:** *абы-як, як-небудзь;*

2) з прыстаўкай **па-** і суфіксамі **–ому, -яму, -аму, -йму, -ску, -цку, -ы:** *па-старому, па-летняму, па-нашаму, па-мойму, па-руску, па-брацку, па-чалавечы;*

3) з прыстаўкай **па-** і **парадкавым лічэбнікам:** *па-першае, па-дзiesiąтае;*

4) утвораныя шляхам паўтарэння таго самага слова: *ледзь-ледзь, крыж-накрыж;*

5) *на-гара, дэ-юрэ, дэ-факта.*

Усе астатнія прыслоўі пішуцца разам: *ушчэнт, спрадвеку, спадылба, знізу, штогод, таксама, напавер, паасобку, уголас.*

Ад прыслоўяў **неабходна адрозніваць назоўнікі з прыназоўнікамі, якія пішуцца асобна:** *вярнуўся дахаты –падышлі да хаты Алеся; павярнулі ўбок –у бок вакзала.* Назоўнікі абазначаюць прадмет, маюць пры сабе паясняльныя словы.

Пішуцца асобна спалучэнні

Пад вечар, з ранку да вечара, з вечара да ранку, з нізу да верху, з верху да нізу, усё роўна, як след, усё адно, наўрад ці, без дай прычыны, без дай рады, дзень у дзень, дзень пры дні, адзін на адзін, след у след, час ад часу, на памяць, па памяці, у пару, да пары, не ў пару, за мяжой, пад пахай, пад паху, па пахі, не ў меру, не пад сілу, не да смеху.

Асобна пішуцца спалучэнні назоўнікаў, якія пачынаюцца з галоснай, з прыназоўнікам **у:** *у абдымку, у абрэз, у абмен, у адзіночку, у адкрытую, у адно, у абхват*, а таксама спалучэнні назоўнікаў з прыназоўнікамі **без, з, да, на:** *без аглядкі, без разбору, без упынку, без толку, з ходу, з размаху, з разбегу, з налёту, да зарэзу, да ўпаду, да адвалу, на ляту, на віду, на хаду, на бягу, на скаку, на жаль, на вока, на дзіва.*

Праваніс прыназоўнікаў, злучнікаў, часціц

Прыназоўнікі **з-за, з-пад, па-за, па-над** пішуцца праз злучок.

Складаныя прыназоўнікі **замест, наконт, накшталт, абапал, услед, зверху, навокал, насустрач, ззаду, наперадзе** пішуцца ў адно слова.

Перад словамі з пачатковым **у** ўжываецца варыянт прыназоўніка **у – ва**: *у школе – ва ўніверсітэце*.

Перад словамі, якія пачынаюцца збегам зычных, дзе першыя **з, с, ш, ж, м**, замест прыназоўніка з ужываецца прыназоўнік **са**: *з табою, са мною, з лесу, са шчаўя*.

Увага: неабходна адрозніваць прыназоўнік **нягледзячы на** ад дзеепрыслоўя, якое з часціцай **не** пішацца асобна: *нягледзячы на дождж, на вуліцы шмат людзей; хлопчык ішоў, не гледзячы па баках*.

Простыя вытворныя злучнікі **затое, адтаго, прычым, прытым, паколькі, пастолькі** трэба адрозніваць ад спалучэнняў прыназоўнікаў з займеннікамі: **за тое, ад таго, пры чым, пры тым, па колькі, па столькі**. Злучнік не з'яўляецца членам сказа, яго можна замяніць сінанімічным злучнікам: *Ты яшчэ малы, адтаго (можна таму) і не разумееш. – Ад таго дуба адлічы два крокі*.

Часціца **-сьці (-сь)** з займеннікамі і прыслоўямі пішацца **разам**: *хтосьці, хтось, дзесьці, дзесь*.

Часціца **што** пішацца **асобна** ў спалучэннях *толькі што, пакуль што, амаль што, хіба што, сама што*.

Часціцы **абы-, -небудзь, -колечы** з займеннікамі і прыслоўямі пішуцца **праз злучок**: *абы-хто, хто-небудзь, што-колечы*.

Часціца **-то** з назоўнікамі, займеннікамі і дзеясловамі пішацца **праз злучок**: *сястра-то прыехала, яна-то сказала, сказаць-то сказаў*.

Часціца **-такі** пішацца **праз злучок**, калі стаіць **пасля** слоў, да якіх адносіцца: *усё-такі, зрабіў-такі* (параўнайце: *такі ўсё, такі зрабіў*).

Часціцы **бы (б), жа (ж)** пішуцца заўсёды **асобна**: *сказаў бы, сказала б, узяў жа, узяла ж*.

Часціца **ні** пішацца **разам**: 1) са словамі, якія без **ні** не ўжываюцца: *ніводзін, нікчэмны*; 2) з адмоўнымі займеннікамі і прыслоўямі: *ніхто, нідзе*.

Але: *ні з кім, ні аб чым*.

Ва ўсіх іншых выпадках часціца **ні** пішацца **асобна**.

Часціца **не** пішацца **разам**:

- 1) са словамі, якія без **не** не ўжываюцца: *незабудка, непакоіць*;
- 2) са словамі, да якіх можна падабраць сінанім без **не**: *непрыцель – вораг, невялікі – малы*;
- 3) з поўнымі дзеепрыметнікамі, пры якіх няма залежных слоў: *няскошаная трава, непрачытаная кніга*;
- 4) з прыметнікамі, поўнымі дзеепрыметнікамі і прыслоўямі, калі пры іх ёсць паясняльныя словы **вельмі, зусім, амаль, выключна, надзвычай, у**

вышэйшай ступені, у вышэйшай меры і іншыя, што выражаюць ступень якасці: *вельмі няўважлівы, зусім непрадуманая раішэнне*;

5) у дзеясловах з прыстаўкай **неда-** са значэннем непаўнаты дзеяння, неадпаведнасці норме: *недалячыць, недачуваць*;

6) з няпэўнымі займеннікамі і прыслоўямі: *нехта, недзе*.

Часціца не пішацца асобна:

1) з дзеясловамі, дзеепрыслоўямі, кароткімі дзеепрыметнікамі: *не быў, не чытаючы, трава не скошана*;

2) з поўнымі дзеепрыметнікамі, пры якіх ёсць паясняльныя словы ці ёсць або падразумяваецца супрацьпастаўленне: *не прачытаная намі кніга, не прачытаная, а прагледжаная кніга*;

3) з назоўнікамі, прыметнікамі і прыслоўямі, калі ёсць або падразумяваецца супрацьпастаўленне: *не сябар, а родны брат; не шырокі, а вузкі; дзень сёння не сонечны*;

4) з формамі вышэйшай ступені параўнання прыметнікаў і прыслоўяў: *не старэйшы за..., не лепшы за..., не пазней чым ...*;

5) са словамі **не трэба, не варта, не супраць, не шкада, не толькі**;

6) у складзе ўзмацняльных адмоўяў **далёка не, нічуць не, зусім не, ніколькі не** і пад.: *далёка не смелы чалавек, зусім не горшы адказ, ніколькі не цікавы матэрыял*.

1.2.6 Марфалагічныя нормы беларускай мовы

Граматычныя катэгорыі назоўніка і правапіс склонавых канчаткаў

Род і лік назоўнікаў

Назоўнікі маюць катэгорыю роду: *маці, краіна, рака* – жаночага роду; *бацька, закон, горад* – мужчынскага роду; *дзіця, поле, акно* – ніякага роду; *плакса, сірата, задзіра* – агульнага роду. Множналікавыя назоўнікі катэгорыі роду не маюць: *канікулы, Калінкавічы*.

Род нескланяльных агульных назоўнікаў

Да мужчынскага роду адносяцца назвы асоб мужчынскага полу і назвы жывых істот: *аташэ, кенгуру*, а таксама назоўнікі *гран-пры* (узнагарода), *карт-блани* (свабода ў дзеяннях), *сірока* (вечер), *тарнада* (смерч), *экю* (грашовая адзінка), *эскуда* (грашовая адзінка), *сулугуні, бры* (сыр), *пенальці, інкогніта, кофе*..

Да жаночага роду адносяцца назвы асоб жаночага полу: *мадам, фрау*, а таксама назоўнікі *авеню, салямі, івасі, кальрабі, цэцэ, хіндзі* (мова), *беры-беры* (хвароба), *нотабена*.

Да ніякага роду адносяцца неадусаўленыя назоўнікі: *метро, паліто, мерло, бардо*.

Род уласных назоўнікаў

Калі ўласны назоўнік скланяецца, то род вызначаем па тыпе скланення: *Сож* – мужчынскі род, *Нарач* – жаночы род.

Калі ўласны назоўнік не скланяецца, то род вызначаем па лексічным значэнні: *Місіціні* (рака) – жаночы род, *Антарыя* (возера) – ніякі род, *Сочы* (горад) – мужчынскі род.

Назоўнікі множнага ліку катэгорыі роду не маюць: *Калінкавічы, Баранавічы, Кардыльеры Гродна* (н.р.), *Гародня* (ж.р.).

Род складанаскарочаных назоўнікаў

Калі назоўнік не скланяецца, то род вызначаем па апорным слове: *ГДУ* (універсітэт) – мужчынскі род; *БТ* (тэлебачанне) – ніякі род; *ЭВМ* (машына) – жаночы род. **Выключэнне:** *ТАСС* (агенцтва) – мужчынскі род.

Калі назоўнік скланяецца, то род вызначаем па тыпе скланення: *калгас* (гаспадарка), *ЖЭС* (служба), *ЛіМ* -- мужчынскага роду, таму што скланяюцца як назоўнікі II скланення.

Назвы ***пасад, прафесій, званняў*** (за рэдкім выключэннем: напрыклад, *медсястра*) ***мужчынскага роду:*** *вядомы прафесар Рудакоўская, строгі следчы Равуцкая.*

Памятайце, што род і лік назоўнікаў не заўсёды супадаюць у рускай і беларускай мовах: *сабака, медаль* – у беларускай мове мужчынскага роду, у рускай – жаночага; *гусь, жырафа* – у беларускай мове жаночага роду, у рускай – мужчынскага; *адносіны, карункі, могілкі, лекі* – у беларускай мове толькі множнага ліку, а у рускай мове змяняюцца па ліках.

Праваніс канчаткаў назоўнікаў

Каб не памыліцца ў напісанні канчаткаў назоўнікаў, трэба ўмець вызначаць тып скланення і тып асновы.

Існуе тры тыпы скланення назоўнікаў:

1-е скланенне – назоўнікі **жаночага** роду з канчаткамі **–а, –я:** *зямля, навука;* назоўнікі **мужчынскага** роду з націскнымі канчаткамі **–а, –я:** *Кузьма, суддзя;* назоўнікі **агульнага** роду, якія абазначаюць асобу жаночага полу: *плакса;* назоўнікі **агульнага** роду, якія абазначаюць асобу мужчынскага полу і маюць націск на канчатку: *сірата, ляўша;*

2-е скланенне – назоўнікі **мужчынскага** роду з **нулявым** канчаткам і назоўнікі **ніякага** роду з канчаткамі **–о, –е, –я, –а, –ё:** *сын, дом, поле, неба, акно, куп'ё, польмя;*

3-е скланенне – назоўнікі **жаночага** роду з **нулявым** канчаткам: *ноч, Беларусь.*

Не ўваходзяць ні ў адзін з тыпаў скланення

1) рознаскланяльныя назоўнікі, да якіх адносяцца: **назвы маладых істот:** *цяля, дзіця, пацучаня;* тры назоўнікі на **–мя:** *імя, стрэмя, племя;* назоўнікі **агульнага** роду, якія абазначаюць асобу **мужчынскага** полу і

маюць націск на аснове: *плакса, калека*; назоўнікі **мужчынскага** роду з канчаткамі **-а, -я** і націскам на аснове: *бацька, дзядуля*;

2) **множналікавыя** назоўнікі: *дзверы, вароты, крупы*;

3) **нескланяльныя** назоўнікі, да якіх адносяцца: **іншамоўныя** назоўнікі, якія заканчваюцца на **галосны**: *метро, паліто, алібі*; **жаночыя** прозвішчы на **зычны**: *Алена Ракутовіч, Света Корань*; **мужчынскія і жаночыя** прозвішчы на **-ых, -іх, націскны -о**: *Чарных, Мялкіх, Сянько, Глушко*; жаночыя прозвішчы на **-а, -я**, калі яны ўтварыліся ад назоўнікаў някакага роду: *Калена, Шыла*; назоўнік **маці**;

4) назоўнікі, утвораныя **шляхам пераходу прыметнікаў у назоўнікі**: *рабочы, хворы*.

Аснова назоўніка можа заканчвацца на **зычны**

1) **цвёрды**: *сад, спеў, акно, вясна*;

2) **мяккі**: *зямля, край, міліцыя*;

3) **зацвярдзелы**: *мяжа, шар, плячо*;

4) **г, к, х (заднеязычны)**: *рака, бераг, рэха*.

Канчаткі назоўнікаў 1-га скланення

Н. – *краіна, зямля*;

Р. – *краіны, зямлі*;

Д. – *краіне, зямлі, сястры, дарозе, страсе, руцэ, ручцы*;

В. – *краіну, зямлю*;

Т. – *краінай(аю), зямлёй(ёю)*;

М. – супадае з **Давальным**.

Канчаткі назоўнікаў у **давальным і месным** склонах залежаць ад тыпу асновы: **-е** – пры аснове на **цвёрды і г, х**, якія чаргуюцца з **з, с**: *брыгадзе, дузе, страсе*; **-і** -- пры аснове на **мяккі**: *песні*; **-ы** – пры аснове на **зацвярдзелы**: *працы*; калі аснова заканчваецца на **к**, якое чаргуецца з **ц**, то пад **націскам** пішацца **-э**, а **не пад націскам -- -ы**: *шчацэ, шчочцы*.

Канчаткі назоўнікаў 2-га скланення

Н. -- *дом, неба, акно, поле*;

Р. – *дома, поля, агню, грыпу*;

Д. – *дому, полю*;

В.=Н. (неадуш.), =**Р.**(адуш.): *дом, чалавека*;

Т. – *домам, акном, полем, агнём*;

М. – *аб доме, снезе, кажусе, агні, ветры, пяску, рэху, дыялогу, Васілю, Рыгору, Максіму(е)*.

Назоўнікі **мужчынскага** роду ў родным склоне маюць канчаткі **-а, -я**, калі абазначаюць: 1) асоб і жывых істот: *брата, арла*; 2) часткі цела і органы: *носа, зуба, але: твару*; 3) канкрэтныя прадметы, якія можна лічыць: *дома, клёна, нажа*; 4) назвы ўстаноў, арганізацый, прадпрыемстваў, вайсковых

падраздзяленняў: *завода, універсітэта, батальёна*; 5) геаграфічныя і астранамічныя паняцці, назвы населеных пунктаў і мясцовасцей: *горада Мінска, Марса, узгорка*; 6) адзінкі вымярэння: *грама, літра, тыдня, аўторка, долара*, але: *абеду, веку, ранку*; 7) назвы танцаў і гульняў, канкрэтныя навуковыя і тэхнічныя тэрміны: *вальса, футбола, круга, дзейніка*; але: *роду, ліку, склону, зместу, летапісу, тэксту*.

Канчаткі **-у, -ю** пішуцца ў назоўніках, якія абазначаюць: 1) зборныя прадметы: *лесу, дубняку*; 2) назвы рэчываў: *азоту, чаю*; 3) прасторавыя паняцці: *лугу, стэпу*; 4) з'явы прыроды: *снегу, грому*; 5) назвы пачуццяў, дзеянняў і стану: *болю, крыку, сну*; 6) назвы хвароб: *грыпу, інфаркту*; 7) грамадскія фармацыі, палітычныя і навуковыя аб'яднанні, плыні, вучэнні: *феадалізму, дарвінізму*.

Але: *хлеба, каржса, торта, каравая, гудка, глытка, аўса, жаўтка*.

У **месным** склоне назоўнікі маюць канчатак **-е** пры аснове на **цвёрды** зычны і **г, х**, якія чаргуюцца з **з, с**: *аб доме, снезе, кажусе*; **-і** – пры аснове на **мяккі**: *аб агні*; **-ы** – пры аснове на **зацвярдзелы**: *аб ветры*; **-у** – пры аснове на **к і г, х**, якія не чаргуюцца з **з, с**: *аб пяску, рэху, мозгу*, **але:** *аб малацэ*. Назвы **асоб** маюць канчаткі **-у, -ю** пры аснове на **зацвярдзелы, мяккі, г, к, х**: *аб Рыгору, герою, Алегу, настаўніку, Цімоху*. Калі аснова на **цвёрды**, то пішуцца варыянтныя канчаткі **-у** або **-е**: *аб Максіму(е)*.

Запомніце: *на двары* (каля будынка) і *на дварэ* (не ў хаце, на вуліцы), *на рагу* (вуліцы, месяца) – *розе* (у жывёлы); *на пасту* (ваенным) – *у посце* (абмежаванне); *аб моху, тварагу, арэху, шляху, мяху, пасагу*.

Канчаткі назоўнікаў 3-га скланення

Н., В. – *Беларусь, Сібір*

Р., Д., М. – *Беларусі, Сібіры*

Т. – *Беларуссю, Сібір'ю, ноччу*

У **творным** склоне апошні **зычны падаўжаецца**, калі стаіць пасля галоснага: *мышшу, меддзю*. Параўнайце: *косцю, радасцю*. Калі аснова заканчваецца на **б, р, ф**, то перад канчаткам **-ю** пішацца **апостраф**: *шыр'ю, глыб'ю, верф'ю*.

Рознаскланяльныя назоўнікі

Прааналізуйце і запомніце:

Н. – імя, племя, стрэмя

Р. – імені (імя), племені (племя), стрэмені (стрэмя)

Д. – імені (імя), племені (племя), стрэмені (стрэмя)

В.=Н.

Т. – іменем (імя), племенем (племя), стрэменем (стрэмя)

М. – аб імені (імя), племені (племя), стрэмені (стрэмя)

У форме множнага ліку **назоўнікі на –мя** маюць формы *імёны, плямёны, страмёны*.

Н., В. – *пацучаня(ё)*

Р., Д., М. – пацучаняці

Т. – пацучанём

У форме множнага ліку назвы маладых істот маюць суфікс **-ят-**: пацучаняты, ваверчаняты; але: дзеці.

Н. – бацька, Кузьма

Р. – бацькі, Кузьмы

Д. – бацьку, Кузьме

В. – бацьку, Кузьму

Т. – бацькам, Кузьмой

М. – аб бацьку, Кузьме

Назоўнікі мужчынскага роду на **-а, -я** ў давальным, творным і месным склонах маюць канчаткі **1-га** скланення, калі націск падае на канчатак: суддзі, суддзёй, як зямлі, зямлёй і канчаткі **2-га** скланення, калі націск падае на аснову: дзядулю, дзядулем, як поля, полем.

Н. – Саша

Р. – Сашы

Д. – Сашу, Сашы

В. – Сашу

Тв. – Сашам, Сашай

М. – аб Сашу, Сашы

Назоўнікі агульнага роду ў давальным, творным і месным склонах маюць канчаткі **1-га** скланення, калі абазначаюць асобу жаночага полу. Калі яны абазначаюць асобу мужчынскага полу, то змяняюцца як назоўнікі мужчынскага роду на **-а, -я**.

Праваніс канчаткаў назоўнікаў множнага ліку

У множным ліку назоўнікі ўсіх трох тыпаў скланення маюць канчаткі:

Н. -- **-ы, -і** (вербы, хвоі, браты, вочы, косці)

Р. -- **-оў, -ёў, -аў, -яў, нулявы, -ей, -эй** (вербаў, хвояў, рук, сялян, братоў, агнёў, касцей, начэй)

Д. -- **-ам, -ям** (вербам, хвоям, вачам, касцям, братам)

В. – як Н. або Р. (вербы, хвоі, братоў, вучняў)

Т. -- **-амі, -ямі, -мі, -ыма, -іма** (вербамі, хвоямі, людзьмі, вачамі(вачмі, вачыма), плячамі(ыма), вушамі(ыма), дзвярамі(ыма), грашамі(ыма))

М. -- **-ах, -ях** (аб вербах, хвоях, братах, вачах, ночах, касцях)

Скланенне ўласных назоўнікаў

1. Жаночыя ўласныя імёны (Таня, Ірына) скланяюцца як назоўнікі I скланення, мужчынскія з нулявым канчаткам (Васіль, Аляксандр) – як назоўнікі II скланення, з канчаткам **-а (-я)** (Вася, Жэня) – як рознаскланяльныя.

2. Прозвішчы, якія заканчваюцца на націскны **о** або на **-іх, -ых**, не скланяюцца: Гурло, Санько, Чарных, Мялкіх.

3. Не скланяюцца жаночыя прозвішчы, якія заканчваюцца на зычны гук (*Андраюк Алена*) або ўтварыліся ад назоўнікаў ніякага роду (*Сала Ірына*).

4. Прозвішчы, якія маюць ненаціскны канчатак і заканчваюцца на –га, –ка, –ха (*Сарока, Саладуха*):

– мужчынскія адносяцца да рознаскланяльных: *Сароку Івану, Сарокам Іванам*;

– жаночыя – да I скланення: *Сароцы Ірыне, Сарокай Ірынай*.

5. Усе астатнія прозвішчы, якія заканчваюцца на –а, –я (*Крапіва, Пушча*) і суадносяцца з назоўнікамі жаночага роду, скланяюцца як назоўнікі I скланення.

6. Прозвішчы, якія заканчваюцца на –а, –я і не суадносяцца з назоўнікамі жаночага роду (*Карызна, Машара, Анічэнка, Бядуля*), скланяюцца толькі тады, калі належаць мужчынам.

7. Прозвішчы, якія маюць форму прыналежных прыметнікаў (*Фамін, Фаміна, Сакалоў, Сакалова, Пятроўскі, Пятроўская*), скланяюцца як прыналежныя прыметнікі.

8. Славянскія прозвішчы на –оў, –ёў, –аў, –еў, –ын, –ін у творным склоне маюць канчатак –ым, а неславянскія прозвішчы і геаграфічныя назвы – канчатак –ам: *Сяргеем Кіравым, Чарльзам Дарвінам, горадам Лоевам*.

Утварэнне ступеняў параўнання прыметнікаў і правапіс суфіксаў

Правапіс суфіксаў прыметнікаў

Дзве літары **нн** пішуцца ў прыметніках, утвораных ад асноў на –**н** з дапамогай суфікса –**н-**: *камень – каменны, вагон – вагонны*; утвораных ад асноў на –**мя**: *імя – іменны, цэмя – цэмянны, але: палымяны*; з суфіксамі –**енн**, –**энн**: *вогненны, задуменны*.

Адна літара **н** пішацца ў суфіксах –**ан-**, –**ян-**, –**ін-**, –**ын-**: *драўляны, сярэбраны, курыны, арліны* і ў слове *сцюдзёны*.

У **прыналежных** прыметніках, утвораных ад назоўнікаў **мужчынскага і ніякага** роду, пішуцца суфіксы –**еў-**, –**аў-**, –**оў-**, –**ёў-**: *Пецеў, Васілёў, бацькаў, Тамашоў*; ад назоўнікаў **жаночага** роду -- **-ін-**, **-ын-**: *Наташын, бабулін*.

Утварэнне ступеней параўнання прыметнікаў

Яксныя прыметнікі ўтвараюць ступені параўнання – вышэйшую і найвышэйшую.

Простая вышэйшая ступень параўнання ўтвараецца шляхам далучэння да асновы суфіксаў –**ейш-**, –**эйш-**, –**ш-**: *смачны – смачнейшы, прыгожы – прыгажэйшы, добры – лепшы, вялікі – большы, малы – меншы, дрэнны – горшы*.

Складаная вышэйшая ступень параўнання ўтвараецца з дапамогай слоў **больш**, **менш** + **прыметнік**: *больш смачны, менш прыгожы*.

Простая найвышэйшая ступень параўнання ўтвараецца ад **формы вышэйшай** ступені з дапамогай прыстаўкі **най-**: *найпрыгажэйшы, найлепшы*.

Складаная найвышэйшая ступень утвараецца з дапамогай слоў **самы, найбольш, найменш + прыметнік**: *самы прыгожы, найменш вядомы, найбольш плённы*.

Заўвага. Некаторыя якасныя прыметнікі ўтвараюць **толькі складаныя формы** ступеней параўнання: *ветлівы – больш ветлівы, самы ветлівы*.

Зусім не ўтвараюць формы ступеней параўнання прыметнікі, якія абазначаюць: 1) **колькасна нязменную якасць**: *жывы, жанаты, мёртвы*; 2) **масць жывёлы**: *гняды, буры*; 3) **колер прадмета праз адносіны да іншых прадметаў**: *васільковы, бронзавы, блакітны*; 4) **складаныя прыметнікі**: *цёмна-сіні, пяцінаварховы*.

Увага: у беларускай мове ў словазлучэннях з формамі ступеней параўнання **залежнае** слова ставіцца ў **вінавальным** склоне з прыназоўнікам **за**: *брат маладзейшы за сястру, ліса спрытнейшая за ваўка*. Ужываюцца таксама параўнальныя звароты са злучнікамі **чым, як**: *мы дужэйшыя, чым ты думаеш; ураджай сёлета большы, як летась*.

Скланенне і правапіс лічэбнікаў, ужыванне з назоўнікамі

Адрознівайце скланенне лічэбнікаў **два** (м. і н. род) і **дзве** (ж. род): *двух, дзвюх; двум, дзвюм; двумя, дзвюма; аб двух, дзвюх*.

У лічэбніках ад **адзінаццаці** да **дваццаці** і **трыццаць** пішацца **цц**. У форме творнага склону перад канчаткам **-ю** падаўжаецца **ц** у лічэбніках **пяць**, ад **дзевяці** да **дваццаці** і **трыццаць**: *пяццю, дзесяццю, сямнаццаццю*. **Запомніце:** *дзвюма, двумя, трыма, чатырма, шасцю, сямю, васьмю*.

У **складаных** колькасных лічэбніках ад **пяцідзсяці** да **васьмідзсяці** і ад **двухсот** да **дзевяцісот** пры скланенні змяняюцца **абедзве часткі**: *дзвесце, двухсот, двумстам, двумастамі, аб двухстах*.

Лічэбнікі **сто** і **сорак** маюць дзве формы: Н. і В. – *сто, сорак*; Р., Д., Т., М. – *ста, сарака*.

Лічэбнікі **дзевяноста, паўтара** (м. і н. род), **паўтары** (ж. род) **не змяняюцца**.

Пры скланенні **састаўных** колькасных лічэбнікаў змяняецца **кожнае слова**: *шэсцьсот восемдзсят пяць, шасцісот васьмідзсяці пяці, шасцістам васьмідзсяці пяці, шасцюстамі васьмюдзсяццю пяццю, аб шасцістах васьмідзсяці пяці*.

Састаўныя **парадкавыя** лічэбнікі на **-тысячны, -мільённы, -мільярды** пішуцца ў **адно слова**: *статысячны* (але *сто тысяч*), *двухмільённы* (але *два мільёны*). Калі **першая** частка такіх слоў запісана **лічбай**, то ставіцца **злучок**: *10-тысячны, 2-мільярды*.

Адрознівайце скланенне **колькасных** і **зборных** лічэбнікаў:

Н. *тры, трое*

Р. *трох, траіх*

Д. *тром, траім*

В. *тры* або *трох*, *траіх*

Т. *трыма*, *траімі*

М. *аб трох*, *аб траіх*

Ужыванне лічэбнікаў з назоўнікамі

Пры лічэбніках **два**, **дзе**, **тры**, **чатыры** назоўнікі, прыметнікі, дзеепрыметнікі, парадкавыя лічэбнікі, займеннікі ўжываюцца ў **назоўным склоне множнага ліку**: *два газетныя экзэмпляры*, *тры мае сястры*.

Пры колькасных лічэбніках ад **пяці** і далей назоўнікі ўжываюцца ў **родным склоне множнага ліку**: *пяць кніг*, *дваццаць гадоў*.

Пры **дробавых** лічэбніках назоўнікі маюць форму **роднага склону адзіночнага ліку**: *дзе пятыя дарогі*, *пяць восьмых метра*, *паўтары тоны*.

Прааналізуйце і запомніце:

Н. – *дзе трэція дарогі*, *паўтара метра*

Р. – *дзвюх трэціх дарогі*, *паўтара метра*

Д. – *дзвюм трэцім дарогі*, *паўтара метрам*

В. =Н.

Т. – *дзвюма трэцімі дарогі*, *паўтара метрамі*

М. – *аб дзвюх трэціх дарогі*, *паўтара метрах*

Зборныя лічэбнікі ўжываюцца з 1) **множналікавымі назоўнікамі**: *двое сутак*, *трое штаноў*; 2) **назвамі маладых істот**: *трое дзяцей*, *чацвёрта парасят*; 3) **назоўнікамі і асабовымі займеннікамі**, якія абазначаюць **асоб мужчынскага полу**: *двое мужчын*, *трое студэнтаў*; 4) са словамі **людзі**, **коні**, **гусі**, **свінні**: *двое гусей*, *трое коней*, *дзвяцера чалавек*.

Пры абазначэнні **адлегласці** лічэбнік ужываецца ў форме вінавальнага склону з прыназоўнікам **за**: *за два крокі*, *за дзвесце метраў*, *за пяць кіламетраў*.

Для выражэння **прыблізнай колькасці** выкарыстоўваюцца: а) **адваротны парадак слоў**: *метраў пяць*, *кіламетры чатыры*; б) **два лічэбнікі**: *тры-чатыры метры*, *пяць-шэсць дзён*; в) прыназоўнікі **пад**, **з**, **за**, **каля** ў спалучэнні з формай пэўнага склону: *яму пад семдзесят*, *каля двух метраў*, *дзён з пяць*, *дні за тры*.

Пры абазначэнні **часу** лічэбнік ужываецца з прыназоўнікам **а**: *а пятай гадзіне*, *а палове на шостую*.

Парадкавыя лічэбнікі, якія ў спалучэнні з назоўнікам абазначаюць **дату**, ужываюцца ў форме **роднага склону**: *першага верасня*, *дваццаць пятага сакавіка*. У назве **свята** лічэбнік мае форму **назоўнага склону**: *Першае мая*, *Восьмае сакавіка*.

Скланенне і правапіс займеннікаў

Прааналізуйце і запомніце:

Н. – *я*, *ты*, *яна*, *свой*, *свая*, *хто*, *што*, *чый*, *колькі*

Р. – *мяне*, *цябе*, *яе*, *свайго*, *сваёй*, *каго*, *чаго*, *чыйго*, *колькіх*

Д. – *мне*, *табе*, *ёй*, *свайму*, *сваёй*, *каму*, *чаму*, *чыйму*, *колькім*

В. – мяне, цябе, яе, свой або свайго, сваю, каго, што, чый або чыйго, колькі або колькіх

Т. – мной(мною), табой(табою), сваім, сваёй(сваёю), кім, чым, чым, колькімі

М. – (аб, аба) мне, табе, ёй, сваім, сваёй, кім, чым, чым, колькіх

Н. – самы, сам, ---

Р. – самага, самога, сябе

Д. – самаму, самому, сабе

В. – самы або самага, самога, сябе

Т. – самым, самім, сабой(сабою)

М. – аб самым, самім, сабе

Розніца ў напісанні словазлучэнняў **не хто іншы – ніхто іншы; не што іншае – нішто іншае** тлумачыцца асаблівасцямі ў іх значэнні. З часціцай **не** гэтыя спалучэнні маюць значэнне **супрацьпастаўлення**: *Гэта быў не хто іншы, як мой бацька. Чалавека цікавіла не што іншае, як мясцовыя звычаі. У хату ўвайшоў Пятрусь, а не хто іншы.* Адмоўныя займеннікі ў падобных спалучэннях ужываюцца ў сказах, дзе ўжо ёсць адмоўе: *Ніхто іншы не мог дапамагчы. Нішто іншае яго не цікавіла.*

Правапіс асабовых канчаткаў і суфіксаў дзеясловаў

Змяненне дзеясловаў па асобах і ліках называецца **спражэннем**. У залежнасці ад характару асабовых канчаткаў выдзяляюцца **першае і другое** спражэнні.

Спражэнне можна вызначыць па **інфінітыве**: да **2-га** спражэння адносяцца:

а) дзеясловы на **-іць, -ыць** (акрамя аднаскладовых: *жыць, шыць*): *любіць, касіць, смажыць*;

б) дзеясловы на **-ець** (акрамя *хацець*), калі **е** выпадае ў 1-ай асобе адзіночнага ліку: *варцець – я варчу, ненавідзець – я ненавіджу* (параўнайце: *чарнець – я чарнею, бялець – я бялю – I спражэнне*);

в) а таксама **гнаць, залежаць, належаць, дрыжаць, баяцца, спаць, стаяць, ляжаць, маўчаць, глядзець**.

Усе астатнія дзеясловы адносяцца да **1-га** спражэння: *хацець, шыць, чытаць*.

Канчаткі дзеясловаў I і II спражэнняў

лік	асоба	I спражэнне	II спражэнне
адзіночны	1	-у, -ю	-у, -ю
	2	-еш, -эш, -аш	-іш, -ыш
	3	-е, -э, -а	-іць, -ыць

множны	1	-ом, -ём	-ам, -ем	-ім, -ым
	2	-ацё, -яцё	-аце, -еце	-іце, -ыце
	3	-уць, юць		-аць, -яць

Правапіс галосных у канчатках дзеясловаў **1-га** спражэння залежыць ад **асновы і месца націску**:

а) пасля зацвярдзелых зычных у **форме 1 асобы множнага ліку пад націскам** пішуцца галосныя **о, э**: *бяр^ом, бяр^эш, сяч^ом, сяч^эш*; **не пад націскам – а**: *каж^ам, піш^ам, каж^аце, піш^аце*;

б) пасля мяккіх зычных і пасля галосных у **форме 1-ай асобы множнага ліку пад націскам** пішацца **ё**: *цвіц^ём, вядз^ём*; **не пад націскам – е**: *се^ем, дрэм^ел^ем*;

в) у **форме 2-ой асобы множнага ліку ў першым пераднаціскным складзе** пішацца літара **я**: *жы^яв^яце, ір^яв^яце, цві^яц^яце*. Каб не памыліцца ў напісанні гэтай формы, неабходна спачатку паставіць дзеяслоў у 1-ай асобе множнага ліку, дзе выразна праяўляецца націскны і ненаціскны канчатак: *в^яз^эм – в^ез^яце, м^яем – м^ыеце*.

Трэба **адрозніваць канчаткі** дзеясловаў 1-ай і 2-ой асобы множнага ліку **абвеснага і загаднага ладу**: *бяр^ом, жыв^эм, бяж^ым, бер^аце, жы^яв^яце, беж^ыце – абвесны лад; бяр^эм, жыв^ем, бяж^ым, бяры^{це}, жы^{ві}це, бяж^ыце – загадны лад*.

Увага: дзеясловы **бегчы, есці, даць** адносяцца да **рознаспрагальных**: *я – бяг^у, ем, дам; ты – бяж^ыш, ясі, дасі; ён – бяж^ыць, есць, дасць; мы – бяж^ым, ямо (ядзім), дамо (дадзім); вы – беж^ыце, ясце, дасце; яны – бяг^уць, ядуць, дадуць*.

Напісанне суфіксаў **–ава-, -ява-, -ва-** ў дзеясловах залежыць ад таго, на што заканчваецца дзеяслоў у **форме 1-ай асобы адзіночнага ліку**: калі на **–ую, -юю**, то ў неазначальнай форме і ў прошлым часе пішуцца суфіксы **–ава-, -ява-**: *святкую – святкаваць, святкаваў, маюю – маляваць, маляваў*; калі на **–ваю**, то суфікс **–ва**: *загадваю – загадваць, загадваў, пераконваю – пераконваць, пераконваў*.

Суфіксы **–іва-, -ыва-** пішуцца **пасля збегу зычных**, апошнімі з якіх бываюць **л, н, р**: *падтрымліваць, праветрываць*.

Калі інфінітыў закончанага трывання на **–іць** мае папярэдні галосны, то ў незакончаным трыванні перад суфіксам **–ва-** замест **і** пішацца **й**: *супакоіць – супакойваць, прыклеіць – прыклеіваць*.

У прыставачных дзеясловах, калі націск падае на склад перад суфіксам **–ва-**, захоўваецца ці аднаўляецца **націскное о**: *падскочыць – падскокваць, адпрасіцца – адпрошвацца*.

Перад суфіксамі **прошлага часу –л-, -ў-** захоўваюцца галосныя, якія ўжываюцца перад **–ць** у інфінітыве: *належ^аць – належ^аў, належала, дагледзець – дагледзеў, дагледзела*. **Параўнайце**: *кніга належ^ыць брату, сястра дагледзіць дзіця* – формы **3-й** асобы адзіночнага ліку **цяперашняга часу**.

Дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе: утварэнне, ужыванне, пераклад

Утварэнне, ужыванне і правапіс дзеепрыметнікаў

Дзеепрыметнікі ўтвараюцца ад асноў дзеяслова. Дзеепрыметнікі **незалежнага стану** **прошлага часу** ўтвараюцца ад **асновы інфінітыва** пры дапамозе суфікса **-л-**: *пажаўцець – пажаўцелы, зарасці – зарослы. Непажадана ўжываць* формы з суфіксамі **-ўш-, -ш-**: *падросшы, парыжэўшы*, паколькі яны супадаюць з аманімічнымі дзеепрыслоўямі: *Праросшы парастак убіраўся ў сілу. – Праросшы, парастак убіраўся ў сілу.*

Дзеепрыметнікі **залежнага стану** **прошлага часу** ўтвараюцца ад асновы **інфінітыва пераходных дзеясловаў закончанага трывання** пры дапамозе суфіксаў: **-н-** -- пры аснове на **а, я**: *апрацаваць – апрацаваны, засеяць – засеяны*; **-ен-, -ан-** -- пры аснове на **зычны** і на галосныя **і, ы, е**: *з'есці – з'едзены, пазычыць – пазычаны, забяліць – забелены, дагледзець – дагледжаны*; **-т-** -- пры аснове з **аднаскладовай** каранёвай марфемай: *выліць – выліты, апрануць – апрануты*.

Нехарактэрны для беларускай мовы дзеепрыметнікі **незалежнага стану цяперашняга часу** з суфіксамі **-уч-, -юч-, -ач-, -яч-**, а таксама дзеепрыметнікі **залежнага стану** **цяперашняга часу** з суфіксамі **-ем-, -ім-**: *кантралюючыя і кантралюемыя органы* (трэба: *кантрольныя і падкантрольныя органы*).

У беларускай мове **адсутнічаюць зваротныя** дзеепрыметнікі: нельга ўжываць формы тыпу *развіваючыся краіны, прагаладаўшыся дзеці*.

Каб пазбегнуць непажаданых форм дзеепрыметнікаў, трэба карыстацца: 1) **ужывальнымі формамі дзеепрыметнікаў**: *увядшыя кветкі – завялыя кветкі*; 2) **прыметнікамі і назоўнікамі**: *падаючая звезда – знічка, тоскуючы вгляд – тужлівы погляд*; 3) **дзеясловамі ці дзеепрыслоўямі**: *я не п'ючы – я не п'ю; ідуць людзі смотрелі в ёй сторону – ідучы, людзі глядзелі ў яе бок*; 4) **даданымі сказамі**: *одинокая свеча, горевшая на столе... --- адзінокая свечка, якая гарэла на стале...*

Утварэнне і правапіс дзеепрыслоўяў

Дзеепрыслоўі **незакончанага трывання** ўтвараюцца ад асноў **цяперашняга часу** дзеясловаў **незакончанага трывання** з дапамогай суфіксаў **-учы, -ючы** (калі дзеяслоў **1-га** спражэння) і **-ачы, -ячы** (калі дзеяслоў **2-га** спражэння): *бягуць – бегучы, чытаюць – чытаючы, ляжаць – лежачы, стаяць – стоячы*.

Але: *баяцца – баючыся, дрыжаць – дрыжучы, крычаць – крычучы, спаць – сплючы*.

Дзеепрыслоўі **закончанага трывання** ўтвараюцца ад асноў **прошлага часу** дзеясловаў **закончанага трывання** з дапамогай суфіксаў **-ўшы** (пры аснове на **галосны**) і **-шы** (пры аснове на **зычны**): *сагнаў – сагнаўшы, апёк – апёкшы*.

Ад зваротных дзеясловаў утвараюцца зваротныя дзеепрыслоўі: *мыюцца – мыючыся; памыўся – памыўшыся; вітацца – вітаючыся; павітаўся – павітаўшыся.*

Увага: дзеепрыслоўі, утвораныя ад дзеясловаў **незакончанага** трывання з дапамогай суфіксаў **–ўшы, -шы:** *бегшы, мыўшы, касіўшы*, лічацца парушэннем літаратурнай нормы (трэба: *бегучы, мыючы, косячы*).

1.2.7 Асаблівасці дапасавання і кіравання ў беларускай мове

У словазлучэннях выразна выяўляецца нацыянальная спецыфіка мовы. Так, у беларускай мове дзеясловы са значэннем ветлівасці тыпу *дзякаваць, выбачаць, дараваць* утвараюць словазлучэнні з назоўнікамі (займеннікамі) у форме давальнага склону: *выбачайце мне, дараваць сябру.*

Дзеясловы са значэннем руху тыпу *ісці, бегчы, плыць*, а таксама волевыяўленчыя (*наслаць, адправіць, выправіць*) спалучаюцца з назоўнікамі (займеннікамі) у форме вінавальнага склону з прыназоўнікамі **па, у** (з назвамі грыбоў і ягад): *пайсці ў грыбы, наслаць па доктара.*

Дзеясловы са значэннем думкі, маўлення, пачуцця тыпу *гаварыць, казаць, распытваць, разважаць, думаць, клапаціцца* спаалучаюцца з назоўнікамі (займеннікамі) у форме вінавальнага склону з прыназоўнікам **пра:** *думаць пра будучае, разважаць пра твор, клапаціцца пра дзяцей.*

Дзеясловы тыпу *смяяцца, жартаваць, рагатаць, насміхацца, здэкавацца, кніць* кіруюць назоўнікамі (займеннікамі) роднага склону з прыназоўнікам **з:** *жартаваць з сябра, здэкавацца з палоннага.*

Дзеясловы *хварэць, захварэць* ужываюцца з назоўнікамі вінавальнага склону з прыназоўнікам **на:** *хварэць на грып, захварэць на адзёр.*

Дзеясловы *ажаніць, ажаніцца* ўжываюцца з назоўнікамі (займеннікамі) творнага склону з прыназоўнікам **з(са):** *ажаніцца з Вольгай, ажаніў сына з суседкай.*

Дзеясловы і аддзеяслоўныя назоўнікі са значэннем пачуцця жалю, смутку, тугі кіруюць назоўнікамі ў форме меснага склону з прыназоўнікам **па:** *сумаваць па школе, туга па радзіме.*

Дзеясловы і назоўнікі са значэннем дзеяння ўжываюцца з назоўнікамі меснага склону з прыназоўнікам **па:** *хадзіць па пакоі, вандроўка па гістарычных мясцінах.*

У беларускай мове шмат іншых спецыфічных словазлучэнняў: *пісаць на адрас, вызначыць на смак, смуткаваць з прычыны, адрознівацца значэннем, малы памерам, паводле закона, паехаць да брата, дом на два паверхі, стаяць ля (каля) акна, некалькі разоў на тыдзень, на карысць каму, падобны да каго, не выканаць праз ляноту, загадчык аддзела, заляцацца да дзяўчыны, ехаць у млын, чытаць сам сабе, узяць шлюб, скасаваць шлюб, даглядаць дзіця і інш.*

Літаратура

1. Беларуская мова. Прафесійная лексіка : дапам. / А.М. Асіпчук, В.В. Маршэўская, А.С. Садоўская. – Гродна : ГрДУ, 2009. – 271 с.
2. Беларуская мова : юрыдычная лексіка : вучэб. дапам. для студэнтаў юрыдычных спецыяльнасцей устаноў, якія забяспечваюць атрыманне вышэйшай адукацыі / Т.М. Смольская, Л.У Хрышчановіч. – Мн.: ТетраСистемс, 2006. – 240 с.
3. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў : вучэбны дапаможнік / Д.В. Дзятко [і інш.] ; пад рэд. Д.В. Дзятко. – Мінск : Беларусь, 2012. – 231 с.
4. Беларуская мова: прафесійная лексіка : Вучэбны дапаможнік / Даўтар.-склад. А.В. Катэнка. – Мн. : Акад. МУС Рэсп. Беларусь, 2004. – 104 с.
5. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі: зацверджаны Законам Рэспублікі Беларусь ад 23 ліпеня 2008 г. № 420-З. – Мінск: Дыкта, 2009. – 160 с.

1.3 ЛЕКСІЧНАЯ СІСТЭМА БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

1.3.1 Слова і яго лексічнае значэнне

Слова – найменшая сэнсавая адзінка мовы, гук або комплекс гукаў, які мае значэнне і называе паняцце: *сум* – тужлівы, маркотны настрой, *сом* – вялікая драпежная рыба з вусамі, *сым* – спалучэнне гукаў, якое не мае сэнсу, таму яго нельга назваць словам.

Змест слова складае яго **лексічнае значэнне**, г.зн. **суаднесенасць слова з адпаведным паняццем, з’явай рэчаіснасці**. Слова з адным лексічным значэннем называецца **адназначным**, з двума і больш – **мнагазначным**: **заглавак** – назва кнігі, часопіса, артыкула; **задача** – 1) заданне, якое рашаецца шляхам вылічэнняў, захоўваючы пэўныя ўмовы; 2) тое, што неаходна выканаць, зрабіць; 3) мэта, якой хочучь дасягнуць.

Лексічнае значэнне можа быць **нематываваным** (адвольным): *нос, кніга* і **матываваным** (усведамляецца пры ўдзеле іншага слова): *вятрак, гарлачык, піва*.

Словы могуць ужывацца ў **прамым і пераносным значэннях**.

Пераноснае значэнне ўзнікае на аснове прамога, калі падабенства або блізкасць прадметаў, з’яў і дзеянняў дазваляюць супастаўляць, параўноўваць іх: *чорны колер* – чорныя думкі, *залатыя завушніцы* – залатыя валасы, *хвост яшчаркі* – хвост калоны, *пачаўся дыктант* – праверыў дыктант, *Рудольф Дызель* – магутны дызель, *лімон* (дрэўца) і *лімон* (плод).

1.3.2 Класіфікацыя лексікі па паходжанні

Спрадвечная лексіка беларускай мовы ўключае **агульнаславянскія словы** (*ліпа, хмель, галава, ткаць, дзесяць*), **усходнеславянскія** (*жаваранак, кошка, дзядзька, пляменнік, дзевяноста*), **уласнабеларускія** (*дрыгва, сумёт, каліва, ветразь*).

Сярод **запазычаных слоў** адрозніваюць: 1) іншамоўныя словы, якія поўнасцю асвоены беларускай мовай і абазначаюць паняцці нашага жыцця: *цукар, бурытын, лімон, студэнт, аўтобус*; 2) іншамоўныя словы, якія поўнасцю асвоены беларускай мовай, але абазначаюць паняцці з жыцця іншых народаў (экзатызмы): *вігвам, іглу, сакля, фрау, паранджа*; 3) іншамоўныя словы, якія зусім не асвоены беларускай мовай (варварызмы): *акей, хэлоў, хенде хох, адзьё, персана грата*; 4) інтэрнацыянальныя словы: *атам, вектар, бактэрыя, вірус, дэмакратыя, эвалюцыя*.

1.3.3 Класіфікацыя лексікі па ўжыванні

Слоўнікавы склад мовы характарызуецца не толькі колькасцю слоў, але і шырынёй іх выкарыстання. Аснову мовы складаюць **агульнаўжывальныя**,

усім добра вядомыя словы, якія ўваходзяць у лексікон кожнага чалавека: *дзіця, бяроза, праца, радасць*.

У процілегласць ім існуюць словы, якімі карыстаюцца не ўсе, а толькі некаторыя носьбіты мовы, якія жывуць у межах пэўнай тэрыторыі або ўтвараюць замкнутую сацыяльную ці прафесійную групу. Такія словы складаюць **лексіку абмежаванага ўжывання**. Сюды ўключаюць: 1) **дыялектныя словы**, ужыванне якіх абмежавана пэўнай тэрыторыяй: *картопля* (бульба), *рамон* (рамонак), *юргіня* (вяргіня), *матацыкла* (матацыкал), *лісапета* (веласіпед); 2) **спецыяльныя словы**, якія падзяляюцца на а) *тэрміны* (абазначаюць навуковыя і тэхнічныя паняцці, служаць сродкам іх лагічнага азначэння): *паралель, мерыдыян, атам, малекула, адвакат, следчы, пракурор*; б) *прафесіяналізмы* (ужываюцца ў гутарковай мове людзей пэўных прафесій як паўафіцыйныя назвы з мэтай больш дэталёвай дыферэнцыяцыі асобных прадметаў і паняццяў, якія ў агульнанароднай мове не дэталізуюцца і не дыферэнцыруюцца): *шапка* (загаловак), *лапкі* (дзюкоесе), *майна* (уверх), *віра* (уніз); 3) **жарганізмы** (словы, якімі карыстаюцца пэўныя сацыяльныя групы людзей у вуснай гутарковай мове замест агульнаўжывальных слоў): *хвост* (запазычанае), *шпора* (шпаргалка), *майданічык* (злодзей, які крадзе ў цягніках).

У мове існуюць два пласты слоў – актыўныя ва ўжытку, здольныя абслугоўваць усе сферы дзейнасці людзей, і словы малаўжывальныя, якія належаць да пасіўнай лексікі. У залежнасці ад прычын, якія выклікалі пераход слоў у пасіўны лексікон, вылучаюць **архаізмы і гістарызмы**.

Архаізмы – гэта ўстарэлыя назвы такіх прадметаў, з’яў і паняццяў, якія існуюць і ў наш час, але для іх абазначэння выкарыстоўваюцца іншыя словы: *лемантар* – буквар, *атрамант* – чарніла, *вуглякоп* – шахцёр.

Гістарызмы – гэта назвы такіх прадметаў, з’яў і паняццяў, якія перасталі існаваць на тым ці іншым этапе гісторыі беларускага народа: *земства, батрак, рэкрут, аршын, фунт, лапці, андарак*.

У склад пасіўнага слоўніка ўваходзяць і словы, якія яшчэ не набылі агульнай вядомасці і дастаткова шырокага выкарыстання – **неалагізмы**: *капірайтар, гаджэт, імідж, аўдытар, брокер*.

1.3.4 Сінонімы, дублеты, варыянты, антонімы, амонімы, паронімы

Амонімы – словы аднолькава гукавага складу, якія не маюць нічога агульнага ў семантыцы: *корт* – *тканіна* і *корт* – *пляцоўка для гульні*.

Адрозніваюць амонімы: 1) лексічныя (словы адной і той жа часціны мовы, якія супадаюць у гучанні і напісанні, але адрозніваюцца значэннем): *гасцінец* – *падарунак* і *гасцінец* – *дарога*; 2) фанетычныя (аднолькава гучаць, але парознаму пішуцца): *казка* – *каска*, *грып* – *грыб*; 3) графічныя (аднолькава пішуцца, але парознаму гучаць): *каса* – *каса*, *прыклад* – *прыклад*; 4) марфалагічныя (словы розных часцін мовы, якія супадаюць у асобных граматычных формах): *ліпкі* (назоўнік) і *ліпкі* (рпрыметнік); 5) міжмоўныя

(словы блізкароднасных моў): *дыван* (бел.) – *ковёр* (руск.), *диван* (руск.) – *канапа* (бел.); *час* (бел.) – *время* (руск.), *час* (руск.) – *гадзіна* (бел.).

Сінонімы – блізкія значэннем словы, якія па-рознаму гучаць і пішуцца: *думаць, меркаваць, разважаць, мысліць*.

Вылучаюць сінонімы: 1) семантычныя (адрозніваюцца адценнем значэння): *педагог, настаўнік, выкладчык*; 2) стылістычныя (адрозніваюцца сферай ужывання): *вандроўнік* (нейтр.) і *пілігрым* (кніжн., уст.); 3) семантыка-стылістычныя (адрозніваюцца і адценнем значэння, і сферай ужывання): *пісаць – крэмаць, крычаць – галёкаць*.

Дублеты – аднолькавыя значэннем словы: *крумкач – груган, экспарт – вываз, адвакат – абаронца*.

Варыянты – словы, якія маюць адно лексічнае значэнне, але адрозніваюцца асобнымі літарамі, марфемамі, граматычнымі формамі, націскам: *рэформенны – рэформавы, фінансаваць – фінансіраваць*.

Паронімы – словы, якія маюць блізкае гучанне, але адрозніваюцца значэннем: *квадрат* (роўнастаронні прамавугольнік) і *квадрант* (чацвёртая частка круга); *эканоміка* (стан народнай гаспадаркі) і *эканомія* (ашчаднасць, беражлівасць).

Антонімы – словы, якія абазначаюць лагічна процілеглыя, але суадносныя паняцці: *купіць – прадаць, пачынаць – заканчваць, святло – цемра, багаты – бедны, справа – злева*.

Адрозніваюць аднакаранёвыя антонімы: *праўда – няпраўда, надводны – падводны* і рознакаранёвыя: *праўда – хлусня, радасны – сумны, дэмакратычны – рэакцыйны*.

1.3.5 Тэрмін і тэрміналогія

Тэрмін – гэта спецыяльнае слова ці спалучэнне слоў, створанае (прынятае, запазычанае) для дакладнага выражэння спецыяльных паняццяў і абазначэння спецыяльных прадметаў: *анексія* – гвалтоўнае далучэнне (захоп) дзяржавай тэрыторыі іншай дзяржавы або народнасці, а таксама гвалтоўнае ўтрыманне народнасці ў межах чужой дзяржавы; *анклаў* – частка тэрыторыі адной дзяржавы, якая цалкам абкружана сушапутнай тэрыторыяй іншай дзяржавы або некалькіх іншых дзяржаў; *ананімнае пісьмо* – пісьмо, аўтар якога невядомы; *нагляд* – адна з форм дзейнасці дзяржаўных праваахоўных органаў па выкананні законнасці.

Тэрміналогія – 1) сукупнасць тэрмінаў адной галіны ведаў (адной навукі ці навуковага накірунку), якая адлюстроўвае адпаведную сукупнасць паняццяў: *медыцынская тэрміналогія, спартыўная тэрміналогія, юрыдычная тэрміналогія*; 2) сукупнасць усіх тэрмінаў адной мовы: *тэрміналогія беларускай мовы, тэрміналогія рускай мовы*; 3) навука пра тэрміны (тэрміназнаўства). Тэрміналогію разглядаюць як сукупнасць тэрмінаў, якая склалася стыхійна і адлюстроўвае гістарычна сфарміраваныя паняцці якой-небудзь галіны навукі ці тэхнікі, наогул – спецыяльнай сферы дзейнасці чалавека.

Тэрмінасістэма – упарадкаваная сукупнасць тэрмінаў, якія адэкватна выражаюць сістэму паняццяў тэорыі, што апісвае некаторую спецыяльную сферу ведаў ці дзейнасці чалавека.

1.3.6 Спецыфіка тэрмінаў

Асаблівасць тэрмінаў заключаецца ў тым, што значэнне звычайнага слова можа быць растлумачана, а значэнне, сутнасць тэрміна павінна быць вызначана: *пакаранне – мера ўздзеяння за зробленае злачынства, правіннасць; кара* (ТСБМ, т.3, с.610) і *пакаранне – прадугледжаная крымінальным законам мера дзяржаўнага прымусу, якая ўжываецца судом ад імя дзяржавы да асобы, вінаватай ва ўчыненні злачынства, выказвае адмоўную ацэнку злачынцу і яго дзеянням і прычыняе асуджанаму пэўныя страты і абмежаванні з мэтай яго выпраўлення і перавыхавання, прадухілення ўчынення новых злачынстваў як асуджаным, так і іншымі асобамі* (ЮЭС, с. 371).

Асноўная прыкмета тэрміна – *дэфініцыя*. Дэфініцыі бываюць наступных відаў:

– *пераліковыя* – азначэнне тэрміна пры дапамозе пераліку асоб, дзеянняў і г.д. Напрыклад: *вандалізм – апаганьванне будынкаў, псаванне маёмасці на грамадскім траспарце ці ў іншых грамадскіх месцах;*

– *апісальныя*. Напрыклад: *адміністрацыйным правапарушэннем (учынкам) прызнаецца проціпраўнае, вінаватае (наўмаснае ці неасцярожнае) дзеянне або бяздзеянне, якое робіць замах на дзяржаўны ці грамадскі парадак, правы і свабоды грамадзян, на ўсталяваны парадак кіравання, за якое заканадаўствам прадугледжана адміністрацыйная адказнасць;*

– *рода-відавыя*. Напрыклад: *намер – адна з формаў віны.*

Функцыянальнае прызначэнне тэрміна – кратка, дакладна і адназначна выражаць навуковае паняцце, служыць сродкам яго атаясамлівання і адрознівання ў спецыяльным ужыванні. Для паспяховай рэалізацыі гэтай функцыі тэрмін, які ўяўляе сабой адзінства формы і зместу, павінен задавальняць некаторым важным патрабаванням: 1) адэкватнасць: змест паняцця, якое абазначана тэрмінам, павінен адпавядаць сучасным навуковым ведам пра адпаведны аб'ект; 2) дакладнасць: змест і аб'ём тэрмінуемага паняцця павінны строга адрознівацца ад іншых паняццяў у дадзенай мікрасістэме; гукавы комплекс тэрміна не павінен утрымліваць элементаў, якія могуць няправільна арыентаваць у адносінах зместу і аб'ёму тэрмінуемага паняцця; 3) адназначнасць (монасемія): любы гукавы комплекс павінен быць замацаваны толькі за адным паняццем, полісемія тэрміна – з'ява недапушчальная; 4) адзінаафармленасць: паняцце павінна выражацца адным гукавым комплексам, полінайменнасць – з'ява збыткова.

Акрамя гэтага, да тэрмінаў прад'яўляюцца дадатковыя патрабаванні: 1) адны і тыя ж прыкметы паняццяў павінны выражацца ў розных тэрмінах аднымі і тымі ж моўнымі знакамі (словамі, тэрмінаэлементамі); 2) гукавыя комплексы, што выражаюць аднатыпныя паняцці, павінны будавацца па адной

і той жа структурна-семантычнай мадэлі. Інакш кажучы, тэрміны, звязаныя на ўзроўні паняццяў, павінны быць звязаны і структурна, словаўтваральна.

Пры строгім і паслядоўным выкананні пералічаных патрабаванняў да тэрміна выразна праявіцца важнейшая ўласцівасць – займаць пэўнае, строга акрэсленае месца ў тэрмінасістэме.

Кожны тэрмін з'яўляецца адзінкай пэўнай тэрмінасістэмы, абмежаванай адной галіной навукі. Тэрміны ў межах пэўнай сістэмы – члены адной сям'і. Яны залежаць адзін ад аднаго, кожны мае сваё месца. Тэрмін выяўляе сваю адназначнасць і атрымлівае яе менавіта праз прыналежнасць сваю да дадзенай сістэмы: *канстытуцыя – асноўны закон дзяржавы, які мае вышэйшую юрыдычную сілу і вызначае грамадскі дзяржаўны лад, выбарчую сістэму, прынцыпы арганізацыі і дзейнасці дзяржаўных органаў і асноўныя правы і абавязкі грамадзян (юрыдычны тэрмін) і канстытуцыя – будова арганізма, склад цела (медыцынскі тэрмін).*

Мнагазначнасць як з'ява, шырока прадстаўленая ў агульнай лексіцы, знаходзіць сваё пашырэнне і ў тэрміналогіі:

адтэрмінаваць – 1) вызначыць тэрмін на больш позні час; 2) працягнуць тэрмін;

апісаць – 1) зрабіць апісанне чаго-небудзь; 2) завяшчаць;

мемарандум – 1) дыпламатычны дакумент, у якім дэталёва выкладаецца сутнасць якога-небудзь пытання; 2) у гандлёвых адносінах пісьмо з напамінам аб чым-небудзь; 3) дакладная запіска або тлумачальная пісьмовая даведка якой-небудзь установы; 4) пералік у полісах (асабліва марскіх) небяспек, страхаванне ад якіх не прымаецца.

Тэрміны могуць мець дублеты, варыянты, уступаць у антанімічныя і нават аманімічныя адносіны.

Тэрміны-дублеты – адзінкі, якія поўнасю супадаюць у значэнні і ўжыванні, вызначаюцца гранічнай семантычнай раўназначнасцю. У структурным плане вылучаюцца тры віды дублетных адносін:

1) дублетнасць слоў: *даходы – дывідэнты; няўстойка – штраф; адвакат – абаронца, пракурор – абвінаваўца;*

2) дублетнасць слоў і словазлучэнняў: *чартэр – дагавор фрахтавання; апатрыды – асобы без грамадзянства;*

3) дублетнасць словазлучэнняў: *рэгрэсіўны іск – адваротнае патрабаванне; кваліфікаванае злачынства – кваліфікаваны від злачынства.*

Дублеты ўзнікаюць пры паралельным выкарыстанні: 1) двух іншамоўных тэрмінаў: *фундатар – спонсар; кадзіраванне – шыфраванне; цана – тарыф; кантралёр – рэвізор – аўдытар;* 2) іншамоўнага і ўласнага тэрміна: *экспарт – вываз; імпорт – увоз; правазнаўства – юрыспрудэнцыя; абавязацельства – гарантыя;* 3) аднаслоўнага тэрміна і апісальнай назвы: *чартэр – дагавор фрахтавання; цэсія – уступка патрабавання;* 4) поўнай назвы і яе кароткага варыянта: *дзяржаўны стандарт – дзяржстандарт; крыптаграфічны дакумент – крыптаграма; ваенкамат – ваенны камісарыят; МУС – Міністэрства ўнутраных спраў.*

Тэрміны-варыянты – разнавіднасці таго самага тэрміна, якія адрозніваюцца паміж сабой фанетычнымі ці словаўтваральнымі элементамі, сродкамі выражэння граматычных адносін, але не маюць ніякіх семантычных адценняў і поўнасьцю супадаюць сваім значэннем: *рэкламаваць – рэкламіраваць; рынкавы – рыначны*.

Тэрміны могуць абазначаць супрацьлеглыя паняцці. У кожнай галіне навукі, тэхнікі выдзяляюцца антонімы: *вага брута – вага нета; адпраўнік – атрымальнік; актыў – пасіў; дэ-юрэ – дэ-факта*.

Антонімы ў тэрміналогіі падзяляюцца на лексічныя і словаўтваральныя.

Лексічныя антонімы – гэта рознакаранёвыя словы з процілеглым значэннем: *адвакат – пракурор; злачынства – пакаранне; знешні – унутраны*.

Словаўтваральныя антонімы – гэта словы з супрацьлеглымі афіксамі ці антанімічнымі часткамі слоў: *парны – няпарны; законны – незаконны; уваход – выхад, камерцыйны – некамерцыйны; увоз – вываз*.

Сярод тэрмінаў-амонімаў адрозніваюць міжгаліновыя і міжсістэмныя.

Міжгаліновыя амонімы – гэта тэрміны, якія ўваходзяць у розныя тэрмінасістэмы, маюць аднолькавае фанетычнае афармленне, але абазначаюць розныя паняцці:

канстытуцыя – асноўны закон дзяржавы, які мае вышэйшую юрыдычную сілу і вызначае грамадскі дзяржаўны лад, выбарчую сістэму, прынцыпы арганізацыі і дзейнасці дзяржаўных органаў і асноўныя правы і абавязкі грамадзян (юрыдычны тэрмін) і канстытуцыя – будова арганізма, склад цела (медыцынскі тэрмін);

навела – закон, які дапаўняе або часткова замяняе дзеючыя кодэксы законаў (юрыдычны тэрмін) і навела – кароткая апавесць ці апавяданне звычайна пра якую-небудзь адну падзею з нечаканым фіналам (літаратурна-навуковы тэрмін).

Міжсістэмныя амонімы ўзнікаюць у тых выпадках, калі адно і тое ж слова з бліжэйшым значэннем уваходзіць у сістэму агульналітаратурнай лексікі, а з аддаленым значэннем – у тэрмінасістэму:

прагал – незарослае дрэвамі месца ў лесе; палянка; голае, пазбаўленае покрыву месца на якой-небудзь паверхні (агульнаўжывальнае слова) і прагал – сітуацыя, калі грамадскія адносіны, што ўваходзяць у сферу прававога рэгулявання, застаюцца неўрэгуляванымі канкрэтнымі нормамаі права (юрыдычны тэрмін).

1.3.7 Утварэнне тэрмінаў

Тэрміны, як і звычайныя словы літаратурнай мовы, утвараюцца паводле законаў і на аснове законаў літаратурнай мовы. Аднак *утварэнне тэрмінаў мае і свае асаблівасці*: 1) тэрміны ствараюцца як найменні паняццяў, звязаных з вузкай галіной і прызначаных служыць сродкам зносін прафесіяналаў, а звычайныя словы ствараюцца для патрэб усяго грамадства; 2) тэрміны заўсёды ўтвараюцца свядома, яны не з’яўляюцца, а прыдумваюцца, ствараюцца па

меры ўсведамлення іх неабходнасці; 3) кожны новы тэрмін фіксуецца ў навуковых працах, слоўніках; 4) тэрмін патрабуе дэфініцыі (азначэння).

Вылучаюць некалькі спосабаў утварэння тэрмінаў:

1) сінтаксічны – утварэнне тэрмінаў шляхам пабудовы рознага тыпу спалучэнняў: *судовы працэс, ахова грамадскага парадку, надбайнае захоўванне агнястрэльнай зброі*;

2) марфалагічны, у якім адрозніваюць: а) суфіксальны: *патрыятызм, законны, арбітражны*; б) прыставачны: *антыкарупцыйны, незаконны*; в) прыставачна-суфіксальны: *падсудны, падзаконны*; г) бясуфіксны: *арышт, захоп*; д) аснова- і словаскладанне: *землекарыстанне, праваахова*; е) складана-суфіксальны: *аднаразовы, аднагалосна, високааплатавы*; ё) складанаскарочаны: *ЗАЦС, ДАІ, зарплата, дзяржбанк*. Шырока выкарыстоўваюцца складаныя тэрміны са звязанымі кампанентамі, запазычанымі з а) грэчаскай мовы: *логія- (крыміналогія); нама-* (ад *nomos* – закон) – *(намаканон – зборнік царкоўных канонаў і грамадзянскіх законаў, якія датычылі быту і сямейнага права Візантыйскай імперыі); нарка-* (*наркаманія*); *такса-* (ад *toxikon* – яд) – *(таксікаманія); графа-* (*графалогія*); *полі* (*палігамія*); *клетта* (*клеттаманія*); *дактыла-* (*дактыласкапія*); б) лацінскай мовы: *авія-, аква-, вібра-, мілі-, мульты-, санты-, уні-, -фікацыя, -цыд: авіякампанія, акваторыя, віброграф, міліметр, мультуплекс, сантыграм, уніфікацыя, суіцыд*;

3) семантычны – за кошт пераасэнсавання значэння агульналітаратурнага слова: *жалезны ліст, прагалы*;

4) запазычанне тэрмінаў з іншых моў: *аўдытар, аўкцыён, абаліцыя* (з лац.), *апатрыды, аналогія* (з грэч.), *бартар, маркетынг, кантэйнер* (з англ.), *валюта, вэксаль, штраф* (з ням.), *акцыя, бензін, бетон, купюра* (з фр.), *банк, мафія, фірма* (з іт.);

5) выкарыстанне агульналітаратурных слоў у якасці тэрмінаў без змены іх значэння: *муж, жонка, дзеці* (юрыд.).

1.3.8 Лексіка-граматычная і генетычная характарыстыка тэрмінаў

Тэрміны паводле будовы суадносяцца са словамі і словазлучэннямі.

Тэрміны-словы прадстаўлены: 1) назоўнікамі: *допыт, закон, следчы*; 2) прыметнікамі (як правіла, у спалучэнні з назоўнікам): *крымінальны, судовы, працэсуальны*; 3) дзеясловамі: *вызначаць, кампенсаваць, судзіць*; 4) прыслоўямі (рэдка): *дакладна, беражліва, ашчадна, рэгрэсіўна*.

Тэрміны-словазлучэнні надзвычай шырока прадстаўлены ва ўсіх галінах навукі і тэхнікі. Сярод іх вылучаюцца свабодныя і несвабодныя словазлучэнні.

У тэрмінах са свабодным спалучэннем слоў кожны кампанент па-за тэрмінам можа ўступаць у сувязь з іншымі словамі: *цывільнае права, крымінальнае права, канстытуцыйнае права*.

У несвабодных словазлучэннях можна выдзеліць кампанент, які ізалявана можа і не быць тэрмінам: *бацькоўская фірма, джэнтльменскае пагадненне*.

Тэрміны-словазлучэнні бываюць двухкампанентныя: *судовы працэс, адкліканне суддзяў, дэпутацкая недатактыльнасць, дагавор перавозкі*; трох-, чатырох-, пяцікампанентныя: *абмен жылымі памяшканнямі; марская арбітражная камісія; акты органаў дзяржаўнага кіравання; незаконны выраб, збыт і захоўванне спіртных напіткаў*.

Адрозніваюць прыназоўнікавыя і беспрыназоўнікавыя словазлучэнні: *падатак на зямлю; напраўчыя работы без пазбаўлення волі; абскарджанне дзеянняў службовых асоб; звычайнае права*.

Тэрміналагічная лексіка паводле паходжання падзяляецца на ўласную і іншамоўную.

Уласныя тэрміны ўключаюць 1) агульнаўжывальныя словы, якія сталі тэрмінамі ў выніку працэсу тэрміналагізацыі: *прагалы, справа, скарб*; 2) вытворныя тэрміны, ці дэрываты: *дагавор, адтэрміноўка, калегіяльнасць*; 3) агульнаўжывальныя словы – яны ж тэрміны: *маці, бацька, бабуля*.

Іншамоўныя тэрміны запазычваюцца з розных моў: лацінскай: *арандатар, калегія*; грэчаскай: *апатрыды, аналогія*; англійскай: *прэсінг, чартар*; нямецкай: *апцыён, штраф*; французскай: *акцыя, купюра*; італьянскай: *мафія, банк*.

Літаратура

1. Беларуская мова. Прафесійная лексіка : дапам. / А.М. Асіпчук, В.В. Маршэўская, А.С. Садоўская. – Гродна : ГрДУ, 2009. – 271 с.
2. Беларуская мова : юрыдычная лексіка : вучэб. дапам. для студэнтаў юрыдычных спецыяльнасцей устаноў, якія забяспечваюць атрыманне вышэйшай адукацыі / Т.М. Смольская, Л.У. Хрышчановіч. – Мн.: ТетраСистемс, 2006. – 240 с.
3. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў : вучэбны дапаможнік / Д.В. Дзятко [і інш.] ; пад рэд. Д.В. Дзятко. – Мінск : Беларусь, 2012. – 231 с.
4. Беларуская мова: прафесійная лексіка : Вучэбны дапаможнік / Даўтар.-склад. А.В. Катэнка. – Мн. : Акад. МУС Рэсп. Беларусь, 2004. – 104 с.

1.4. ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ СТЫЛІ МАЎЛЕННЯ

Моўны стыль (грэч. *stylos* – палачка для пісьма ў старажытнасці і Сярэднявеччы) – сукупнасць моўных сродкаў, ужыванне якіх залежыць ад характару, мэтай і зместу выказвання. Стыль – гэта функцыянальная разнавіднасць мовы, форма яе грамадскага выкарыстання.

На аснове функцый і сфер зносін вылучаюць **мастацкі, навуковы, публіцыстычны, афіцыйна-справавы, гутарковы стылі**. Кожны стыль характарызуецца пэўным наборам моўных сродкаў з аднатыпнай эмацыянальна-экспрэсіўнай і функцыянальна-стылістычнай афарбоўкай. Існуюць пэўныя заканамернасці выкарыстання моўных сродкаў, наяўнасць ці адсутнасць гэтых сродкаў (напрыклад, для афіцыйна-справавога стылю характэрна выкарыстанне канцылярскіх штампаў і не ўласцівыя словы з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі, як у мастацкім).

Існаванне стыляў абумоўлена багаццем мовы, яе сінанімікай. У сучасных нацыянальных мовах любое выказванне можна перадаць па-рознаму. Чым больш развітая мова, чым багацейшыя яе сінанімічныя рэсурсы, тым больш разнастайныя спосабы перадачы інфармацыі.

Гутарковы стыль абслугоўвае сферу бытавых зносін і часцей выкарыстоўваецца ў форме вуснага маўлення (у пісьмовай форме ў тэкстах мастацкага, радзей публіцыстычнага стылю). Для яго характэрны нязмушанасць, суб'ектыўнасць, дыялагічнасць, эмацыянальнасць, адсутнасць строгай лагічнасці, выкарыстанне няпоўных сказаў, экспрэсіўна-эмацыянальнай лексікі, пытальных і пабуджальных сказаў, невербальных сродкаў (жэстаў, мімікі, разнастайных рухаў). Адрозніваюць дзве разнавіднасці размоўнага стылю: *размоўна-бытавы і размоўна-афіцыйны*.

Мастацкі стыль вызначаецца сваёй унікальнасцю: ён выконвае агульную для ўсіх стыляў камунікацыйную функцыю, выкарыстоўвае сродкі ўсіх стыляў, для яго характэрна эстэтычная функцыя. Мастацкая мова характарызуецца эмацыянальнасцю, экспрэсіўнасцю, разнастайнымі сродкамі выражэння – метафара, параўнанне, эпітэт і інш. Мастацкі стыль спалучае аб'ектыўнасць і суб'ектыўнасць, маналог і дыялог, агульнаўжывальную лексіку і разнастайныя вобразна-выяўленчыя сродкі.

Публіцыстычны стыль выкарыстоўваецца ў газетах, грамадска-палітычных і літаратурна-мастацкіх часопісах, на радыё, тэлебачанні і г.д. Важнейшымі яго асаблівасцямі з'яўляюцца папулярнасць, інфармацыйнасць, вобразнасць, палемічнасць. Задача гэтага стылю – фарміраваць светапогляд чытача, абуджаць грамадзянскія якасці асобы. Асноўныя функцыі – паведамленне і ўздзеянне. Адрозніваюць *газетна-публіцыстычны, радыётэлежурналісцкі, аратарскі падстылі*.

Літаратура

1. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў : вучэбны дапаможнік / Д.В. Дзятко [і інш.] ; пад рэд. Д.В. Дзятко. – Мінск : Беларусь, 2012. – 231 с.

2. Беларуская мова: прафесійная лексіка : Вучэбны дапаможнік / Даўтар.-склад. А.В. Катэнка. – Мн. : Акад. МУС Рэсп. Беларусь, 2004. – 104 с.

1.5 НАВУКОВЫ СТЫЛЬ

1.5.1 Асаблівасці навуковага стылю

Навуковы стыль абслугоўвае навуковую дзейнасць грамадства і выкарыстоўваецца пераважна ў пісьмовай форме ў навуковай літаратуры (манаграфіях, дакладах, артыкулах, дысертацыях, справаздачах аб навукова-даследчай працы і інш.). Усе моўныя сродкі навуковага стылю накіраваны на тое, каб лагічна, дакладна і зразумела перадаць змест, таму адно з асноўных патрабаванняў стылю – лагічнасць, а таксама дакладнасць, абстрактнасць, аб'ектыўнасць.

Мэта навуковых тэкстаў – зафіксаваць, захаваць, перадаць, данесці да чытача аргументаваную інфармацыю ў пэўнай галіне ведаў, выкладзеную лагічна, ясна, дакладна і аб'ектыўна.

Аснову навуковага стылю складаюць **агульналітаратурныя словы**, стылістычна нейтральныя (міжстылёвыя). Міжстылёвая лексіка аб'ядноўвае словы, якія аднолькава свабодна могуць выкарыстоўвацца ў любым тыпе выказвання.

Пэўную частку лексікі тэкстаў навуковага стылю складаюць **словы агульнанавуковага выкарыстання (міжнавуковыя тэрміны)**, якія ўжываюцца ў навуковых працах самых розных галін ведаў: *аналіз, сінтэз, дослед, працэс, пошук, гіпотэза, сістэма, мадэль, тэорыя, узаемасувязь, даказанне, абгрунтаванне*. Заўважым, што сярод слоў гэтай групы шмат іншамоўных і нават інтэрнацыянальных, паколькі гэта словы лацінскага ці грэчаскага паходжання.

Вузкаспецыяльныя тэрміны – гэта ўласна навуковыя тэрміны, якія выражаюць сістэму паняццяў пэўнай галіны ведаў, большасць з такіх тэрмінаў не выходзяць за межы вузкапрафесійных зносін: *злачынная нядбайнасць, пракурорскі нагляд, калегіяльнасць суда, экстрадыцыя, яўка з пакаяннем* (юрыдычныя тэрміны); *базідыяльныя грыбы, біякамунікацыя, апакарны плод, рутакветныя, арніталогія, штучная мутацыя, чаравіканадобны пялёстак* (біялагічныя тэрміны); *інтэгральнае злічэнне, алгебраічнае складанне, лагарыфмічная функцыя, сістэма раўнанняў з частковымі вытворнымі, прывядзенне дробаў да супольнага назоўніка* (матэматычныя тэрміны); *сімвал кіравання прыладай, сістэма вылічальная інтэрактыўная, цыкл звароту да памяці, ранг матрыцы, абход графа, рэзідэнтны абсяг* (тэрміны па інфарматыцы).

Навуковы стыль характарызуецца вышэйшай ступенню абстрактнасці, абагульняльнасцю, наяўнасцю як лексічных, так і іншых сродкаў выражэння (схемы, карты, атласы, табліцы, умоўныя знакі).

Асноўная форма навуковага стылю – маналог, але вылучаюць і розныя віды навуковага дыялога: інтэлектуальная гутарка, навуковая дыскусія, манаграфія, пабудаваная паводле схемы дыялога.

1.5.2 Жанры навуковага стылю

Надзвычай адметныя жанры навуковага стылю: *манаграфія, артыкул, тэзіс, рэфэрат, анатацыя, падручнік, вучэбны дапаможнік, слоўнік, даведнік, дысертацыя* і інш.

Навуковыя тэксты будуюцца ў адпаведнасці з законамі жанру.

Артыкул, напрыклад, пачынаецца з выкладу гісторыі пытання, абгрунтавання актуальнасці тэмы, аб'екта даследавання, вызначэння мэт і задач; у галоўнай частцы выкладаюцца факты, назіранні, а трэцяя частка – вывады, што з'яўляюцца вынікам таго, аб чым было заяўлена ў асноўнай частцы; заключны этап артыкула – спіс літаратуры, у асобных выпадках – ілюстрацыі, дадатак у выглядзе слоўніка і пад.

Канспект – кароткі запіс зместу лекцыі, прамовы, твора. Гэта разнавіднасць тэксту, якая ствараецца ў выніку перапрацоўкі пачутай інфармацыі. Мэта канспектавання – выяўленне, сістэматызацыя і абагульненне найбольш каштоўнай інфармацыі. Асноўнае правіла канспектавання – зразумець логіку падачы інфармацыі, запісаць істотнае. Агульнапрынятыя спосабы канспектавання: 1) адбор інфармацыі з улікам яе навізны і значнасці (у выніку змяншаецца аб'ём інфармацыі), даслоўны запіс фармулёўкі азначэнняў, правілаў, законаў, асноўных характарыстык; 2) перафармулёўка пачутага – шляхам занатоўвання апорных слоў і словазлучэнняў, тэрмінаў, запісаў у форме тэзісаў, скарачэння слоў.

Як падрыхтаваць канспект артыкула

Уважліва прачытайце тэкст, канспект якога трэба падрыхтаваць.

Перачытваючы кожны абзац, выдзяляйце ў ім асноўную думку (пры гэтым да кожнага абзаца можна задаваць пытанне “Пра што гаворыцца ў гэтай частцы тэксту?”).

Адказ на такое пытанне да кожнага абзаца і дасць асноўныя палажэнні тэксту.

Фармулюючы асноўныя думкі кожнага абзаца, ілюструючы іх прыкладамі, атрымліваем канспект артыкула.

Пры перадачы зместу можна кіравацца словамі аўтара. Калі ж трэба перафармуляваць аўтарскую думку, важна захаваць яе, не сказіць сэнс.

Рэцэнзія – аналіз і ацэнка твора. Пры падрыхтоўцы рэцэнзіі трэба не толькі ўважліва прачытаць твор, але і пазнаёміцца з творамі, блізкімі па тэматыцы, праблеме, каб аб'ектыўна і добразычліва ацаніць зробленае аўтарам.

Рэцэнзія мае пэўную структуру, кампазіцыю і складаецца з агульнай даведкі, інфармацыі пра твор (акрэсліваецца жанр, тэма, праблематыка, галіна ведаў, да якой адносіцца твор);

характарыстыкі структуры, кампазіцыі;

агульнай ацэнкі твора;

аналізу частак (раздзелаў): разглядаюцца асноўныя ідэі, палажэнні аўтара, яго аргументы, ход і логіка разважанняў, якасць ілюстрацыйнага матэрыялу, мова твора;

зключнай ацэнкі, вывадаў, палажэнняў, прапаноў.

Для сувязі паміж часткамі рэцэнзіі можна выкарыстаць наступныя сінанімічныя рады: *тэма, пытанне, праблема, задача, мэта, разважанне, сцвярджэнне, думка, ідэя; пункт погляду, пазіцыя, тэорыя, канцэпцыя; з'ява, заканамернасць, працэс, тэндэнцыя; асаблівасць, спецыфіка, адметнасць, уласцівасць, рыса; аргумент, доказ, сітуацыя, становішча, абставіны, варункі; вывад, вынік, заключэнне.*

Літаратура

1. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў : вучэбны дапаможнік / Д.В. Дзятко [і інш.] ; пад рэд. Д.В. Дзятко. – Мінск : Беларусь, 2012. – 231 с.
2. Беларуская мова: прафесійная лексіка : Вучэбны дапаможнік / Даўтар.-склад. А.В. Катэнка. – Мн. : Акад. МУС Рэсп. Беларусь, 2004. – 104 с.

1.6 АФІЦЫЙНА-СПРАВАВЫ СТЫЛЬ

1.6.1 Афіцыйна-справавы стыль і яго функцыянальна-камунікатыўныя характарыстыкі

Мова дзяржаўных актаў, пастаноў, законаў, статутаў, міжнародных пагадненняў, дакументацыя ўстаноў, арганізацый, а таксама асабістых заяў, дакладных, даверанасцей і г.д. мае агульныя рысы, якія абумоўлены функцыянаваннем у адміністрацыйна-прававой дзейнасці. Тэксты, рэалізаваныя ў сферы гэтай камунікатыўнай дзейнасці, адносяцца да афіцыйна-справавога стылю. Моўныя асаблівасці гэтага стылю знаходзяцца ў прамой залежнасці ад жанру і зместу дзелавага дакумента, абумоўлены яго задачамі і патрабаваннямі – выразіць волю заканадаўца, прадпісаць паводзіны, давесці што-небудзь да ведама каго-небудзь.

У складзе афіцыйна-справавога стылю даследчыкі выдзяляюць наступныя падстылі: 1) уласна заканадаўчы (закон, указ, грамадзянскія і крымінальныя акты, статуты); 2) дыпламатычны (нота, мемарандум, камюніке, пагадненне, канвенцыя); 3) адміністрацыйна-канцылярскі (акт, распараджэнне, загад, дзелавыя паперы, заява, характарыстыка, аўтабіяграфія, даверанасць, распіска).

У навуковай літаратуры прынята падраздзяляць жанры дзелавой мовы на вусныя і пісьмовыя. Афіцыйна-справавы стыль рэалізуецца пераважна ў пісьмовай форме. Гэта віды дакументацыі, не зарыентаваныя на вусную форму выкладу, напрыклад, указ, загад, пастанова, інструкцыя, справавыя пісьмы, кодэксы і г.д. Для вуснай формы справавых зносін характэрны такія жанры справавой мовы, як дзелавая размова: кадравая, праблемная, арганізацыйная, творчая, прыём наведвальнікаў і іншыя яе разнавіднасці (перагаворы, прэзентацыі, справавая тэлефонная размова, прэс-канферэнцыя, сход акцыянераў і г.д.). Спецыфічным жанрам вусных справавых зносін можна лічыць справавую спрэчку, дыскусію, палеміку, дэбаты, інструктаж, выступленне на судовым працэсе і г.д. Некаторыя з іх хоць і абапіраюцца на раней падрыхтаваны (часткова ці поўнасю) пісьмовы тэкст, аднак маюць прыкметныя адрозненні: аўтары імкнуцца пазбягаць спецыфічных кніжных зваротаў афіцыйна-справавога стылю і выкарыстоўваюць элементы жывога размоўнага стылю, таму што сухая канцылярская мова цяжкая для вуснага ўспрыняцця (У.В. Анічэнка).

Для афіцыйна-справавога стылю характэрны дзве функцыі: інфармацыйная (паведамленне) і пабуджальная (уздзеянне). Так, даведка заключае ў сабе інфармацыю, загад – наказ (што трэба зрабіць), а пратакол – адначасова і інфармацыю (*Слухалі*), і загад (*Пастанавілі*). Паспяховасць выканання гэтых функцый залежыць ад наступных якасцей:

доказнасць праяўляецца перш за ўсё ў наяўнасці дакладных, бясспрэчных фактаў, лічбавых паказчыкаў, у выкарыстанні стандартных фармулёвак, пазбаўленых двухсэнсоўнасці, паралельных сінтаксічных канструкцый, якія аблягчаюць успрыняцце тэксту;

аб'ектыўнасць і нейтральнасць выкладу фактаў (паколькі звязаны з прававымі нормамі жыцця грамадства);

інфармацыйнасць і ў той жа час **кароткасць**, якія падмацоўваюцца наяўнасцю дадатковых неабходных звестак, што ідуць, напрыклад, як дадатак да афіцыйнага пісьма;

лагічнасць, яснасць, адсутнасць двухсэнсоўнасці, пераканаўчасць, эканомія моўных сродкаў;

адсутнасць эмоцый, наяўнасць своеасаблівага этыкету, які мае надзвычай важнае значэнне для афіцыйнай карэспандэнцыі, якая з'яўляецца асноўным сродкам сувязі прадпрыемства, установы і г.д. з навакольным светам. Напрыклад, клічнік пасля звароту падкрэслівае значнасць і афіцыйнасць пісьма: *Паважаныя калегі!* Выкарыстанне пабочных канструкцый са значэннем эмоцый пазбаўляе выклад катэгарычнасці. Параўн.: *Мы вымушаны Вам адказаць. – На жаль, мы вымушаны Вам адказаць.*

У адпаведнасці з этыкетам замест займенніка *я* выкарыстоўваюцца пасіўныя канструкцыі: *Я выканаў – мною выканана*. Рэдка ўжываецца займеннік *ён*. Параўн.: *Да нас прыехаў прафесар Іваноў. Прафесар зараз прачытае нам лекцыю...* Займеннік *вы* заўсёды выкарыстоўваецца са значэннем пашаны, павышанай увагі: *Як Вам ужо вядома, мы вельмі зацікаўлены ў Вашай прадукцыі;*

стандартнае размяшчэнне матэрыялу, нярэдка абавязковасць формы. Адметнай рысай стылю з'яўляецца высокая ступень стандартызацыі, якая закранае як форму дакумента, так і моўныя сродкі. У афіцыйна-справавым стылі шырока выкарыстоўваюцца так званыя канцылярскія штампы. **Штмп** – моўны зварот, які шматразова паўтараецца, шаблонны, трафарэтны, зацяганы выраз з цьмянай экспрэсіўнасцю: *дагаворныя бакі, узяць на кантроль* і г.д.

1.6.2 Паняцце дакумента

Справаводства – гэта дзейнасць, якая ахоплівае пытанні дакументавання і арганізацыі работы з дакументам у працэсе выканання кіруючых функцый. Справаводства – адна з найважнейшых частак працы кожнай установы, арганізацыі, прадпрыемства. У іх практычнай дзейнасці выкарыстоўваюцца розныя сістэмы справаводства, але для іх абавязковым з'яўляецца вядзенне адміністрацыйнага справаводства (агульнага справаводства). Справаводчая дзейнасць грунтуецца на *адзінай дзяржаўнай сістэме справаводства (АДСС)*. АДСС – гэта навукова ўладкаваны комплекс асноўных палажэнняў, нормаў, правілаў і рэкамендацый, якія азначаюць і рэгламентуюць працэс справаводства, пачынаючы з моманту паступлення альбо стварэння дакумента і да яго здачы ў архіў.

Як было адзначана вышэй, справаводства дапамагае ажыццяўляць кіруючыя функцыі. Працэс кіравання ўключае наступныя асноўныя тыпавыя аперацыі: збор і апрацоўку дакументаў інфармацыі, падрыхтоўку рашэння, прыняцце і дакументаванне рашэння, давядзенне рашэння да выканаўцаў,

выкананне рашэння, кантроль выканання, збор інфармацыі аб выкананні, захаванне і пошук інфармацыі.

Кіраўнічы апарат ажыццяўляе свае функцыі галоўным чынам пры дапамозе выкарыстання універсальных афіцыйна-распарадчых дакументаў, якія дзейнічаюць незалежна ад спецыфікі дзейнасці ва ўсіх галінах народнай гаспадаркі і дзяржаўнага кіравання.

Асноўным відам прававога тэксту з’яўляецца дакумент. *Дакумент – адпаведным чынам складзеная, падпісаная і засведчаная справавая папера, з дапамогай якой афармляюцца розныя гаспадарчыя аперацыі, прававыя адносіны і дзеянні юрыдычных асоб і грамадзян.*

Ёсць і іншае азначэнне дакумента: *матэрыяльны аб’ект з інфармацыяй, замацаванай створаным чалавекам спосабам для перадачы ў часе і прасторы* (Документы и делопроизводство. Справочное пособие. М., 1991. – С. 5).

Дакумент мае прававое і гаспадарчае значэнне і можа служыць пісьмовым доказам, а таксама крыніцай разнастайных звестак пазнавальнага характару. Дакументы даюць магчымасць узнавіць факты дзейнасці ўстановаў, арганізацыі або прадпрыемства, знайсці ў закончаных і здадзеных у архіў справах такія звесткі, якія маюць значэнне для аператыўнай работы і для гісторыі. Дакумент – своеасаблівы матэрыял, “сыравіна для апрацоўкі”). Ён павінен быць дабраякасным, а інфармацыя павінна здабывацца хутка і прадуктыўна.

Патрабаванні да дакументаў:

1. Дакумент павінен выдавацца паўнапраўным органам або асобай у адпаведнасці з іх кампетэнцыяй.
2. Дакумент не павінен супярэчыць дзеючаму заканадаўству і дырэктыўным указанням вышэйшых органаў.
3. Дакумент павінен быць дакладным і адпавядаць заданням канкрэтнага кіраўніцтва, г.зн. грунтавацца на фактах і змяшчаць канкрэтныя і рэальныя ўказанні.
4. Дакумент павінен быць складзены па ўсталяванай форме.
5. Дакумент павінен быць бездакорна адрэдагаваны і аформлены.

Знешні выгляд дакумента – прамое сведчанне стылю працы кіравання, дысцыпліны і асабістай культуры супрацоўнікаў. Калі дакументы выкананы нядабайна, значыць ва ўстанове нізкая культура працы.

Класіфікацыя дакументаў:

1. Распарадчыя дакументы (пастановы, распараджэнні, рашэнні, загады і інш.).
2. Арганізацыйныя дакументы (статуты, палажэнні, інструкцыі).
3. Арганізацыйна-распарадчыя дакументы (пракаолы, план, справаздача, кантракт, дамова).
4. Інфармацыйна-даведачныя дакументы (даведкі, дакладныя і тлумачальныя запіскі, зводкі, агляды, акты, лісты, тэлеграмы і тэлефанаграмы).
5. Асабістыя дакументы (заява, аўтабіяграфія, даручэнне, распіска).

6. Справавыя лісты (ліст-запытанне, ліст-прасьба, ліст-зварот, ліст-прапанова, ліст-папярэджанне, ліст-напамін, ліст-запрашэнне, суправаджальны ліст).

7. Фінансавыя і ўліковыя дакументы.

Дакументы могуць класіфікавацца паводле зместу (*простыя і складаныя*, у залежнасці ад таго, адно ці некалькі пытанняў ахоплівае іх змест), *паходжання* (*афіцыйныя, ці службовыя, і асабістыя*), *тэрміновасці* (*тэрміновыя і нетэрміновыя*). Па *форме* дакументы падзяляюцца на *агульныя, стандартныя і тыпавыя*. *Агульнымі з'яўляюцца* дакументы, якімі афармляюцца розныя дзеянні і адносіны, напрыклад, заявы, загады, службовыя лісты. На кожны раз тут складаецца новы дакумент. *Стандартныя* запаўняюцца ў пэўнай паслядоўнасці і па строга абавязковых правілах. Гэта – даручэнні на атрыманне таварна-грашовых каштоўнасцяў, камандзіровачныя пасведчанні, даведкі пра зароботную плату, з месца жыхарства і пад. Для *тыпавых* дакументаў, апрача формы, органы кіравання вызначаюць і прыкладны змест. Паводле *спосабу адлюстравання аперацый* дакументы бываюць *асноўныя (першасныя) і зводныя*.

Кожны дакумент складаецца з асобных элементаў – *рэквізітаў* (*аўтар, адрасат, подпіс, дата і г.д.*). Сукупнасць рэквізітаў, пэўным чынам размешчаных у дакуменце, складае яго *фармуляр*.

1.6.3 Групы афіцыйна-справавой дакументацыі

Асабістыя дакументы

Калі афіцыйна звяртаюцца да службовай асобы, ва ўстанову, грамадскую арганізацыю, пішуць *заяву*. Зверху справа ў заяве пішацца пасада службовай асобы, яе прозвішча, імя, імя па бацьку. Праз адзін-два радкі пасярэдзіне ліста пішуць слова *Заява*. З чырвонага радка пачынаецца тэкст заявы. Калі да заявы дадаюцца дакументы, іх пералічваюць у канцы асноўнага тэксту. На заяве ўнізе злева ставяць дату, а справа – подпіс.

У *аўтабіяграфіі* каратка расказваюць пра свой жыццёвы шлях, таму гэта папера пішацца ад імя 1-ай асобы. У пачатку тэксту трэба назваць сваё прозвішча, імя, імя па бацьку, час і месца нараджэння, сказаць пра заняткі бацькоў. Пасля гэтага каратка гавораць пра асноўныя жыццёвыя падзеі. У канцы тэксту ставяць дату і подпіс.

Даверанасць можа выдавацца ўстановай або службовай ці прыватнай асобай. У даверанасці называюцца: 1) установа, якая давярае, або прозвішча, імя, імя па бацьку таго, хто давярае; 2) пасада, прозвішча, імя, імя па бацьку таго, каму давяраюць; 3) што і адкуль неабходна атрымаць; 4) дата і подпіс. Унізе даверанасці, выдадзенай установай, падпісваецца кіраўнік і ставіць пячатку. Калі даверанасць дае прыватная асоба, яе подпіс завяраецца на месцы вучобы ці працы.

Распарадчыя дакументы

1. Пастанова вызначана як “прававы акт, які прымаецца вышэйшымі органамі кіравання ў мэтах вырашэння найбольш важных задач, якія стаяць перад дадзенымі органамі, і ўсталявання стабільных нормаў правілаў паводзін”.

2. Рашэнне як распарадчы дакумент з’яўляецца прававым актам, які прымаецца калегіяльным органам (калегія міністэрстваў, навуковы савет і г.д.).

3. Распараджэнне -- акт кіравання дзяржаўнага органа, які мае ўладны характар і абавязковую сілу для грамадзян і ўстаноў, якім распараджэнне адрасавана (Савет міністраў, калегійныя органы дзяржаўнага кіравання, адміністрацыя прадпрыемстваў і ўстаноў).

4. Загад – акт, выдадзены кіраўнікамі міністэрстваў, выканкамаў, кіраўнікамі ўстаноў і прадпрыемстваў. Загад выдаецца для вырашэння асноўных аператыўных задач, якія стаяць перад дадзеным органам. Па юрыдычнай прыродзе загад можа быць нарматыўным актам кіравання, які змяшчае нормы права, рэгулюе пэўныя сферы грамадскіх зносін, і актам прымянення нормаў права (напрыклад, аб назначэнні на пасаду).

Загад з’яўляецца самым распаўсюджаным відам распарадчага дакумента. Ён выдаецца па пытаннях стварэння, ліквідацыі, рэарганізацыі ўстановы, інструкцый, правілаў і іншых дакументаў, якія патрабуюць зацвярджэння, па ўсіх пытаннях унутранага жыцця ўстановы, а таксама па кадравых пытаннях прыёму, перамяшчэння, звальнення супрацоўнікаў. Пры дапамозе загада кіраўнік ставіць асноўныя задачы перад супрацоўнікамі, указвае шляхі вырашэння прынцыповых пытанняў. Загад абавязковы для ўсіх супрацоўнікаў дадзенай установы ці галіны.

Падрыхтоўка асноўных відаў распарадчых дакументаў у асноўным аналагічная. Яна ўяўляе сабой дастаткова складаны працэс, які мае адрозненні ў канчатковай стадыі афармлення дакументаў. Можна выдзеліць наступныя стадыі падрыхтоўкі дакумента:

- вывучэнне сутнасці пытання;
- падрыхтоўка праекта дакумента;
- абмеркаванне дакумента;
- падпісанне.

Для пастановы і рашэння дадаюцца стадыі абмеркавання і прыняцця гэтых дакументаў на паседжанні калегійнага органа.

Падрыхтоўка распарадчага дакумента можа быць даручана аднаму ці некалькім структурным падраздзяленням альбо асобным службовым асобам. Пры распрацоўцы праектаў складаных і вялікіх распарадчых дакументаў могуць стварацца працоўныя групы (камісіі), прыцягвацца навукоўцы ці кваліфікаваныя спецыялісты з ліку практычных супрацоўнікаў. Галоўная ўмова, якая забяспечвае якасць дакумента, – дастатковая кампетэнтнасць асоб, якія яго рыхтуюць. Чым вышэйшы ўзровень дакумента, тым вышэйшыя патрабаванні, якія прад’яўляюцца да яго складальнікаў (прафесіяналізм, глыбіня ведаў пытання, агульны культурны ўзровень, уменне перадаваць думкі).

Тэкст распарадчага дакумента часцей за ўсё складаецца са ўзаемазвязаных частак – канстатуючай і распарадчай. Канстатуючая частка з’яўляецца ўводзінамі ў сутнасць разглядаемага пытання, прызвана растлумачыць, чым выкліканы распараджэнні. У ёй могуць быць пералічаны факты, дадзена ацэнка. Нярэдка ў гэтай частцы даецца пераказ акта вышэйшага органа, у выкананне якога выдаецца дадзены распарадчы дакумент. У гэтым выпадку вызначаюцца від акта, яго аўтар, поўная назва, нумар і дата, г.зн. прыводзяцца яго пошукавыя даныя. Канстатуючая частка неабавязковая, яна можа і адсутнічаць, калі няма неабходнасці даваць тлумачэнні.

Калі распарадчая частка ўключае розныя па характары дзеянні некалькіх выканаўцаў, яна дзеліцца на пункты, якія нумаруюцца арабскімі лічбамі. У кожным пункце ўказваецца выканаўца – у давальным склоне; дзеянне, якое прадпісваецца для выканання, -- у форме інфінітыва; тэрмін выканання павінен быць рэальным, адпавядаць аб’ёму працы па разглядаемых пытаннях.

Арганізацыйныя дакументы

Статуты – звод правілаў, якія рэгулююць дзейнасць устаноў, правы і абавязкі ў пэўнай сферы дзяржаўнага кіравання ці гаспадарчай дзейнасці.

Палажэнні – нарматыўныя акты, якія вызначаюць парадак утварэння, структуру, функцыі, кампетэнцыю, абавязкі і арганізацыю работы органаў дзяржавы.

Інструкцыі – прававыя акты, якія выдаюцца органамі дзяржаўнага кіравання з мэтай устанаўлення правілаў, якія рэгулююць арганізацыйныя пытанні, навукова-тэхнічныя, тэхналагічныя, фінансавыя і іншыя спецыяльныя бакі дзейнасці ўстаноў. Інструкцыі выдаюцца таксама для тлумачэння і вызначэння парадку прымянення заканадаўчых актаў і распарадчых дакументаў.

Інфармацыйна-даведачныя дакументы

Да гэтага віду дакументаў адносяцца акты, даведкі, тлумачальныя і дакладныя запіскі, тэлефанаграмы.

1.6.4 Справавыя лісты

Сучасныя формы перапіскі склаліся каля 150 гадоў назад. Радзіма іх – Англія. Менавіта адтуль вядуць пачатак асноўныя правілы этыкету складання карэспандэнцыі. Выкананне гэтых правілаў сведчыць аб ветлівасці, павазе да партнёра.

Справавы ліст прынята пісаць на бланку ўстановы, дзе ўжо маюцца яе рэквізіты. Знешні выгляд бланка – своеасаблівая візітная картка, таму да яго афармлення неабходна адносіцца вельмі акуратна. Чым больш афіцыйны бланк, тым больш афіцыйным павінен быць стыль ліста.

На канверце спачатку пішуць *Каму*, а потым *Куды*. Адрас атрымальніка пішацца двойчы: на канверце з правага боку знізу і зверху злева на лісце. Калі ліст укладваецца ў канверт з празрыстым акенцам, то адрас пішацца адзін раз – злева ўверсе на лісце, а сам ліст складваецца такім чынам, каб адрас атрымальніка апынуўся ў акенцы.

Пасля адраса неабходна напісаць прозвішча адрасата з ініцыяламі: спачатку ініцыялы, потым прозвішча. Калі ў адрасата ёсць званне ці тытул, лепш замест звароту “Спадар”, “Спадарыня” ўказаць яго. Ва ўсіх заходнееўрапейскіх краінах, як і ў ЗША, апускаць тытул як ў вусным, так і ў пісьмовым маўленні лічыцца няветлівым. Аднак пісаць і гаварыць “Спадар + тытул + прозвішча” прынята толькі ў Германіі. Словы “Спадар” і “Спадарыня” не прынята ўжываць без прозвішча, але можна скараціць да “Сп.”, а званні і тытулы лепш пісаць поўнасю.

Пасля неабходна напісаць назву фірмы, дзе працуе адрасат, яе паштовы адрас у наступным парадку: нумар дома, вуліца, назва горада, паштовы індэкс, краіна.

Структура справавога ліста

Справавыя лісты пішуцца на спецыяльных бланках, якія адпавядаюць стандарту і маюць усталяваны комплекс абавязковых кампанентаў – рэквізітаў. Рэкамендуецца наступны іх склад:

1. Назва арганізацыі-адпраўшчыка.
2. Указанні на спасылку: ініцыялы складальніка ліста ці машыністкі, лічбавыя ці літарныя абазначэнні фірмы, аддзела.
3. Дата напісання ліста. У нашай краіне прыняты запіс лічбамі, напрыклад: 23.09.2015. У міжнароднай практыцы такі запіс не ўжываецца, таму назву месяца неабходна пісаць літарамі.
4. Адрас атрымальніка ліста.
5. Нумар тэлефона і факса.
6. Банкаўскія рэквізіты.
7. Уступны зварот: *“Паважаны спадар + прозвішча”*. У афіцыйных лістах да асоб, якія займаюць дастакова высокую пасаду, не звяртаюцца на “ты”, нават калі ведаюць іх асабіста. У нашай краіне пасля ўступнага звароту ставіцца коска, за мяжой – клічнік.
8. Указанне на агульны змест ліста. Найбольш сучасным лічыцца спосаб, пры якім тэма ліста падкрэсліваецца ці пішацца цалкам вялікімі літарамі.
9. Асноўны тэкст ліста. Калі ў лісце шмат старонак, усе, акрамя першай, павінны быць пранумараваны.
10. Заключная формула ветлівасці. Ліст, які пішацца ў адказ, павінен змяшчаць тую ж формулу ветлівасці, што і дасланы.
11. Подпіс.
12. Указанне на дадаткі.
13. Указанне на рассылку копій.
14. Прозвішча, імя, імя па бацьку выканаўцы.

15. Спасылка на зыходны нумар і дату паступіўшага дакумента ў абавязковым парадку ўказваецца на дакументах-адказах.

Тыпы справавых лістоў

Ліст-просьба. Просьбу фармулююць дакладна і ясна, па магчымасці каратка. Неабходна падкрэсліць асабістую зацікаўленасць і загадзя падзякаваць за выкананне.

Ліст-наведамленне. Дасылаецца з ветлівасці, у знак падзякі за хуткі адказ, як выражэнне гатоўнасці да супрацоўніцтва.

Ліст-напамін. Дасылаецца ў тых выпадках, калі з дапамогай тэлефонных перамоў ці асабістых кантактаў не ўдалося атрымаць пажаданы вынік своечасова. Мэта такога ліста – тактычна нагадаць аб неабходнасці выканаць узятыя на сябе абавязкі.

Ліст-пацвярджэнне. Часцей за ўсё з’яўляецца гарантыяй раней дадзеных абяцанняў. Такі ліст з’яўляецца выражэннем ветлівасці і глыбокай павагі да партнёра.

Ліст-прэтэнзія. З’яўляецца афіцыйным папярэджаннем, змяшчае падставы для прад’яўлення прэтэнзіі, самі прэтэнзіі і канкрэтныя патрабаванні.

Ліст-прабачэнне. Звычайна змяшчае выклад прычын, па якіх раптоўна парушаецца папярэдня дамоўленасць.

Гарантыйны ліст. Накіроўваецца як абавязацельства аплаты за пакупку і г.д. Ліст заканчваецца фразай: “*Аплату гарантуем*” і ўказаннем банкаўскіх рэквізітаў. Такі ліст абавязкова мае два подпісы – кіраўніка і галоўнага бухгалтара.

Цыркулярныя лісты. Іх мэта – данесці інфармацыю аднаго зместу да некалькіх адрасатаў.

Моўныя асаблівасці справавых лістоў

Справавыя лісты валодаюць прававой значнасцю, таму іх стыль павінен адпавядаць пэўным патрабаванням:

- тэкст ліста павінен быць дакладным, ясным і лаканічным;
- тэкст павінен быць выкладзены граматычна ў адпаведнасці з дзеючымі правіламі арфаграфіі і пунктуацыі, у афіцыйна-справавым стылі.

Мова афіцыйных дакументаў – гэта своеасаблівы набор клішэ, штампаў, стандартаў, якія вызначаюцца вядомай уніфікацыяй. Стандартызаваныя словазлучэнні дапамагаюць успрымаць тэкст, дазваляюць паскорыць падрыхтоўку афіцыйнага ліста. Так, напрыклад, для справавых лістоў з’яўляецца тыповым наступны пачатак сказаў: *У сувязі з ... . Згодна вашай просьбе ... .*

У афіцыйным лісце неабходна дакладна і каратка выкладаць сутнасць справы, захоўваючы нейтральнасць тону.

Справавыя лісты рэкамендуецца складаць толькі па адным пытанні. Пры складанні ліста неабходна спачатку зрабіць “лагічную схему” яго зместу. У якасці прыкладу можна выкарыстоўваць узоры службовай перапіскі.

Найбольш рацыянальнай бачыцца структура тэксту, якая складаецца з дзвюх частак: у першай выкладаюцца матывы, якія сталі прычынай для складання ліста; у другой – просьбы, рашэнні, распараджэнні.

Выклад кожнага новага аспекта зместу неабходна пачынаць з новага абзаца. Разбіваючы тэкст афіцыйнага ліста на абзацы, мы паляпшаем яго ўспрыманне адрасатам.

Моўныя канструкцыі справавых лістоў

Выразы, якія пацвярджаюць атрыманне ліста, дакументаў, тавараў:

- *Мы атрымалі Ваш ліст ад ...;*
- *Ваш ліст атрыманы намі ...;*
- *Паведамляем Вам, што мы атрымалі Ваш ліст ад ...;*
- *Пацвярджаем атрыманне + назоўнік у родным склоне (ліста, новага прэйскуранта і г.д.).*

Выражэнне падзякі:

- *Дзякуем Вам за + назоўнік у вінавальным склоне (... Ваш ліст);*
- *Мы Вам вельмі ўдзячны за + назоўнік у вінавальным склоне (...Ваш своечасовы адказ); Загадзя дзякуем за + назоўнік у вінавальным склоне (...Ваш удзел);*
- *Мы былі б Вам удзячны, калі б Вы + дзеяслоў (даслалі нам ...).*

Выразы, якія тлумачаць матывы:

- *У парадку аказання дапамогі...;*
- *У сувязі з цяжкім становішчам ...;*
- *У сувязі з правядзеннем сумеснай працы...;*
- *У адпаведнасці з ...;*
- *У мэтах узмацнення аховы дзяржаўнай маёмасці ...;*
- *У адказ на вашу просьбу...;*
- *Спасылаючыся на + назоўнік у вінавальным склоне (Вашу тэлеграму...);*
- *На падставе + назоўнік у родным склоне (гандлёвага пагаднення...);*
- *У адказ на + назоўнік у вінавальным склоне.*

Выражэнне просьбы:

- *Просім ... (...Вас праверыць ход выканання работ, прыняць меры...);*
- *Прашу ... (паведаміць аб выкананні).*

Пацвярджэнне:

- *З удзячнасцю пацвярджаем ... (атрыманне Вашага запрашэння).*

Напамін:

- *Нагадваем, што ... (у адпаведнасці з ... Вы абавязаны ...).*

Паведамленне:

- *Паведамляем, што .. (на жаль, не можам Вам выслаць ..., затрымка адбылася ў сувязі з...);*

Паведамляем, што ... (Ваша прапанова прынята).

Гарантыя:

- *Аплату ..., якасць ..., тэрмін выканання ... гарантуем.*

Прапанова:

- *Мы можам прапанаваць Вам ...;*
- *Прапануем Вам ...;*
- *Мы можам рэкамендаваць Вам ... .*

Запрашэнне:

– *Запрашаем ... (прадстаўніка Вашай установы наведць ..., ... Вас прыняць удзел у ...).*

Адмова і адхіленне прапановы:

– *Ваша прапанова адхілена па наступных прычынах ...;*

– *Дасланы Вамі праект не можа быць прыняты па наступных прычынах*

....

Інтэрпрэтацыя дзеянняў другога боку:

– *Зусім не зразумела, чаму ...;*

– *Дадзеныя Вамі гарантыі не выконваюцца. Такая затрымка можа прывесці ... .*

Заклучныя словы:

– *Просім прабачыць нам за затрымку з адказам (за памылку);*

– *Спадзяёмся, што наша просьба будзе выканана;*

– *Просім Вас не затрымліваць адказ.*

Калі аўтар – асоба юрыдычная, то дзеянні перадаюцца ад 3-й асобы адзіночнага ліку, напрыклад: *Арганізацыя гарантуе; Прадпрыемства прапануе;* ад 3-й асобы множнага ліку, напрыклад: *Дырэкцыя, прафкам звяртаюць увагу;* ад 1-ай асобы множнага ліку, напрыклад: *Просім ...; Паведамляем ...; Гарантуем ... .*

Калі аўтар – асоба фізічная, то дзеянні перадаюцца ад імя 1-ай асобы адзіночнага ліку, напрыклад: *Прашу ...; Паведамляю ...; Даводжу да Вас;* ад 1-ай асобы множнага ліку, напрыклад: *Вінішваем ...; Падтрымліваем ...; Мы атрымалі ....*

Літаратура

1. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў : вучэбны дапаможнік / Д.В. Дзятко [і інш.]; пад рэд. Д.В. Дзятко. – Мінск : Беларусь, 2012. – 231 с.

2. Беларуская мова: прафесійная лексіка : Вучэбны дапаможнік / Даўтар.-склад. А.В. Катэнка. – Мн. : Акад. МУС Рэсп. Беларусь, 2004. – 104 с.

1.7 КУЛЬТУРА ПРАФЕСІЙНАГА МАЎЛЕННЯ

1.7.1 Паняцце культуры маўлення. Камунікатыўныя якасці маўлення

Тэрмін «культура маўлення» азначае якасць маўлення і навуку аб якасці маўлення. Асноўнымі кампанентамі культуры маўлення з'яўляюцца правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, чысціня, выразнасць, дарэчнасць.

Правільнасць маўлення прадугледжвае захоўванне носьбітамі мовы літаратурнай нормы, што забяспечвае адзінства моўных сродкаў і ўзаемаразуменне паміж тымі, хто вядзе гаворку. Правільнасць маўлення цесна звязана з такім паняццем як «норма».

Дакладнасць маўлення заключаецца ў адпаведнасці сэнсу слоў, выказванняў рэаліям, сітуацыям ці ў выкарыстанні пэўных слоў з пэўнымі, уласцівымі ім значэннямі, якія зафіксаваны ў слоўніках, лінгвістычных даведніках. Дакладнасць маўлення цесна звязана з лексічнай нормай, што рэгулюе правільнасць выбару слова (слоў) для пэўнага кантэксту. Дакладнасць прафесійнага маўлення абумоўлена такімі фактарамі, як валоданне сінанімічным багаццем беларускай мовы, уменне размяжоўваць паранімы, амонімы, а таксама дыферэнцыраваць значэнні мнагазначных слоў.

Лагічнасць маўлення прадугледжвае пабудову несупярэчлівага, паслядоўнага выказвання, у якім асобныя часткі лагічна звязаны паміж сабой.

Дарэчнасць маўлення ўвасабляе адметны выбар моўных сродкаў у адпаведнасці з тэмай, сітуацыяй, мэтай выказвання, стылем, умовамі праяўлення маўленчай дзейнасці і г. д.

Выразнасць маўлення вызначаецца і дасягаецца найперш праз якаснае ўжыванне моўных сродкаў (наяўнасць трапных сінонімаў, параўнанняў, метафар, перыфраз і іншых вобразна-выяўленчых элементаў, што дапамагаюць зацікавіць слухачоў, даць ацэнку, павысіць узровень успрымання інфармацыі).

Чысціня вызначае мэтазгоднасць увядзення ва ўжытак асобных лексічных адзінак, што маюць абмежаваную сферу рэалізацыі (дыялектызмы, жарганізмы, прастамоўныя лексемы), або адносяцца да слоў, выкарыстанне якіх у беларускай мове непажадана (русізмы, паразітычныя гукі і словы, запазычаны тыпу *чао*, *о'кей* і інш).

Багацце маўлення выяўляецца ў разнастайнасці выкарыстання моўных сродкаў і ў адсутнасці ці вельмі рэдкім паўтарэнні адных і тых жа слоў ці выразаў.

1.7.2 Тэхніка і выразнасць вуснага маўлення

Тэхніка маўлення – сукупнасць навыкаў і прыёмаў, якія выкарыстоўваюцца з мэтай дасягнення найлепшага гучання маўлення і дазваляюць прамоўцу з максімальнай эфектыўнасцю ўздзейнічаць на слухача.

Тэхніка маўлення ўключае: правільнае маўленчае дыханне; пастаўлены голас; добрую дыкцыю, інтанацыю; выразнае вымаўленне (артыкуляцыю).

Авалоданне правільнай тэхнікай маўлення дазваляе прамоўцу не адчуваць стомленасці пры шматгадзіннай нагрузцы на маўленчы апарат, наладжваць максімальны кантакт са слухачамі, дабівацца высаякаснага маўлення.

Выразнасць вуснага маўлення – якасць, якая дазваляе з дапамогай галасавых сродкаў надаць выказванню дадатковую сэнсавую і эмацыянальную афарбоўку.

Падчас прафесійна-камунікатыўных кантактаў выкарыстоўваюцца **вербальныя** (слоўныя, моўныя) і **невербальныя** (нямоўныя) **сродкі зносін**. Да невербальных сродкаў уздзеяння адносяцца: міміка, жэсты, манеры, поза.

1.7.3 Падрыхтоўка да публічнага выступлення

Публічнае маўленне – гэта вуснае выступленне перад масавым слухачом; від кантактаў, сувязей з іншымі людзьмі, які ўяўляе сабой працэс перадачы і прыёму інфармацыі.

Да асноўных фактараў паспяховага публічнага выступлення адносяцца:

выбар тэмы ў адпаведнасці з агульнай падрыхтоўкай і практычным вопытам прамоўцы, маўленчай сітуацыяй і інтарэсамі слухачоў;

фармулёўка тэмы (яркая, вобразная, запамінальная, дакладная);

вызначэнне агульнай і канкрэтнай мэт выступлення;

падбор матэрыялаў (тэарэтычныя і эмпірычныя крыніцы, СМІ, інтэрнэт, ілюстрацыйны матэрыял);

аналіз выбранага матэрыялу (вызначэнне ўласнай пазіцыі, фармулёўка сваіх думак, асэнсаванне прапанаваных ідэй з пазіцыі слухачоў);

складанне плана; кампазіцыя маўлення (прынцыпы паслядоўнасці, лагічнасці, эканоміі, узмацнення; суадноснасць састаўных частак);

метады падачы матэрыялу (індуктыўны, дэдуктыўны, гістарычны, метады аналогіі і інш.);

моўнае афармленне публічнага выступлення;

аргументацыя (лагічныя і камунікатыўныя аргументы, доказы);

авалоданне матэрыялам выступлення;

кантакт са слухачамі (інтэлектуальны, візуальны, эмацыянальны, фаназійны).

1.7.4 Маўленчы этыкет і культура зносін

Маўленчы этыкет – выпрацаваныя правілы маўленчых паводзін, сістэма маўленчых формул.

Веданне правілаў маўленчага этыкету дазваляе чалавеку адчуваць сябе ўпэўнена, натуральна ў любой маўленчай сітуацыі, пры любых прафесійна-дзелавых абставінах. Захаванне маўленчага этыкету людзьмі лінгваінтэнсіўных прафесій (настаўнікамі, юрыстамі, журыстамі, палітыкамі, кіраўнікамі і інш.) спрыяе ўмацаванню і павышэнню ўзроўню маўленчай культуры ўсіх носьбітаў

мовы, дапамагае пры выкананні прафесійных абавязкаў, устанаўленні кантактаў з калегамі, партнёрамі, чыноўнікамі.

Маўленчы этыкет мае нацыянальную спецыфіку, вызначаецца сацыяльным статусам чалавека, яго прафесіяй, узростам, полам, характарам, маўленчай сітуацыяй, умовамі зносін (публічнае выступленне, прэзентацыя, канферэнцыя, дзелавая сустрэча, кансультацыя і інш.).

Формулы маўленчага этыкету ўключаюць **звароты** (спадар, спадарыня, спадарства, шаноўныя), **падзякі** (вельмі ўдзячны Вам), **знаёмства** (будзем знаёмы), **прывітанне** (маё шанаванне), **развітанне** (да сустрэчы; бывайце), **прабачэнне** (даруйце, калі ласка; прабачце), **віншаванне** (са святам), **згоду**, **пацвярджэнне** (так; але; дамовіліся), **пажаданне** (смачна есці; спору ў працы), **ветлівасць** (як здароўе? як маешся?).

Культура маўленчых паводзін фарміруецца ў комплексе з маральнымі нормамаі і этычнымі прынцыпамі грамадства; ветлівасцю, карэктнасцю, далікатнасцю, абавязковасцю, сціпласцю – усім тым, што складае змест паняцця *культура дзелавых зносін*.

Літаратура

1. Беларуская мова. Прафесійная лексіка : дапам. / А.М. Асіпчук, В.В. Маршэўская, А.С. Садоўская. – Гродна : ГрДУ, 2009. – 271 с.
2. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў : вучэбны дапаможнік / Д.В. Дзятко [і інш.] ; пад рэд. Д.В. Дзятко. – Мінск : Беларусь, 2012. – 231 с.

ЧАСТКА 2. ЗАДАННІ ДЛЯ ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ

2.1 ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ ДЛЯ СТУДЭНТАЎ БІЯЛАГІЧНАГА ФАКУЛЬТЭТА

АРФАЭПІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

Пералік вивучаемых пытанняў

1. Асноўныя нормы беларускага літаратурнага вымаўлення.
2. Вымаўленне галосных.
3. Вымаўленне зычных і іх спалучэнняў.
4. Адхіленні ад норм літаратурнага вымаўлення і іх прычыны.

Пытанні для самаправеркі

1. Прыгадайце асноўныя нормы беларускага літаратурнага вымаўлення.
2. Пералічыце найбольш пашыраныя адхіленні ад норм літаратурнага вымаўлення, назавіце прычыны.

Практычныя заданні

1. *Выпішыце словы, у якіх колькасць літар і гукаў не супадае. Назавіце прычыны.*

Водар, валошка, гусь, журавіны, залоза, зрэнка, кажан, лілея,мень, п'яўка, пырнік, рохкаць, шчыльнасць, шыя, шчаўе, шкарлятына, яблык, ялавічына, ядловец.

2. *Выпішыце словы, у якіх спалучэннем літар ДЗ, ДЖ перадаюцца два гукі. Растлумачце свой выбар.*

Адзінка, адзімаваць, аджыць, джала, дзейнасць, дзік, дзічына, дзьмухавец, дзясна, крыжадзюб, медзвездзяня, нудзь, паджылкі, падзямелле, селядзец.

3. *Вызначце, якія гукі абазначае літара і.*

Бранхіёлы, вераб'іны, драпежнік, ігліца, суніцы, пырнік, ручаіна, радзімка, салаўіны, святаяннік, сківіца, слімак, трыпутнік, фізіялогія, ціўкаць, шчыглік, энергія.

4. *Перакладзіце словы на беларускую мову і запішыце. Параўнайце вымаўленне губных зычных гукаў у рускай і беларускай мовах.*

Верфь, восемьсот, голубь, дробь, насыпь, семьдесят.

5. *Спішыце словы. Укажыце ў дужках, як вымаўляюцца выдзеленыя зычныя і спалучэнні зычных.*

Ад чароту, адчувальны, бацвінне, вусцейка, глог, дрыжанне, звадкаваны, крыжадзюб, малацьба, матчын, на кладцы, пясчаны, пражскі, просьба, святло.

6. *Укажыце колькасць гукаў і літар у прапанаваных словах. Назавіце словы, у якіх колькасць гукаў і літар не супадае, растлумачце свой выбар.*

Апалонік, буякі, венепункцыя, вільгаць, вусень, гарэлка, дзейнасць, званочак, пацучаня, стрававод, трахея, хрыбетныя, чмель, язмін, яшчарка.

7. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Назавіце словы, у якіх адлюстраваны характэрныя асаблівасці беларускай мовы (аканне, яканне, дзеканне, цеканне, наяўнасць афрыкатаў, гука[ў], падоўжаных зычных і інш.).*

Несколько раз я с большим интересом наблюдал повадки осьминога, или спрута. Хотя эти животные часто попадают в лужах, остающихся после отлива, но завладеть ими вовсе нелегко. При помощи своих длинных рук и присосков они могут втягивать свое тело в чрезвычайно узкие щели, а если они уж укрепились там, то приходится приложить большую силу, чтобы вытащить их. В иных случаях они с исключительной быстротой бросались с одной стороны лужи на другую задом вперед, окрашивая в то же мгновение воду темно-коричневыми чернилами. Этих животных бывает трудно обнаружить вследствие еще одной весьма необычайной их способности — изменять свой цвет подобно хамелеону. По-видимому, они изменяют тона в соответствии с характером дна, над которым находятся: в глубокой воде их общий оттенок был коричневато-пурпурный, а на суше или в мелкой воде этот темный оттенок сменялся желтовато-зеленым. При более внимательном рассмотрении цвет этот оказывался почти серым, испещренным множеством ярко-желтых крапинок; серый цвет изменял свою яркость, а крапинки то исчезали, то вновь появлялись. Изменения эти происходили таким образом, будто по телу непрерывно проходили облака, оттенок которых изменялся от фиолетового до каштаново-коричневого. Под действием слабого гальванического разряда соответствующий участок тела становился почти совершенно черным; такой же эффект, но только в меньшей степени, вызывало царапанье кожи иголкой. Эти наплывающие облака, похожие, как можно было бы выразиться, на игру красок на лице, происходят, как говорят, от попеременного расширения и сокращения крохотных пузырьков, содержащих различно окрашенные жидкости.

(Ч. Дарвин. “Путешествие натуралиста вокруг света на корабле “Бигль”)

8. *Прачытайце і перакажыце тэкст.*

Старажытны горад

Хто з нас не імкнуўся пабываць у гэтым старажытным горадзе, і хто не любавалася яго храмамі, выдатнымі творамі рук і сэрца нашых продкаў.

Вось над зліццём дзвюх рэк, на замчышчы, вымалёўваецца белы, з дзвюма званіцамі, Сафійскі сабор. Полацкая Сафія. Каменны цуд XI стагоддзя.

Сафійскі сабор у Полацку – першы прыклад помніка, і ў ім адлюстраваліся рысы, уласцівыя мастацтву полацкай зямлі. Сафійскі сабор – сама гісторыя горада. Ён многа разоў перабудоўваўся. На працягу стагоддзяў сабор быў храмам-крэпасцю, а аб яго муры не раз разбівалі галовы ворагі зямлі Полацкай.

А вось сабор Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра. Ён пабудаваны дойлідам Іаанам, і ў гэтым храме адбіліся асаблівасці дойлідства XII стагоддзя – невялікія памеры, прастасць плана, манументальнасць.

Славіцца сабор Спаса-Еўфрасіннеўскі сваімі фрэскамі. Прыгледзьцеся да адной. Магчыма, гэта сама Еўфрасіння Полацкая. Гэта яна пісала летапісы і арыгінальныя творы, стварала асяродкі асветы ў Полацкім княстве.

Праз невялікія акенцы прабілася ў храм сонца, і фрэскі загарэліся бяглай чырванню і ржавым золатам. Нібы праз залаціста-карычневую, празрыстую ваду лясных рэк глядзяць на нас з фрэсак вялікія задуменныя вочы продкаў.

(Паводле “ЛіМ”)

Тэставая праверачная работа

1. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*
  - 1) вагацца;
  - 2) смяешся;
  - 3) не мог;
  - 4) з людзьмі;
  - 5) палескі.

2. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*
  - 1) прароцтва;
  - 2) скеміць;
  - 3) хуткасць;
  - 4) цвёрды;
  - 5) з лесу.

3. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*
  - 1) хрэсьбіны;
  - 2) схітрыць;
  - 3) бессмяротны;
  - 4) медінстытут;
  - 5) сняданак.

4. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*
  - 1) не чуць;
  - 2) згінаць;
  - 3) праз жыта;
  - 4) смех;
  - 5) дарадчык.

5. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*
  - 1) вішанька;
  - 2) з вясны;
  - 3) футбол;
  - 4) выязджаць;
  - 5) святло.

6. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*
- 1) па кладцы;
  - 2) скібіна;
  - 3) з лютагая;
  - 4) мадзьяр;
  - 5) ураджай.
  - 6)
7. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*
- 1) сядзьце;
  - 2) скінуць;
  - 3) без слоў;
  - 4) зжаты;
  - 5) ткацкі.
8. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*
- 1) дождж;
  - 2) пяшчота;
  - 3) на вярвачцы;
  - 4) звычка;
  - 5) не вывучыў.
9. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*
- 1) сяржант;
  - 2) дзяўчынка;
  - 3) сшытак;
  - 4) не толькі;
  - 5) ледзьве.
10. *Адзначце словы з падоўжаным [ш]:*
- 1) аднадушша;
  - 2) смяешся;
  - 3) сшытак;
  - 4) з шафай;
  - 5) шчасце.

АРФАГРАФІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

Пералік вывучаемых пытанняў

1. Прадмет і задачы арфаграфіі. Прынцыпы беларускага правапісу.
2. Правапіс галосных.
3. Правапіс зычных.
4. Правапіс мяккага знака і апострафа.
5. Правапіс вялікай і малой літар.

Пытанні для самаправеркі

1. Назавіце прадмет і задачы арфаграфіі.
2. Прыгадайце асноўныя прынцыпы беларускага правапісу.
3. Пералічыце апошнія змены ў правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі.

Практычныя заданні

1. *Устаўце прапушчаныя галосныя. Растлумачце правапіс.*
Альма-мат_р, бл_ха, гард_роб, д_таль, ж_лацін, імпрэсары_, кат_т, катэт_р, орд_н, орд_р, радэ_, р_камбінацыя, Токі_, т_орыя, т_рмометр, шпат_ль.
Б_з сонца, б_зупынны, б_лок, дз_журства, дз_вяты, з_зюля, зел_нь, кал_ндар, м_дзв_дз_ня, м_нтуз, н_ідзе, н_рухомы, пов_зь, по_с, св_ткаваць, хлябтаць, _фрэйтар.
2. *Устаўце і, ы або й. Растлумачце правапіс.*
Аб_граць, ад_граць, гіпер_ніцыятыўны, дэз_нфармацыя, за_сці, з_мправізаваць, звыш_нфляцыя, між_нстытуцкі, пан_сламізм, па_сці, контр_дэя, спад_спаду, перад_нфарктны, суб_нспектар, супер_нтэлект.
3. *Запішыце словы па-беларуску. Растлумачце правапіс спалучэнняў галосных.*
Геофизический, диод, иезуит, ион, ионизация, Иоффе, йога, медиазвезда, Нью-Йорк, потенциальный, пиар, плеяда, физиология, хаотичность.
4. *Устаўце прапушчаныя літары. Растлумачце правапіс галосных у складаных словах.*
Б_мбасховішча, ваг_нарамонтны, вугл_вод, выс_кародны, дз_с_цігодка, к_негадоўля, м_латабоец, м_намалекульны, м_тазгодна, п_ўкіламетра, п_лікрышталічны, п_цідзёнка, р_ўнавагавы, р_дказубы, р_ўнаімавернасць, сл_ватворчасць, ст_працэнтны, с_мікласнік, т_лебачанне, шт_дзённы, ш_сцісоты.
5. *Запішыце словы па-беларуску. Растлумачце правапіс спалучэнняў зычных.*

Аккумуляция, баластный, застланный, кампостный, напряжение, немилосердно, масса, мстительный, солнечный, сердцевина, усиление, фарпостный.

6. *Спішыце словы, устаўляючы, дзе трэба, апостраф ці мяккі знак. Растлумачце правапіс.*

Аб_ёмны, Альф_еры, Арсен_еў, аб_інець, ад_ютант, барац_ба, бразіл_скі, восен_скі, двух_ярусны, дзес_ці, дз_мухавец, ёмістас_ць, замяшчэн_не, з_ява, ін_екцыя, кан_юнктура, карэн_чык, кастан_еты, ледз_ве, мадз_яр, міл_ён, піс_мо, п_яўка, разан_скі, стан_це, уз_яднанне, фантан_чык, чэрвен_скі, чань_чун_скі, шмат_ёмісты.

7. *Устаўце ў словы у або ў. Растлумачце іх правапіс.*

Афарбо_ка, з'ява_нікальная, за_ладзіслава, жо_ць, ка_нер, ка_чук, ко_цік, кро_, ма_р, неабходна_зяць, но_-ха_, паля_нічы, ра_нд, смо_ж, сала_іны пошчак, стра_с, со_с, Цемірта_.

8. *Спішыце, раскрываючы дужкі. Растлумачце правапіс вялікай або малой літары.*

(В, в)ялікдзень, (В, в)ялікае (К, к)няства (Л, л)ітоўскае, (Г, г)ерой (Б, б)еларусі, (Г, г)еоргіеўскі (К, к)авалер, (Д, д)зень ведаў, (К, к)алегія (М, м)іністэрства культуры, (К, к)рыж (Е, е)ўфрасінні (П, п)олацкай, (К, к)урган (С, с)лавы, (Л, л)ютаўская рэвалюцыя, (Л, Л)есавік, (М, м)інскі абласны (С, с)авет дэпутатаў, (П, п)расвятая (Т, т)ройца, (П, п)рэзідэнт (Р, рэспублікі) (Б, б)еларусь, (П, п)рэзідэнт хакейнага клуба “Томель”, (Я, я)нтарны пакой.

9. *Прачытайце тэкст, устаўце прапушчаныя літары і растлумачце свой выбар. Перакажыце тэкст.*

Чаму святаяннік так называецца?

Ярка-жо_тыя кветкі святаянніку раскрываюцца ў сярэдзіне лета. Ён расце і ў вільготных месцах, па лугах і балотах, і нават проста ў_н_глыбокай вадзе ля бераго_рэк, і ў_п_сках, і на кам_ністых месцах, і ў_зарасніках кусто_я, і ля дарог. Яго можна сустрэць і высока ў_гарах, і на альпійскіх лугах.

Яркія, але пазба_леныя нектару кветкі святаянніку апыляюцца мухамі, матылькамі, пчоламі. Яго ле_кае і дробнае насе_е разносіцца ветрам і дажджом. Калі разламаць кветаножку святаянніку, з'явіцца кр_вава-чырвоны сок. Па гэтай прычыне ў_даўніну святаянніку прыпісвалі цуда_ейныя_ласцівасці, лічылі яго лекамі ад многіх хваро_. У нас у народзе да святаянніку ставяцца з павагай. Яго выкарысто_ваюць як сродак, што спыняе кро_. Ён зацягвае раны, знішчае м_кробы і спыняе запале_і і нагнае_і.

У Паўночнай Амерыцы, у Аўстраліі, у Новай Зеландыі святаяннік лічыцца злосным пустазе_ем. Справа ў_тым, што чырвоны пігмент, які змяшчаецца ў_расліне, выклікае ў_хатніх жывел павышаную а_чувальнасць белых участкаў скуры да сонечнага святла. У жывел з'яўляюцца раны на галаве і целе, набрыняюць вушы, яны губляюць вагу і могуць нават загінуць.

Для чалавека святаяннік – лекавая расліна. У народзе кветкі святаянніку настойваюць на сланечнікавым або баваўняным алеі і выкарыстоўваюць для загойва_я ран. Людзі вераць, што настой святаянніку дапамагае пры некаторых хваробах. Падарожнікі яго кветкі і лісце заварваюць замест гарбаты. Атрымліваецца прыемны напой. Лісце святаянніку ўтрымлівае вітаміны Е і С. Прэпараты, якія рыхтуюць з святаянніку, лечаць страўнікавыя і кішэчныя захворва_і. Святаяннік выкарыстоўваюць супраць глістоў і ў якасці мачагоннага сродку.

(<http://grownxxx.com/flora/3129-chamu-svyatayannk-tak-nazyvaecca.html>)

10. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Вызначце, праваніс якіх слоў заснаваны на фанетычным прыцыпе, а якіх – на марфалагічным. Выбар абгрунтуйце.*

Иглокожие – тип морских беспозвоночных животных. Возникли в докембрии. Длина от нескольких мм до 1 м, редко более (некоторые ископаемые – до 20 м). У иглокожих вторично радиально-симметричное строение тела, скелет известковый; имеется отсутствующая у всех других животных амбулакральная (водно-сосудистая) система, служащая для движения, выделения и осязания. Тело обычно разделено на 10 чередующихся частей – 5 радиусов, или амбулакров, с ножками и 5 интеррадиусов. 5 современных классов: морские лилии, морские звезды, офиуры, морские ежи и голотурии. Около 6 тыс. современных видов (около 16 тыс. вымерших), распространены широко. Свободноподвижные и прикрепленные формы. Размножение чаще половое со свободноплавающей личинкой и метаморфозом. Некоторые (морские ежи, голотурии) – объект промысла.

(<http://moderndictionary.ru/term/ИГЛОКОЖИЕ>)

Тэставая праверачная работа

1. *Адзначце словы, у якіх трэба ўставіць літару Я:*

- 1) пов_зь;
- 2) б_зрадасны;
- 3) кац_лок;
- 4) м_даль;
- 5) б_зупынны.

2. *Адзначце словы, у якіх пішацца літара О:*

- 1) в_страносы;
- 2) р_значасовы;
- 3) ск_раход;
- 4) п_ўкіламетра;
- 5) ч_рнабровы.

3. *Адзначце словы, у якіх пішацца літара І:*

- 1) за_скрыцца;
- 2) звыш_ндустрыя;
- 3) спад_спаду;
- 4) дэз_нфармаваць;

5) суб_нспектар.

4. Адзначце словы, у якіх пішацца прыстаўная літара:

- 1) _усны;
- 2) _Орша;
- 3) _унук;
- 4) _окіс;
- 5) _унія.

5. Адзначце словы, у якіх пішацца літара Ў:

- 1) юныя _краінскія чытачы;
- 2) рака _са;
- 3) паклікалі _ладзіка;
- 4) ма_зер;
- 5) святочна-_рачысты.

6. Адзначце словы, у якіх пішацца апостраф.

- 1) аб_нець;
- 2) на ўзгор_і;
- 3) Савел_еў;
- 4) салаў_і;
- 5) ін_екцыя.

7. Адзначце словы, якія пішуцца з вялікай літары:

- 1) (Т, т)анталавы пакуты;
- 2) (Я, я)нтарны пакой;
- 3) (Т, т)ыдзень гульні і цацкі;
- 4) сям'я (Г, г)лушакоў;
- 5) сучасныя (З, з)ёлкіны.

8. Адзначце словы, у якіх пішацца літара Е:

- 1) вугл_кіслы;
- 2) дзе_прыслоўе;
- 3) кон_гадоўля;
- 4) кул_мёт;
- 5) пал_водства.
- 6)

9. Адзначце словы, якія напісаны правільна:

- 1) металл;
- 2) група;
- 3) павелічэнне;
- 4) кантрасны;
- 5) баластны.

10. Знайдзіце арфаграфічную памылку. Правільны варыянт запішыце.

Мабыць, памыляюцца тыя пісменнікі, якія бачаць у восені толькі адно заміранне жыцця.

МАРФАЛАГІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

Пералік вывучаемых пытанняў

1. Назоўнік: асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў.
2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах.
3. Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе.
4. Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.

Пытанні для самаправеркі

1. Пералічыце асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў.
2. Раскажыце пра ўтварэнне і ўжыванне формаў ступеней параўнання якасных прыметнікаў. Прывядзіце прыклады.
3. Назавіце асаблівасці ўтварэння і ўжывання формаў ступеней параўнання прыслоўяў. У чым адрозненне ад рускай мовы.
4. Прыгадайце асаблівасці ўжывання асабовых, азначальных, адмоўных і няпэўных займеннікаў. Раскажыце пра скланенне зваротнага займенніка *сябе*.
5. Раскажыце пра скланенне лічэбнікаў і асаблівасці іх ужывання з назоўнікамі.
6. Што вы ведаеце пра ўжыванне суфіксаў дзеясловаў.
7. Прыгадайце асаблівасці ўтварэння дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў у беларускай мове і спецыфіку іх ужывання. Якія вы ведаеце спосабы перадачы дзеепрыметнікаў у складзе тэрміналагічных словазлучэнняў пры перакладзе на беларускую мову.

Практычныя заданні

1. *Складзіце сказы, ужываючы прапанаваныя назоўнікі са значэннем мужчынскага і жаночага роду.*
Доктар, лектар, манюка, старшыня, суддзя.
2. *Пастаўце назоўнікі ў творным склоне, складзіце з імі сказы і запішыце.*
Коля, Валянціна, Скарына, Калешка, Бядуля, Гомель, Сож, Нарач, Беларусь.
3. *Пастаўце прапанаваныя назоўнікі ў родным склоне. Растлумачце выбар канчаткаў.*
Аналіз, анальгін, бактэрыёз, бальзам, волас, граб, міякард, павук, палын, сверб, тхор, шпак, шчупак, чабор, язык.

4. *Утварыце ад прапанаваных назоўнікаў прыметнікі. Растлумачце правапіс спалучэнняў зычных.*

Беларус, дэпутат, завод, інстытут, калмык, латыш, мастак, паляшук, сірата, студэнт, таджык.

4. *Утварыце ўсе магчымыя ступені параўнання прыметнікаў.*

Вялікі, кепскі, мяккі, смачны, цёплы.

5. *Утварыце ўсе магчымыя ступені параўнання прыслоўяў.*

Весела, павольна, прыгожа, хутка, шчыльна.

6. *Прачытайце сказы, знайдзіце і выпраўце памылкі (утварэнне і ўжыванне ступеняў параўнання прыметнікаў і прыслоўяў). Правільныя варыянты запішыце.*

Самы разумнейшы ў групе Васіль. Сын вышэй за бацьку. Вочы ў Марыі былі яшчэ больш блакітныя, чым у Андрэя. Найбольш цяжэйшым мне падаўся першы экзамен. Стаць настаўнікам была мая самая найвялікшая мара. Больш усяго дзеці любілі летнія канікулы. Самы большы яблык вырашылі пакінуць матулі. Сяброўства даражэй багацця.

7. *Прачытайце тэкст. Выпішыце займеннікі. Зрабіце іх марфалагічны разбор. Перакладзіце тэкст на рускую мову. Да якога стылю адносіцца тэкст? Назавіце асноўныя марфалагічныя асаблівасці стылю ў дадзеным тэксце.*

Вялікі круг кровазвароту пачынаецца ад левага жалудачка сэрца самым буйным крывяносным сасудам – аортай. Яна ідзе ўверх, утвараючы дугу, а пасля спускаецца ўздоўж пазваночнага слупа. Ад дугі аорты адыходзяць крывяносныя сасуды да галавы і верхніх канечнасцяў. Ніжэй ад дугі аорты адыходзяць артэрыі, якія нясуць кроў да тулава, унутраных органаў і ног. У органах артэрыі дзеліцца на артэрыюлы, а апошнія – на капіляры. У капілярах адбываецца газаабмен, у выніку якога тканкі і органы атрымоўваюць кісларод і пазбаўляюцца ад вуглякіслага газа. З капіляраў, ужо вянозная кроў, збіраецца ў вены, а пасля па верхняй і ніжняй полых венах вяртаецца у правае перасэрдзе. З правага перасэрдзя вянозная кроў трапляе ў правы жалудачак, ад якога пачынаецца малы круг кровазвароту. Ад правага жалудачка адыходзіць лёгачны ствол, які дзеліцца на дзве лёгачныя артэрыі, якія ўваходзяць у лёгкія. Лёгачныя артэрыі разгаліноўваюцца да капіляраў, густа аплятаюць лёгачныя бурбалкі з паветрам. У малым крузе кровазвароту адбываецца газаабмен: кроў губляе вуглякіслы газ і насычаецца кіслародам. Пасля капіляры зліваюцца ў вены, якія фармуюць вены. Па чатырох лёгачных венах кроў трапляе ў левае перасэрдзе, а з яго – у левы жалудачак, дзе пачынаецца вялікі круг кровазвароту

(http://www.nastaunik.info/files/f/544_Krovazvarot.doc)

8. *Адзначце сказы з памылкамі пры ўжыванні займеннікаў.*

Мой нізкі паклон *табе*, мая зямля, на якой я з'явіўся на свет. Спаткаць *цябе* хачу на гэтым раздарожжы і словы вымавіць пшчоты і каханя. Я падару *цябе* ў дзень нараджэння тваіх любімых чайных руж букет. Ён пакінуў *сябе* толькі самыя патрэбныя рэчы. Усім сябрам ты не дагодзіш, а толькі сам *сабе* пашкодзіш. Сашка сам *сябе* і радасць, і гора.

9. *Запішыце лічэбнікі словамі. Складзіце з імі сказы.*

1/5, 5/8, 243, 1425, 100000.

10. *Перакладзіце на беларускую мову словазлучэнні з лічэбнікамі. Адкажыце, чым адрозніваецца ўжыванне гэтых лічэбнікаў ад адпаведных у рускай мове.*

Три хороших журнала, четыре лишних дня, в двухстах метрах от дома, два долгих года, в полутора километрах от железной дороги, двухлетний гусь, три высоких тополя, в трехстах метрах от деревни, половина шестого утра, ему чуть более двадцати лет.

11. *Растлумачце правапіс прыслоўяў.*

Без упынку, дабяла, да ўпаду, з размаху, на хаду, назаўсёды, на памяць, насмерць, наўдалую, не на жыццё, а на смерць, па меры, у абхват, у адкрытую, усё роўна, удвая, ушчыльную, угару, увысь, штовечар.

12. *Перакладзіце на беларускую мову дзеясловы. Растлумачце выбар суфікса -ава- ці -ірава-.*

Ангажировать, базировать, визировать, деградировать, зондировать, информировать, контролировать, лоббировать, нервировать, парировать, редактировать, цитировать.

13. *Ад прапанаваных дзеясловаў утварыце ўласцівыя беларускай мове формы дзеепрыметнікаў. Складзіце сказы з адзіночнымі дзеепрыметнікамі і дзеепрыметнымі зваротамі.*

Адрамантаваць, змесці, выстаўляць, кіраваць, памаладзець, пакласці, хваляваць, утвараць.

14. *Адзначце сказы з памылкамі ва ўжыванні дзеепрыслоўяў і дзеепрыслоўных зваротаў. Запішыце правільныя варыянты.*

Рыба гуляла на волі, яшчэ не шукаючы глыбокіх ям. Бусліха, выказваю мацярынскую радасць, рассыпала звонкі клёкат. Ехаўшы да бацькоў, Максім думаў аб нечым сваім. Рыхтуючыся да экзамену, у нас былі незразумелыя пытанні. Каршун кружыўся на адным месцы, выглядаючы сваю ахвяру. Касіўшы, бацька знайшоў незвычайнае птушынае гняздо. Слухаючы простыя і шчырыя словы брыгадзіра, у сялян склалася добрае ўражанне аб ім. Мядзведзь, грозна буркаючы, не спяшаючыся, пацягнуўся ў лес.

15. *Перакладзіце тэкст на рускую мову. Вызначце, да якога стылю адносіцца тэкст. Назавіце асноўныя марфалагічныя асаблівасці стылю ў дадзеным тэксце.*

Лістасцябловыя мхі – самы буйны клас мохападобных. Ён уключае 700 родаў, каля 8-12 тыс. відаў. Яны сустракаюцца паўсюль – ад палярных пустынь Арктыкі да льдоў Антарктыды. У Рэспубліцы Беларусь – каля 324-х відаў. Гаметафіт лістасцябловых імхоў расчленены на сцябло і лісты. Сцябло мае радыяльную будову, на ім цеснай спіраллю размяшчаюцца лісты. На сцябле фарміруюцца органы палавога размнажэння – антэрыды і архегоніі. Спарафіт (спарагон) развіваецца з аплодненай яйцаклеткі і складаецца з каробачкі, ножкі і гаўсторыі (ступні). У каробачцы фарміруюцца толькі споры, элатэры адсутнічаюць. Са споры развіваецца пратанема ў выглядзе доўгай разгалінаванай ніці, радзей яна пласціністая. У каробачцы большасці мхоў ёсць перыстам (апарат для рассявання спор, яго няма ў сфагнавых і андрэевых імхоў). Клас падзяляецца на 3 падкласы: сфагнавыя (Sphagnidae), андрэевыя (Andreaeidae), брыевыя (Bryidae).

(http://docs.gsu.by/Систематика_высших_растений202.doc)

16. *Прачытайце і перакажыце тэкст.*

Брэсцкая крэпасць

Гэта пачалося на досвітку дваццаць другога чэрвеня тысяча дзевяцьсот сорок першага года. Гітлераўскія войскі раптоўна напалі на нашу краіну. У тую ж раніцу на Брэсцкую крэпасць і на горад абрушыўся агонь варожай артылерыі. З неба пасыпаліся бомбы. Але авалодаць крэпасцю адразу, як меркавала нямецкае камандаванне, ворагу не ўдалося. Гітлераўскія часці, якія фарсіравалі Буг і ўварваліся ў горад, на кожным кроку сустракалі жорсткае супраціўленне.

Мужна абаранялася Брэсцкая крэпасць. Яе нешматлікі гарнізон змагаўся да апошняй магчымасці. Гітлераўцы прымянілі тут сваё самае новае ў той час узбраенне. Звышмагутныя гарматныя ўстаноўкі пасылалі адзін за адным фугасныя снарады.

Нават ворагі не маглі не дзівіцца мужнасці і гераізму абаронцаў крэпасці.

Знясіленыя ранами, голадам і смагай, героі Брэсцкай крэпасці трымаліся аж да дваццатых чыслаў ліпеня. Пра гэта сведчаць надпісы на сценах. Вось адзін з іх. Ён знойдзены ў падвале каземата паўночна-заходняй часткі цытадэлі. Невядомы герой напісаў, сабраўшы, відаць, апошнія сілы: “Паміраю, але не здаюся. Бывай, Радзіма!”.

(Паводле В. Вольскага)

Праверачная тэставая работа

1. *Адзначце лічэбнікі, якія запісаны правільна:*

- 1) паўтара кілаграма;
- 2) сямісот грамаў;
- 3) двумаістамі ўдзельнікамі;
- 4) пяцьдзесятая гады;
- 5) васьмюдзесяццю гектарамі.

2. Адзначце правільна ўтвораныя і запісаныя дзеепрыметнікі:

- 1) прывезяны;
- 2) завостраны;
- 3) выпіхнуты;
- 4) знясілены;
- 5) засенныя.

3. Адзначце словы з памылкамі:

- 1) гарацкі;
- 2) дэпутацкі;
- 3) таджыкскі;
- 4) палесскі;
- 5) мастацкі.

4. Адзначце словазлучэнні, у якіх дапушчаны памылкі ў дапасаванні да роду назоўнікаў:

- 1) сонечны Тбілісі;
- 2) абавязковая перапіс;
- 3) адзначыў доктар Пятрова;
- 4) з ціхоней Косцікам;
- 5) выгнутае брыво.

5. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску трэба ўжываць займеннік нехта:

- 1) ____ наперад не знае, што каго чакае.
- 2) “Ой, цябе баіцца ____!” – голасна адазвалася Марына.
- 3) “Нічога не відаць. Але ____ўсё ж павінен прыйсці”, - меркаваў Віталь.
- 4) З нас ____ нахлебнікам прыроды не жадае быць.
- 5) Хтось палое на сініцу, ____ ловіць жураўля.

6. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску трэба ўжываць займеннік сябе:

- 1) Ён настойліва выбіваўся ў людзі, сам прабіваў ____ дарогу.
- 2) “Маладзіца, што ты такое кажаш! Ён жа пра ____зусім не думае!” – катэгарычна заявіла цётка Маня.
- 3) Ён часам адчуваў, што нават ____ не разумее, а што ўжо было казаць пра іншых.
- 4) Неяк няўпэўнена яна ____ адчувала ў гэтай вялікай зале.
- 5) Толькі самому ____ трэба дзякаваць за ўчарашняе.

7. Адзначце сказы, у якіх дзеепрыслоўі ўтвораны і ўжыты правільна:

- 1) Каршун кружыўся на адным месцы, выглядаючы сваю ахвяру.
- 2) Касіўшы, бацька знайшоў незвычайнае птушынае гняздо.

3) Слухаючы простыя і шчырыя словы брыгадзіра, у сялян склалася добрае ўражанне аб ім.

4) Мядзведзь, грозна буркаючы, не спяшаючыся, пацягнуўся ў лес.

5) Лабановіч ціхенька падышоў да акна і, пастукаўшы пальцамі па шыбе, схаваўся.

8. *Адзначце сказы з граматычнымі памылкамі:*

1) Я меў у жыцці найвялікшае шчасце кахаць.

2) Старэйшыя мяне сёстры ўжо даўно замужам.

3) Рукі, у якія ўелася столькі зямлі, – найчысцейшыя рукі на свеце.

4) Старэйшага за сябе чалавека беларусы здаўна называлі дзядзькам.

5) Мікола Гусоўскі наш самы найбуйнейшы паэт-лацініст.

9. *Адзначце сказы з граматычнымі памылкамі:*

1) Бабулька Васілёва самая найдабрэйшая ў вёсцы.

2) Прызнаюся: няма для мяне найшчаслівейшых хвілін, як тыя, калі еду да маці.

3) Вольга больш сястры дапамагае летам па гаспадарцы.

4) Ніжэй апусцілася сонца.

5) Думкі ў час маладосці былі надзвычай светлыя.

10. *Знайдзіце сказ з памылкай ва ўжыванні ступеней параўнання прыметніка або прыслоўя. Запішыце правільны варыянт формы слова.*

1) Наша дружба мацнейшая за смерць.

2) З узгорка ўзяўшы разбег, ручаі звіняць званчэй.

3) Старшыя браты губы прыкусілі, а меншы смяецца.

4) Стаіць за ракою новы палац, лепшы за панскі.

5) Добрая слава даражэйшая за багацце.

СІНТАКСІЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

Пералік вивучаемых пытанняў

1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах.

2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.

Пытанні для самаправеркі

1. На якія тыпы паводле сувязі кампанентаў падзяляюцца словазлучэнні? Прывядзіце прыклады.

2. Прыгадайце асаблівасці кіравання ў беларускай мове. Прывядзіце прыклады і параўнайце з рускай мовай.

3. Пералічыце, абапіраючыся на ілюстрацыйны матэрыял, асноўныя выпадкі каардынацыі дзейніка і выказніка ў беларускай мове. Параўнайце з рускай мовай.

Практычныя заданні

1. *Вызначце віды сувязі паміж кампанентамі ў тэрміналагічных словазлучэннях. Ахарактарызуйце словазлучэнні паводле галоўнага кампанента.*

Абмен рэчываў, аднаклетачныя арганізмы, белы гарлачык, высакародны алень, злучальная тканка, крывяны ціск, лакцявая косць, мембраннае страваванне, нервовая сістэма, парожняя кішка, прадукты гідролізу, працэс адмірання, сінтэз вугляводаў, фізіялогія бактэрыяў, шчытападобная залоза.

2. *Устаўце замест пропуску патрэбныя прыназоўнікі. Абгрунтуйце свой выбар.*

Пажартавалі () сяброў, паслалі () яблыкі, паедзеш () грыбы, ажаніцца () Таццянаю, кпіць () суседа, створаны () ўзор, жыць () суседстве, падобны () бацькі, некалькі разоў () тыдзень, выбраць () свой густ.

3. *Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову. Звярніце ўвагу на адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах.*

Старше своего друга, поблагодарили учительницу, извините меня, смеяться над лугом, не может простить себя, женюсь на ней, читать по вечерам, метрах в сорока, думаем о матери, подошли к озеру, больной чахоткой, яблоки вкуснее груш, дом в пять этажей, по случаю праздника, уход за больным, заведующий библиотекой, по моему мнению, по всем направлениям, пойти за хлебом, похожий на дедушку, нестерпимая боль, в полутора километрах от города, жёлтый цыплёнок, вступить в брак, заведующий клубом.

4. *Прачытайце і знайдзіце сказы з памылкай у дзеяслоўным кіраванні, у каардынацыі дзейніка і выказніка. Запішыце сказы правільна.*

Усюды былі безліч насякомых. З таго часу прайшлі семдзесят гадоў. Матуля адправіла мяне за госцем, які павінен быў прыехаць праз дваццаць хвілін. Андрэй падзякаваў Вольгу Пятроўну. У шалашы стаіліся чацвёра віхратых падшывальцаў. Нехта здзекваўся над гэтым чалавекам. Некалькі чалавек стаяла на вакзале, чакаючы чарговага цягніка ў бок Мінска. Два апошніх месяцы яны не бачыліся. Ён вырашыў ажаніцца на Аліне. Мільярд сняжынак насіліся ў завейнай гушчыні.

5 Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Прааналізуйце выпадкі каардынацыі дзейніка і выказніка ў межах дадзенага тэксту. Назавіце словазлучэнні, якія адрозніваюцца ў рускай і беларускай мовах будовай. Вызначце асноўныя сінтаксічныя асаблівасці стылю ў дадзеным тэксце.

Млекопитающие – класс позвоночных животных. Первые млекопитающие произошли от зверозубых пресмыкающихся (териодонтов) в триасе, наибольшего разнообразия достигли в олигоцене. Для млекопитающих характерны млечные железы, вырабатывающие молоко для вскармливания детенышей, волосяной покров, более или менее постоянная температура тела (в среднем около 30°C), легочное дыхание, 4-камерное сердце. К млекопитающим относятся первозвери, или клоачные (1 отряд – однопроходные), и живородящие (сумчатые и плацентарные). Класс млекопитающих объединяет 20 современных отрядов и 12-14 вымерших. К млекопитающим (отряд приматы) относятся и люди, или гоминиды. Млекопитающих около 4000 видов; теплокровность, забота о потомстве, высокая организация нервной системы позволили млекопитающим заселить все области земли от Северного полюса до берегов Антарктиды. Многие млекопитающие – объект промысла; некоторые – предки сельскохозяйственных животных. Млекопитающих (иногда только хищных) называют также зверями. Отрасль зоологии, изучающая млекопитающих, называется териологией. Численность и ареал многих млекопитающих сокращаются: 230 видов и 91 подвид в Красной книге Международного союза охраны природы и природных ресурсов.

(<http://www.moderndictionary.ru/term/МЛЕКОПИТАЮЩИЕ>)

6. Перакладзіце сказы на рускую мову. Звярніце ўвагу на асаблівасці кіравання ў беларускай мове. Прааналізуйце выпадкі каардынацыі дзейніка і выказніка.

У сярэднім мы міргаем 17 разоў у хвіліну, 14280 разоў за 14 гадзін у дзень, 5,2 мільёна разоў на год. Калі чалавек чытае, ён менш міргае, таму нашы вочы вельмі стамляюцца.

Ёсць выказванне “не паспееш і вокам міргнуць”, таму што вока – самая хуткая мышца нашага цела.

У роце чалавека больш бактэрыяў, чым людзей на Зямлі.

За суткі цела чалавека можа выпрацоўваць столькі цеплыні, колькі б хапіла для закіпання 30 літраў халоднай вады.

Самая моцная мышца ў арганізме чалавека – язык.

Раніцай, пасля сну, чалавек нашмат вышэйшы, чым днём і вечарам. Усё таму, што ў час сну пазваночнік расцягваецца і падаўжаецца, а пры хадзе – сціскаецца.

На працягу дня чалавек робіць каля 23 тысяч уздыхаў і выдыхаў.

У сярэднім, кожны з нас засынае за сем хвілін.

За дзень кроў чалавека праходзіць дыстанцыю больш чым у 19 кіламетраў.

Уся скура на цела дарослага сярэднестатыстычнага чалавека важыць прыблізна тры кілаграмы.

25 мільёнаў разоў згінаецца кожны палец на руцэ чалавека на працягу жыцця.

Зубная эмаль па цвёрдасці блізкая да кварцу.

(<http://www.rh.by/by/318/50/10777/?tpl=11>)

7. Прачытайце і перакажыце тэкст.

Дзяцінства кампазітара

Пятага мая 1819 года на Міншчыне, недалёка ад Смілавіч, у сям’і Манюшкаў нарадзіўся хлопчык, якому далі імя Станіслаў.

Дзяцінства будучага кампазітара прайшло на ўлонні прыроды, сярод беларускіх сялян. Вечарамі хлопчык хадзіў у вёску і прагна слухаў песні, якія спявалі, вяртаючыся з поля, дзяўчаты. Мелодыі, вядома, адрозніваліся ад тых, якія іграла на фартэпіяна яго маці. Хлопчыка вабіла своеасаблівая гармонія сялянскіх песень, іх задушэўнасць. Стась запамінаў гэтыя песні, і яны сталі тым зернем, з якога пазней вырасла опера “Галька”.

Вельмі радаваўся Стась, калі бацькі бралі яго з сабой у госці да дзядзькі Дамініка. Дзядзька жыў у Смілавічах, у палацы, які раней належаў Міхаілу Агінскаму. Стася асабліва вабіў старадаўні гадзіннік, які, заведзены невядомай рукой, у поўнач адзвоньвае дзівосную мелодыю. Хлопчыку вельмі хацелася пачуць яе. Аднойчы, калі ўсе заснулі, ён устаў з ложка, крадком прабраўся да гадзінніка і сціх у чаканні. Раптам Стасю здалося, што пакой напаўняецца таямнічымі гукамі. Аднекуль разам з месячным святлом плыў казачны перазвон курантаў. Той самы перазвон, які многа год пазней загучаў у паланезе з трэцяга акта оперы “Страшны двор”.

(Паводле С. Александровіча)

Праверачная тэставая работа

1. Знайдзіце сказ з памылкай у дзеяслоўным кіраванні. Запішыце правільна.

- 1) Большы сын вельмі падобны да маці.
- 2) Цяпер, калі не асцерагацца, можна захварэць на грып.
- 3) Гады зрабілі сваю справу: яна даўно даравала сястру.
- 4) Я часта хадзіў з братам ў лес па дровы.
- 5) Летам мы бегалі з сябрамі ў грыбы і ягады.

2. Знайдзіце сказ, у якім дапушчана памылка ў каардынацыі дзейніка і выказніка. Запішыце правільную форму ўжывання выказніка.

- 1) Сто тысяч яблыняў і груш вырасла ў бацькавым садзе.
- 2) Шмат вуснай творчасці нашага народа запісана фалькларыстамі.
- 3) Апошнім прыплёўся Карусь Дзівак з Магдаю.
- 4) Цярпліва чакалі сваёй пары круглае лісце пралесак.
- 5) Кацярына з сястрой сядзелі на лавачцы каля сваёй хаты.

3. *Знайдзіце сказ з памылкай у дзеяслоўным кіраванні. Запішыце правільна залежнае слова разам з прыназоўнікам.*

- 1) Ён быў зусім не падобны да брата.
- 2) На самым узлеску кідаліся ў вочы два магутных дубы.
- 3) Доктар, убачыўшы Ганну ўпершыню, зразумеў, што яна хвора на сэрца.
- 4) Маўклівы курган узвышаўся да нябёсаў, шызы ад палыну, ліловы ад верасу, сівы ад павуціння.
- 5) Тры прыгожыя ліпкі абступілі крынічку з усіх бакоў.

4. *Знайдзіце сказ з памылкай у дзеяслоўным кіраванні. Запішыце залежнае слова ў патрэбнай склонавай форме разам з прыназоўнікам.*

- 1) Маці ніяк не магла нацешыцца з сына.
- 2) Дзяўчынка асцярожна ступала па пяску.
- 3) У бацькі хутка дзень нараджэння, і дзеці надумалі спячы да гэтага свята пірог.
- 4) Малады доктар першы раз у жыцці рабіў аперацыю старому чалавеку, хвораму на горла.
- 5) Іваноў хрыплым голасам крыкнуў, каб хутчэй паслалі за механікам.

5. *Знайдзіце сказ з памылкай у дзеяслоўным кіраванні. Запішыце правільна залежнае слова разам з прыназоўнікам.*

- 1) Вольга хуценька пабегла па доктара.
- 2) Не кожны можа пасмяяцца над непрыемнасцямі.
- 3) За сталом сядзелі тры строгія экзаменатары, а на стале былі акуратна раскладзены білеты.
- 4) Ён заўсёды купляў дзве свежыя газеты, каб перагледзець апошнія навіны.
- 5) Цэлая калона машын пайшла праз скрыжаванне дарог з захаду на ўсход.

ЛЕКСІКА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Пералік вывучаемых пытанняў

1. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання.
2. Лексіка беларускай мовы паводле сферы ўжывання.

Пытанні для самаправеркі

1. Што такое лексіка? Як называецца раздзел мовазнаўства, які вывучае лексіку?
2. Што вы ведаеце пра лексічнае значэнне слова? Ахарактарызуйце паняцці адназначнасці і мнагазначнасці слова. Якое значэнне слова з'яўляецца прамым, якое пераносным? Што вы ведаеце пра амонімы, сінонімы, антонімы, паронімы, дублеты?
3. На якія групы падзяляецца лексіка паводле паходжання?
4. Што вы ведаеце пра гістарызмы, архаізмы і неалагізмы?
5. На якія групы падзяляецца лексіка паводле сферы ўжывання?

Практычныя заданні

1. *Знайдзіце і выпраўце памылкі ў сказах. Назавіце прычыны (парушана лексічная спалучальнасць, парушана дакладнасць ужывання слова і інш.).*
  1. Ён апрытомнеў, узяў яе галаву за скроні, пагладзіў папяловыя валасы.
  2. Гэты водар настолькі моцны і жаданы, што, здаецца, прыносіць з сабою шолахі асенняга лісця ў яблычным садзе.
  3. А ты ляжыш на пляжы і поўнымі грудзмі ўдыхаеш една-салёны пах водарасцей, выкінутых на бераг марскім прыбоем.
  4. Знайшлося месца аптэкарскаму кіёску, дзе прадаваліся таксама настоі і адвары гаёвых траў.
  5. Ад вострых вавёркавых зубак чулася шкрабаценне, быццам дзесьці ў запечку гаспадарылі мышы.

2. *Замяніце ўстарэлыя словы сінанімічнымі словамі сучаснай беларускай мовы, пары слоў запішыце.*

Атрамант, веча, вакацыі, губерня, гута, дойд, іспыты, кайстра, лемантар, чада.

3. *Суаднясіце словы з іх значэннямі. Звярніце ўвагу на мову, з якой прыйшлі словы. Назавіце характэрныя асаблівасці запазычанняў.*

1	Апостраф (гр.)	А	Недасведчаны ў якой-небудзь галіне чалавек.
2	Араторыя (іт.)	Б	Выпадковы, які не паддаецца абагульненню
3	Буф (фр.)	В	Надрадковы знак у выглядзе коскі
4	Ваяжор (фр.)	Г	Прэснае пячэнне, звычайна слаістай структуры, якое здольна замяняць хлеб і доўга захоўваць свае якасці.
5	Галета (фр.)	Д	Двухсэнсоўнасць, двухсэнсоўны намёк, выкрутас.
6	Гафт (польск.)	Е	Камічны, забаўны
7	Прафан (лац.)	Ё	Магчымы пры пэўных умовах, акалічнасцях
8	Эвентуальны (лац.)	І	Падарожнік
9	Казуальны (лац.)	К	Буйны музычны твор, для хору, салістаў-спевакоў і аркестра.
10	Эківок (фр.)	Л	Від ажурнай вышыўкі

4. *Растлумачце значэнне іншамоўных слоў. Па характэрных прыкметах вызначце, з якіх моў прыйшло запазычанне. Знайдзіце беларускія адпаведнікі.*

Альвеола, аналіз, вакуоля, генезіс, гіпофіз, мутацыя, нейрон, фтор, эвалюцыя, эпікард.

5. *Складзіце міні-слоўнік студэнцкага жаргону.*

6. *Да наступных фразеалагізмаў падбярыце беларускія адпаведнікі. Растлумачце значэнне.*

Бросае в дрожь, будьте здоровы, выматывать кишки, куда ворон костей не заносил, носится как курица с яйцом, смотреть как баран на новые ворота, трепать нервы.

7. *Прачытайце і перакажыце тэкст. Зрабіце яго сціслы лексічны аналіз. Перакладзіце тэкст на рускую мову.*

Якая, вы думаеце, самая цікавая кніга на свеце? Адразу не адкажаце, не здагадаецеся. Гэтая кніга – зямля, на якой мы жывём і якая з першых год нашага жыцця штогод вучыць нас гісторыі, мове. Штодня і штораз адкрывае нам усё новыя і новыя словы, значэнне і сэнс якіх мы вучымся спазнаваць і разумець.

Жывое асяроддзе акружае нас: жывёлы, птушкі, самыя малыя істоты, а таксама расліны, кветкі, дрэвы. І ўсе яны маюць свае імёны. Тысячы і мільёны назваў існуюць на зямлі. Кожная яе мясціна мае сваю назву.

Чалавеку дорага месца, дзе ён нарадзіўся, адкуль пачаўся род і яго сям'я, і ўсе сляды, справы, памяць, што пакінулі аб сабе яго продкі. Усё гэта, як нашу найдаражэйшую спадчыну, беражэ памяць зямлі, нясе праз гады, праз вякі ў імёнах, у назвах, у словах, у паданнях і легендах.

(Паводле В. Віткі)

8. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову, выпішыце тэрміны і вызначце іх паходжанне.*

Экологія (от греч. oikos – дом, жилище, местопребывание и логос – слово, учение), наука об отношениях живых организмов и образуемых ими сообществ между собой и с окружающей средой.

Термин “экология” предложен в 1866 Э. Геккелем. Объектами экологии могут быть популяции организмов, виды, сообщества, экосистемы и биосфера в целом. С середины 20 века в связи с усилившимся воздействием человека на природу экология приобрела особое значение как научная основа рационального природопользования и охраны живых организмов, а сам термин “экология” – более широкий смысл.

С 70-х гг. 20 в. складывается экология человека, или социальная экология, изучающая закономерности взаимодействия общества и окружающей среды, а также практические проблемы ее охраны; включает различные философские, социологические, экономические, географические и другие аспекты (например,

экология города, техническая экология, экологическая этика и др.). В этом смысле говорят об “экологизации” современной науки.

(<http://www.moderndictionary.ru/term/ЭКОЛОГИЯ>)

Праверачная тэставая работа

1. Адзначце словазлучэнні, у якіх выдзеленыя словы ўжыты ў пераносным значэнні:

- 1) з’есці булку;
- 2) страціць сумленне;
- 3) залаты характар;
- 4) узважыць слова;
- 5) адарваны гузік.

2. Адзначце выпадкі, у якіх выдзеленыя словы ўжыты ў пераносным значэнні:

- 1) упала кропля;
- 2) горкі агурок;
- 3) мора шчасця;
- 4) малюнкi будучага;
- 5) бачыць жыццё.

3. Адзначце сінанімічныя рады:

- 1) твар, аблічча, фізіяномія;
- 2) есці, сталавацца, гасцяваць;
- 3) адзінкавы, адзінокі, адзіны;
- 4) таямніца, таемнасць, сакрэт;
- 5) грэцкі, грэчаскі, грэчавы.

4. Адзначце сінанімічныя рады:

- 1) разумны, мудры, таленавіты;
- 2) дрэнны, кепскі, нікчэмны;
- 3) мароз, замаразкі, марозіць;
- 4) носчык, носьбіт;
- 5) імгненне, момант, міг.

5. Устаноўце адпаведнасць паміж выдзеленымі парамі слоў і іх сэнсавай характарыстыкай. Адзначце нумар правільнага адказу.

А Работа сэрца – друкаваная работа	1	Амонімы
Б Жылое асяроддзе – абжыты асяродак	2	Мнагазначнае слова
В Актыўная пазіцыя – пасіўная пазіцыя	3	Паронімы
Г Беспадстаўны вывад – беспрычынны смех	4	Сінонімы
	5	Антонімы

6. *Адзначце амонімы:*

- 1) быць у адчай – знаходзіцца ў роспычы;
- 2) падатлівы характар – падатлівы метал;
- 3) кармавыя буракі – кармавыя часткі суднаў;
- 4) чорныя ключкі – хакейныя ключкі;
- 5) зачасаць валасы – зачасаць бервяно.

7. *Устанавіце адпаведнасць паміж выдзеленымі парамі слоў і іх сэнсавай характарыстыкай. Адзначце нумар правільнага адказу.*

А Крытычны артыкул – крытычны ўзрост	1 Амонімы
Б <i>Натуральная</i> велічыня – <i>штучная</i> тканіна	2 Мнагазначнае слова
В <i>Рэцэпт</i> варкі грыбоў – <i>рэцэпт</i> на парашкі	3 Паронімы
Г <i>Удасканаліць</i> музыкальны слых – <i>палепшыць</i> вытворчы працэс	4 Сінонімы
	5 Антонімы

8. *Адзначце нумары сказаў, у якіх парушана лексічная спалучальнасць слоў.*

- 1) Усе дзверы і вокны разгорнуты насцеж.
- 2) На сталe ляжала разгорнутая кніга.
- 3) Перад вачыма раскінуліся бязмежныя палеткі.
- 4) Бязмежнае акно займала амаль палову сцяны.

9. *Устанавіце адпаведнасць паміж фразеалагізмамі і іх сінонімамі. Адказ запішыце.*

А Са скрыпам	1 Я гром з яснага небе
Б Як слова сказаць	2 За адным скрыпам
В Нібы снег	3 Абіваць парогі
Г Стукацца ў дзверы	4 З горам папалам
	5 У імгненне вока

БЕЛАРУСКАЯ ТЭРМІНАЛАГІЧНАЯ ЛЕКСІКА. ТЭРМІНАЛАГІЧНЫЯ СЛОЎНІКІ І ДАВЕДНІКІ

Пералік вывучаемых пытанняў

1. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.
2. Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі.
3. З гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі. Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе.
5. Тыпы слоўнікаў. Сістэма падачы тэрмінаў у тлумачальных і перакладных слоўніках.
6. Гісторыя беларускай тэрміналагічнай лексікаграфіі.

Пытанні для самаправеркі

1. Якія лексічныя адзінкі адносяцца да спецыяльнай лексікі?
2. Якая розніца і што аднолькавага паміж агульнаўжывальным словам і тэрмінам? Чым тэрміны адрозніваюцца ад прафесіяналізмаў?
3. Дайце сціслую лексіка-граматычную і генетычную характарыстыку тэрмінаў.
4. Пералічыце асноўныя спосабы ўтварэння тэрмінаў.
5. Назавіце асноўныя этапы развіцця беларускай тэрміналогіі.
6. Якія беларускія тэрміналагічныя слоўнікі вам вядомы?

Практычныя заданні

1. *Складзіце алгарытм “Як правільна карыстацца тэрміналагічным слоўнікам”.*
2. *Перакладзіце на беларускую мову тэрміны. З дапамогай аднаведнага слоўніка растлумачце іх значэнне. Складзіце з імі сказы.*
Абсцес, биосинтез, ботулизм, венепункция, гипертрофия, дигрессия, криптомнезия, термотропизм, фотосинтез, хемилюминесценция.
3. *Пры дапамозе іншамоўных частак **бія-, гідра-, макра-, неа-, мона-, полі-, імуна-** запішыце вядомыя вам тэрміны.*
4. *Запішыце дзесяць вядомых вам з галіны біялогіі і хіміі тэрмінаў, размеркаваўшы іх па структуры на дзве групы – тэрміны-словы, тэрміны-словазлучэнні.*
5. *Стварыце ўласны англа-беларускі слоўнік хімічных тэрмінаў.*
6. *Падрыхтуйце наведамленне на тэму “Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе”.*

7. *Выпішыце з прапанаванага тэксту тэрміны і словазлучэнні тэрміналагічнага характару, растлумачце іх значэнне, назавіце мову, з якой яны запазычаны. Перакладзіце тэкст на рускую мову.*

Здаровыя зубы – важная ўмова нармальнай работы органаў стрававання. Калі зубы хворыя, ежа ў роце дрэнна здрабняецца і трапляе ў страўнік непедрыхтаванай да хімічнай апрацоўкі. Адно з самых распаўсюджаных захворванняў зубоў – карыес. Што да яго прыводзіць? Пры неналежным доглядзе за зубамі паміж імі застаюцца часцінкі ежы, якія падвяргаюцца браджэнню. Утвораныя кіслыя прадукты дзейнічаюць на эмаль зуба, выклікаючы растварэнне мінеральных рэчываў. На пачатковай стадыі на пашкоджаным участку эмалі ўзнікае брудна-шэрая шурпатая пляма. Пасля ў выніку дзейнасці кіслотаўтваральных мікраарганізмаў ступень разбурэння ўзрастае і з’яўляецца карыеснай поласцю. Гарачая або халодная ежа, салодкае і кіслае выклікаюць боль. У такіх выпадках неабходна звярнуцца да стоматалага. Змена гарачага і халоднага паветра адбываецца і пры курэнні тытуню. Акрамя таго, тытунёвы дзёгаць асядае на зубах, утвараючы жоўты налет, які праз час ператвараецца ў зубны камень. Шкодны таксама грызці ледзянцы, арэхі. Гэта можа прывесці да механічных пашкоджанняў зубоў. Пры недахопе фтора ў пітной вадзе зубы разбураюцца хутчэй. Пагэтану ў некаторыя пасты ўводзяць солі фтора. Што неабходна ведаць і рабіць каб захаваць зубы здаровымі на доўгі час? Ужыванне сырой агародніны і фруктаў (напрыклад, морквы, яблыкаў) садзейнічае натуральнаму ачышчэнню зубоў. Аднак гэта, як правіла, бывае недастатковым. У сліне ўтрымліваюцца розныя мінеральныя солі і арганічныя рэчывы. Змешваючыся з астаткамі ежы, яны ўтвараюць налет, які праз пэўны час ператвараецца ў зубны камень. Для таго каб гэты налет выдаліць, прымяняюць зубную пасту або зубны парашок. Чысціць зубы рэкамендуецца два разы ў дзень – ранкам і вечарам. Шчотку неабходна весці ад дзясны да каронкі. Пры бакавых рухах ачышчаюцца толькі верхнія часткі каронак, што недастаткова. Пасля яды часта паміж зубамі застаюцца часцінкі ежы. Іх трэба ўдаляць зубачысткай з пласмасы або дрэва. Металічнымі прадметамі, напрыклад іголкамі, карыстацца нельга: можна пашкодзіць эмаль. Пасля яды рот неабходна прапаласкаць

(<http://content.schools.by/zhirmuny/library/Kozan>)

8. *Прачытайце тэкст, выпішыце спачатку агульнанавуковую тэрміналогію, затым – вузкасפעцыяльную. Перакладзіце тэкст на рускую мову.*

Адзел зостэрафілафіты

Зостэрафілафіты аб’ядноўваюць невялікую групу ранне- і сярэднедэвонскіх раслін. Яны маюць шмат агульнага з рыніяфітамі. Іх нават уключалі ў адзел рыніяфітаў, у ранг самастойнага класа зостэрафілапсіды (*Zosterophyllopsida*). Некаторыя батанікі збліжаюць зостэрафілапсіды з дзеразападобнымі і нават аб’ядноўваюць іх па прыкмеце не верхавіннага, а бакавога размяшчэння спарангіяў і экзархнай ксілемай (найбольш старыя элементы ксілемы максімальна аддалены ад цэнтра органа). Але ад дзеразападобных зостэрафілафіты рэзка адрозніваюцца адсутнасцю лісцевых органаў – асаблівасцю, якая характэрна толькі для рыніяфітаў. Таму Д. Бірхарст

(1971) вылучае гэтую групу вымерлых раслін у самастойны аддзел. Ён выказвае меркаванне, што зостэрафілафіты былі той групай, якая паклала пачатак аддзелу дзеразападобных. Аднак не выключаецца і тое, што зостэрафілафіты ўяўляюць сабой толькі бакавую галіну эвалюцыі, якая ўзнікла ад агульнага з дзеразападобнымі продка. Не выключана, што зостэрафілафіты і дзеразападобныя ўзніклі ад агульнага продка, які ўзяў пачатак ад рыніяфітаў.

(Паводле <http://docs.gsu.by/> Систематика высших растений202.doc)

9. Прачытайце і перакажыце тэкст.

Крыж-святыня

У кожнага народа ёсць святыні, якімі мацней за жыццё даражылі мудрыя прашчурны і якія, нібыта нязгасныя паходні, асвятляюць шляхі іх нашчадкаў.

Для беларускага народа такой святыняй з'яўляецца крыж Еўфрасінні Полацкай.

Еўфрасіння Полацкая – святая апякунка і першаасветніца нашага народа. Усё сваё жыццё яна прысвяціла служэнню Богу і людзям: перапісвала старадаўнія рукапісы і казанні, вучыла грамаце дзяцей, лячыла хворых. А яшчэ будавала божыя храмы. Адзін з іх – Спаса-Еўфрасіннеўская царква – і па сённяшні дзень стаіць у Полацку.

Па заказе Еўфрасінні полацкі майстар-залатар Лазар Богша зрабіў надзвычай прыгожы шасціканцовы крыж. Паданне сведчыць, што крыж свяціўся ў самай непрагляднай цемні, хворым вяртаў здароўе, знявераным і знясіленым – надзею на лепшае жыццё.

У час другой сусветнай вайны крыж кудысьці знік. І дагэтуль невядома, дзе знаходзіцца народная святыня. Але абавязкова наступіць дзень, калі крыж Еўфрасінні Полацкай вернецца на Беларусь і зноў будзе мацаваць нашу веру ў будучыню, асвятляць нам шлях да людскасці і хараства.

(Паводле У. Ягоўдзіка)

ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ СТЫЛІ МАЎЛЕННЯ

Пералік вивучаемых пытанняў

1. Паняцце функцыянальнага стылю.
2. Класіфікацыя функцыянальных стыляў.

Пытанні для самаправеркі

1. Што называюць стылем мовы?
2. Што пакладзена ў аснову класіфікацыі стыляў?

Практычныя заданні

1. *Складзіце алгарытмы “Як скласці тэкст мастацкага стылю”, “Як скласці тэкст публіцыстычнага стылю”, “Як скласці тэкст гутарковага стылю”. Аформіце іх у выглядзе творчай прэзентацыі і прадстаўце групе.*

2. *Вызначце стылі тэкстаў. Назавіце моўныя, лексічныя і сінтаксічныя сродкі, якія надаюць кожнаму тэксту стылёвую адметнасць. Тэксты №№ 3,4 перакладзіце на беларускую мову, захоўваючы яе сінтаксічныя асаблівасці.*

1. Беларусь – лясная краіна. Запасы драўніны на пні складаюць звыш аднаго мільярда кубаметраў. За апошнія 10 гадоў яны выраслі больш чым на 170 мільёнаў кубаметраў. Па разліках экспертаў, да 2015 года аб’ём высечкі галоўнага карыстання падвоіцца. Наш лес – гэта выдатная база для развіцця дрэваапрацоўчай, мэблевай і цэлюлозна-папяровай галін прамысловасці.

Увогуле лес – гэта шырокае паняцце. Лесам называюць і кволыя рэдкія ўчасткі вольхі на балоце, і двухвекавую дубраву, і чысты бярозавы гай, і сасновы бор з гаючым паветрам. На аднаўленне лясных багаццяў працуе шмат людзей, якія па навуцы вядуць сваю справу. Напрыклад, правяраюць генетычны патэнцыял насення дрэў, перш чым яны стануць пасадачным матэрыялам. У краіне зараз працуе 27 базавых і больш за сотню звычайных пітомнікаў. Яны цесна ўзаемадзейнічаюць з селекцыйным цэнтрам і яго філіяламі. Спецыфіка нашай гаспадаркі ў тым, што вынікі дзейнасці сённяшніх сейбітаў лесу стануць вядомы толькі праз 80-100 гадоў. Без пераборшання, яны працуюць на будучыя пакаленні.

(<http://bp21.org.by/ru/art/a040728.html>)

2. Колькі гадоў таму дубу, ніхто з лукашоўцаў не памятае. Стаіць ён на правым беразе Нёмана і сваімі шатамі глядзіцца ў яго празрыстую ваду. Увосень лісце падае на халодныя хвалі і плыве далёка ўніз па цячэнню. Вясною была вялікая паводка. Дзяды глядзелі на яе і гаварылі, што ніколі не памяталі такой вады. Нёман ператварыўся ў шырачэзную, як акінуць вокам, раку. Калі вада ледзь не зраўнялася з берагам, дуб задрыжаў не на жарты, бо ўжо некалькі гадоў назад паводкавая вада лізнула халоднымі хвалямі карэнні дуба. Пад вечар вада спала і дуб выратаваўся.

(<https://slovo.ws/dikt/bel/09/057.html>)

3. Сапротрофы (от греческого *sapros* – гнилой и *...τροφ*), гетеротрофные организмы, использующие для питания органические соединения мёртвых тел или выделения (экскременты) животных. Участвуя в минерализации органических соединений, сапротрофы составляют важное звено в биологическом круговороте веществ и энергии. К сапротрофам относятся бактерии, актиномицеты, грибы, а также сапрофиты – немногие высшие растения, в т. ч. паразитические цветковые и некоторые водоросли. Среди животных сапротрофами (сапрофагами) являются некоторые насекомые (жуки мертвоеды, кожееды и навозники, личинки ряда мух и др.), дождевые черви, некоторые ракообразные (особенно донные бокоплавы, речные раки), некоторые млекопитающие (например, гиены) и птицы (грифы, ворон). К частичным сапрофагам относятся многие хищники и всеядные животные. Водные сапротрофы участвуют в биологической очистке вод, обитающие в почве – в почвообразовании, способствуют повышению плодородия почвы.

(<http://www.bioword.narod.ru/S/S050.htm>)

4. ОБЩЕСТВО С ОГРАНИЧЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ «Башмак» (ООО «Башмак»)

РАСПОРЯЖЕНИЕ

«11» ноября 2014 г.

№ 128

г. Тольятти

О замене регистрационного знака на автомобиле Toyota Celica

В связи с плохой читаемостью регистрационных знаков на автомобиле Toyota Celica, усложняющей их идентификацию,

ОБЯЗЫВАЮ:

1. Водителя Краснощекова Е.М. оформить замену регистрационного знака на автомобиле Toyota Celica № Н965АР.

2. Бухгалтера Пяткину В.Н. внести изменения в данные бухгалтерского учета на основании отметки в паспорте транспортного средства автомобиля.

3. Контроль за исполнением распоряжения возложить на начальника отдела обеспечения Думова Г.А.

Директор

Е.Л. Булка

(<http://delo-ved.ru/obraztsy-dokumentov/obraztsy-prikazov/rasporyazenie-obrazes-oformleniya.html>)

5. Неўзабаве ў мужчын пайшла гаворка пра цэны на збожжа, пра зямлю і леснікову службу.

– Добра вам, служывым людзям, – казаў Яўхім, звяртаючыся да Міхала Амброжчыка і Яся Пальчыка. – Праца, яно, вядома, нялёгка, але заробак ёсць пэўны, а мы, мікалаеўцы, душымся на пяску.

– Зайздросціць вельмі такскма няма чаго, – адказаў гаспадар. – Не ўнаровіш якому чорту – пішы прапала, загоняць у якое балота ці зусім з торбай пусцяць. Іншая рэч сваё: хоць пясок, хоць якая зямелька, але ты сам гаспадар, сам сабе пан.

– Ат, швагер, не прыбядняйся, – прамовіў Карусь Дзівак. – Кавалак хлеба і да хлеба ты маеш, а што больш трэба чалавеку?

– Так- то яно так, – не згаджаўся Міхал, – але ўсё ж, чалавеча, кепска, калі сядзіш на чужым суку... Часам той хлеб упоперак горла становіцца...

(Паводле С. Александровіча)

3. Напішыце тэксты мастацкага, публіцыстычнага, гутарковага стыляў на тэму “Беларускія краявіды”.

4. Прачытайце тэкст і перакажыце яго.

Князеўна-чараўніца

У Тураве захавалася паданне пра князеўну-чараўніцу. Калі князеўна жыла і як яе звалі, ніхто не ведае. Сваімі чарамі яна выратоўвала тураўцаў і ад варожых нападаў, і ад розных няшчасцяў.

Як толькі ганцы прыносілі ў горад трывожныя весткі аб набліжэнні варожага войска, князеўна выходіла ў чыстае поле. З сабой яна брала меч і белую хустку. Паглядзіць у той бок, адкуль набліжаюцца ворагі, і падкіне ўгору меч. І адразу вырастае перад ёю густы, непраходны чарот вышэй чалавечага росту.

Тады падкіне князеўна ўгору белую хустку. І як толькі апусціцца хустка на зямлю, то адразу ўзнімецца над полем белы туман.

Ніяк не прабрацца туды ворагам скрозь высокі ды густы чарот. І ніяк ім не знайсці дарогі скрозь белы туман, не ўбачыць ім Турава.

(Паводле В. Вольскага)

НАВУКОВЫ СТЫЛЬ

Пералік вивучаемых пытанняў

1. Функцыі навуковага стылю.
2. Моўныя сродкі навуковага стылю.
3. Жанравая разнастайнасць навуковага стылю.
4. Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту і вуснага выступлення, іх афармленне.
5. Цытаты і спасылкі, іх афармленне.

Пытанні для самаправеркі

1. Ахарактарызуйце навуковы стыль па наступнай схеме: 1) сфера выкарыстання; 2) форма праяўлення; 3) асноўная функцыя; 4) стылёвыя адзнакі; 5) моўныя сродкі.
2. Назавіце асноўныя жанры навуковага стылю. Раскажыце пра структуру навуковых тэкстаў розных жанраў.
3. Што вы ведаеце пра афармленне цытат і спасылак?

Практычныя заданні

1. *Прачытайце тэксты. Вызначце стылі. Назавіце сродкі сувязі на ўзроўні сказаў, абзацаў, адрэзкаў тэксту (лексічныя паўторы, указальныя і асабовыя займеннікі, пабочныя словы і інш.), паказчыкі ступені аб'ектыўнасці навуковай інфармацыі і выражэння суб'ектыўнасці думкі. Правядзіце аналіз сістэмы моўных сродкаў стылю. Перакладзіце тэксты на рускую мову.*

Мітоз – складаны многаступеньчаты працэс. У кожнай клетцы, якая дзеліцца, адбываюцца змяненні і ў ядры, і ў цытаплазме. У пачатку храмасомы пачынаюць закручвацца ў спіраль. У выніку яны патаўшчаюцца і набываюць выгляд палачак. Кожная палачкападобная храмасома складаецца з дзвюх палавінак – даччыных храмасом. Далей ядро павялічваецца ў памерах і яго абалонка распадаецца. Змесціва ядра зліваецца з цытаплазмай, і храмасомы аказваюцца ў сярэдняй частцы клеткі. У гэты час іх можна разгледзець пад светлавым мікраскопам пры вялікім павялічэнні

(Біялогія: вучэб. дапам. для 7 кл. агульнаадукац. шк. Мн., 1998.)

Імунітэт

Здаровыя жывёлы маюць натуральную ўстойлівасць да стафілакокавай інфекцыі. Іншым фактарам аховы арганізму (бар'ернай функцыі скуры і слізістых, фагацытозу і антыцелам) дапамагае запаленчая рэакцыя на месцы ўваходу ўзбуджальніка. Імунітэт звычайна антытаксічны, ненапружаны і непрацяглы, а таксама клетачны – фагацытоз і інш. Таму пры захворванні магчымы рэцыдывы. Стафілакокі таксама індуюць гіперадчувальнасць замаруджанага тыпу. Стафілакокавыя пашкодванні ў другі раз выклікаюць больш цяжкія дэструктыўныя змяненні. Ёсць ачышчаны адсарбіраваны стафілакокавы анатаксін, а таксама аўтавакцына, прыгатаваная рознымі

прыёмамi са стафілакокаў, якія выдзелены ад хворай жывёлы. Бывае, што мясцова выкарыстоўваюць фаг і антывірусфільтрат 2-3 тыднёвай культуры.

(http://www.ggau.by/downloads/microbiologii/lab_dyjagnoza.doc)

2. *Напішыце рэферат на тэму “Жанры навуковага стылю”. Складзіце да свайго рэферата бібліяграфічны спіс выкарыстанай літаратуры ў адпаведнасці з існуючымі патрабаваннямі.*

3. *Прачытайце афарызмы. Перакладзіце іх на беларускую мову і запішыце рознымі спосабамі ў выглядзе цытат. Растлумачце спосабы афармлення цытат. Складзіце тэкст, ідэя якога заключана ў адным з прапанаваных афарызмаў.*

Тренируя тело, не забывай о мозге! (Г. Ратнер).

Пока у больного есть дыхание, говорят, есть и надежда (Цицерон).

Смерть – это величайшая иллюзия человечества. Когда мы живём – её ещё нет, когда мы умерли – её уже нет (Сократ).

Не важно, где жить. Важно только то, на что мы тратим свою жизнь (Ремарк Эрих Мария).

Меланхоликом становишься, когда размышляешь о жизни, а циником – когда видишь, что делает из неё большинство людей (Ремарк Эрих Мария).

4. *Растлумачце, што вы разумееце пад тэрмінам “анатацыя”? Назавіце віды анатацый і тыпы пісьмовых прац, да якіх яны ствараюцца? Напішыце анатацыю да раздзела ў падручніку або дапаможніку па біялогіі.*

5. *Перакладзіце тэксты на беларускую мову. Вызначце стыль. Правядзіце аналіз сістэмы моўных сродкаў стылю.*

Растения – одно из царств органического мира. Важнейшее отличие растений от других живых организмов – способность к автотрофному питанию, т. е. синтезу всех необходимых органических веществ из неорганических. При этом зеленые растения используют энергию солнечных лучей, т. е. осуществляют фотосинтез – процесс, в результате которого создается основная масса органического вещества биосферы и поддерживается газовый состав атмосферы. Таким образом, растения – главный первичный источник пищи и энергии для всех других форм жизни на Земле. У некоторых растений питание гетеротрофное. Известно около 350 тыс. видов ныне живущих растений, которые делятся на низшие и высшие растения. С середины 20 в. из царства растений выделяют самостоятельные царства – грибы и дробянки, которые ранее относили к низшим растениям. Изучает растения ботаника.

(<http://www.slovopedia.com/2/208/256844.html>)

Сердце – центральный орган кровеносной системы животных и человека, нагнетающий кровь в артериальную систему и обеспечивающий ее возврат по венам. Сердце некоторых пресмыкающихся (крокодилы), птиц, млекопитающих и человека – полый мышечный орган, разделенный на 4 камеры: правое и левое предсердия, правый и левый желудочки. У человека

сердце заключено в околосердечную сумку (перикард) и расположено в средостении грудной полости. У взрослых длина сердца 12-15 см, поперечный размер 8-11 см, масса (без крови в камерах) в среднем у женщин около 240 г, у мужчин около 330 г. Сердце взрослого человека (в нормальных условиях) сокращается 55-80 раз в 1 мин, прогоняя 4,5-5 л крови; за одно сокращение выбрасывается 60-75 мл крови. Функция сердца осуществляется посредством попеременного сокращения (систола) и расслабления (диастола) мышц предсердий и желудочков. Деятельность сердца регулируется нейрогуморальными механизмами, однако сердечная мышца обладает автоматизмом, т. е. способна сокращаться и без воздействий центральной нервной системы.

(<http://www.vedu.ru/bigencdic/56820/>)

б. Прачытайце і перакажыце тэкст.

Паданне аб Чорнай даме

Больш за чатыры стагоддзі жыве ў Нясвіжы, гэтым маляўнічым кутку нашай зямлі, надзвычай паэтычнае паданне аб Чорнай даме.

Нясвіжскі замак. Нястомныя гадзіннікі, якія пятнаццаць гадзін таму адзванілі поўнач, зноў парушаюць цішыню велічных маўклівых пакояў, і, быццам нарадзіўшыся з гэтага шматгалосага рэха, на лесвіцы чуюцца лёгкія жаночыя крокі. Бліжэй... Нарэшце зграбная постаць пекнай панны ў старадаўняй сукні з чорнага аксаміту з'яўляецца ў дзвярах. Цяжка ўздыхнуўшы, Чорная дама Нясвіжскага замка ўступае ў Каралеўскую залу, залітую блакітным святлом месяца.

Каго шукае ў пустых пакоях прывід Барбары Радзівіл? З кім марыць спаткацца светлавалосая прыгажуня, у выразных вачах якой знайшлі прытулак адчай і туга? Не, не па кароне плача Чорная дама – плача яна аб сваім загубленым жыцці і нязгасным каханні, непадуладным нават смерці...

(Паводле А. Сторажавай)

АФІЦЫЙНА-СПРАВАВЫ СТЫЛЬ

Пералік вывучаемых пытанняў

1. Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю.
2. Функцыі афіцыйна-справавога стылю.
3. Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю.
4. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў, правілы іх напісання і афармлення.
5. Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў.

Пытанні для самаправеркі

1. Ахарактарызуйце афіцыйна-справавы стиль па наступнай схеме: 1) сфера выкарыстання; 2) форма праяўлення; 3) асноўная функцыя; 4) стылёвыя адзнакі; 5) моўныя сродкі.
2. Назавіце асноўныя віды афіцыйна-справавых тэкстаў.
3. Раскажыце пра кампазіцыю афіцыйна-справавых тэкстаў.

Практычныя заданні

1. *Перакладзіце словы на беларускую мову. Назавіце сферу іх выкарыстання.*

Адресат, адресант, бланк, деловое письмо, делопроизводство, извещение, индексация, исходящий документ, контрольный лист, нормативные документы, описание, поисковые данные документа, регистрационный номер документа, реестр, резолюция на документе, трафаретный документ, формуляр документа.

2. *Аформіце такія дакументы, як заява, аўтабіяграфія, распіска, даверанасць.*

3. *Падрыхтуйце наведамленне на тэму “Справавыя лісты: асаблівасці іх мовы і кампазіцыі”. Пры падрыхтоўцы і адказе выкарыстайце кластар.*

4. *Напішыце інфармацыйны, суправаджальны і гарантыйны справавы лісты.*

5. *Зрабіце структурны і лексіка-граматычны аналіз прапанаваных тэкстаў. Вызначце іх стиль. Тэкст №2 перакладзіце на беларускую мову.*

1. ЗАГАД МІНІСТЭРСТВА ПРЫРОДНЫХ РЭСУРСАЎ І АХОВЫ
НАВАКОЛЬНАГА АСЯРОДДЗЯ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
13 чэрвеня 1995 г. № 74

АБ УНЯСЕННІ ЗМЯНЕННЯЎ У ДЗЕЮЧЫЯ ПРАВІЛЫ ПРАМЫСЛОВАГА
РЫБАЛОЎСТВА У РЫБАГАСПАДАРЧЫХ ВАДАЁМАХ РЭСПУБЛІКІ
БЕЛАРУСЬ

У мэтах уліку, аналізу і кантролю за здабычай рыбы і іншых аб'ектаў воднага промысла ў натуральных рыбагаспадарчых вадаёмах і вадасховішчах Рэспублікі Беларусь, а таксама працы, якая пры гэтым выконваецца, загадваю:

1. У артыкуле 3 “Правілаў прамысловага рыбалоўства ў рыбагаспадарчых вадаёмах Рэспублікі Беларусь “пункты “е” і “ж” выкласці ў наступнай рэдакцыі: “Весці ў кожнай брыгадзе (звяне) таявы журнал згодна яго палажэнню і прад’яўляць па першаму патрабаванню прыродаахоўных устаноў”.

2. Зацвердзіць палажэнне аб таявым журнале рыбаздабываючай брыгады (звяна) (дадатак 1).

3. Камітэту рыбааховы забяспечыць выкананне і выдачу пад подпіс карыстальнікам вадаёмаў неабходнай колькасці таявых журналаў.

Міністр

М.І. РУСЫ

2. ПОСТАНОВЛЕНИЕ МИНИСТЕРСТВА ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ И ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

22 октября 2010 г. N 45

ОБ УТВЕРЖДЕНИИ ИНСТРУКЦИИ О ПОРЯДКЕ РАЗРАБОТКИ И УТВЕРЖДЕНИЯ ИНСТРУКЦИИ ПО ОБРАЩЕНИЮ С ОТХОДАМИ ПРОИЗВОДСТВА

На основании части первой пункта 2 статьи 18 Закона Республики Беларусь от 20 июля 2007 года "Об обращении с отходами" Министерство природных ресурсов и охраны окружающей среды ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Утвердить прилагаемую Инструкцию о порядке разработки и утверждения инструкции по обращению с отходами производства.

2. Настоящее постановление вступает в силу после его официального опубликования.

Министр

В.Г. Цалко

6. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Правядзіце аналіз сістэмы моўных сродкаў. Вызначце стыль.

Зоология

Зоология (от зоо... и logos – слово, учение), наука о животных, один из основных разделов биологии.

Описания животных известны с древнейших времен, и как наука зоология зародилась в Древней Греции и связана с именем Аристотеля; в стройную систему знаний оформилась к концу 18 века, главным образом в трудах Ж. Бюффона, Ж. Ламарка. В развитии зоологии в России большое значение имели труды К. Бэра, А. Ковалевского, И. Мечникова, В. Ковалевского, А. Северцова. Изучает видовое многообразие животных (систематика), их строение (анатомия), особенности жизнедеятельности (физиология), закономерности

индивидуального и исторического развития (эмбриология, эволюционное учение), родственные связи (филогения), распространение (зоогеография), взаимоотношения со средой обитания и между собой (экология), особенности поведения (зоопсихология и этология), вымерших животных (палеозоология). По изучаемым объектам выделяют: энтомологию, ихтиологию, орнитологию, териологию и др. Зоология связана с другими биологическими науками, медициной, ветеринарией, сельским хозяйством, с производственной деятельностью человека и охраной животных.

(<http://www.moderndictionary.ru/term/ЗООЛОГИЯ>)

7. Прачытайце і перакажыце тэкст.

Тураў

Там, дзе вольна нясе свае воды Прыпяць, у краі дрымучых палескіх лясоў размясцілася мястэчка Тураў. Сівыя камяні Турава памятаюць вельмі многа. Густа скрыжавала тут свае шляхі гісторыя.

Вось што кажа легенда. Было гэта даўно. І бары былі ў той час гусцейшыя, і балоты – багністыя ды непраходныя. І прыйшоў сюды аднойчы з вялікім войскам князь Тур. Прыйшоў таму, што было ў гэтым краі шмат звяроў, рыбы і ўсялякага птаства. І вырашыў ён пабудаваць тут горад. Па імені князя і назвалі горад Туравам.

Упершыню Тураў згадваецца ў “Аповесці мінулых часоў” пад 980-м годам. У канцы першага тысячагоддзя горад стаў цэнтрам Тураўскага княства, славіўся рознымі рамёствамі. Тут апрацоўвалі жалеза, дрэва і косць, рабілі посуд з гліны і цудоўныя ўпрыгожванні з каштоўных металаў, шылі абутак. І сабе хапала, і гандлявалі з Кіевам, Блізкім Усходам, Сярэдняй Азіяй, Прыбалтыкай.

У Тураве жыві і працаваў славыты старажытнарускі пісьменнік-прапаведнік Кірыла Тураўскі. З веку ў век перапісваліся яго творы, дайшлі да нас прытчы і павучанні, якія вызначаюцца характарам і велічнасцю паэтычных вобразаў.

(Паводле К. Камейшы)

Праверачная работа

1. Тэрмін – гэта

- а) слова, узнікшае выпадкова, нематываванае;
- б) спецыяльнае слова ці спалучэнне слоў, створанае (прынятае, запазычанае) для дакладнага выражэння спецыяльных паняццяў і абзначэння спецыяльных прадметаў;
- в) сукупнасць усіх слоў адной галіны навукі.

2. Тэрмінасістэма – гэта

- а) сукупнасць тэрмінаў адной галіны ведаў (адной навукі ці навуковага накірунку), якая адлюстроўвае адпаведную сукупнасць паняццяў;
- б) сукупнасць усіх тэрмінаў адной мовы;

в) упарадкаваная сукупнасць тэрмінаў, якія адэкватна выражаюць сістэму паняццяў тэорыі, што апісвае некаторую спецыяльную сферу ведаў ці дзейнасці чалавека.

3. Прыгадайце спосабы ўтварэння тэрмінаў.

4. Пералічыце функцыянальныя стылі беларускай мовы.

5. Адзначце стыль, асноўная функцыя якога – паведамленне, канстатацыя бясспрэчных фактаў, якія маюць практычнае значэнне ў адносінах паміж людзьмі, установамі, грамадзянамі і дзяржавай; рэгламентацыя правоў, правілаў, дзеянняў і г.д.:

- а) навуковы;
- б) публіцыстычны;
- в) афіцыйна-справавы.

6. Адзначце стыль, важнейшымі асаблівасцямі якога з'яўляюцца папулярнасць, інфармацыйнасць, вобразнасць, палемічнасць:

- а) гутарковы;
- б) публіцыстычны;
- в) мастацкі.

7. Адзначце стыль, для якога характэрны суб'ектыўнасць, дыялагічнасць, эмацыянальнасць, адсутнасць строгай лагічнасці, выкарыстанне няпоўных сказаў, экспрэсіўна-эмацыянальнай лексікі, пытальных і пабуджальных сказаў, невербальных сродкаў.

- а) гутарковы;
- б) публіцыстычны;
- в) мастацкі.

8. Анатацыя – гэта

- а) аналіз і ацэнка твора;
- б) кароткая характарыстыка арыгінала, якая перадае змест у выглядзе пераліку асноўных пытанняў, а часам дае і крытычную ацэнку;
- в) кароткае выкладанне маўлення, артыкула, кароткі вывад.

9. Прыгадайце жанры навуковага стылю.

10. Пералічыце асабістыя дакументы.

2.2 ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ ДЛІА СТУДЭНТАЎ ГЕОЛАГА-ГЕАГРАФІЧНАГА ФАКУЛЬТЭТА

* Сістэма рэйтынгавай ацэнкі ведаў студэнтаў, якая прымяняецца ў дадзеных заданнях, матывуе студэнтаў да сістэмнай працы, дазваляе стымуляваць навучальную дзейнасць студэнтаў, а таксама павышае аб'ектыўнасць выніковай адзнакі. Выніковая адзнака вылічваецца па формуле: $B = A \times 10 / M$, дзе B - выніковая адзнака, M - максімальная магчымая колькасць балаў па ўсіх тэмах, A - агульная колькасць балаў, набраных студэнтамі за семестр.

УВОДЗІНЫ Ў ДЫСЦЫПЛІНУ “БЕЛАРУСКАЯ МОВА (ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА)”. МОВА І СОЦЫУМ (25 б)

Пералік вывучаемых пытанняў

- 1 Прадмет і задачы курса, яго месца ў сістэме сацыяльна-гуманітарных навук, метады навучання.
- 2 Роля курса ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў ВНУ.
- 3 Функцыі мовы ў грамадстве.
- 4 Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў.

Пытанні для самаправеркі

1. Прыгадайце асноўныя функцыі мовы ў грамадстве.
2. Пералічыце асаблівасці фанетычнай сістэмы беларускай мовы.

Практычныя заданні

1. Падрыхтуйце вуснае наведамленне на тэму “Мова і соцыум”:
  - а) Функцыі мовы ў грамадстве” (5 б.)
  - б) Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў (5 б.)
2. Падбярыце з перыядычнага друку тэкст на беларускай мове (альбо перакладзіце тэкст на беларускую мову), у якім закранаюцца праблемы геалогіі, геаграфіі, геаэкалогіі (аб'ём тэксту – 1-2 друкаваныя старонкі фармату А4).
3. Знайдзіце ў тэксце з папярэдняга задання і выпішыце словы, якія ілюструюць наступныя асаблівасці фанетычнай сістэмы беларускай мовы (па 5 прыкладаў на кожную рысу) (10 б.):
  - 1) дзеканне (напрыклад: дзве – два, яздзе – язда);
  - 2) цеканне (напрыклад: пяць – пяты),
  - 3) наяўнасць злітных афрыкат [дз’], [дж] (напрыклад: мядзведзь, дзверы, хаджу);
  - 4) фрыкатыўны [г] (напрыклад: гульня, вага);

5) зацвярдзелыя зычныя (напрыклад: федэрацыя, катэгорыя, перыяд, дэвіз – параўн. рус. федерация, категория, период, девиз);

6) прыстаўныя галосныя (напрыклад: *над ільдом, цвік іржавы, з аржаного хлеба*);

7) поўнагалосныя спалучэнні (напрыклад: *кароткі* (параўн. рус. *краткий*), *нораў* (параўн. рус. *нрав*), *вораг* (параўн. рус. *враг*);

8) чаргаванні [г]//[з'], [к]//[ц], [х]//[с'] (напрыклад: *нага – на назе; рука – у руцэ*);

9) зацвярдзенне губных [б], [п], [м], [ф] на канцы слоў і перад мяккімі (напрыклад: *поступ, сем, б'е ([б']е), сын* – параўн. рус. *поступь, семь, бьёт, сынь*);

10) наяўнасць гука [ў] (напрыклад: *спартыўны, рукавы (рукаў)*).

4. *Прачытайце тэкст. Вызначце, якія крытэрыі выкарыстоўваюцца пры вызначэнні паняцця «родная мова» (крытэрыі паходжання, самаідэнтыфікацыі, знешняй ідэнтыфікацыі, кампетэнцыі, функцыянальнасці) (1 б).*

«Родная мова» – выраз не строга тэрміналагічны. Ён хутчэй адносіцца да сферы нацыянальнай псіхалогіі і этнічнага самаўсведамлення народа, чым да лінгвістыкі. Але эвалюцыя міжнацыянальных адносін у ХХ ст. паставіла гэта паняцце ў цэнтр многіх тэарэтычных і практычных задач, звязаных з праблемамі суверэнітэту народаў, нацый і этнасаў, іх нацыянальна-культурнага развіцця, выбару дзяржаўнай мовы і моў міжнацыянальных зносін, вызначэння статусу і функцый моў народнасцей, што не маюць дзяржаўнай аўтаноміі, і г.д. У выніку такі ясны выраз, як «родная мова», канцэптуальна ўскладніўся і, пакінуўшы межы этналогіі і псіхалінгвістыкі, набыў паліталагічнае гучанне і міждысцыплінарны статус.

Вынікам гэтага сталася тое, што «родная мова» пачала акрэслівацца парознаму ў залежнасці ад зыходных метадалагічных пазіцый, агульных і прыватных тэарэтычных канцэпцый і нават палітычных прыхільнасцей. Існуе нямала спроб яго азначэння і характарыстык. Вось некаторыя з іх. Родная мова – тая, што першай засвоена ў дзяцінстве ў сямейным асяроддзі і што застаецца зразумелай усё жыццё. Родная – мова, якой чалавек валодае максімальна глыбока і поўна, на якой яму лягчэй, хутчэй і прасцей мысліць, больш зручна і прывычна, чым на якой-небудзь іншай, выказваць свае думкі і пачуцці. Родная мова спасцігаецца чалавекам адначасова з развіццём здольнасці мысліць. Гэта хутчэй прысваенне мовы, а не яе асваенне, вывучэнне.

Самая істотная ўласцівасць роднай мовы – даваць магчымасць асабе ідэнтыфікаваць сябе і ў адпаведнасці з гэтым атрымаць усе характарыстыкі гэтага стану: лёгкасць, хуткасць, прастату, зручнасць, звычайнасць карыстання роднай мовай як формай сацыяльнага быцця.

Роднай называюць і мову нацыі, засвоеную з дзяцінства. Гэта мова бацькоў, мова свайго народа. Пры двухмоўі і шматмоўі – гэта мова штодзённых зносін. Існуе думка, што пры дасканалым веданні дзвюх моў і аднолькава лёгка ім валоданні імі ў любых абставінах можна гаварыць пра дзве родныя мовы.

Варта звярнуць увагу, наколькі розныя прыкметы і ўласцівасці пакладзены ў аснову раскрыцця гэтага паняцця – ад мовы, успрынятай у дзяцінстве, да сукупнасці ўсіх відаў і форм знакавых сістэм, якімі карыстаецца чалавек ва ўмовах сучаснай цывілізацыі. Паказальна і тое, што ўсе гэтыя прыкметы навукова і сацыяльна значымыя пры пошуку адказу на пытанне, што такое родная мова.

Аднак з усіх рысаў, асаблівасцей, прыкмет, функцый роднай мовы, што адзначаюць розныя даследчыкі, трэба вылучыць дзеля іх асаблівай значнасці тры функцыі: мыслення, выражэння думкі і самаідэнтыфікацыі. Усё астатняе ў мове, якую чалавек лічыць сваёй роднай (час і спосаб валодання ёю, ступень яе разумення, штодзённасць зносін, пазнавальныя магчымасці, назапашванне ведаў у памяці, эмацыянальнасць, здольнасць служыць сродкам сацыяльнай барацьбы і г.д.), падпарадкавана тром гэтым яе функцыянальным прыкметам.

Зыходзячы з гэтых меркаванняў, паняццю «родная мова» можна даць наступнае азначэнне: роднай называецца мова, на якой чалавек мысліць без дастатковага самакантролю, з дапамогай якой лёгка і натуральна выражае свае думкі ў вуснай і пісьмовай слоўнай форме, якая служыць падмуркам яго этнічнага самаўсведамлення, яго этнічнай і нацыянальнай самаідэнтыфікацыі.

*(Міхневіч, А.Я. // Асіпчук, А.М., Маршэўская, В.В., Садоўская, А.С.
Беларуская мова. Прафесійная лексіка)*

5. Прачытайце ўрывак. Якую ролю ў жыцці чалавека выконвае слова? У чым аўтар бачыць вытокі роднага слова? (1 б.)

Роднае слова. Яно ўваходзіць у наша жыццё з вуснаў маці яшчэ ў маленстве. У ціхім журчанні матчыных песень-калыханак, у яе пяшчотных ласках мы пачынаем улоўліваць яго своеасаблівыя формы і гучанне.

Потым у бесклапотным дзяцінстве яно уводзіць нас у дзівосны навакольны свет. Як чароўны ключ, адкрывае нам роднае слова разнастайныя цуды і таямніцы жыцця, уносіць нас у прывабную і захапляючую далячынь падзей у бабульчынах казках і легендах.

Затым у школе мы сустракаемся з ім на старонках кніг. Клапатлівыя настаўнікі расчыняюць перад намі дзверы ў гэтае бяскрайняе мора родных слоў. Па яго прасторах мы накіроўваемся ў далёкія вандраванні. Перад намі паўстае наша вялікая краіна. Мы чуем шум яе гарадоў, магутны гул нашых фабрык, заводаў і электрастанцый. Мы ўглядаемся ў прасторы калгасных палёў, у далёкія абшары лясоў. За бясконцымі шарэнгамі родных слоў у кнігах перад нашым зрокам праходзіць уся зямля, яе разнастайная прырода, яе шматвяковая гісторыя, розныя народы, іх звычаі і лёс.

Пасля мы забіраемся ў бяздонныя глыбіні гэтага мора слоў, адкрываючы там багацейшыя скарбніцы думак нашага народа, яго культуры. Мы ўваходзім у велічныя палацы навукі, дзе за разнастайнымі спалучэннямі слоў паступова ўлоўліваем усю складанасць і бясконцасць сусвету, захапляемся магутнасцю і вынаходлівасцю розуму людзей.

Незвычайнае хараство і зладжанасць чуецца нам у гучанні роднага слова. Яно то ласкавае і пяшчотнае, як подых летняга ветру, то шырокае і плаўнае, як

далячынь палёў і азёрныя блакіты, то звонкае і пералівістае, як празрыстыя крыніцы і песні птушак, то суровае і грознае, як навальнічныя хмары.

(Асіпчук, А.М., Маршэўская, В.В., Садоўская, А.С.

Беларуская мова. Прафесійная лексіка)

6. Вызначце правільныя адказы тэставага задання (3 б.):

1. Галоўнай, дыферэнцыяльнай прыкметай чалавека з'яўляецца:

- 1) членараздзельная мова;
- 2) верхнія і ніжнія канечнасці;
- 3) язык, зубы;
- 4) мозг;
- 5) мысленне.

2. Устанавіце адпаведнасць паміж функцыямі мовы і іх сэнсавай характарыстыкай.

А. Камунікатыўная	1. Мова – сродак, які забяспечвае магчымасць думаць і пазнаваць свет.
Б. Пазнавальная	2. Мова – сродак уздзеяння на пачуцці і думкі людзей.
В. Эстэтычная	3. Мова – прыкмета, сімвал нацыі, сродак этнічнай кансалідацыі.
Г. Этнічная	4. Мова – сродак узаемаадносін паміж людзьмі.
	5. Мова – сродак выражэння эмоцый, пачуццяў, настрою.

3. Паводле матэрыялістычнай тэорыі, узнікненне мовы тлумачыцца наступным чынам:

- 1) мова – дар Бога;
- 2) мова – вынік сумеснай дзейнасці першабытных людзей;
- 3) мова – здольнасць чалавека пераймаць гукі навакольнага асяроддзя;
- 4) мова – наяўнасць інстынктыўных гукавых комплексаў;
- 5) мова – праяўленне эмоцый.

ПАХОДЖАННЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І АСНОЎНЫЯ ЭТАПЫ ЯЕ РАЗВІЦЦЯ (28 б)

Пералік вывучаемых пытанняў

- 1 Паходжанне беларускай мовы.
- 2 Старабеларуская літаратурная мова 14– 16 ст.
- 3 Новая (сучасная) беларуская літаратурная мова 19 – пач. 20 ст.
- 4 Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы ў 20–пач. 21 ст.

Пытанні для самаправеркі

1. Назавіце асноўныя этапы развіцця беларускай мовы.
2. Назавіце літаратурныя помнікі, характэрныя для кожнага з гістарычных этапаў развіцця беларускай мовы.

Практычныя заданні

1. Падрыхтуйце вуснае паведамленне на тэму “Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця”:

- а) Паходжанне беларускай мовы (5 б.)
- б) Старабеларуская літаратурная мова 14– 16 ст. (5 б.)
- в) Новая (сучасная) беларуская літаратурная мова 19 – пач. 20 ст. (5 б.)
- г) Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы ў 20 – пач. 21 ст. (5 б.)

2. Растлумачце значэнне інашмоўных слоў. Па характэрных прыкметах вызначце, з якіх моў прыйшло запазычанне. Знайдзіце беларускія адпаведнікі (5 б.).

Аўтаномія, біясфера, гідрасфера, дэмпінг, дыяспара, дыскрымінацыя, інтэграцыя, сейсмічнасць, стратасфера, суверэнітэт, экасістэма.

3. Вызначце правільныя адказы тэставага задання (3 б.):

1. Беларуская мова належыць да:

- 1) індаеўрапейскай моўнай сям’і, балтыйскай групы, усходнеславянскай падгрупы;
- 2) кітайска-цібецкай моўнай сям’і, славянскай групы, усходнеславянскай падгрупы;
- 3) індаеўрапейскай моўнай сям’і, славянскай групы, усходнеславянскай падгрупы;
- 4) індаеўрапейскай моўнай сям’і, славянскай групы, заходнеславянскай падгрупы.

2. Устаноўце адпаведнасць

1. Ф. Багушэвіч.	А. «Малая падарожная кніжыца».
2. М. Смятрыцкі.	Б. «Беларуская граматыка для школ».
3. М. Гусоўскі.	В. Зборнік «Дудка беларуская».
4. Ф. Скарына.	Г. «Граматыка».
5. Б. Тарашкевіч.	

3. Новая беларуская літаратурна-пісьмовая мова сфарміравалася на аснове:

- 1) кніжных традыцый;
- 2) народных гаворак;
- 3) рускай мовы;
- 4) польскай мовы.

МОЎНАЯ ІНТЭРФЕРЭНЦЫЯ І ЯЕ ВІДЫ. АРФАЭПІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ І ПРЫЧЫНЫ ІХ ПАРУШЭННЯ (68 б.)

Пералік вывучаемых пытанняў

- 1 Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму.
- 2 Віды інтэрферэнцыі.
- 3 Паняцце моўнай нормы.
4. Асноўныя нормы беларускага літаратурнага вымаўлення.
- 5 Вымаўленне галосных.
6. Вымаўленне зычных і іх спалучэнняў.
7. Адхіленні ад норм літаратурнага вымаўлення і іх прычыны.

Пытанні для самаправеркі

1. Назавіце асноўныя віды моўнай інтэрферэнцыі.
2. Назавіце прычыны ўзнікнення моўнай інтэрферэнцыі.
3. Прыгадайце асноўныя нормы беларускага літаратурнага вымаўлення.
4. Пералічыце найбольш пашыраныя адхіленні ад норм літаратурнага вымаўлення, назавіце прычыны.

Практычныя заданні

1. Падрыхтуйце вусны адказ на наступных пытаннях (20 б.):

- а) Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму.
- б) Віды інтэрферэнцыі.
- в) Паняцце моўнай нормы.
- г) Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння.

2. Знайдзіце ў падрыхтаваным Вамі тэксце і выпішыце па 5 прыкладаў да наступных відаў моўнай інтэрферэнцыі (па ўзоры) (4 б.):

- а) Фанетычная – горад (город), удачу (удачу), пры двары (при дворе), у Парыжы (в Парижe), прэстыжнай (престижной).
- б) Марфалагічная – зала (зал – м.р.), паслухаўшы (выслушав), чатыры гады (четыре года), медалём (медалью – ж.р.), хутчэй (быстрее).
- в) Сінтаксічная – прыйшоў (да чаго?) да высновы (пришел (к чему?) к выводу); з дакладам (пра што?) пра адраджэнне (с докладом (о чем?) о возрождении); кангрэс (па чым?) па адраджэнні (конгрэсс (по чему?) по возрождению); да (чаго?) удзелу (к (чему?) участию).
- г) Словаўтваральная – рэфармавання (реформировання), фізічнай (физической), арганізацыйнымі (организационными), выключалі (исключали), прынцыповым (принципиальным).

3. Перакладзіце спалучэнні слоў на беларускую мову (3 б.).

Дневной свет, нестерпимая боль, золотая медаль, высокая насыпь, маленький жеребенок, полевая ромашка, дорожная пыль, сладкая земляника, овсяная крупа, березовые дрова, железная дверь, свежие овощи, спелая ежевика, черная бровь, горькая полынь, розовый шиповник, целебный источник, красная гвоздика, злая собака, черный кофе, стройный тополь, свежий воздух, высокий стебель, красный пион, окружающая среда.

4. *Данішыце канчаткі прыметнікаў (2 б.).*

Паляўніч... сабака, чаргов... перапіс, чорн... чарніла, прыгож... Нарач, сонечн... Баку, малад... прафесар Сонцава.

5. *Запішыце па-беларуску (2 б.).*

День длиннее ночи; железо легче золота; сестра старше брата; озеро глубже реки, земляника вкуснее клубники.

6. *Праверачны тэст (3 б.).*

1. *На тэрыторыі Беларусі назіраецца двухмоўе*

- 1) беларуска-англійскае;
- 2) беларуска-рускае;
- 3) беларуска-польска-рускае;
- 4) беларуска-іспанскае;
- 5) беларуска-літоўска-ўкраінскае.

2. *Устанавіце адпаведнасць паміж відамі інтэрферэнцыі і іх сэнсавай характарыстыкай.*

А. Марфалагічная	1. Выклікаецца адрозненнямі ў будове словазлучэнняў, простых і складаных сказаў.
Б. Сінтаксічная	2. Звязана з наяўнасцю спецыфічных фанетычных рыс у кожнай мове.
В. Фанетычная	3. Звязана з разыходжаннімі ў граматычным афармленні рускіх і беларускіх лексем.
Г. Словаўтваральная	4. Выклікаецца наяўнасцю разыходжанняў ва ўласналексемным і семантычным аспектах моў.
Д. Лексічная	5. Выклікаецца несупадзеннем словаўтваральных фармантаў аднакаранёвых беларускіх і рускіх слоў.

3. *Трасянка – гэта*

- 1) змешванне нормаў рускай і беларускай моў;
- 2) папераменнае выкарыстанне розных моў;
- 3) механічнае змешванне ў розных прапорцыях элементаў рускай і беларускай моў;
- 4) ужыванне элементаў украінскай мовы;
- 5) праблема пераклучэння з аднаго моўнага кода на іншы.

7. *Выпішыце словы, у якіх колькасць літар і гукаў не супадае (2 б.).*

Аўтаномія, біясфера, водападзел, дэградацыя, дыяспара, жывёлагадоўля, захад, землятрус, іміграцыя, ірыгацыя, выпаральнасць, крыніца, краязнаўства, мерыдыян, мацярык, радовішча, раянаванне, надвор'е, раўнадзенства.

8. *Перакладзіце словы на беларускую мову і запішыце. Параўнайце вымаўленне губных зычных гукаў у рускай і беларускай мовах (1 б).*

Восемь, верфь, голубь, дробь, насыпь, степь.

9. *Выпішыце словы, у якіх спалучэннем літар ДЗ, ДЖ перадаюцца два гукі (2 б.).*

Узаемадзеянне, аджыць, узбуджальнасць, паджылкі, дзейнічаць, падзямелле, адзінаборства, замаруджваць, тыдзень, пашкоджанне.

10. *Спішыце словы. Укажыце ў дужках, як вымаўляюцца выдзеленыя зычныя і спалучэнні зычных (4 б.).*

Бацвінне, вільготнасць, адкрыццё, усход, ветразь, пясчаны, ад пачатку, парыжскі, на кладцы, касьба, матчын, малацьба.

11. *Укажыце колькасць гукаў і літар у прапанаваных словах (4 б.).*

Аўтаномія, аэрафотаздымка, біясфера, водападзел, дэмпінг, дыяспара, земляробства, надвор'е, ізатэрмы, крыніца, поўнач, ядро.

12. *Затранскрыбіруйце тэкст №11. Падкрэсліце словы, у якіх колькасць гукаў і літар не супадае. Растлумачце (10 б.).*

13. *Прачытайце і перакажыце тэкст (1 б.).*

Старажытны горад

Хто з нас не імкнуўся пабываць у гэтым старажытным горадзе, і хто не любавалася яго храмамі, выдатнымі творамі рук і сэрца нашых продкаў.

Вось над зліццём дзвюх рэк, на замчышчы, вымалёўваецца белы, з дзвюма званіцамі, Сафійскі сабор. Полацкая Сафія. Каменны цуд XI стагоддзя.

Сафійскі сабор у Полацку – першы прыклад помніка, і ў ім адлюстраваліся рысы, уласцівыя мастацтву полацкай зямлі. Сафійскі сабор – сама гісторыя горада. Ён многа разоў перабудоўваўся. На працягу стагоддзяў сабор быў храмам-крэпасцю, а аб яго муры не раз разбівалі галовы ворагі зямлі Полацкай.

А вось сабор Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра. Ён пабудаваны доўгімі Іаанам, і ў гэтым храме адбіліся асаблівасці доўліства XII стагоддзя – невялікія памеры, прастасць плана, манументальнасць.

Славіцца сабор Спаса-Еўфрасіннеўскі сваімі фрэскамі. Прыгледзьцеся да адной. Магчыма, гэта сама Еўфрасіння Полацкая. Гэта яна пісала летапісы і арыгінальныя творы, стварала асяродкі асветы ў Полацкім княстве.

Праз невялікія акенцы прабілася ў храм сонца, і фрэскі загарэліся бяскрылай чырванню і ржавым золатам. Нібы праз залаціста-карычневую, празрыстую ваду лясных рэк глядзяць на нас з фрэсак вялікія задумненыя вочы продкаў.

(Паводле “ЛіМ”)

14. *Перакладзіце тэкст №2 на беларускую мову. Назавіце словы, у якіх адлюстраваны характэрныя асаблівасці беларускай мовы (аканне, яканне, дзеканне, цеканне, наяўнасць афрыкатаў, гука[ў], падоўжаных зычных і інш) (10 б.).*

АРФАГРАФІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ (35 б)

Пералік вивучаемых пытанняў

- 1 Правапіс галосных.
- 2 Правапіс зычных.
- 3 Правапіс мяккага знака і апострафа.
- 4 Правапіс вялікай і малой літар.

Пытанні для самаправеркі

1. Назавіце асноўныя арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.
2. Асаблівасці беларускай арфаграфіі ў параўнанні з рускай.

Практычныя заданні

1. *Устаўце прапушчаныя галосныя. Растлумачце правапіс (4 б.).*

а) Ж_рар, ж_лацін, р_спубліка, Р_марк, д_таль, гард_роб, д_легат, орд_н, т_орыя, т_атр, кат_т, т_рмометр, ц_нтралізм, шпат_ль, форт_ль, карц_р, орд_р, менедж_р, альма-мат_р, крат_р.

б) зел_нь, сн_гі, дз_вяты, дз_сяты, с_мнаццаць, н_рухомы, б_зупынны, воз_ра, в_села, дз_журства, кал_ндар, _фрэйтар, с_ржант, н_ідзе, б_з жартаў, пов_зь, св_ткаваць, м_сяц, по_с, Б_сядзь, в_лікадз_ржаўны.

2. *Устаўце і, ы або й (3 б.).*

Аб_граць, ад_граць, гіпер_ніцыятыўны, дэз_нфармацыя, за_сці, з_мправізаваць, звыш_нфляцыя, між_нстытуцкі, пан_сламізм, па_сці, контр_дэя, спад_лба, спад_спаду, перад_нфарктны, суб_нспектар, супер_нтэлект, транс_ндыйскі.

3. *Запішыце словы па-беларуску. Растлумачце правапіс спалучэнняў галосных (2 б.).*

Агайо, иоганнегсбургский, ионит, иезуитский, йога, ион, медиозвезда, Нью-Йорк, пиар, плеяда.

4. *Устаўце прапушчаныя літары. Растлумачце правапіс галосных у складаных словах (3 б.).*

М_латабоец, б_мбасховішча, р_ўнапраўе, сл_ватворчасць; шт_дзённы, ваг_нарамонтны, в_стракамбінацыйны, выс_каідэйны, гал_ўнакамандуючы, к_рманарыхтоўка, к_негадоўля м_тазгодна, р_дказубы, ш_равокі, ар_хападобны, кр_дытаздольнасць, т_лебачанне, ш_сціствольны, ш_сцісоты, п_цідзёнка, дз_с_цігодка, с_мікласнік, в_сьмігадовы, в_сьмісоты, дз_вяціградусны, с_ракагоддзе, двухсотм_травы.

5. *Запішыце словы па-беларуску. Растлумачце правапіс спалучэнняў зычных (2 б.).*

Баластны, застланьні, картатэтчык, мстительны, немилосердно, перевозчик, разостланьні, сонечны, серцевіна, сонцеподобны, сердечко.

6. *Утварыце ад прапанаваных назоўнікаў прыметнікі. Растлумачце правапіс спалучэнняў зычных (3 б.).*

Завод, інстытут, таджык, паляшук, сірата, дэпутат, калмык, мастак, латыш, беларус.

7. *Спішыце словы, устаўляючы, дзе трэба, апостраф ці мяккі знак. Растлумачце іх правапіс (3 б.).*

Барац_ба, піс_мо, Вяз_ма, Куз_ма, вос_мы, проц_ма, дз_мухавец, стан_це, намыл_це, дзес_ці, чамус_ці, якіс_ці, вел_мі, Альф_еры, бразіл_скі, урал_скі, лепел_скі, Мангальф_е, карэн_чык, аген_чык, Тэнардз_е, Дз_юі, мадз_яры, кастан_еты, Тэн_ер, кан_ён, Тасін_і, Н_ю-Ёрк, кан_як, Карбюз_е, Лавуаз_е, раз_янскі, Арсен_еў, Афанас_евіч, Кандрац_еў, аб_інец, уз_яднанне, ад_ютант, ін_екцыя, кан_юнктура, шмат_ёмісты.

8. *Устаўце ў словы у або ў. Растлумачце іх правапіс (1 б.).*

Хацела_зяць, сонца_зімку, ка_чук, ма_зер, ма_р, па_за, ра_нд, по_ны, кро_, а_чына, а_торак, Цемірта_, ток-шо_, но_ха_на_краіне, за_краінцаў, за_ладзіміра, каля_ладзіслава, да_сяслава, стра_с, со_с.

9. *Падкрэсліце прыстаўныя зычныя гукі. Растлумачце іх правапіс (2 б.).*

Вокісел, воклік, вокрык, вопыт, вопіс, вобземлю, востраў, Вогненная Зямля, Вольга, наваколле, уваччу, вастрьць, вуліца, вунь, вус, вусны, вуха, вучань, наводзіць, вузлы, вусаты, чарнавусы, вучыцца, навука, педвучылішча, вушамі, завушніцы, лапавухі, залатавуст, Урал, Узбекістан, Украіна, Ушачы, Уэльс.

10. *Спішыце, раскрываючы дужкі. Растлумачце правапіс вялікай або малой літары (2 б.).*

(П, п)расвятая (Т, т)ройца, (П, п)рэзідэнт (Р, рэспублікі) (Б, б)еларусь, (П, п)рэзідэнт хакейнага клуба “Гомель”, (Г, г)ерой (Б, б)еларусі, (Г, г)еоргіеўскі (К, к)авалер, (Д, д)зень ведаў, (В, в)ялікдзень, (Л, л)ютаўская рэвалюцыя, (Я, я)нтарны пакой, (К, к)алегія (М, м)іністэрства культуры, (М, м)інскі абласны (С, с)авет дэпутатаў.

11. *Знайдзіце ў падрыхтаваным Вамі тэксце і выпішыце па 5 прыкладаў да асноўных арфаграфічных нормаў беларускай літаратурнай мовы (5 б.).*

12. *Перакладзіце тэкст №4 на беларускую мову. Прааналізуйце тэкст. Вызначце, правапіс якіх слоў заснаваны на фанетычным прыцыпе, а якіх – на марфалагічным (5 б.).*

МАРФАЛАГІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ.

Назоўнік (30 б)

Пералік вивучаемых пытанняў

- 1 Назоўнік як часціна мовы.
- 2.Лексіка-граматычныя разрады назоўнікаў.
- 3 Правапіс канчаткаў назоўнікаў.
- 4 Правапіс складаных назоўнікаў.

Пытанні для самаправеркі

1. Несупадзенне ў родзе, ліку і склоне.
2. Асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў.

Практычныя заданні

1. *Складзіце сказы, ужываючы прапанаваныя назоўнікі са значэннем мужчынскага і жаночага роду (1 б.).*

Доктар, прафесар, старшыня, манюка, суддзя.

2. *Пастаўце назоўнікі ў творным склоне, складзіце з імі сказы і запішыце (4 б.).*

Віця, Галіна, Скарына, Манюшка, Бядуля, Гомель, Сож, Нарач, Беларусь.

3. *Утварыце імёны па бацьку (3 б.).*

Аляксандр, Мікалай, Станіслаў, Іван, Андрэй, Ігар.

4. *Пастаўце назоўнікі ў родным склоне (5 б.).*

Баланс, вапняк, водападзел, выбух, выток, захад, землятрус, поўдзень, рух, рэсурс, усход, ціск.

5. *Знайдзіце ў падрыхтаваным вамі тэксце і выпішыце па 5 прыкладаў (6 б.) назоўнікаў 1-га, 2-га і 3-га скланенняў. Выпісаныя назоўнікі 2-га скланення пастаўце ў форме роднага і меснага склонаў. Зрабіце марфалагічны разбор назоўнікаў кожнага са скланенняў.*

6. *Выканайце тэставыя заданні (11 б.)*

Варыянт 1 (А-3):

1. *Адзначце назоўнікі:*

1) камюніке; 2) нешта; 3) дзясятка; 4) увечары; 5) сем.

2. *Адзначце канкрэтныя назоўнікі:*

1) мысленне; 2) дождж; 3) птаства; 4) ружа; 5) ластаўка.

3. Адзначце назоўнікі першага скланення:

1) возера; 2) пад'ём; 3) адліга; 4) страх; 5) хадзьба.

4. Адзначце назоўнікі жаночага роду:

1) калега; 2) какава (напой); 3) сабака; 4) таполя; 5) шчаня.

5. Адзначце назоўнікі, якія ў форме роднага склону адзіночнага ліку маюць канчатак - а:

1) асіннік; 2) нос; 3) мільён; 4) ячмень; 5) баскетбол.

6. Адзначце назоўнікі, якія ў форме меснага склону адзіночнага ліку маюць канчатак - е:

1) край; 2) селянін; 3) вольха; 4) рэха; 5) сяло.

7. Адзначце назоўнікі, якія маюць форму толькі адзіночнага ліку:

1) карэнне; 2) карань; 3) чалавек; 4) змрок; 5) садавіна.

8. Адзначце назоўнікі, якія ў форме назоўнага склону множнага ліку маюць канчатак - ы:

1) грамадзянін; 2) ноч; 3) мох; 4) горад; 5) камень.

9. Адзначце правільна напісаныя назоўнікі:

1) завязь; 2) лідэр; 3) Нью-Ёрк; 4) савана; 5) дэзынфармацыя.

10. Адзначце назоўнікі, утвораныя суфіксальным спосабам:

1) падаконне; 2) драбяз; 3) гадоўля; 4) прыўзнятасць; 5) токар.

11. Знайдзіце ў сказе назоўнік у форме меснага склону адзіночнага ліку і запішыце гэты назоўнік у пачатковай форме.

Снегавы пыл заблішчаў на сонцы, вецер падхапіў яго, закруціў над платформай і памчаў за вагоны.

Варыянт 2 (І-Т):

1. Адзначце рэчыўныя назоўнікі:

1) шоўк; 2) туман; 3) цукар; 4) аспірын; 5) завея.

2. Адзначце зборныя назоўнікі:

1) лісце; 2) моладзь; 3) золата; 4) зерне; 5) крапіва.

3. Адзначце назоўнікі трэцяга скланення:

1) гусь; 2) гар; 3) кроп; 4) верф; 5) шыр.

4. Адзначце назоўнікі мужчынскага роду:

1) палын; 2) жэрабя; 3) медаль; 4) шафа; 5) мазоль.

5. Адзначце назоўнікі, якія ў форме роднага склону адзіночнага ліку маюць канчаток -у:

- 1) твар; 2) авёс; 3) Нёман; 4) конкурс; 5) пад'ём.

6. Адзначце назоўнікі, якія ў форме меснага склону адзіночнага ліку маюць канчаток -у:

- 1) Мележ; 2) Шамякін; 3) садавод; 4) хірург; 5) зямляк.

7. Адзначце назоўнікі, якія маюць форму толькі множнага ліку:

- 1) успаміны; 2) крупы; 3) дзверы; 4) грудзі; 5) моры.

8. Адзначце назоўнікі, якія ў форме роднага склону множнага ліку маюць нулявы канчаток:

- 1) зорка; 2) завод; 3) поле; 4) асаблівасць; 5) прэмія.

9. Адзначце правільна напісаныя назоўнікі:

1) Растоў на Доне; 2) паў-Еўропы; 3) норд-ост; 4) макрарэльеф; 5) максіспадніца.

10. Адзначце назоўнікі, утвораныя прыставачна-суфіксальным спосабам:

- 1) прыцемкі; 2) непаўналецце; 3) міжрадкоўе; 4) пасадка; 5) пералетак.

11. Устаноўце адпаведнасць паміж выдзеленымі назоўнікамі і іх сінтаксічнай роляй у сказе. Адказ запішыце.

А. Стаць прафесіяналам – шчасце.	1. Дзейнік
Б. Жыццё пражыць – не поле перайсці.	2. Выказнік
В. Над лугам стаяў малочны туман.	3. Азначэнне
Г. Жыта звесіла шыю.	4. Акалічнасць
	5. Дапаўненне

Варыянт 3 (У-Я):

1. Адзначце адушаўленыя назоўнікі:

- 1) вучнёўства; 2) нябожчык; 3) гном; 4) таварыства; 5) патрыёт.

2. Адзначце абстрактныя назоўнікі:

- 1) лямант; 2) шашлык; 3) ліпняк; 4) гіпноз; 5) сумежжа.

3. Адзначце рознаскланяльныя назоўнікі:

- 1) мужчына; 2) ляўша (Алена); 3) імя; 4) птушаня; 5) маці.

4. Адзначце назоўнікі мужчынскага роду:

- 1) Токія; 2) мікада; 3) цэцэ; 4) журы; 5) Хакайда.

5. Адзначце назоўнікі, якія ў форме роднага склону адзіночнага ліку маюць розныя канчаткі ў залежнасці ад лексічнага значэння:

- 1) хлеб; 2) гардэроб; 3) лістапад; 4) ранак; 5) ясень.

6. Адзначце назоўнікі, якія ў форме давальнага склону адзіночнага ліку маюць канчатак - і:

- 1) Ілья; 2) Пеця; 3) накіп; 4) старшыня; 5) пыл.

7. Адзначце нескланяльныя назоўнікі:

1) Маладзечна; 2) брокалі; 3) ЛіМ (газета); 4) выканкам; 5) Радзюк (жаночае прозвішча).

8. Адзначце назоўнікі, якія ў форме творнага склону множнага ліку могуць ужывацца з варыянтнымі канчаткамі - амі (- ямі) і - мі (- ыма):

- 1) дзверы; 2) ружа; 3) конь; 4) косць; 5) арэх.

9. Адзначце правільна напісаныя назоўнікі:

1) вярні-дуб; 2) перакаці-поле; 3) кілаватгадзіна; 4) працадзень; 5) блокпост.

10. Адзначце назоўнікі, утвораныя складана-суфіксальным спосабам:

1) жыццялюбства; 2) натураплата; 3) пчалаводства; 4) самалётабудаўнік; 5) нафтаздабыча.

11. Устаноўце адпаведнасць паміж назоўнікамі і спосабамі іх утварэння. Адказ запішыце.

А. Бязлессе	1. Суфіксальны
Б. Верхалаз	2. Нульсуфіксальны
В. Перафарміраванне	3. Прыставачна-нульсуфіксальны
Г. Сельсавет	4. Складана-нульсуфіксальны
Д. Збор	5. Абрэвіяцыя

МАРФАЛАГІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ.

Прыметнік (15 б)

Пералік вывучаемых пытанняў

- 1 Прыметнік як часціна мовы.
- 2.Лексіка-граматычныя разрады прыметнікаў.
- 3 Утварэнне ступеней параўнання прыметнікаў.
- 4 Правапіс складаных прыметнікаў.

Пытанні для самаправеркі

1. Утварэнне і ўжыванне формаў ступеней параўнання якасных прыметнікаў
2. Прыналежныя прыметнікі, іх утварэнне.

Практычныя заданні

1. *Знайдзіце ў падрыхтаваным Вамі тэксце і выпішыце па 5 прыкладаў прыметнікаў розных лексіка-граматычных разрадаў (якасныя, адносныя, прыналежныя) (6 б.). Ад якасных прыметнікаў утварыце ўсе магчымыя ступені параўнання. Зрабіце марфалагічны разбор трох прыметнікаў розных лексіка-граматычных разрадаў.*

2. *Выканайце тэставыя заданні (9 б.)*

Варыянт 1 (А-3):

1. *Адзначце прыметнікі:*

1) дзвесце; 2) пазалеташні; 3) двухмесячны; 4) учора; 5) воўчы.

2. *Адзначце якасныя прыметнікі:*

1) фіялетава; 2) жончын; 3) дарослы; 4) вараны (конь); 5) драўляны.

3. *Адзначце прыметнікі, ужытыя ў вышэйшай ступені параўнання:*

1) найвесеялейшы; 2) большы; 3) самы чароўны; 4) менш складаны; 5) мацнейшы.

4. *Адзначце прыметнікі, якія ўтвараюць ступені параўнання:*

1) пясчаны; 2) сярэбраны; 3) вясёлы; 4) службовы; 5) чысты.

5. *Адзначце прыметнікі, якія ў форме давальнага склону адзіночнага ліку маюць канчаткі - аму (- ому):*

1) рыжы; 2) дарагі; 3) позняя; 4) палявое; 5) віцебская.

6. *Адзначце правільна напісаныя прыметнікі:*

1) матуліна; 2) восеньскі; 3) палымянны; 4) чмялінны; 5) снежаньскі.

7. Адзначце правільна напісаныя складаныя прыметнікі:

1) трохметровы; 2) дрэва-апрацоўчы; 3) стогадовы; 4) высакапробны; 5) ваенна-ўліковы.

8. Адзначце прыметнікі, утвораныя суфіксальным спосабам:

1) звышмагутны; 2) ультракароткі; 3) праўдзівы; 4) бульбяны; 5) дзіцячы.

9. Знайдзіце ў сказе кароткі прыметнік і запішыце яго.

Калі ўзяўся за гуж, не кажы, што нядуж.

Варыянт 2 (I-T).

1. Адзначце адносныя прыметнікі:

1) пяцітонны; 2) сумленны; 3) Міхасёў; 4) вячэрні; 5) вучэбны.

2. Адзначце спалучэнні, у якіх адносныя прыметнікі ўжыты ў значэнні якасных:

1) лёгкая прамысловасць; 2) жалезная воля; 3) залатое лісце; 4) мяккі зычны; 5) дубовы стыль.

3. Адзначце прыметнікі, якія ў прастай форме вышэйшай ступені параўнання маюць суплетыўныя асновы:

1) малы; 2) добры; 3) белы; 4) дрэнны; 5) блізкі.

4. Адзначце якасныя прыметнікі, якія зусім не ўтвараюць ступеней параўнання:

1) стромкі; 2) халасты; 3) цёмна-чырвоны; 4) барадаты; 5) радасны.

5. Адзначце прыметнікі, якія ў форме роднага і творнага склонаў адзіночнага ліку маюць варыянтныя канчаткі:

1) сёлетняя; 2) мілы; 3) густыя; 4) летняе; 5) сакавітая.

6. Адзначце правільна напісаныя прыметнікі:

1) купецкі; 2) кандыдатскі; 3) гарадскі; 4) таварыскі; 5) страшэны.

7. Адзначце правільна напісаныя складаныя прыметнікі:

1) дабрасумленны; 2) прыродна-гаспадарчы; 3) новагруцкі; 4) кісла-салодкі; 5) паўночна-заходні.

8. Адзначце прыметнікі, утвораныя прыставачна-суфіксальным спосабам:

1) авечы; 2) надвоблачны; 3) блішчасты; 4) падаконны; 5) адзіны.

9. Устанавіце адпаведнасць паміж выдзеленымі прыметнікамі і іх сінтаксічнай роляй у сказе. Адказ запішыце.

А. У квецені рушыць маладая вясна.	1. Дапаўненне
Б. Усходы жыта густыя.	2. Акалічнасць
В. Госцю я заўсёды рад.	3. Азначэнне
	4. Іменная частка выказніка
	5. Выказнік

Варыянт 3 (У-Я):

1. Адзначце прыналежныя прыметнікі:

1) сельскі; 2) птушыны; 3) Аленчын; 4) дзядзькаў; 5) керамічны.

2. Адзначце спалучэнні, у якіх прыналежныя прыметнікі ўжыты ў значэнні адносных:

1) сабаліная шапка; 2) арліны погляд; 3) брылёўскі твор; 4) мележаўскі стыль; 5) салдацкія боты.

3. Адзначце спалучэнні з правільна ўжытымі прыметнікамі:

1) вышэйшы брата; 2) малодшы сяржант; 3) маладзейшы за сястру; 4) вялікшы, чым дрэва; 5) старшыя класы.

4. Адзначце якасныя прыметнікі, якія ўтвараюць толькі складаныя формы ступеней параўнання:

1) працяглы; 2) васільковы; 3) гняды; 4) гераічны; 5) неабсяжны.

5. Адзначце прыналежныя прыметнікі, якія ў вінавальным склоне адзіночнага ліку маюць кароткую форму:

1) дзедаў (унук); 2) Васева (радасць); 3) маміна (сястра); 4) бацькаў (брат); 5) бабуліна (цяля).

6. Адзначце правільна напісаныя прыметнікі:

1) славакскі; 2) каўкаскі; 3) Чэрвеньскі (раён); 4) казанскі; 5) нясвіжскі.

7. Адзначце правільна напісаныя складаныя прыметнікі:

1) Паўднёва-Кітайскае (мора); 2) граматамны; 3) паўднёваафрыканскі; 4) 13-павярховы; 5) перадцянь-шанскі.

8. Адзначце прыметнікі, утвораныя складана-суфіксальным спосабам:

1) жыццярадасны; 2) буйнаблочны; 3) вечназялёны; 4) мелкаводны; 5) самаадвольны.

9. Устанавіце адпаведнасць паміж прыметнікамі і спосабамі іх утварэння. Адказ запішыце.

А. Высокакваліфікаваны.	1. Асноваскладанне
Б. Прысядзібны.	2. Словакладанне
В. Чатырохкласны.	3. Прыставачны
Г. Светла-зялёны.	4. Прыставачна-суфіксальны
Д. Інтэрнацыянальны.	5. Складана-суфіксальны

МАРФАЛАГІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ.

Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе (46 б)

Пералік вывучаемых пытанняў

- 1 Займеннік, лічэбнік, прыслоўе як часціны мовы.
- 2.Лексіка-граматычныя разрады.
3. Правапіс прыслоўяў.
4. Асаблівасці ўжывання

Пытанні для самаправеркі

1. Асаблівасці ўжывання асабовых, азначальных, адмоўных і няпэўных займеннікаў
2. Скланенне лічэбнікаў і асаблівасці іх ужывання з назоўнікамі.

Практычныя заданні

1. Растлумачце правапіс прыслоўяў (5 б.).

Назаўтра, назаўсёды, удвая, дабяла, наўдалую, ушчыльную, насмерць, не на жыццё, а на смерць, угару, увысь, штовечар, у адкрытую, па меры; на памяць, у абхват, у абдымку, без упынку, да ўпаду, на хаду, з размаху, усё роўна.

2. Прачытайце тэкст №12. Выпішыце займеннікі. Зрабіце іх марфалагічны разбор (5 б.).

3. Запішыце лічэбнікі словамі (1 б.).

1/5, 5/8, 243, 1425, 100000.

4. Выпішыце сказы з тэксту №14, дзе сустракаюцца лічэбнікі. Запішыце лічэбнікі словамі, растлумачце правапіс. Вызначце разрад лічэбнікаў (4 б.).

5. Выканайце тэставыя заданні (9 б.)

Варыянт 1 (А-З):

1. Адзначце займеннікі:

1) цэлы; 2) я; 3) яно; 4) многа; 5) наш.

2. Адзначце зваротны займеннік:

1) мой; 2) хто; 3) сам; 4) сябе; 5) яны.

3. Адзначце займеннікі, ужытыя ў форме давальнага склону:

1) яму; 2) ты; 3) гэтаму; 4) нечае; 5) нічога.

4. Адзначце займеннікі з націскам на першым складзе:

1) нікога; 2) некага; 3) нічыё; 4) нечы; 5) некаторы.

5. Адзначце правільна напісаныя займеннікі:

1) ніхто; 2) абы-чый; 3) ні-чый; 4) хтосці; 5) чыйсьці.

6. Запішыце займеннік **я** ў форме вінавальнага склону.

7. Запішыце займеннік **сябе** ў форме давальнага склону.

8. Запішыце займеннік **такі** ў форме творнага склону.

9. Запішыце займеннік **кожныя** ў форме роднага склону.

Варыянт 2 (І-Т):

1. Адзначце займеннікі:

1) ніхто; 2) жвавы; 3) усякі; 4) гэтулькі; 5) багата.

2. Адзначце ўказальныя займеннікі:

1) нішто; 2) гэтакі; 3) ён; 4) столькі; 5) той.

3. Адзначце займеннікі, ужытыя ў форме творнага склону:

1) самаю; 2) самому; 3) самых; 4) нікім; 5) тых.

4. Адзначце займеннікі, якія складаюцца з трох марфем:

1) нічыйго; 2) ён; 3) хто-небудзь; 4) той; 5) абы-што.

5. Адзначце правільна напісаныя займеннікі:

1) чаго-сьці; 2) з абы-якім; 3) ні з-чым; 4) штось; 5) абы-з якім.

6. Запішыце займеннік **нейкі** ў форме давальнага склону.

7. Запішыце займеннік **чыё** ў форме творнага склону.

8. Запішыце займеннік **нічыё** ў форме роднага склону.

9. Запішыце займеннік **якісьці** ў форме меснага склону

Варыянт 3 (У-Я):

1. Адзначце займеннікі:

1) які-небудзь; 2) каторы; 3) абы-як; 4) колькі?; 5) штораз.

2. Адзначце займеннікі, у якіх аснова ў назоўным склоне не супадае з асновай ва ўскосных склонах:

1) тая; 2) самы; 3) я; 4) чый; 5) мы.

3. Адзначце займеннікі, ужытыя ў форме меснага склону:

1) нічыйго; 2) ні аб чым; 3) чаго; 4) (аб) нічыйм; 5) маю.

4. Адзначце займеннікі, у якіх каранёвая марфема складаецца з адной літары:

1) цябе; 2) ніхто; 3) нас; 4) вы; 5) некаму.

5. Адзначце сінтаксічныя адзінкі, у якіх ужыты правільна напісаныя займеннікі:

1) да самага вечара; 2) самому шчыраму сябру; 3) гэта быў не хто іншы, як сусед; 4) ніхто іншы не мог так спяваць, як салавей; 5) неабходна трымаць сабе ў руках.

6. Перакладзіце займеннік **кое-какой** на беларускую мову і запішыце.

7. Перакладзіце займеннік **кое-кто** на беларускую мову і запішыце ў форме роднага склону.

8. Устаноўце адпаведнасць паміж выдзеленымі займеннікамі і іх сінтаксічнай роляй у сказе. Адказ запішыце.

А. У яго памяці ажылі ўспаміны.	1. Дапаўненне
Б. Неўзабаве бацькі заўважылі яго.	2. Недапасаванае азначэнне
В. Мы працуем старанна.	3. Іменная частка выказніка
Г. Птушкі радавалі сваімі галасамі.	4. Дапасаванае азначэнне
Д. Прыгоды бываюць усякія.	5. Дзейнік

9. Устаноўце адпаведнасць паміж выдзеленымі займеннікамі і часцінамі мовы, значэнні якіх займеннікі набываюць у сказе. Адказ запішыце.

А. Мікола сабе толькі маўчыць.	1. Назоўнік
Б. Вясёлка – гэта радасць свету.	2. Клічная часціца
В. Чаго смеху поўная хата?	3. Узмацняльная часціца
Г. Гэта ўсхвалявала Алесю.	4. Прыслоўе
Д. Якое зорнае неба!	5. Указальная часціца

6. Выканайце тэставыя заданні (11 б.).

1. Адзначце лічэбнікі, у якіх пішацца літара *е*:

1) с..мдзсят, 2) с..мюстамі, 3) дзес..цера, 4) дз..вяты, 5) дзес..церых.

2. Адзначце лічэбнікі, у якіх на месцы пропуску пішацца мяккі знак:

1) дзевяц..сот, 2) дз..вюм, 3) (у) вас..мі, 4) шас..цісоты, 5) сем...

3. Адзначце лічэбнікі, у якіх на месцы пропуску пішацца дзве літары *цц*:

1) пятна..аць, 2) пя..ю, 3) два..аць, 4) дзевя..ю, 5) пя..істам.

4. Адзначце лічэбнікі, у якіх пішацца літара *а*:

1) за двум.. зайцамі, 2) тры в..сьмых, 3) на двухст..х старонках, 4) (у) дв..іх кацянят, 5) в..семсот метраў.

5. *Адзначце сказы, у якіх парушаны граматычныя нормы беларускай мовы:*

- 1) Пяць доўгіх вёрстаў вельмі стамілі нашых падарожнікаў.
- 2) Тры пятых соткі агарода былі засаджаны памідорамі.
- 3) Каля двух гадзін давялося чакаць цягніка.
- 4) Трое ладных падсвінкаў гадалася ў бацькавым хляве.
- 5) Больш за паўтары месяцы не было навін з фронту.

6. *Адзначце лічэбнікі, якія пішуцца разам:*

- 1) трыста_сорак, 2) дзевяць_сот, 3) пяці_дзесяты,
- 4) трох_тысячны, 5) дзвесце_дваццаць.

7. *Адзначце лічэбнікі, якія запісаны правільна:*

- 1) паўтара кілаграма, 2) пяцьдзесятыя гады, 3) шасцісот грамаў,
- 4) васьмюдзесяццю цэнтнерамі, 5) двумастамі ўдзельнікамі.

8. *Адзначце лічэбнікі, запісаныя няправільна:*

- 1) сямьюдзесяццю працэнтамі, 2) васьмы рад, 3) пяць васьмых частак,
- 4) трымастамі рублямі, 5) двумастамі чатырма ўдзельнікамі.

9. *Адзначце словазлучэнні, у якіх ужываюцца зборныя лічэбнікі:*

- 1) 3 (афіцэры), 2) 5 (свінні), 3) 9 (ваўчаняты), 4) 4 (суседкі), 5) 2 (клёны).

10. *Знайдзіце словазлучэнне з памылкай у напісанні лічэбніка. Запішыце лічэбнік правільна.*

- 1) дваццаццю сямю турыстамі,
- 2) пяцьсоты спартсмен,
- 3) абедзве дзяўчыны,
- 4) тры чацвёртыя ўраджаю,
- 5) з трымастамі сарака пяццю рублямі.

11. *Знайдзіце сказ з памылкай ва ўжыванні лічэбніка. Запішыце правільна спалучэнне “лічэбнік + назоўнік”.*

- 1) На ганку забавлялася чацвёрта кацянят.
- 2) У хату ўвайшлі двое салдат.
- 3) Трое жанчын дапамаглі маці выкапаць бульбу.
- 4) Дзевяцера маіх аднакласнікаў збіраюцца паступаць у медыцынскую акадэмію.
- 5) Нас было пяцёра.

7. *Выканайце тэставыя заданні (11 б.)*

1. У кожным радзе слоў падкрэсліце прыслоўі.

- а) першы, першынства, упершыню, першынстваваць, першынец;
- б) весялосць, весяліцца, весела, вясёлы, вяселле;
- в) сяброўства, сябраваць, сябар, па-сяброўску, сябрына;
- г) маўчанне, моўчкі, маўчаць, маўкліва, маўклівы;
- д) гучны, гучанне, гукаць, гучна, гучнасць;
- е) лёгка, лёгкасць, улегцы, палёгка, лягчэй.

2. *Што абазначае прыслоўе? Выберыце правільны адказ.*

- а) прымету прадмета;
- б) прымету прадмета паводле дзеяння;
- в) прымету дзеяння або прымету іншай прыметы ці прадмета;
- г) прадмет.

3. *Пазначце словазлучэнні, у якіх прыслоўе абазначае прымету дзеяння:*

- а) вельмі рухавы; б) вандраваць увесну; в) трошкі падсілкавацца; г) чай па-кітайску; д) падскокваючы ўверх; е) яшчэ весялей.

4. *Пазначце словазлучэнні «прыслоўе + прыметнік».*

- а) жыць па-людску; б) незвычайна здзіўлены; в) па-асабліваму радасны; г) дарога дадому; д) заўжды неспакойны; е) старанна ўпрыгожаны.

5. *З якімі часцінамі мовы могуць спалучацца прыслоўі ў словазлучэнні?*

- а) з назоўнікам; б) з прыметнікам; в) з лічэбнікам; г) з займеннікам; д) з дзеясловам і яго формамі; е) з прыслоўем.

6. *У ролі якіх членаў сказа ўжыты прыслоўі ў наступным сказе? Выберыце правільны адказ.*

Дарога наперадзе накрыж разыходзілася.

- а) выказніка і акалічнасці; б) акалічнасці; в) акалічнасці і азначэння; г) выказніка; д) дапаўнення і азначэння.

7. *Якім членам сказа з'яўляецца выдзеленае прыслоўе? Выберыце правільны адказ.*

У Алесі дзве касы, нібы з шоўку паясы. Іх Алеся заплятае, расчасаўшы іх спярша.

- а) акалічнасць; б) азначэнне; в) у саставе выказніка; г) у саставе акалічнасці; д) выказнік.

8. *Чым адрозніваюцца прыслоўі ад іншых самастойных часцін мовы? Выберыце правільныя адказы.*

- а) адказваюць на пытанні які? каторы? чый?
- б) не змяняюцца (не скланяюцца і не спрагаюцца);
- в) змяняюцца па асобах і ліках (спрагаюцца);
- г) могуць спалучацца ў словазлучэнні з дзеясловамі і яго асобымі формамі, прыметнікамі і назоўнікамі;

д) з'яўляюцца ў сказе дапаўненнямі.

9. Якое сцверджанне правільнае?

Вакол луг як луг, а у самай сярэдзіне – пятаком дрыгва.

- а) прыслоўе, ужытае ў сказе, з'яўляецца акалічнасцю;
- б) прыслоўі, што ўжыты ў сказе, з'яўляюцца акалічнасцямі;
- в) прыслоўі, што ўжыты ў сказе, выконваюць сінтаксічную ролю акалічнасці і азначэння.

10. Вызначце сінтаксічную ролю прыслоўя, ужытага ў сказе.

Па даўно не езджанай дарозе, што пятляе па-над прыпяцкім борам, крочылі два чалавекі.

- а) акалічнасць; б) выказнік; в) у саставе азначэння; г) у саставе выказніка;
- д) азначэнне.

11. Вызначце сэнсава-граматычную ролю прыслоўяў у тэксце. Выберыце правільныя адказы.

Добра летам было Валодзьку. Добра ўсюды, але, можа, нікуды не вабіла яго так, як у хмызняк за сялом. Ен прыходзіў сюды ледзь не кожны вольны дзень, часам і не адзін раз. У іншыя дні, здаралася, забываўся пра дом, пра маці, пра яе наказы, пра ўсё на свеце, толькі змрок, ніто ўпаўзаў між кустоў і рабіў хмызняк незразумела страшным, выганяў яго дахаты.

- а) служаць для сувязі сказаў у тэксце;
- б) робяць мову больш дакладнай і выразнай;
- в) перадаюць месца дзеяння і час, калі яно адбываецца;
- г) перадаюць паслядоўнасць дзеянняў;
- д) ужываюцца для перадачы стану душы чалавека.

МАРФАЛАГІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ.

Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы (23 б)

Пералік вывучаемых пытанняў

- 1 Дзеяслоў як часціны мовы.
2. Ужыванне суфіксаў дзеясловаў.
3. Дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе як формы дзеяслова.
4. Асаблівасці ўжывання дзеяслоўных формаў.

Пытанні для самаправеркі

1. Спосабы перадачы дзеепрыметнікаў у складзе тэрміналагічных словазлучэнняў пры перакладзе на беларускую мову
2. Спецыфіка спражэння дзеясловаў.

Практычныя заданні

1. *Перакладзіце на беларускую мову дзеясловы. Растлумачце выбар суфікса -ава- ці -ірава- (5 б.).*

Деградировать, цитировать, информировать, контролировать, редактировать, ангажировать, нервировать; визировать, парировать, лоббировать, зондировать, базировать.

2. *Знайдыце ў падрыхтаваным Вамі тэксце і выпішыце 10 дзеясловаў і выканайце наступныя практыкаванні (5 б.):*

- а) змяніце ў выпісаных дзеясловаў трыванне;
- б) утварыце ўсе магчымыя формы дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўя.

3. *Выканайце тэставыя заданні (13 б.)*

Варыянт 1 (А-3):

1. *Адзначце дзеясловы:*

- 1) хадзьба; 2) ісці; 3) жаданне; 4) жадаць; 5) святлець.

2. *Адзначце інфінітывы:*

- 1) пісаць; 2) збіраў; 3) дапамагчы; 4) несці; 5) глядзі.

3. *Адзначце дзеепрыметнікі:*

- 1) развітваючыся; 2) дагледжаны; 3) здзіўляюцца; 4) пажаўцелае; 5) збіраць.

4. *Адзначце дзеепрыслоўі:*

1) сумняваючыся; 2) прывітаў бы; 3) збудаваўшы; 4) прынёсшы; 5) напішы.

5. *Адзначце дзеясловы, ад якіх утвараюцца дзеепрыметнікі прошлага часу:*

1) рашаюць; 2) пасінець; 3) засеяць; 4) вязуць; 5) узняць.

6. *Адзначце дзеяловы цяперашняга часу:*

1) чуем; 2) збудуюць; 3) з'ясі; 4) стаіць; 5) узважаю.

7. *Адзначце дзеясловы першай асобы:*

1) носіш; 2) разважаю; 3) любуецца; 4) зелянеюць; 5) друкуемся.

8. *Адзначце рознаспрагальныя дзеясловы:*

1) прыедуць; 2) есці; 3) гляджу; 4) даць; 5) бегчы.

9. *Адзначце правільна напісаныя і ўжытыя дзеяслоўныя формы:*

1) завезены; 2) чытая; 3) змолаты; 4) прааналізаваўшы; 5) пастрыжанны.

10. *Адзначце дзеясловы, утвораныя прыставачным спосабам:*

1) дняваць; 2) пахваліць; 3) бяліць; 4) увабраць; 5) узбегчы.

11. *Утварыце ад дзеяслова **зжаць** дзеепрыметнік і запішыце.*

12. *Утварыце ад дзеяслова **выконваюць** дзеепрыслоўе і запішыце.*

13. *Запішыце назву часціны мовы, у якую перайшоў дзеепрыметнік **вядомы** (пісьменнік).*

Варыянт 2 (І-Т):

1. *Адзначце граматычныя катэгорыі дзеяслова:*

1) асоба; 2) склон; 3) час; 4) лад; 5) стан.

2. *Адзначце зваротныя дзеясловы:*

1) абмяркоўваць; 2) сустракаемся; 3) гняздзіцца; 4) прачытаем; 5) перапісвацца.

3. *Адзначце сказы з дзеясловамі незалежнага стану:*

1) Вучні рыхтуюць прэзентацыю; 2) Рэферат дапрацоўваецца старшакласнікам; 3) Абітурыенты наведваюць курсы; 4) Праблема абмяркоўвалася на сходзе; 5) Спежка ў маленства віруе між бяроз.

4. *Адзначце дзеясловы загаднага ладу:*

1) ведаў бы; 2) лі; 3) няхай цвітуць; 4) думай; 5) давайце слухаць.

5. Адзначце дзеясловы, ад якіх утвараюцца дзеепрыслоўі закончанага трывання:

1) стварыць; 2) носяць; 3) пішуць; 4) адчыніць; 5) спаткаць.

6. Адзначце формы дзеясловаў будучага складанага часу:

1) карміцьму; 2) будзем спадзявацца; 3) быў памкнуўся; 4) наведваюць; 5) будзеш лічыць.

7. Адзначце безасабовыя дзеясловы:

1) світае; 2) распаўсюджваю; 3) вернемся; 4) верыцца; 5) давай завітаем.

8. Адзначце дзеясловы першага спражэння:

1) шыць; 2) сядзець; 3) ляцець; 4) хацець; 5) адчуваць.

9. Адзначце правільна напісаныя дзеясловы:

1) падкідываць; 2) засаджваць; 3) стрымліваць; 4) падпісваць; 5) правеіваць.

10. Адзначце дзеясловы, утвораныя шляхам складання:

1) перагаворвацца; 2) відазмяняць; 3) прыгупваць; 4) узаемадзейнічаць; 5) удвоіць.

11. Запішыце дзеяслоў **віць** у форме другой асобы адзіночнага ліку загаднага ладу.

12. Запішыце канчатак дзеяслова **сустракаемся** ў форме другой асобы множнага ліку.

13. Утварыце ад дзеяслова **развітацца** дзеепрыслоўе і запішыце.

Варыянт 3 (У-Я):

1. Адзначце неспрагальныя формы дзеяслова:

1) паставіў бы; 2) спяваючы; 3) жыць; 4) пераспелы; 5) успомнім.

2. Адзначце дзеяслоўныя формы, утвораныя ад асновы інфінітыва:

1) намаляваў; 2) кіпяці; 3) перамагла б; 4) абсыпаны; 5) пакінуўшы.

3. Адзначце дзеяслоўныя формы, утвораныя ад асновы цяперашняга (будучага простага) часу:

1) прынесены; 2) збудуе; 3) працуі; 4) чытаючы; 5) навастрыўшы.

4. Адзначце сказы, у якіх дзеясловы ўмоўнага ладу ўжываюцца са значэннем іншых ладоў:

1) Жадаў бы я ўбачыць родныя краявіды; 2) Хутчэй бы наступіла вясна!;
3) Куды б ні завялі шляхі, памятай пра бацькоўскі дом; 4) Толькі б спыніўся дождж!; 5) А ты, матуля, прылегла б на гадзіну.

5. *Адзначце дзеепрыслоўі, утвораныя ад асновы прошлага часу дзеясловаў:*

1) прывёўшы; 2) разважаючы; 3) высахшы; 4) спёкшы; 5) насунуўшы.

6. *Адзначце сказы, у якіх дзеясловы цяперашняга часу ўжываюцца са значэннем іншых часоў:*

1) Люблю водар лета; 2) Бывала, жыву з надзеяй; 3) З цеплынёй успамінаю настаўнікаў; 4) Праз некалькі тыдняў едзем у бібліятэку; 5) Расплятае восень залатыя косы.

7. *Адзначце дзеясловы, якія ў форме другой асобы множнага ліку маюць канчаткі - аце (- яце):*

1) ісці; 2) касіць; 3) сабраць; 4) крычаць; 5) рваць. А8. *Адзначце дзеясловы другога спражэння: 1) даглядаць; 2) дагледзець; 3) зжаць; 4) сядзець; 5) касіць.*

9. *Адзначце правільна ўжытыя склонавыя формы назоўнікаў пры пераходных дзеясловах:*

1) не звяртаць увагі; 2) зрабіць заданняў; 3) не скасіў траву; 4) не здаваў залікі; 5) папрашу сшытка.

10. *Адзначце дзеясловы, утвораныя суфіксальна-постфіксальным спосабам:*

1) падсвістваць; 2) каласіцца; 3) вітацца; 4) кучаравіцца; 5) красціся.

11. *Запішыце канчаток дзеяслова даць у форме другой асобы множнага ліку будучага простага часу.*

12. *Запішыце дапаможны дзеяслоў (у пачатковай форме), які ўдзельнічае ва ўтварэнні складанай формы прошлага часу.*

13. *Устанавіце адпаведнасць паміж інфінітывамі і іх сінтаксічнай роляй у сказе. Адказ запішыце.*

А. Нам не забыць тых дзён.	1. Дапаўненне
Б. Чытаць гэты твор – асалода.	2. Азначэнне
В. Настаўнік папрасіў вучняў паліць кветкі.	3. Акалічнасць
Г. У Алесі была думка закончыць працу заўтра.	4. Выказнік
Д. Васіль пусціў каня пасвіцца.	5. Дзейнік

СІНТАКСІЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ (60 б)

Пералік вивучаемых пытанняў

- 1 Асноўныя віды сувязі слоў ў словазлучэннях.
- 2 Асаблівасці кіравання ў беларускай мове.

Пытанні для самаправеркі

1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах
2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.

Практычныя заданні

1. *Вызначце віды сувязі паміж кампанентамі ў тэрміналагічных словазлучэннях. Ахарактарызуйце словазлучэнні паводле галоўнага кампанента (3 б.).*

Абсалютная вільготнасць, узнаўленне насельніцтва, дэградацыя глеб, вывяржэнні вулкана, навакольнае асяроддзе, тыпалогія краін, цяжкая прамысловасць, эфектыўнасць вытворчасці.

2. *Прачытайце словазлучэнні. Перакладзіце іх на беларускую мову. Назавіце асаблівасці гэтага перакладу (5 б.).*

Старше своего, поблагодарили учительницу, смеяться над неумекой, не может простить себя, извините его, женюсь на ней, читать по вечерам, метрах в сорока, яблоки вкуснее груш, дом в пять этажей, по случаю праздника, уход за больным, заведующий библиотекой, по моему мнению, по всем направлениям.

3. *Спішыце. Устаўце замест пропускуў патрэбныя прыназоўнікі (10 б.).*

- пажартавалі () сяброў
паслалі () яблыкі
паедзеш () грыбы
жаніцца () Таццянаю
кпіць () суседа
створаны () ўзоры
жыць () суседстве
падобны () бацькі
некалькі разоў () тыдзень
выбраць () свой густ

4. *Прачытайце і знайдзіце сказы з памылкай у дапасаванні або кіраванні. Запішыце гэтыя сказы правільна (5 б.).*

З таго часу прайшлі пяцьдзесят гадоў.

Каця адправіла мяне за госцем, які павінен быў прыехаць праз 10 хвілін.

Іван падзякаваў Ірыну Віктараўну.

Нехта здекваўся над гэтым чалавекам.
Два апошніх месяцы яны не бачыліся.
Ён вырашыў ажаніцца на Таццяне.

5. Прачытайце і перакажыце тэкст (2 б.).

Дзяцінства кампазітара

Пятага мая 1819 года на Міншчыне, недалёка ад Смілавіч, у сям’і Манюшкаў нарадзіўся хлопчык, якому далі імя Станіслаў.

Дзяцінства будучага кампазітара прайшло на ўлонні прыроды, сярод беларускіх сялян. Вечарамі хлопчык хадзіў у вёску і прагна слухаў песні, якія спявалі, вяртаючыся з поля, дзяўчаты. Мелодыі, вядома, адрозніваліся ад тых, якія іграла на фартэпіяна яго маці. Хлопчыка вабіла своеасаблівая гармонія сялянскіх песень, іх задушэўнасць. Стась запамінаў гэтыя песні, і яны сталі тым зернем, з якога пазней вырасла опера “Галька”.

Вельмі радаваўся Стась, калі бацькі бралі яго з сабой у госці да дзядзькі Дамініка. Дзядзька жыў у Смілавічах, у палацы, які раней належаў Міхаілу Агінскаму. Стася асабліва вабіў старадаўні гадзіннік, які, заведзены невядомай рукой, у поўнач адзвоньвае дзівосную мелодыю. Хлопчыку вельмі хацелася пачуць яе. Адноўчы, калі ўсе заснулі, ён устаў з ложка, крадком прабраўся да гадзінніка і сціх у чаканні. Раптам Стасю здалася, што пакой напаўняецца таямнічымі гукамі. Аднекуль разам з месячным святлом плыў казачны перазвон курантаў. Той самы перазвон, які многа год пазней загучаў у паланезе з трэцяга акта оперы “Страшны двор”.

(Паводле С. Александровіча)

6. Перакладзіце тэкст № 5 на беларускую мову. Назавіце словазлучэнні, якія адрозніваюцца у рускай і беларускай мовах будовай (10 б.).

7. Перакладзіце тэксты №12, №14 на рускую мову. Вызначце стыль. Правядзіце аналіз сістэмы моўных сродкаў стылю (10 б.).

8. Знайдзіце ў падрыхтаваным Вамі тэксце і выпішыце па 5 словазлучэнняў з рознымі відамі сувязі (15 б.):

ЛЕКСІКА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ (31 б.)

Пералік вывучаемых пытанняў

- 1 Лексіка беларускай мовы паводле паходжання (спрадвечна беларуская і запазычаная).
- 2 Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстання.
- 3 Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Пытанні для самаправеркі

1. Змены ў лексічнай сістэме беларускай мовы: актыўная і пасіўная лексіка
2. Адрозненне тэрміналагічнай і прафесійнай лексікі.

Практычныя заданні

1. Замяніце ўстарэлыя словы сінанімчнымі словамі сучаснай беларускай мовы, пары слоў запішыце (10 б.).

Атрамант, веча, вакацыі, гута, губерня, дойд, іспыты, кайстра, лемантар, паходня.

2. Складзіце міні-слоўнік студэнцкага жаргону (2 б.).

3. Да наступных фразеалагізмаў падбярыце беларускія адпаведнікі. Растлумачце значэнне (6 б.).

Бросить на произвол судьбы, вертеться как белка в колесе, вагон и маленькая тележка, сыпать соль на рану, ушки на макушке, не робкого десятка, сломя голову.

4. Прачытайце і перакажыце тэкст (3 б.).

Якая, вы думаеце, самая цікавая кніга на свеце? Адразу не адкажаце, не здагадаецеся. Гэтая кніга – зямля, на якой мы жывём і якая з першых год нашага жыцця штогод вучыць нас гісторыі, мове. Штодня і штотрады адкрывае нам усё новыя і новыя словы, значэнне і сэнс якіх мы вучымся спазнаваць і разумець.

Жывое асяроддзе акружае нас: жывёлы, птушкі, самыя малыя істоты, а таксама расліны, кветкі, дрэвы. І ўсе яны маюць свае імёны. Тысячы і мільёны назваў існуюць на зямлі. Кожная яе мясціна мае сваю назву.

Чалавеку дорага месца, дзе ён нарадзіўся, адкуль пачаўся род і яго сям'я, і ўсе сляды, справы, памяць, што пакінулі аб сабе яго продкі. Усё гэта, як нашу найдаражэйшую спадчыну, беражэ памяць зямлі, нясе праз гады, праз вякі ў імёнах, у назвах, у словах, у паданнях і легендах.

(Паводле В. Віткі)

5. Перакладзіце тэкст №3 на беларускую мову. Знайдзіце тэрміны, вызначце іх сінтаксічную функцыю (10 б.).

БЕЛАРУСКАЯ ТЭРМІНАЛАГІЧНАЯ ЛЕКСІКА. ТЭРМІНАЛАГІЧНЫЯ СЛОЎНІКІ І ДАВЕДНІКІ (45 б.)

Пэралік вывучаемых пытанняў

- 1 Паняцце тэрміна. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна.
- 2 Тэрміналогія. З гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі.
- 3 Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе.

Пытанні для самаправеркі

1. Узаемасувязь тэрміналагічнай і агульнаўжывальнай лексікі (тэрміналагізацыя і дэтэрміналагізацыя).
2. Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі (прадуктыўныя спосабы і сродкі).

Практычныя заданні

1. Перакладзіце на беларускую мову тэрміны, растлумачце іх значэнне. Назавіце мову, з якой яны запазычаны. Складзіце з імі сказы (5 б.).

Антициклон, биосфера, диаспора, землетрясение, извержение, интеграция, ирригация, испаряемость, месторождение, погода, русло.

2. Пры дапамозе іншамоўных частак бія-, гіпа-, макра-, неа-, мона-, полі- запішыце вядомыя вам тэрміны (5 б.).

3. Запішыце вядомыя вам геолога-геаграфічныя тэрміны, размеркаваўшы іх па структуры на дзве групы – тэрміны-словы, тэрміны-словазлучэнні (5 б.).

4. Выпішыце з тэксту № 10 тэрміны і словазлучэнні тэрміналагічнага характару, растлумачце іх значэнне (5 б.).

5. Прачытайце тэкст №10, выпішыце спачатку агульнанавуковую тэрміналогію, затым – вузкасפעцыяльную (5 б.).

6. Вызначце стылістычную сферу выкарыстання прыведзеных фразеалагізмаў, растлумачце іх значэнне. Падбярыце адпаведнікі з рускай мовы (5 б.).

Глядзець як вока; на вырак лёсу кінучь; круціцца як у віры; ахвярны казёл; вярэдзіць душу; гуза шукаць; не з баязлівых; прачуханца даць.

7. Прачытайце і перакажыце тэкст (5 б.).

Рэльеф Беларусі, які характарызуецца чаргаваннем нізінных участкаў з больш падвышанымі і моцна раздзеленымі ўзгоркамі, і градамі пагоркаў (у асноўным ледавіковага паходжання), у цэлым спрыяльны для сельскагаспадарчай вытворчасці, пракладкі шашэйных і аўтамабільных дарог, іншых відаў будаўніцтва. Разам з тым па асаблівасцях рэльефу вылучаюць

паўночную частку краіны (Беларускае Паазер'е), цэнтральную (Беларуская града з прылеглымі раўнінамі) і паўднёвую частку (Беларускае Палессе). Малады ледніковы рэльеф Беларускага Паазер'я, дзе ёсць раёны з 15-20 пагоркамі на 1 кв. км і азёрныя да 10 %, стварае складанасці для сельскагаспадарчай вытворчасці, але ў той жа час валодае магутным рэкрэацыйным патэнцыялам, дзякуючы маляўнічым азёрна-лясным ландшафтам. Рэльеф цэнтральнай часткі, найбольш засвоенай ў гаспадарчым стаўленні, спрыяе развіццю сельскай гаспадаркі, хоць для гэтай зоны месцамі характэрная высокая завалуненасць палёў і яры. Раўніннасць і высокая забалочанасць тэрыторыі Беларускага Палесся прадвызначылі шырокае развіццё тут асушальнай меліярацыі – у асобных раёнах меліяраваныя землі складаюць да 70 % сельгасугоддзяў.

Рэльеф і геалагічны будынак верхніх гарызонтаў зямной кары вызначаюць разнастайнасць інжынерна-геалагічных умоў будаўніцтва. У межах Беларусі вылучаецца больш за сорок структурных элементаў, абласцей і раёнаў, якія адрозніваюцца па інжынерна-геалагічных умовам: магчымасці карставых працэсаў, апоўзняў, падтаплення, забалочвання, яраўтварэння, што важна ўлічваць пры гаспадарчым засваенні тэрыторый.

Напрыклад, на поўначы, усходзе і паўднёвым захадзе Беларусі ёсць раёны з шырокім развіццём карставых утварэнняў – падземных пустэч, варанок, катлавін. Асабліва небяспечны карст на глыбіні да 50 м (усход Магілёўскай, паўночны ўсход Гомельскай і крайні поўдзень Брэсцкай абласцей). Больш за палову тэрыторыі Беларусі мае блізкае да паверхні заляганне грунтавых вод. Агульная яранебяспечная плошча, якая патрабуе прымянення спецыяльных проціэразійных мерапрыемстваў, складае 35 % тэрыторыі рэспублікі. У асобных месцах Навагрудскай, Мінскай, Мазырскай узвышшаў і на Орша-Магілёўскай раўніне на 1 кв. км. прыходзіцца да 7-10 яраў.

8. Перакладзіце на рускую мову тэкст №17. Вызначце сінтаксічную функцыю тэрмінаў ў дадзеным тэксце (10 б.).

ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ СТЫЛІ МАЎЛЕННЯ (30 б)

Пералік вывучаемых пытанняў

- 1 Паняцце функцыянальнага стылю.
- 2 Класіфікацыя функцыянальных стыляў.

Пытанні для самаправеркі

1. Якія сінтаксічныя сродкі надаюць стылёвую адметнасць?
2. Класіфікацыя функцыянальных стыляў (навуковы, афіцыйна-справавы, публіцыстычны, мастацкі, размоўны).

Практычныя заданні

1. *Вызначце стылі тэкстаў. Назавіце моўныя, лексічныя і сінтаксічныя сродкі, якія надаюць кожнаму тэксту стылёвую адметнасць. Тэкст № 4 перакладзіце на беларускую мову, захоўваючы яе сінтаксічныя асаблівасці (10 б.).*

1. Беларусь размешчана ў лясной зоне. Паверхня ў асноўным раўнінная, з мноствам рэк, азёр і забалочаных зямель. Вялікую плошчу займаюць лясы і лугі, якія чаргуюцца з шырокімі апрацоўваемымі палямі. На поўначы знаходзіцца сістэма марэнных град (Свянцянскі, Браслаўская і інш.), паміж якімі распасціраюцца забалочаныя нізіны з участкамі пагоркаў (Нёманская, Нарачана-Вілейская, Полацкая і інш.). З захаду на ўсход працягнулася Беларуская града, якая складаецца з асобных узвышшаў (Гродзенскай, Ваўкавыскай, Навагрудскай, Мінскай, Віцебскай, Аршанскай і інш.). На паўднёвы ўсход ад Беларускай грады размешчаны прыледніковыя раўніны. На поўдні рэспублікі размешчана плоскае, моцна забалочанае Беларускае Палессе.

Гор у Беларусі мала, іх вышыня, як правіла, не больш за 300 м. Найвышэйшы пункт краіны – гара Дзяржынская (345 м над узроўнем мора).

(Беларусь / Энциклопедия стран мира. Гл.ред. Н.А. Симония. – М.: “Экономика”, 2004. – С. 55-65)

2. Колькі гадоў таму дубу, ніхто з лукашоўцаў не памятае. Стаіць ён на правым беразе Нёмана і сваімі шатамі глядзіцца ў яго празрыстую ваду. Увосень лісце падае на халодныя хвалі і плыве далёка ўніз па цячэнню. Вясною была вялікая паводка. Дзяды глядзелі на яе і гаварылі, што ніколі не памяталі такой вады. Нёман ператварыўся ў шырачэзную, як акінуць вокам, раку. Калі вада ледзь не зраўнялася з берагам, дуб задрыжаў не на жарты, бо ўжо некалькі гадоў назад паводкавая вада лізнула халоднымі хвалямі карэнні дуба. Пад вечар вада спала і дуб выратаваўся.

(<http://mykonspekts.ru/1-105803.html>)

3. У Салігорску арганізавана буйная вытворчасць калійных угнаенняў: дзейнічаюць шахты, абагачальныя фабрыкі ў складзе вытворчага аб’яднання “Беларуськалій”. Вялікія запасы калійнай солі сканцэнтраваны таксама ў Петрыкаўскім радовішчы. У тэктанічных адносінах усе радовішчы знаходзяцца

ў межах Прыпяцкага прагіну. Да саляных тоўшчаў Прыпяцкага прагіну прымеркаваны і разведаныя радовішчы каменнай солі (Давыдаўскае, Мазырскае і Старобінскае). Толькі Мазырскае радовішча распрацоўваецца. З 1983 г. працуе Мазырскі саляварны камбінат па вытворчасці спажываўнай солі. Здабыча солі вядзецца шляхам падземнага растварэння. Па буравых свідравінах у салявыя пласты запампоўваецца вада, праз некаторы час атрыманы расол па трубах падаецца ў цэхі камбіната. Там адбываецца выварванне солі з расолу, яе сушка, ачыстка, упакоўка. Вада запампоўваецца назад ў пласты. Прадукцыя камбіната – спажываўная соль “Экстра”.

На ўсходзе Магілёўскай вобласці (у Мсціслаўскім і Крычаўскім раёнах) выяўлены два радовішчы фасфарытаў.

(<http://www.mark5.ru/65/17103/index1.2.html>)

4. ПАСТАНОВА МІНІСТЭРСТВА ПРЫРОДНЫХ РЭСУРСАЎ І АХОВЫ НАВАКОЛЬНАГА АСЯРОДДЗЯ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

4 мая 2015 г. № 19

Аб зацвярджэнні Інструкцыі аб парадку стварэння басейнавага савету

На падставе часткі другой пункта 2 Палажэння аб парадку дзейнасці басейнавага савету, зацверджанага пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 2 Сакавіка 2015 года № 152 "Аб некаторых мерах па рэалізацыі Воднага кодэкса Рэспублікі Беларусь», пункта 9 Палажэння аб Міністэрстве прыродных рэсурсаў і аховы навакольнага асяроддзя Рэспублікі Беларусь, зацверджанага пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 20 чэрвеня 2013 года № 503 "Аб некаторых пытаннях Міністэрства прыродных рэсурсаў і аховы навакольнага асяроддзя Рэспублікі Беларусь», Міністэрства прыродных рэсурсаў і аховы навакольнага асяроддзя Рэспублікі Беларусь

ПАСТАНАЎЛЯЕ:

Зацвердзіць прыкладзеную Інструкцыю аб парадку стварэння басейнавага савету.

Дадзеная пастанова ўступае ў сілу з 21 мая 2015 г.

Першы намеснік міністра

І.В.Малкіна

5. – Вой! – слаба войкнула Паліна і схапіла яго за руку: – Глядзі! На тым берэзе. Бачыш?

– Бачу. Рвуць камень. Бячэўнікі вядуць Дзіўная назва – бячэўнікі! Праўда? “Бурлакі то ідуць бечевай...” Памятаеш? Магчыма, адтуль такая назва і вядзецца. Каб доўга памяталі.

(<http://mykonspekts.ru/1-105803.html>)

2. *Складзіце тэксты мастацкага, публіцыстычнага, гутарковага стыляў на тэму “Прырода нашай Радзімы” (10 б.).*

3. Прачытайце тэкст і перакажыце яго (5 б.).

Князеўна-чараўніца

У Тураве захавалася паданне пра князеўну-чараўніцу. Калі князеўна жыла і як яе звалі, ніхто не ведае. Сваімі чарамі яна выратоўвала тураўцаў і ад варожых нападаў, і ад розных няшчасцяў.

Як толькі ганцы прыносілі ў горад трывожныя весткі аб набліжэнні варожага войска, князеўна выходіла ў чыстае поле. З сабой яна брала меч і белую хустку. Паглядзіць у той бок, адкуль набліжаюцца ворагі, і падкіне ўгору меч. І адразу вырастае перад ёю густы, непраходны чарот вышэй чалавечага росту.

Тады падкіне князеўна ўгору белую хустку. І як толькі апусціцца хустка на зямлю, то адразу ўзнімецца над полем белы туман.

Ніяк не прабрацца туды ворагам скрозь высокі ды густы чарот. І ніяк ім не знайсці дарогі скрозь белы туман, не ўбачыць ім Турава.

(Паводле В. Вольскага)

4. Перакладзіце тэкст №1 на беларускую мову. Вызначце стыль. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку (5 б.).

НАВУКОВЫ СТЫЛЬ (43 б.)

Пералік вывучаемых пытанняў

- 1 Функцыі навуковага стылю.
- 2 Моўныя сродкі навуковага стылю.
- 3 Жанравая разнастайнасць навуковага стылю.

Пытанні для самаправеркі

1. Навуковы стыль і яго асноўныя падстылі (уласна навуковы, (акадэмічны), навукова-папулярны, вучэбна-навуковы і інш.).
2. Функцыі навуковага стылю і яго адметныя лексічныя, марфалагічныя і сінтаксічныя асаблівасці.

Практычныя заданні

1. Прачытайце тэксты №19, 20. Назавіце сродкі сувязі на ўзроўні сказаў, абзацаў, адрэзкаў тэксту (лексічныя паўторы, указальныя і асабовыя займеннікі, пабочныя словы), паказчыкі ступені аб'ектыўнасці навуковай інфармацыі і выражэння суб'ектыўнасці думкі (5 б.).

2. Напішыце паведамленне на тэму “Навуковы стыль”. Уключыце ў свой тэкст цытаты (7 б.).

3. Прачытайце афарызмы. Перакладзіце іх на беларускую мову і запішыце рознымі спосабамі. Растлумачце спосабы афармлення цытат. Складзіце тэкст, ідэя якога заключана ў адным з прапанаваных афарызмаў (10 б.).

Природу нельзя застигнуть неряшливой и полураздетой, она всегда прекрасна (Ральф Эмерсон).

Во всем, над чем работает природа, она ничего не совершает поспешно (Жан Ламарк).

Природа всегда действует не спеша и по-своему экономно (Шарль-Луи Монтескье).

Наша любовь к природе объясняется, между прочим, и тем, что природа не испытывает к нам ни ненависти, ни зависти (Рюноскэ Акутагава).

Природа не знает остановки в своем движении и казнит всякую бездеятельность (Иоганн Вольфганг Гёте).

4. Растлумачце, што вы разумееце пад тэрмінам “анатацыя”? Назавіце віды анатацый і тыпы пісьмовых прац, да якіх яны ствараюцца? Напішыце анатацыю да навуковага артыкула “Уплыў фізічных практыкаванняў на развіццё арганізма”. Правядзіце яе структурна-сэмантычны аналіз (10 б.).

5. Прачытайце і перакажыце тэкст (1 б.).

Паданне аб Чорнай даме

Больш за чатыры стагоддзі жыве ў Нясвіжы, гэтым маляўнічым кутку нашай зямлі, надзвычай паэтычнае паданне аб Чорнай даме.

Нясвіжскі замак. Нястомныя гадзіннікі, якія пятнаццаць гадзін таму адзванілі поўнач, зноў парушаюць цішыню велічных маўклівых пакояў, і, быццам нарадзіўшыся з гэтага шматгалосага рэха, на лесвіцы чуюцца лёгкія жаночыя крокі. Ближэй... Нарэшце зграбная постаць пекнай панны ў старадаўняй сукні з чорнага аксаміту з'яўляецца ў дзвярах. Цяжка ўздыхнуўшы, Чорная дама Нясвіжскага замка ўступае ў Каралеўскую залу, залітую блакітным святлом месяца.

Каго шукае ў пустых пакоях прывід Барбары Радзівіл? З кім марыць спаткацца светлавалосая прыгажуня, у выразных вачах якой знайшлі прытулак адчай і туга? Не, не па кароне плача Чорная дама – плача яна аб сваім загубленым жыцці і нязгасным каханні, непадуладным нават смерці...

(Паводле А. Сторажавай)

6. Перакладзіце тэксты №№ 19-20 на рускую мову. Вызначце стылі. Правядзіце аналіз сістэмы моўных сродкаў стылю (10 б.).

АФІЦЫЙНА-СПРАВАВЫ СТЫЛЬ (40 б.)

Пералік вивучаемых пытанняў

1. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў.
- 2 Правілы напісання і афармлення афіцыйна-справавых тэкстаў.
- 3 Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў.
- 4 Пераклад на беларускую мову афіцыйна-справавых тэкстаў.

Пытанні для самаправеркі

- 1 Функцыі афіцыйна-справавога стылю.
- 2 Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю.

Практычныя заданні

1. Падрыхтуйце наведамленне на тэму “Справавыя лісты: асаблівасці іх мовы і кампазіцыі”. Пры адказе выкарыстайце такі прыём, як кластар (5 б.).

2. Напішыце інфармацыйны, суправаджальны і гарантыйны справавыя лісты (6 б.).

3. Перакладзіце словы на беларускую мову. Назавіце сферу іх выкарыстання (5 б.).

Адресат, адресант, бланк, входящий документ, деловое письмо, делопроизводство, директивный документ, извещение, индексация, исходящий документ, контрольный лист, номенклатура дел, нормативные документы, описание, поисковые данные документа, регистрационный номер документа, реестр, резолюция на документе, сопроводительное письмо, трафаретный документ, формуляр документа, циркулярное письмо.

4. Аформіце такія асабістыя дакументы, як заява, аўтабіяграфія, распіска, даверанасць (8 б.).

5. Зрабіце структурны і лексіка-граматычны аналіз прапанаванага тэксту (5 б.).

ЗАГАД МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

30 сакавіка 1998 г. № 175

АБ ЗАЦВЯРДЖЭННІ ІНСТРУКЦЫІ ПА СПРАВАВОДСТВУ Ў АПАРАЦЕ МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

З мэтай забеспячэння рацыянальнага вядзення справаводства, якаснага і своєчасовага выканання арганізацыйна-распарадчых дакументаў загадваю:

1. Зацвердзіць і ўвесці ў дзеянне з 30 сакавіка 1998 г. Інструкцыю па справаводству ў апарате Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь (дадаецца).
2. Упраўленню спраў (Мінкевіч П.А.) арганізаваць вивучэнне Інструкцыі з супрацоўнікамі цэнтральнага апарата Міністэрства.

3. Кіраўнікам структурных падраздзяленняў Міністэрства забяспечыць строгае выкананне Інструкцыі ўсімі работнікамі падраздзяленняў.

4. Лічыць страціўшым сілузагад Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь ад 4 мая 1993 г. № 139.

5. Кантроль за выкананнем гэтага загаду ўскласці на намесніка Міністра Б.В.Іванова.

Міністр

В.І. СТРАЖАЎ

6. Прачытайце і перакажыце тэкст (1 б.).

Тураў

Там, дзе вольна нясе свае воды Прыпяць, у краі дрымучых палескіх лясоў размясцілася мястэчка Тураў. Сівыя камяні Турава памятаюць вельмі многа. Густа скрыжавала тут свае шляхі гісторыя.

Вось што кажа легенда. Было гэта даўно. І бары былі ў той час гусцейшыя, і балоты – багністыя ды непраходныя. І прыйшоў сюды аднойчы з вялікім войскам князь Тур. Прышоў таму, што было ў гэтым краі шмат звяроў, рыбы і ўсялякага птаства. І вырашыў ён пабудаваць тут горад. Па імю князя і назвалі горад Туравам.

Упершыню Тураў згадваецца ў “Аповесці мінулых часоў” пад 980-м годам. У канцы першага тысячагоддзя горад стаў цэнтрам Тураўскага княства, славіўся рознымі рамёствамі. Тут апрацоўвалі жалеза, дрэва і косць, рабілі посуд з гліны, шылі абутак, выштукоўвалі цудоўныя ўпрыгожванні з каштоўных металаў. І сабе хапала, і гандлявалі з Кіевам, Блізкім Усходам, Сярэдняй Азіяй, Прыбалтыкай.

У Тураве жыў і працаваў славетны старажытнарускі пісьменнік-прапаведнік Кірыла Тураўскі. З веку ў век перапісваліся яго творы, дайшлі да нас прытчы і павучанні, якія вызначаюцца характарам і велічнасцю паэтычных вобразаў.

(Паводле К. Камейшы)

7. Перакладзіце тэкст № 3 на беларускую мову. Вызначце стыль. Правядзіце аналіз сістэмы моўных сродкаў стылю (10 б.).

2.3 ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ ДЛЯ СТУДЭНТАЎ ГІСТАРЫЧНАГА ФАКУЛЬТЭТА

АРФАЭПІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ І ПРЫЧЫНЫ ІХ ПАРУШЭННЯ

Пералік вивучаемых пытанняў

1. Асноўныя нормы беларускага літаратурнага вымаўлення.
2. Вымаўленне галосных.
3. Вымаўленне зычных і іх спалучэнняў.
4. Адхіленні ад норм літаратурнага вымаўлення і іх прычыны.

Пытанні для самаправеркі

1. Прыгадайце асноўныя выпадкі вымаўлення спалучэнняў зычных.
2. Пералічыце найбольш пашыраныя адхіленні ад норм літаратурнага вымаўлення, назавіце прычыны.

Практычныя заданні

1. *Выпішыце словы, у якіх колькасць літар і гукаў не супадае.*

Баяздольнасць, бяргвенчаты, стагоддзе, век, вечы, велічны, веравызнанне, шыбеніца, уласнік, уладанне, правадыр, вольнанаёмныя рабочыя, уз'яднанне, паўстанне, славяне, гісторыя, прыгнёт, панаваць, дзяржава, даніна, дзеячы.

2. *Выпішыце словы, у якіх спалучэннем літар ДЗ, ДЖ перадаюцца два гукі.*

Агароджа, аджыць, дзяржава, адзначыць, дзялянка, стагоддзе, узаемадзеянне, удзельнік, адзінства, паходжанне.

3. *Адзначце выпадкі аглушэння і азванчэння ў наступных словах.*

Падмурак, сход, прадпрыемства, касьба, продкі, чаляднік, барацьба, знаходкі, гарбар, выраб.

4. *Спішыце словы. Укажыце ў дужках, як вымаўляюцца выдзеленыя зычныя і спалучэнні зычных.*

Дабрачыннасць, на дошцы, спадчыннік, славукасці, грамадскі, паплечнік, памесце, збіральніцтва, зжаць (жыта), лічба, сусвет, вучыся.

5. *Укажыце колькасць гукаў і літар у прапанаваных словах.*

Рабаванне, прымус, ежа, з'ява, зброя, ралля, мястэчка, кразнаўства, ахвяры, дзеячы, рэчышча, хатнія промыслы, усходнія славяне.

6. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Назавіце словы, у якіх адлюстраваны характэрныя асаблівасці беларускай мовы (аканне, яканне, дзеканне, цеканне, наяўнасць афрыкатаў, гука [ў], падоўжаных зычных і інш).*

О древнейшем быте белорусских племен, т.е. о периоде за несколько столетий до принятия Русью христианства, можно судить по тем памятникам быта, которые сохранились в могильных курганах, или в древних городищах. Раскопки прежде всего показывают, что эти племена, несмотря на взаимную близость, имели и свои особые обычаи. Это сказывается в формах погребального обряда. Кривичи предпочитали сожжение своих предков и в курганах ставили урны с их прахом. Дреговичи погребали покойников в почвенном слое и иногда делали гробы весьма первобытного устройства.

Судя по предметам, которые сохранились в курганах, население занималось земледелием, звероловством и торговлей. Вообще, это были не воинственные племена, так как находки оружия в курганах представляют редкость; мирный человек не считал нужным брать с собой на тот свет оружие. Зато чаще встречаются в курганных находках купцы с весами и с весовым камнем. Предметы курганного периода указывают уже на сравнительно высокую культуру его обитателей. Им были известны ремесла, например, ткацкое, бондарное и гончарное и пользовались весьма широким развитием. Особенно много встречается украшений, преимущественно состоящих из привозных предметов, что указывает на сравнительно большую зажиточность населения данной эпохи.

(М. Довнар-Запольский «История Беларуси»).

7. Прачытайце і перакажыце тэкст.

У канцы XVII – пачатку XVIII стагоддзя жыла ў Нясвіжскім замку незвычайная пані-гаспадыня. Гэта была Ганна Кацярына з Сангушкаў Радзівіл. Трагічны лёс напаткаў князеўну пры жыцці. Яе бацькі памерлі рана. Ганна выхоўвалася ў кляштары ў Вільні. Па бабцы яна паходзіла з роду Радзівілаў, таму яе апекунамі прызначылі нясвіжскіх ардынатаў. Яна была вельмі багатая, заможная нявеста.

Не пытаючыся згоды, князеўну Ганну выдалі замуж за нясвіжскага князя Караля Станіслава. Маладая гаспадыня Нясвіжскага замка не паспела нацешыцца мядовым месяцам, як выбухнула страшэнная вайна. Давялося Радзівілам з’ехаць з Нясвіжа і шукаць прытулку ў іншых месцах. Там раптоўна памірае муж, а за ім пайшлі з гэтага свету і сямёра маленькіх дзяцей. Усіх іх пахавалі ў родавым склепе-крыпце пад касцёлам у Нясвіжы. Калі смерць забрала апошнюю дачку ў дзень вяселля, маці дала слова хадзіць у чорным адзенні да скону. Кажуць, што ніхто з той пары не бачыў усмешкі на твары маці. Пасля смерці яе здань блукае па замку ў чорным адзенні, наводзячы жах на сустрэчных.

(К. Шышыгіна-Патоцкая «Паданні і легенды Нясвіжы і Радзівілаў»).

Тэставая праверачная работа

1. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*
  - 1) правадыр;
  - 2) вучышся;
  - 3) не быў;

- 4) пясчынка;
- 5) палескі.

2. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*

- 1) шыбеніца;
- 2) звярнуцца;
- 3) звер;
- 4) цвёрды;
- 5) з поля.

3. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*

- 1) пахаванне;
- 2) згінаць;
- 3) бессмяротны;
- 4) сусветны;
- 5) сняданак.

4. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*

- 1) не мог;
- 2) скінуць;
- 3) праз лес;
- 4) смех;
- 5) загадчык.

5. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*

- 1) свіран;
- 2) з вясны;
- 3) спадчыннік;
- 4) выязджаць;
- 5) сусвет.

6. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*

- 1) у бочцы;
- 2) вытворчасць;
- 3) з лесу;
- 4) магутнасць;
- 5) ураджай.

7. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*

- 1) кінце;
- 2) скінуць;
- 3) без слоў;
- 4) збожжа;
- 5) мастацкі.

8. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*

- 1) знаходкі;
- 2) чынш;
- 3) на вяровачцы;
- 4) стрыечны;
- 5) не вывучыў.

9. *Адзначце словы, вымаўленне якіх не супадае з напісаннем:*

- 1) грамадскасць;
- 2) звычай;
- 3) сшытак;
- 4) не толькі;
- 5) вопратка.

АРФАГРАФІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

Пералік вивучаемых пытанняў

1. Правапіс галосных.
2. Правапіс зычных.
3. Правапіс мяккага знак і апострафа.
4. Правапіс вялікай і малой літар.

Пытанні для самаправеркі:

1. У якіх выпадках у ненаціскным становішчы захоўваецца літара Э?
2. Назавіце выпадкі правапісу літары У ў замежных словах.
3. Пасля якіх зычных у беларускай мове пішацца апостраф?
4. Растлумачце правапіс вялікай літары ў назвах навучальных, навуковых устаноў і прадпрыемстваў.

Практычныя заданні

1. *Запішыце па-беларуску.*

Авиация, археолог, Багратион, библиограф, грандиозный, диапазон, идеал, империализм, индустриальный, инициатор, иероглиф, коллекционер, майор, палеолит, патриотизм, период, радио, районирование, рационализм, реакция, стереотип, теория, феодализм, Эфиопия.

2. *Устаўце патрэбныя літары.*

Орд...н, с...нажаць, в...лікадз...ржаўны, вас...мнаццаць, ст...дзённы, лід...р, гангст...р, поч...рк, характ...рыстыка, камп'ют...р, шасцідз...сяты, інж...нер, ц...р...маніял, с...л...нін, прадз...д, ст...годдзе, фюр...р.

3. *Устаўце і, ы або й.*

Без...менны, контр...гра, дэз...нтэграцыя, ад...менны, перад...мперскі, звыш...ндустрыяльны, пан...сламізм, супер...нтэлект, між...нстытуцкі, аб...граць, раз...сціся, па...менна, без...мянны, за...шлі.

4. *Устаўце ў словы у або ў. Растлумачце іх правапіс.*

Па_стане, ма_зер, дзяржа_ная_лада, сяляне-_мельцы, па_за, ра_нд, по_ны, кро_, а_чына, а_торак, но_-ха_, на_краіне, княжыя_собіцы, каля_ладзівастока, да_сяслава, газета «Наша ніва» _ наш час, ра_нд.

5. *Запішыце словы па-беларуску, растлумачце іх правапіс.*

Самодержавие, частная собственность, государственный университет, консилиум, для униата, многоярусный, форпостное сооружение, княжество, воссоединение, пашня, собирательство, вице-премьер, выездной, жильё, безработный, век.

6. *Спішыце словы, устаўляючы, дзе трэба, апостраф ці мяккі знак. Растлумачце іх правапіс.*

Баяздол_насць, барац_ба, піс_мо, Куз_ма, вос_мы, проц_ма, стан_це, дзес_ці, чамус_ці, прамысловасц_, вел_мі, бразіл_скі, бац_каўшчына, урал_скі, аген_чык, раз_бяр, мадз_яры, кастан_еты, кан_ён, Н_ю-Ёрк, кан_як, Арсен_еў, Васіл_евіч, Кандрац_еў, аб_інец, уз_яднанне, ад_ютант, кан_юнктура, шмат_ёмісты.

7. *Запішыце па тры-чатыры поўныя назвы:*

- дзяржаўных устаноў і арганізацый Беларусі;
- ганаровых званняў і высокіх узнагарод;
- газет і часопісаў;
- ордэнаў і медалёў;

Растлумачце напісанне вялікай літары.

8. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову, выпішыце з перакладзенага тэксту розныя выпадкі правапісу галосных і зычных.*

Примерно 3 – 1,5 тыс. лет до н. э. многочисленные племена животноводов-кочевников расселились на большой территории, в том числе в Европе. Это были индоевропейцы. Первоначально они жили в Малой Азии недалеко от Ирана.

Индоевропейские племена также проникли на территорию Украины, Беларуси, Прибалтики и Центральной Европы. Произошло это примерно 2,5 тыс. лет до н. э. Позже индоевропейцы смешались с местным населением. Одна их группа оформилась в балтов, другая – в славян, третья – в германцев. Так создалось то разнообразие народов Европы, которое мы наблюдаем теперь.

Древние люди часто и подолгу голодали, поэтому стремились найти себе более устойчивые источники добывания пищи. Они начали приручать животных. Из охоты возникло животноводство. Первыми к нему начали переходить жители Южной Беларуси. Это произошло примерно 3 тыс. лет до н. э. Теперь человек имел запасы питания. Быков и лошадей он стал использовать как рабочую (тягловую) силу.

Почти одновременно с животноводством появилось земледелие. Оно возникло из собирательства, и вначале им стали заниматься на Полесье. Наши предки готовили под посевы небольшие участки в поймах рек. Обработка земли осуществлялась с помощью мотыг. Такое земледелие называется мотыжным.

(Г. Штыхов, С. Темушев, В. Ракуть. «История Беларуси с древнейших времен до середины 18 в. »).

9. *Прачытайце і перакажыце тэкст.*

Першыя хрысціянскія місіянеры з'явіліся ў Беларусі, відаць, яшчэ ў IX стагоддзі. Іх становілася тым больш, чым хутчэй прымалі веру Хрыстову суседнія еўрапейскія народы. Адным з такіх місіянераў быў ісландзец Торвальд Вандроўнік, які ў X стагоддзі прапаведваў хрысціянскія ідэі ў Полацку і пазней быў пахаваны тут у заснаваным ім манастыры Іаана Хрысціцеля.

Хрысціянамі былі нашы славуцья валадары: княгіня Рагнеда (у манастве Настасся), яе сын Ізяслаў і ўсе наступныя полацкія князі. Хрысціянства ішло ў Беларусь як з Захаду (з Рыма), так і з Усходу (з Канстанцінопаля), хоць да сярэдзіны XI стагоддзя істотнай розніцы паміж гэтымі дзвюма плынямі не было.

Каля 992 года была заснавана Полацкая епархія (у далейшым праваслаўная), на пачатку XI стагоддзя – тураўская (каталіцкая). Першы полацкі епіскап, пра якога згадвае летапіс, быў Міна (1104 год). Але, пэўна ж, былі святары і да яго – у тых часы, калі полацкі князь Усяслаў Чарадзеі збудаваў у нашай старажытнай сталіцы бажніцу Святой Сафіі (1055 год). Хрысціянства ў Беларусь прыйшло ў тым жа часе, як і ў многія іншыя краіны Еўропы (Данію, Швецыю, Нарвегію, Польшчу, Харватыю). Панавальнай жа рэлігіяй яно зрабілася толькі ў канцы XII-XIII стагоддзі, бо сутыкнулася тут з моцнымі паганскімі (язычніцкімі) традыцыямі. Тысячагадовае суіснаванне ў нас паганства і хрысціянства сталася падставаю для верацярплівасці, талерантнасці нашага народу да розных рэлігій.

(І. Саверчанка, Дз. Санько «150 пытанняў і адказаў з гісторыі Беларусі»).

Тэставая праверачная работа

1. *Адзначце словы, у якіх неабходна ўставіць*

*літару **О**:*

1. архе...лаг;
2. ма...р;
3. ідэ...логія;
4. тэ...рыя.

2. *Адзначце словы, у якіх захоўваецца Э ў ненаціскным становішчы:*

1. д...макратыя;
2. ц...р...монія;
3. камп'ют...р;
4. орд...н.

3. *Адзначце словы, у якіх неабходна ўставіць літару **Я**:*

1. м...даль;
2. с...мнаццаць;
3. сел...нін;
4. прадз...д.

4. *Адзначце складаныя словы, у якіх неабходна ўставіць **А**:*

1. м...ткрос;
2. ст...годдзе;
3. д...брабыт;
4. шт...год.

5. Адзначце словы, у якіх неабходна ўставіць **Ў**:

1. рады....с;
2. дзяржа....ны;
3. ва ....ніверсітэце;
4. кро....

6. У якіх словах пры перакладзе на беларускую мову будзе адбываецца падаўжэнне гукі:

1. судья;
2. мадонна;
3. тонна;
4. жильё.

7. У якіх словах пры перакладзе на беларускую мову неабходна напісаць **ДЗ**:

- 1.командир;
2. директор;
3. девять;
4. сядь.

8. Адзначце словы, у якіх неабходна ўставіць апостраф:

1. двух...ярусны;
2. здароў....е;
3. пад...езд;
4. б...е.

9. Адзначце словы, у якіх ёсць прыстаўная літара:

1. ...улачка;
2. ....улада;
3. ....опера;
4. за...очны.

10. Адзначце словы, у якіх пішацца літара **І**:

1. міх...нтэграцыя;
2. пера....начыць;
3. пра...гнараваць;
4. звыш....дэйны.

МАРФАЛАГІЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

Пералік вивучаемых пытанняў

1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні.
2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання, выкарыстанне элятыўных формаў у рускай і беларускай мовах.
3. Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе.
4. Дзеяслоў і дзеяслоўная форма.

Пытанні для самаправеркі

1. Назавіце назоўнікі, у якіх не супадае род у рускай і беларускай мовах.
2. Якія прыметнікі не ўтвараюць формы ступеняў параўнання?
3. Назавіце рознаспрагальныя дзеясловы.
4. Асаблівасці спалучэння лічэбнікаў з назоўнікамі.

Практычныя заданні

1. Перакласці на беларускую мову.

Длинная шинель, нестерпимая боль, золотая медаль, высокая насыпь, маленький жеребенок, полевая ромашка, дорожная пыль.

2. Складзіце па два сказы з наступнымі назоўнікамі, каб яны абазначалі асоб мужчынскага і жаночага полу.

Пераможца, бібліятэкар, дэпутат, стажор, стараста, дырэктар.

3. Пастаўце назоўнікі ў форму меснага склону адзіночнага ліку.

Гісторыя, мітынг, князь, шляхціч, земляробства, феадалізм, вайт, уніяцтва, імператар, рэвалюцыя, жывёлагадоўля, грамада, гарадзішча, гаспадарка, уласнік, гаспадар, прыгнёт, вежа, плот, лад, паншчына, адтэрміноўка.

4. Пастаўце словы ў родным склоне адзіночнага ліку.

Сацыялізм, авёс, авангард, хлеб, абеліск, капіталізм, пан, век, стагоддзе, атрад, сялянства, завод, гераізм, дом, двор, востраў, жоран, выраб, звычай, абутак, харч, нашчадак, лес, ралля, земляроб.

5. Пастаўце назоўнікі ў форму творнага склону адзіночнага ліку.

Племя, кроў, глыб, заповедзь, Сібір, старшыня, гандаль, арцель, статут, уласнасць, мытня, верф, маёмасць, рунь, далонь, печ, дзядзька, Об, баль, Кузьма, Саша, катаванне, наяўнасць, бой, Мікіта, медзь.

6. Ад якасных прыметнікаў утварыце ўсе магчымыя формы ступеняў параўнання. Растлумачце, чаму ад некаторых слоў такія формы ўтварыць нельга.

Новы, вялікі, беларускі, матчын, глыбокі, шэра-папяловы, малады, светлы.

7. *Ад наступных назоўнікаў утварыце прыналежныя прыметнікі.*

(Князь) пярсцёнак, (Сяргей) дыплом, (войт) пакаранне, (унучка) кніга, (Кірыл) творы, (Алена) знаходка, (мядзведзь) бярлог, (камісар) узнагарода.

8. *Утварыце прыметнікі ад прапанаваных назоўнікаў.*

Хатынь, Цімкавічы, мастак, беларус, калмык, швед, юнак, красавік, Баранавічы, студзень, Свержань, рэлігія, гісторык, Гомель, Чэрвень.

9. *Пастаўце наступныя займеннікі ў форму меснага склону.*

Я, столькі, іхні, чый, абы-што, ніхто, сам, нехта, ты, ён, абы-які.

10. *Запішыце словамі.*

3/5; 0,99; 1495-ы; 4 2/7; 325-тысячны.

11. *Утварыце парадкавыя лічэбнікі.*

2; 200; 18; 378 000; 1673; 600; 88.

12. *Праскланяйце лічэбнікі.*

200, сямёра, 4/11, 744-ы, трое.

13. *Перакладзіце на беларускую мову.*

Два вооруженных нападения, три народных восстания, тридцать два средневековых города, четыре последних столетия, двое раненых, четверо пленных, пятьдесят два газетных экземпляра, два карательных отряда, четыре военных эшелона, двадцать пятое октября, в пятнадцати метрах от железнодорожной станции.

14. *Перакладзіце словы на беларускую мову, пастаўце ў іх націскі і параўнайце формы слоў у рускай і беларускай мовах.*

Несём, несёте, б'ём, б'ёте, насаждаем, насаждаете, занимаемся, занимаетесь, обсуждаем, обсуждаете, ш'ём, ш'ёте, побеждаем, побеждаете, принимаем, принимаете, смотрим, смотрите, плывём, плывёте.

15. *Вызначыць спражэнне дзеясловаў, падкрэсленыя праспрагаць.*

Гандляваць, уладарыць, заваёўваць, есці, будаваць, біць, гаспадарыць, абменьваць, купляць, купіць, ваяваць, губляць, набываць, прымаць, утвараць, утварыць, кіраваць, апрацоўваць, абвяшчаць, знішчаць, заахвочваць, даваць.

16. *Перакладзіце на беларускую мову.*

Всё возрастающий грохот; постаревший отец; канонада, грохотавшая где-то вдали; отпущенный пленник; в знак будущего мира; орден, принадлежавший ему; окружённый толпой; из источников, перечисленных ниже.

17. *Ад наступных дзеясловаў утварыце дзеепрыслоўі. Падбярыце адпаведныя рускія дзеепрыслоўі.*

Расказаць, рэзаць, ганьбаваць, браць, жаць, уставаць, рассякаць, адбівацца, успомніць, выбіраць, атаясамліваць, уззбройвацца, сагравацца, назбіраць, думаць, галадаць, адпрацаваць, кінуць.

18. *Растлумачце правапіс прыслоўяў.*

Назаўсёды, удвая, дабяла, наўдалую, ушчыльную, насмерць, не на жыццё, а на смерць, угару, увысь, штовечар, у адкрытую, па меры; на памяць, у абхват, у абдымку, без упынку, да ўпаду, на хаду, з размаху, усё роўна.

19. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову, вызначце марфалагічныя асаблівасці беларускай мовы.*

Укрепление самостоятельности Великого Княжества Литовского связано с именем известного политического, общественного и военного деятеля Льва Ивановича Сапеги. Он родился в 1557 г. в деревне Островно (ныне Бешенковичский район Витебской области). Его семейные корни восходят к древнему роду смоленских бояр. Детство Льва Сапеги прошло в Несвиже при дворе Радзивиллов. Известный магнат канцлер ВКЛ Николай Радзивилл Черный направил юношу на учебу в Лейпцигский университет. Затем он вернулся на родину и получил должность королевского писаря при Стефане Батории. Король заметил способного к государственной службе администратора и в 1585 г. назначил Льва Сапегу подканцлером ВКЛ. А в 1589 г. Лев Сапега стал канцлером страны. Он также исполнял обязанности виленского воеводы и даже великого гетмана Княжества.

На всех должностях Лев Сапега проявил себя способным и талантливым политиком, дипломатом, мудрым государственным деятелем. В период Ливонской войны он на свои средства сформировал гусарский полк и успешно воевал под Великими Луками и Псковом. Неоднократно возглавлял посольства в Московское государство, с которым проводил мирные переговоры. Лев Сапега выступал с идеей объединения Речи Посполитой и России в федеративное государство.

Последние годы жизни этот государственный деятель провел в Вильне, где занимался упорядочением документов Метрики (архива) ВКЛ. В Ружанах (ныне городской поселок в Пружанском районе Брестской области) он собрал большую библиотеку. Умер Лев Иванович Сапега в 1633 г. и был похоронен в костеле святого Михаила в Вильне. (<http://www.gistoryja.ru>).

20. *Прачытайце і перакажыце тэкст.*

Язычніцтва (паганства) – умоўны тэрмін, які абазначае старажытныя вераванні і культы, што існавалі да пашырэння трох сусветных рэлігій:

будызму, хрысціянства, ісламу. Назва паходзіць ад царкоўнаславянскага слова «языцы» (народы, чужаземцы). Тэрмін «паганства» ўтвораны ад лацінскага слова «паганус» (язычнік). Язычніцтва – надзвычай шматслойная і разгалінаваная рэлігія, якая ўключае ў сябе рознастадыяльныя рэлігійныя ўяўленні (анімізм, фетышызм, татэмізм і інш.) пэўных гістарычных эпох. На працягу многіх тысячагоддзяў язычніцтва зведала шматлікія змены, пераўтварэнні, больш познія напластаванні. Яно пачыналася ад культу продкаў і закончылася складаным і разгорнутым пантэонам багоў. Ва ўсходніх славян вярхоўным богам быў Пярун – бог грому і маланкі – адзін з найбольш старажытных багоў. Яго культ выводзіцца з часоў індаеўрапейскай супольнасці бронзавага веку. Сварог быў богам неба, а бог сонечнага святла Дажбог з'яўляўся яго сынам. Харс лічыўся богам Сонца, Волас (Велес) – богам жывёлагадоўлі, Стрыбог кіраваў вятрамі, якія наганялі дажджавыя хмары.

Добра вядома, што славяне да прыняцця хрысціянства пакланяліся абагаўлёнай імі прыродзе: гарам, камяням, крыніцам, азёрам, рэкам, кустам, дрэвам, гаям, а таксама звярам і птушкам, нарэшце агню, зоркам, месяцу і сонцу. Месцы, дзе язычнікі ўшаноўвалі сваіх багоў, прыносілі ім ахвяры, называюцца свяцілішчамі або капішчамі. Наяўнасць свяцілішчаў у раннім сярэднявеччы на тэрыторыі Беларусі пацверджана археалагічнымі даследаваннямі. Размяшчаліся свяцілішчы на ўзвышшах, астравах, на берагах рэк і азёр, сярод балот.

(Г.Штыхаў «Гісторыя Беларусі»: У 6 т. Т. 1. «Старажытная Беларусь»).

Тэставая праверачная работа

1. Адзначце словазлучэнні з памылкамі ва ўжыванні роду назоўнікаў:

1. неразборлівая подпіс;
2. вялікая страта;
3. арыгінальнае назва;
- 4..дружная суполка.

2. Выберыце назоўнікі, якія ў месным склоне маюць канчатак –у/-ю:

1. аб кавал... ;
2. аб дырыжор... ;
3. аб агн... ;
4. аб схіл... .

3. Адзначце правільна напісаныя лічэбнікі:

1. семьсот адзін;
- 2.дзвюм студэнткам;
- 3.шэсцьдзесят першы;
- 4.у тысяча дзевяцьсот пяцьдзесят чацвёртым годзе;
- 5.аб двухстах трох вучнях.

4. Адзначце сказы з няправільным ужываннем займеннікаў:

1. Не думаў я, што раскажу ўсё цябе.
2. Моладзь была задаволена канцэртамі і прасіла артыстаў часцей іх наведваць.
3. Зараз туды няма на чым даехаць.
4. Не смейся з людзей – смейся з сабе ці сваіх дзяцей.

5. *Адзначце сказы з няправільным ужываннем ступеней параўнання прыметнікаў і прыслоўяў:*

1. Беларускія дзяўчаты самыя прыгажэйшыя на свеце.
2. Сяляне ў той перыяд сталі жыць яшчэ горш.
3. Самыя цікавыя знаходкі былі размешчаны ў мясцовым музеі.
4. Кавун смачней яблыка.

6. *Выберыце дзеясловы, якія ў 2 ас. мн.л. абв.ладу маюць канчаткі-ац'е, -яц'е:*

1. чытаць;
3. жыць;
2. несці;
4. піць.

7. *Адзначце сказы з няправільным напісаннем ці ўжываннем дзеепрыметнікаў:*

1. нескрануты скарб;
2. засведчаныя дакументы;
3. развіваючыся краіны;
4. паследуючы месяц.

8. *Адзначце сказы з няправільным ужываннем дзеепрыслоўяў ці дзеепрыслоўных зваротаў.*

1. Прачытаўшы газету, многае стала зразумелым.
2. Добра гайдацца, учапіўшыся за пругкае голле бука.
3. Ubачачы Мікіту, Аленка пачырванела.
4. Пачуўшы стук, дзядуля ўстаў з ложка.

9. *Адзначце прыслоўі, якія пішуцца разам:*

1. размаўляць (на) хаду;
2. (па) другое;
3. глядзець (у)верх;
4. (так)сама прыйшоў.

10. *Якія сцверджанні правільныя?*

1. Назоўнік – гэта службовая часціна мовы.
2. Прыметнік абазначае прымету прадметаў, іх якасць ці прыналежнасць жывой істоце.

3. Дзеепрыслоўе – самастойная часціна мовы, падобная да дзеяслова і прыслоўя.

4. Займеннікі толькі паказваюць на прадметы, іх прыметы, колькасць, парадак, але не называюць іх.

СІНТАКСІЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

Пералік вивучаемых пытанняў

1. Адрозненне ў будове некаторых словазлучэнняў у рускай і беларускай мовах.

2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказах.

Пытанні для самаправеркі:

1. Акрэсліце паняцце сінтаксічнай нормы і прывядзіце прыклады спецыфічнай пабудовы беларускіх словазлучэнняў.

2. Назавіце слабыя месцы сінтаксічнай нормы ў кантэксце каардынацыі дзейніка і выказніка.

3. Чым выклікана парушэнне сінтаксічных нормаў сучаснай беларускай мовы?

Практычныя заданні

1. *Вызначце віды сувязі паміж кампанентамі ў тэрміналагічных словазлучэннях. Ахарактарызуйце словазлучэнні паводле галоўнага кампанента.*

Старжытныя цывілізацыі, дзялянка зямлі, пакаранне смерцю, мірнае пагадненне, прылады працы, мастацкая каштоўнасць, падуладная тэрыторыя, гандаль рабамі.

2. *Прачытайце словазлучэнні. Перакладзіце іх на беларускую мову. Назавіце асаблівасці гэтага перакладу.*

Послать за хлебом, жениться на соседке, ухаживать за девушкой, издеваться над слабым, извините меня за беспокойство, беспокоиться о родителях, болейт скарлатиной, ехать на мельницу, ухаживать за ребёнком, идти за грибами, вспоминать о друзьях, поехать за вещами, подойти к дубу, шутить над другом, благодарить отца, думаем о матери.

3. *Спішыце. Устаўце замест пропускаў патрэбныя прыназоўнікі.*

Пажартаваць () сябра, паслалі () яблыкі, паедзеш () грыбы, жаніцца () суседкай, кпіць () суседа, створаны () ўзор, жыць () суседстве, падобны () маці, некалькі разоў () тыдзень, выбраць () свой густ.

4. *Адзначце сказы, у якіх дапушчаны пунктуацыйныя памылкі.*

У 9 стагоддзі тэрыторыі славянскіх племянных супольнасцей палян, драўлян севяран, радзімічаў, вяцічаў былі аб'яднаны пад уладай кіеўскіх князёў. Сталіцай дзяржавы стаў Кіеў. У 10 стагоддзі тут усталёўваецца дынастыя Рурыкавічаў. Кіраванне князь здзяйсняў з дапамогай дружыны. З ёй ён збіраў даніну з падуладнага насельніцтва. Дзяржава атрымала назву Русь ці па сталіцы Кіеўская Русь. Аб паходжанні слова «русь» гісторыкі спрачаюцца і па сённяшні

дзень. Адны звязваюць гэту назву з ракой Рось – дзе жылі паляне, іншыя лічаць што руссю называліся атрады варагаў.

У 11 стагоддзі праціўнікам Кіеўскай Русі быў Хазарскі каганат. Князь Святаслаў разбіў хазараў. Пры яго сыне, князю Уладзіміру – Русь была хрышчана ў праваслаўе што паклала канец доўгаму канфлікту, які вяла Русь і Візантыя.

Эпоха росквіту Кіеўскай Русі яе палітычнай магутнасці была непрацяглай. Нашчадкі Яраслава, пасля яго смерці пачалі барацьбу за ўладанні. У выніку міжусобіцы, было ўтворана некалькі самастойных княстваў. Праз некалькі стагоддзяў яны перайшлі пад кантоль Маскоўскага княства і ВКЛ. Татармангольскае нашэсце нанесла велізарны ўрон рускім княствам. Аднак, яно ж і падштурхнула іх да аб'яднання ў больш моцныя дзяржаўныя ўтварэнні. (*«Кроки гісторыі»*).

5. Перакладзіце тэкст на беларускую мову і пастаўце знакі прыпынку.

Благодаря энергичной деятельности Петра I в экономике уровне и формах развития производительных сил в политическом строе России в структуре и функциях органов власти в организации армии в классовой и сословной структуре населения в быту и культуре народов произошли огромные изменения. Средневековая Московская Русь превратилась в Российскую Империю. Коренным образом изменилось место России и ее роль в международных делах.

Сложность и противоречивость развития России в этот период определили и противоречивость деятельности Петра I в осуществлении реформ. С одной стороны эти реформы имели огромный исторический смысл так как шли навстречу общенациональным интересам и потребностям страны способствовали ее прогрессивному развитию будучи нацелены на ликвидацию ее отсталости. С другой стороны реформы осуществлялись теми же крепостническими методами и способствовали тем самым укреплению господства крепостников.

Прогрессивные преобразования петровского времени с самого начала несли в себе консервативные черты которые в ходе развития страны выступали все сильнее и не могли обеспечить ликвидацию ее отсталости в полной мере. Объективно эти реформы носили буржуазный характер, субъективно же их реализация привела к усилению крепостничества укреплению феодализма. Другими они быть не могли капиталистический уклад в России этого времени был еще очень слаб. Следует отметить и те культурные перемены в российском обществе которые произошли в петровские времена: возникновение школ первой ступени училищ по специальностям Российской Академии наук. В стране возникла сеть типографий для печатания отечественных и переводных изданий. Начала выходить первая в стране газета возник первый музей. Значительные изменения произошли в быту.

(«История России. Краткий справочник школьника»).

6. Прачытайце і перакажыце тэкст.

Найстаражытнейшая дзяржаўнасць на тэрыторыі Усходняй Еўропы, месцы рассялення беларускага, рускага і ўкраінскага народаў, як сведчаць летапісы, распачалася ў IX ст. нашай эры. Самы старажытны з іх «Аповесць мінулых гадоў» (рус.: «Повесть временных лет») паведамляе пра першыя княствы на тэрыторыі сучасных Беларусі, Расіі і Украіны. Ва ўводнай (недатаванай) частцы летапісу (датаванне пачынаецца з 852 г.) летапісец паведамляў, што – паляне, драўляне, славене, а таксама дрыгавічы і палачане мелі свае племянныя княжэнні – правобраз першапачатковага дзяржаўнага ўтварэння. Найбольшымі сярод іх былі: Кіеўскае (сучасныя землі Украіны, дзе ў той час пражывалі славянскія племянныя саюзы: паляне і драўляне); Полацкае (сучасныя землі Беларусі, заселеныя крывічамі і палачанамі); Наўгародскае (сучасныя землі Расіі, дзе пражываў славянскі племянны саюз: славене-наўгародцы). Славяне былі прышлым (не карэнным) насельніцтвам. Да прыходу славян на тэрыторыю Беларусі, што адбыўся з-за так званага «вялікага перасялення народаў» у VII–VIII стст. н.э., тут пражывала мясцовае балцкае насельніцтва.

Славяне сяліліся на свабодных месцах, чаму спрыяла нізкая шчыльнасць насельніцтва, і ў выніку сумеснага пражывання з балтамі пачыналася іх шлюбна-роднаснае мяшанне (сімбіёз). У выніку гэтага працэсу адбылося ўтварэнне беларускага этнасу. Аналагічнае мяшанне славян з карэнным фіна-вугорскім насельніцтвам на тэрыторыі Расіі паслужыла прычынай з'яўлення рускага этнасу, а на тэрыторыі Украіны мяшанне славян з мясцовым скіфа-сармацкім насельніцтвам прывяло да ўтварэння ўкраінскага этнасу.

Самымі старажытнымі першадзяржавамі-княствамі (на тэрыторыі рассялення беларусаў), што існавалі з IX ст., былі: Полацкае, Смаленскае і Тураўскае. Пазней, у X–XI стст. летапіс называе ўжо Віцебскае, Менскае, Друцкае, Мсціслаўскае, Слуцкае, Клецкае, Новагародскае, Ізяслаўскае і іншыя княствы.

(Пілецкі В.А. «Першыя дзяржавы на тэрыторыі Беларусі: Узнікненне і пачатковы этап станаўлення»).

Тэставая праверачная работа

1. Адзначце сказы з памылкамі ў дапасаванні і кіраванні:

1. Дзяўчыне здалася, што сястра насміхаецца над яе няўдачамі.
2. Тут Васіль спадзяваўся убачыць Ганну.
3. Вера паспешна падзякавала Рыгора, развіталася з усімі і выскачыла з хаты.
4. Выбачай мяне за спазненне.

2. Адзначце словазлучэнні, у якіх няма памылак у кіраванні:

1. загадчык кафедрай;
2. падобны да бацькі;
3. ажаніцца з Марынай;
4. клопат аб дзецях;
5. пайсці за хлебам.

3. *Адзначце словазлучэнні з правільным ужываннем прыназоўнікаў:*

1. мара **пра** шчасце;
2. збірацца **ў** грыбы;
3. падрыхтавацца **к** заняткам;
4. некалькі разоў **на** тыдзень;
5. паслаць **за** доктарам.

4. *Адзначце словазлучэнні з памылковым ужываннем прыназоўнікаў:*

1. чуў **на** свае вушы;
2. ажанілі **на** нялюбай;
3. у пяці кроках ад нас;
4. кпіць з маўчуна;
5. хадзіць **па** дарогах.

5. *Адзначце сказы, у якіх выказнік правільна дапасаваны да дзейніка:*

1. На носе чаўна ляжыць зялёная вязка свежай травы і ёмкі сноп пышнага чароту.
2. Некалькі воблакаў нерухома вісяць у бяздонным небе.
3. З-за паварота паказаліся два чалавекі.
4. Большасць экспанатаў выстаўлена ўпершыню.
5. У зарослым дрэвамi двары стаяла тры дзяўчыны.

6. *Адзначце словазлучэнні, у якіх прыназоўнік **на** ўжыты правільна:*

1. напісаў на стары адрас;
2. хворы на ангіну;
3. пайшоў на магазін;
4. кватэра на тры пакоі;
5. падобны на брата.

ЛЕКСІКА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Пералік вывучаемых пытанняў

1. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання.
2. Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстання.
3. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы беларускай мовы.

Пытанні для самаправеркі

1. Якія словы адносяць да лексікі абмежаванага ўжытку?
2. Чым адрозніваюцца тэрміны ад прафесіяналізмаў?
3. Як называюцца ўстарэлыя словы, якія маюць сучасныя адпаведнікі?

Практычныя заданні

1. *Растлумачце значэнне іншамоўных слоў. Па характэрных прыкметах вызначце, з якіх моў прыйшло запазычанне.*

Акупацыя, сейм, альянс, анахранізм, партыя, феадалізм, антычны, нумізматыка, археалогія, аўтакратыя, буржуазія, генеалогія, гісторыя, эксплуатацыя, эпоха, нацыя, суверэн.

2. *Падбярыце беларускія адпаведнікі да запазычаных слоў.*

Манархія, абрэвіятура, анархія, фрагмент, фундамент, прыярытэт, дыскусія, рэзерв, рэстаўрацыя, табу, фундатар.

3. *Замяніце ўстарэлыя словы сінанімічнымі словамі сучаснай беларускай мовы, пары слоў запішыце.*

Атрамант, аэраплан, балагол, буклі, вакацыі, вуглякоп, вярста, веча, губерня, дзесяціна, езуіт, іспыты, ланіты, лемантар, лікбез, лютня, магістрат, памор, радца, раме, раць, рэляцыя, сажань, саха, сеча, станавы прыстаў, чада, чало, чуга, яцвягі.

4. *Прачытайце сказы, знайдзіце гістарызмы і архаізмы, запішыце асобна ў слупок; побач з архаізмамі запішыце сучасныя адпаведнікі:*

1. Зрэдку праходзіла конка. (Скр.) 2. Разгорнем рамёны мы шырай і вызвалім край. (К-с) 3. На полі ўспыхнула вялікая сварка, ледзь не пабілі панскага аканомы. (Лыньк.) 4. Я працаваў загадчыкам нардома. (Скр.) 5. На сценах віселі старыя чаканы, двухручныя мячы, кальчугі. (Карат.).

5. *Складзіце міні-слоўнік студэнцкага жаргону.*

6. *Да наступных фразеалагізмаў падбярыце беларускія адпаведнікі. Растлумачце значэнне.*

Бить баклуши, видно птицу по полету, до свадьбы заживет, куда ворон костей не заносил, при царе Горохе, носится как курица с яйцом, смотреть как баран на новые ворота, трепать нервы.

7. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Знайдзіце і выпішыце тэрміны.

К началу Новейшего времени страны Запада переживали период бурного экономического подъема. Только за последние три десятилетия XIX в. объем мировой промышленной продукции и оборот мировой торговли выросли более чем в 3 раза. Добыча нефти увеличилась в эти годы в 25 раз, выплавка стали в 56 раз. Слагаемыми этого «экономического чуда» являлись ускорение технического и технологического прогресса, концентрация производства, наращивание его общей капиталоемкости. Но главной причиной ускорения экономического бума стало оформление в ведущих странах Запада целостной системы индустриального воспроизводства.

Промышленный переворот, произошедший на протяжении XIX в. в Великобритании, Франции и США, к концу столетия завершился в Германии, Австро-Венгрии, России и Италии, а в самом начале XX в. – в Японии. Индустриальная экономическая модель, основанная на капиталистическом предпринимательстве, свободной рыночной конкуренции, использовании квалифицированной наемной рабочей силы, ускоренном технологическом прогрессе, динамичном экономическом росте, сопряженном с увеличением нормы накопления и быстрым расширением спектра производственных функций, стала преобладающей не только в странах Запада, но и в мире.

В итоге, на протяжении всего нескольких десятилетий на рубеже XIX–XX вв. произошла качественная трансформация всей технико-технологической базы промышленности. Наиболее масштабные изменения коснулись отраслей группы «А», связанных с добычей и переработкой сырья, машиностроением, химическим производством, обеспечением транспортной инфраструктуры. Революционные изменения произошли в области энергетики. Решение двух технических проблем – создание электрогенераторов и линий электропередач, позволило перейти к промышленному использованию электрической энергии. Изменение энергетической базы резко повысило мощность всего промышленного производственного комплекса.

(Пономарев М. В. «История стран Европы и Америки в Новейшее время»).

8. Прачытайце і перакажыце тэкст.

Найбольш працяглы, складаны, а нярэдка і драматычны перыяд мінулага чалавецтва – каменны век. На яго прыпадаюць і максімальнае пахаладанне апошняй сотні тысяч гадоў, калі 20-18 тысячагоддзяў назад наш край цалкам стаў непрыдатным для існавання тут чалавека, і найбольшае пацяпленне 6 тысячагоддзяў назад з асабліва спрыяльнымі ўмовамі для ўсяго жывога. У ім былі і адчайная барацьба за выжыванне ў ледавіковую эпоху і, мабыць, гармонія з прыродай у цёплыя часы.

Са зменай умоў жыцця ў працэсе працоўнай дзейнасці мяняўся і чалавек – эвалюцыяніраваў яго інтэлект, удасканаліваліся прылады працы і зброя, ускладняліся заняткі і побыт. З улікам гэтага навукоўцы падзяляюць каменны век на тры перыяды – старажытны каменны век – палеаліт (з гр. мовы палеа – старажытны, літас – камень), сярэдні каменны век – мезаліт (з гр. меза –

сярэдні) і новы каменны век – неаліт (з гр. неа – новы). Праз увесь каменны век пераважаюць вырабы з каменю (крэменю), аднак у кожным перыядзе маюцца свае адметнасці, а таксама з'яўляюцца новыя вызначальныя асаблівасці ў іншых праявах матэрыяльнай і духоўнай культуры і занятках.

Галоўнай асаблівасцю палеаліту (каля 100 – 11/10 тысячагоддзяў назад) было існаванне першабытнага чалавека ва ўмовах ледавіковай эпохі, засяленне ім тэрыторыі краю, удасканаленне вырабаў – ад ручнога рубіла да наканечнікаў стрэл і касцяных гарпуноў, пераважна паляўнічы характар гаспадарання. У сваю чаргу і палеаліт з улікам дынамікі тагачаснага грамадства падзяляюць на ранні (так званая эпоха мусцье), які заканчваецца каля 40-35 тысячагоддзяў назад і адпавядае сярэдняму палеаліту ў агульнаеўрапейскай перыядызацыі, і позні. Апошнія тысячагоддзі старажытнакаменнага веку лічаць палеалітам фінальным, калі знікаюць маманты, чалавек вынаходзіць лук са стрэламі, цалкам і канчаткова засяляе амаль усю тэрыторыю сучаснай Беларусі.

(«Гісторыя Беларусі»: У 6 т. Т. 1. «Старажытная Беларусь: Ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст».).

Тэставая праверачная работа

1. *Адзначце запазычаныя словы:*

1. вайсковец;
2. альянс;
3. феадалізм;
4. ворыва;
5. нацыя.

2 *Адзначце ўласнабеларускія словы:*

1. дэмакратыя;
2. археалогія;
3. сейбіт;
4. ордэн;
5. творца.

3. *Адзначце жарганізмы:*

1. медаль;
2. гарбар;
3. селянін;
4. універ;
5. лаба.

4. *Адзначце дыялектызмы:*

1. картопля;
2. сялянства;
3. фабрыка;
4. лісапета;

5. ровер.

5. *Адзначце прафесіяналізмы:*

1. біфас;
2. чоперы;
3. цар;
4. нуклеус;
5. нумізматыка.

6. *Адзначце гістарызмы:*

1. прэзідэнт;
2. латы;
3. асьміна;
4. баярын;
5. ланіты.

7. *Адзначце архаізмы:*

1. камандзір;
2. лапці;
3. чало;
4. лемантар;
5. іспыт.

8. *Адзначце неалагізмы:*

1. айфон;
2. тэлефон;
3. вэб-дызайн;
4. пагадненне;
5. трафік.

9. *Адзначце фразеалагізмы:*

1. абое рабое;
2. тры новыя заводы;
3. вусікі ў смятанцы;
4. бібікі біць;
5. шанаваць бацьку.

10. *Адзначце тэрміны:*

1. паншчына;
2. горад;
3. феадалізм;
4. рука;
5. грамадства.

БЕЛАРУСКАЯ ТЭРМІНАЛАГІЧНАЯ ЛЕКСІКА

Пералік вывучаемых пытанняў

1. Паняцце тэрміна. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна.
2. Тэрміналогія. 3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі.
3. Беларуская тэрміналогія на сучасным этапе.
4. Спосабы ўтварэння тэрмінаў.

Пытанні для самаправеркі

1. Якія словы з'яўляюцца тэрмінамі?
2. Якія прыкметы характэрны для тэрмінаў?
3. Прывядзіце прыклады тэрмінаў, утвораных рознымі спосабамі (лексіка-семантычны, сінтаксічны і г.д.).

Практычныя заданні

1. *Прачытайце тэрміны, раздзяліце іх на групы паводле будовы (аднаслоўныя, шматслоўныя) і па паходжанні.*

Першабытны чалавек, грамадства, капіталізм, каменны век, атэізм, дзяржава, мацярынская родавая абшчына, гарадзішча, каменны век, паселішча, гандлёвыя шляхі, уласнік, прыватная ўласнасць.

2. *Размяркуйце дадзеныя тэрміны па групах у залежнасці ад спосабу словаўтварэння.*

Ленінізм, прадзед, ВКЛ, рабочы, саўінфармбюро, землямер, міжрэчча, гуманізм, выканкам, СССР, уніяцтва, марксізм, саўнаркам, генацыд, дыспазіцыя, індывідуалізацыя, канвенцыя, веравызнанне, выраб, дойдства, першабытнаабшчынны, РП, паншчына, падпарадкаванне, паслушэнства, грамадзянін, капіталізм.

3. *Перакладзіце на беларускую мову тэрміны, растлумачце іх значэнне.*

Зодчество, амбар, археология, искусство, достопримечательности, усадьба, рабовладение, наследник, крепостное право.

4. *Пры дапамозе суфікса -ств- утварыце новыя тэрміны.*

Князь, каталік, дойд, грамада, таварыш, пчаляр, нявольнік, збіральнік.

5. *Праверце па тлумачальным слоўніку, як зафіксаваны з пункту гледжання актыўнага і пасіўнага складу наступныя гістарычныя тэрміны, удакладніце іх сэнс.*

Баярын, бурмістр, ваявода, войт, воласць, гараднічы, гетман, канюшы, лоўчы, маршалак, павет, падчашы, стараста, халоп, харунжы, цівун, цяглец, чэлядзь, чалабіццё, вырак, радца, цяжба, чэрнь, ураднік.

6. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Знайдзіце і выпішыце тэрміны.

Одной из важных проблем исторической науки является проблема периодизации развития человеческого общества. Периодизация – это установление хронологически последовательных этапов в общественном развитии. В основу выделения этапов должны быть положены решающие факторы, общие для всех стран или для ведущих государств. Со времени развития исторической науки учеными разработано множество различных вариантов периодизации общественного развития. На сегодняшний день периодизация мировой истории исходит из двух принципов: для ранних периодов становления человеческого общества основополагающим является материал, из которого изготовлялись основные орудия труда и технология их изготовления. Так появились понятия «каменный век», «медно-каменный век», «бронзовый век», «железный век».

Датировка этих периодов устанавливается с помощью естественнонаучных методов (геологических, дендрохронологии и т.д.). С появлением письменности в истории человечества (около 5000 лет тому назад) возникли иные основания для периодизации. Она стала определяться по времени существования различных цивилизаций и государств, которые вели свой счет времени. В целом, мировую историю принято делить на четыре основных периода: древний мир (период от выделения человека из животного мира около 2 млн. лет тому назад до падения Западной Римской империи в 476 г. н.э.); средние века (период от падения Западной Римской империи до начала эпохи Возрождения XVI в.); новое время (от эпохи Возрождения до 1918 г. – окончание первой мировой войны); новейшее время (с 1919 г. до наших дней).

(Снегирева Л.И. «История как наука»).

7. Прачытайце і перакажыце тэкст.

Некалі, даўно-даўно, сярод блакітных азёр, на вялікай гары стаяў прыгожы горад, умацаваны вежамі. А сярод горада ўзвышаўся замак. Жыў у гэтым замку багаты князь Дзвін. У бітвах ён заўсёды перамагаў ворагаў, усе ў замку дрыжалі перад ім. Багацце, слава, улада – усё ў яго было, але князь сумаваў. Усе ведалі: ён хмуры і злосны таму, што няма ў яго сына. Канчаўся слаўны род Дзвіна.

Была ў яго прыгожая дачка Дрыва, якую кахалі тры маладыя князі – Снуд, Ноў і Брас.

Аднойчы князь Дзвін са сваёй дружнай адправіўся ў паход. Дома засталася Дрыва са сваёй маці Друйкай. Дрыва пацяшалася з маладых князёў. Яна сказала ім, кожнаму паасобку, што пойдзе за таго, хто свой меч у саперніку пакіне. Снуд і Ноў рашылі забіць Браса. Яны зрабілі засаду на дарозе, па якой Брас павінен быў везці падарункі для князёўны. Брас нібы прадчуваў нядобрае і з падарункамі да Дрывы ў той вечар паслаў свайго слугу. Снуд і Ноў думалі, што забілі Браса, а яны забілі слугу. І накіраваліся ў замак. Але браты ведалі аб жорсткай умове князёўны: у жывых павінен застацца толькі адзін. Зноў зазвінелі мячы. Снуд трапіў у самае сэрца Нова, але і сам хутка памёр ад ран.

Так загінулі абодва князі. Брас даведаўся пра гэта і прыехаў у замак. Дрыва выбегла яму насустрач: «Любы мой, – сказала яна, – бой закончыўся, браты твае загінулі».

Паглядзеў на яе з пагардай горды Брас і адказаў: – «Злосная княжна! Тваё каханне мне не патрэбна» – і пайшоў.

Прыгажуня Дрыва выбегла з замка і кінулася ў возера. Не вынесла вялікага гора яе маці і таксама хутка памерла. Праз некаторы час вярнуўся з паходу князь Дзвін, але і ён нядоўга пражыў. Горадам кіраваць застаўся князь Брас. Слаўны гэта быў князь, вельмі справядлівы, але ўсё жыццё пражыў адзін.

(Легенда аб узнікненні Браслава (па кн.: «Легенды і паданні»)).

Тэставая праверачная работа

1. Адзначце тэрміны:

1. капіталізм;
2. лес;
3. палеалогія;
4. жонка;
5. нацыя.

2. Якія з прапанаваных прыкмет адпавядаюць паняццю «тэрмін»:

1. аднаслоўнасць;
2. дакладнасць;
3. вобразнасць;
4. стылістычная нейтральнасць;
5. сістэмнасць.

3. Адзначце тэрміны, якія перакладаюцца на беларускую мову словазлучэннем :

1. достопримечательности;
2. животноводство;
3. захоронение;
4. казнь;
5. окрестности.

4. Адзначце выпадкі аднаслоўнага перакладу наступных паняццяў:

1. золотых дел мастер;
2. крупное землевладение;
3. резчик по дереву;
4. обрабатывающая промышленность;
5. гончарное дело.

5. Адзначце тэрміны, утвораныя суфіксальным спосабам:

1. захоп;
2. сялянства;
3. выраб;

4. катаванне;
5. грамадскасць.

6. Адзначце тэрміны, утвораныя прыставачным спосабам:

1. княства;
2. перамога;
3. прадзед;
4. міжрэчча;
5. незаконны.

7. Адзначце тэрміны, утвораныя прыставачна-суфіксальным спосабам:

1. катаванне;
2. паплечнік;
3. ралля;
4. антыгістарызм;
5. падмурак.

8. Адзначце тэрміны, утвораныя сінтаксічным спосабам:

1. веравызнанне;
2. мацярынская родавая абшчына;
3. грамадскі лад;
4. грамадскасць;
5. землеўладанне.

9. Адзначце тэрміны, утвораныя лексіка-семантычным спосабам:

1. кулак;
2. крыніца;
3. прамоўца;
4. пагадненне;
5. галіна.

10. З прапанаваных тэрмінаў выпішыце ўласнабеларускія тэрміны, што бытавалі спрадвечу:

1. аўкцыён;
2. талака;
3. сертыфікат;
4. скарбнік;
5. найміт.

ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ СТЫЛІ МАЎЛЕННЯ

Пералік вывучаемых пытанняў

1. Паняцце функцыянальнага стылю.
2. Класіфікацыя функцыянальных стыляў.
3. Функцыі і моўныя сродкі навуковага стылю.
4. Кампазіцыя і рубрыкацыя навуковага тэксту.
5. Функцыі і моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю.
6. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў.

Пытанні для самаправеркі:

1. Якім чынам адбываецца члянненне стыляў?
2. Якія стылі адносяцца да кніжных?
3. Назавіце адзнакі навуковага стылю.
4. Назавіце віды анатацый і тыпы пісьмовых прац, да якіх яны ствараюцца.
5. Чым адрозніваюцца асабістыя і распарадчыя дакументы.

Практычныя заданні

1. Вызначце стылі тэкстаў. Назавіце моўныя, лексічныя і сінтаксічныя сродкі, якія надаюць кожнаму тэксту стылёвую адметнасць.

1. Пра дзіўнае беларускае Палессе, якое аб'ядноўвае сучасныя Гомельскую і Брэсцкую вобласці, вядома са старажытнасці. Грэчаскі гісторык Геродот пісаў аб таямнічай краіне Неўрыдзе і вялікім моры ў тутэйшых мясцінах. Магчыма, гэта была залітая водамі даліна Прыпяці або сапраўднае мора, аб чым сведчаць знаходкі марскіх ракавінак і старадаўняе радовішча солей. Запаведная прырода, што нагадвае джунглі, унікальныя пойменныя дубровы і багацейшая фаўна – візітка нацыянальнага парку «Прыпяцкі», у цэнтры якога знаходзіцца адзін з самых старадаўніх усходнеславянскіх гарадоў – Тураў. Сярод іншых знакамітых выдатных мясцін вобласці – палацава-паркавы ансамбль Румянцавых і Паскевічаў у Гомелі, горад старавераў Ветка, старадаўнія Мазыр, Рэчыца, Чачэрск, што ўваходзяць у «Залатое кальцо Гомельшчыны».

(<http://www.belarus.by/by/travel/belarus-life/sightseeing>).

2. Шырокі малюнак недасяжных светаў раскрываўся перад вачамі маладога настаўніка ва ўсёй сваёй таемнасці і бязмежнасці. І чым больш мыслі захоплівалася гэтым чароўным малюнкам і гэтымі незлічонымі светамі, раскіданымі сярод бяздонных багнаў, такіх страшных, такіх павабных, – зямля і чалавек, пагардлівы гаспадар яе, рабіліся ўсё меней і меней значнымі, нікчэмнымі. Гэта бязмежнасць зацірала зямлю, і яна гублялася ў ёй, як малюсечка пылінка. А якім малазначным, непрыемным з'яўляўся чалавек, яго клопат, яго штодзённыя драбніцы жыцця! Новыя думкі і настроі ахінулі маладога настаўніка. Але гэтыя думкі ўмомант разляцеліся, як вераб'і, калі ў іх вясёлы гурток паляціць каменьчык, кінуты рукою якога-небудзь падшывальца-

жэўжыка; страшны і непрыемны вобраз смерці бліснуў сярод гэтых думак маладога настаўніка і разагнаў іх. На адзін момант жыццё ў ім як бы спынілася. Па яго целе прабегла дрыготка, бо гэты вобраз смерці вынік зусім неспадзявана.

(Я. Колас «На ростанях»).

3. Гісторыя (стар.-грэч.: *ἱστορία*) – вобласць ведаў, а таксама гуманітарная навука, якая займаецца вывучэннем чалавека (яго дзейнасці, стану, светапогляду, сацыяльных сувязей і арганізацый і гэтак далей) у мінулым.

У больш вузкім сэнсе гісторыя – гэта навука, якая вывучае разнастайныя крыніцы пра мінулае для таго, каб усталяваць паслядоўнасць падзей, гістарычны працэс, аб'ектыўнасць апісаных фактаў і зрабіць высновы аб прычынах падзей. (<http://be.rfwiki.org/wiki>).

4. МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ ЗАГАД

21 чэрвеня 2007 г.

г. Мінск

№ 141

Аб Дзяржаўным спісе гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь

(у рэд. загадаў Міністэрства культуры ад 01.12.2008 № 323, ад 16.11.2009 №189, ад 17.12.2010 №195, ад 21.11.2011 № 178, ад 05.10.2012 № 160)

У адпаведнасці з Палажэннем «Аб парадку вядзення Дзяржаўнага спіса гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь», зацверджанага пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 15 чэрвеня 2006г. № 762 «Аб некаторых пытаннях гісторыка-культурнай спадчыны» ЗАГАДВАЮ:

Уключыць у Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь гісторыка-культурныя каштоўнасці, статус і катэгорыя якім нададзены пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 14 мая 2007г. № 578 «Аб статусе гісторыка-культурных каштоўнасцей».

Першы намеснік Міністра
У.П.Рылатка

(<http://yandex.by/clck/jsredir?from=yandex.by>).

2. Складзіце тэксты мастацкага, публіцыстычнага, гутарковага стыляў на тэму «Выдатныя дзеячы Беларусі».

3. Перакладзіце тэкст №5 на беларускую мову. Вызначце стыль. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

4. Прачытайце і перакажыце тэкст.

Усяслаў Чарадзеі

У краі блакітных азёр, у горадзе Полацку, правіў князь Усяслаў. Пагалоска аб ім хадзіла па ўсім белым свеце. Гаварылі людзі пра Усяслава рознае. То ваўком, бывала, абярнецца, то турам, то сокалам. Аббягаў ён ды аблятаў межы свайго княства, даглядаючы яго і ахоўваючы ад ворагаў. За што і празвалі Усяслава Чарадзеем.

Прыязджалі ў Полацк гандляры з Кіева, Ноўгарада, прыходзілі воіны, каб папоўніць дружыну полацкага князя. Калі памёр бацька Усяслава, пачаў малады княжыч дружыну збіраць. Народнае паданне апавядае, што сабраў ён аж сем тысяч воінаў. І ўсе маладыя, ды і самому княжычу было тады пятнаццаць гадоў.

Мацаваў Усяслаў горад, а з ім і ўсю Полацкую зямлю. Пабудаваў у Полацку новы вялікі замак, абнёс яго высокай драўлянай сцяною, абкапаў глыбокімі равамі. Не пераскочыць, не пералезці. У самім жа замку дзіва паўстала – сабор у імя святой Сафіі, як у Кіеве і Ноўгарадзе. А калі княству пагражала небяспека, Усяслаў вымаў свой меч і смела кідаўся ў бой. Так было ў сакавіку 1067 года, калі адбылася бітва на рацэ Нямізе.

Пражыў Усяслаў Чарадзеі больш за 70 гадоў. Пры яго жыцці Полацкае княства дасягнула найбольшага росквіту і праславілася сярод іншых дзяржаў.

(<http://svgimnazia1.grodno.by>).

НАВУКОВЫ СТЫЛЬ

1. *Прааналізуйце дадзены навуковы тэкст, вызначце яго моўныя асаблівасці:*

Аб'ект і прадмет этнаграфіі Беларусі

Аб'ектам даследавання этнаграфіі Беларусі ў самым шырокім значэнні з'яўляецца ўласна беларускі этнас і яго складніковыя часткі: этнічныя групы (частка этнасу, якая пражывае па-за межамі этнічнай тэрыторыі: беларусы Сібіры, Канады, Аўстраліі і г.д.), групы этнаграфічныя (лакальна-тэрытарыяльныя групы, што адрозніваюцца асаблівасцямі традыцыйнай культуры; асабліва ва ўмовах феадальнага грамадства: пінчукі, тураўляне, палачане і інш.). Пры гэтым этнас, як аб'ект даследавання, выступае не як статычная адзінка, але як дынамічная сістэма і разглядаецца на ўсіх этапах гістарычнага развіцця і ў гістарычнай перспектыве.

Прадметам этнаграфіі выступае культура народа і пераважна тая яе частка, якая ўвасабляе этнічную самабытнасць і спецыфіку. Іншымі словамі, размова ідзе пра т.зв. традыцыйную (народную) культуру, якая характарызуецца найбольшым кансерватызмам і гістарычнай устойлівасцю (народная кулінарыя, дойлідства, абрадаваць, фальклор і інш.). Акцэнтаваная ўвага этнографу менавіта да традыцыйнай культуры з'яўляецца невыпадковай і з тае прычыны, што ва ўмовах індустрыяльнага /постіндустрыяльнага (гарадскога) грамадства адбываецца імклівая глабалізацыя, стандартызацыя і ўніфікацыя соцыякультурнага быцця з адначасовым сціраннем этнічных адметнасцяў у сферы культуры. Так, да прыкладу, бессэнсоўна шукаць этнічную спецыфіку у сучасных камп'ютарных сістэмах і інфармацыйных тэхналогіях, як і немагчыма знайсці чалавека, што асвятляў бы сваю кватэру з дапамогай лучыны, але не электрычнасці. (*Уладзімір Лобач «Этнаграфія Беларусі (лекцыйны курс)»*).

2. *Прачытайце ўзоры анатацыі (1-3) і вызначце іх від: індикатыўная, інфарматыўная, бібліятэчная картка:*

Анатацыя 1.

Галенчанка Г.Я., Асмалоўскі У.П.: Гісторыя Беларусі: Пытанні і адказы. – Мн: Беларусь, 1993г., 208с.

Для шырокага кола чытачоў.

Анатацыя 2.

Калінін Вальдэмар: Цыганы на Беларусі / у кнізе «3 гісторыяй на «Вы» – Мн.: Мастацкая літаратура, 1994г., 351с.

У артыкуле разглядаюцца розныя версіі паходжання цыган. Аўтар прасочвае этапы існавання гэтага народа, пачынаючы з біблейскіх часоў і заканчваючы 20 ст. Асабліва ўвага ў артыкуле адводзіцца з'яўленню і пражыванню цыган на Беларусі. Акрамя таго, аўтар аналізуе асноўныя звычкі і светапогляд гэтага народа.

Артыкул носіць навукова-папулярны характар і разлічаны на шырокае кола чытачоў.

Анатацыя 3.

Тарасаў К.: Памяць пра легенды: Постаці беларускай мінуўшчыны. – Мн.: Полымя, 1993г., 270 с.: іл.

З багатай гісторыі Беларусі пісьменнік выбраў эпохі, падзеі, асобы мала даследаваныя, абкружаныя арэолам таямнічасці. Гэта далёкія часы язычніцтва, загадкавае 13 ст., калі князь Міндоўг аб'яднаў вакол Наваградка многія «чорнарускія» і літоўскія землі, паклаў пачатак ВКЛ.

У Тарасава К. – сваё пісьменніцкае, эмацыянальна афарбаванае бачанне гісторыі. Ён умее пранікнуць ва ўнутраны свет людзей, аддаленых ад нас стагоддзямі, будзь гэта асветнік Сімяон Полацкі, ці падзвіжнік Сымон Будны, ці змагар супраць уніі Афанасій Філіповіч.

Адрасуецца масаваму чытачу.

3 Прачытайце тэкст рэфератыўным відам чытання, пранумаруйце абзацы.

Нацыянальнае пытанне ў праграме дзекабрыстаў

Праграмныя дакументы дзекабрыстаў ужо падрабязна разглядаліся ў гістарычнай літаратуры. Змешчаны яны і ў спецыяльнай публікацыі (Восстание декабристов. Документы. М., 1958. Т.7). Нацыянальнаму пытанню ў праграмах дзекабрыстаў удзелена менш увагі, чым іншым пытанням. Таму варта падкрэсліць некаторыя палажэнні такіх дакументаў і вытлумачыць ідэйнае абгрунтаванне дзекабрысцкіх поглядаў у гэтым пытанні, як у «Паўднёвым таварыстве», так і ў «Паўночным таварыстве».

Кіраўнік «Паўднёвага таварыства» П.І. Песцель распрацаваў асноўныя палажэнні грамадскага і дзяржаўнага ладу Расіі ў праграмным дакуменце «Руская праўда». Песцель быў ворагам федэратыўнага ладу і прыхільнікам адзінай і непадзельнай Расіі. 4-ты раздзел «Рускай праўды» так і завецца: «Расія ёсць Дзяржава Адзіная і Непадзельная» (Восстание декабристов. Документы. Т.7. С. 126). Расія, паводле праекта П.І. Песцеля, падзялялася на губерніі, якія не супадалі з межамі рассялення розных народаў. Фармальна, паводле канстытуцыйнага праекта, усе жыхары Расіі мелі аднолькавыя правы. Аднак частка горскіх каўказскіх народаў была залічана ім да буяных, якіх трэба было выселіць ва ўнутраныя расійскія губерніі і пасяліць іх там у невялікай колькасці па розных валасцях. Рускіх каланістаў трэба было рассяліць па землях іншых народаў. Песцель пералічваў народы і краіны, далучаныя да Расіі, і сярод іх нагадваў і Беларусь. Беларусы (як частку рускага народа) Песцель узгадвае толькі ў дачыненні да Віцебскай і Магілёўскай губерніі. Астатнія губерніі ён лічыць занадта слабымі і прапаноўвае перадаць іх Польшчы.

У 16-м раздзеле «Рускай праўды» Песцель ставіць задачу: «... у адну агульную масу зліць плямёны так, каб усе насельнікі цэлай прасторы Расійскай Дзяржавы ўсе былі Рускія». Таму мова павінна быць паўсюдна толькі руская, а

таксама неабходна было скасаваць заканадаўчым шляхам назвы іншых, нярускіх народаў і ўсіх называць рускімі. Выключэнне было зроблена толькі для Польшчы, якая павінна была застацца ў палітычным і вайсковым саюзе з Расіяй.

У якасці кур'ёзнага падыходу да нацыянальнага пытання можна прывесці 14-ты раздзел «Рускай праўды» Песцеля, дзе ён гаворыць пра яўрэяў, якія пераважна жывуць у губернях беларускіх, маларасійскіх і літоўскіх і якія «тым адрозніваюцца ад іншых народаў, што цесную сувязь паміж сабой захоўваюць, ніколі адзін аднаго не выдаюць ні ў якіх выпадках і абставінах і заўсёды гатовыя да ўсяго таго, што для іх грамады можа быць выгадным або карысным». Песцель прапанаваў сабраць усіх польскіх і рускіх яўрэяў у адзін зборны пункт, узброіць іх і даць нават у дапамогу войска, каб яны прайшлі праз Еўрапейскую Турцыю (Балканы) у Азіяцкую і там дзе-небудзь стварылі сваю Яўрэйскую Дзяржаву.

У адрозненне ад Песцеля Мікіта Міхайлавіч Мураўёў у сваім праекце Канстытуцыі прапанаваў федэратыўны лад Расіі паводле ўзору Паўночна-Амерыканскіх Злучаных штатаў. Расійская Імперыя падзялялася на федэратыўныя адзінкі, якія былі названы дзяржавамі. Беларускія землі, паводле гэтай канстытуцыі, былі ўключаны ў дзве дзяржавы: Заходнюю са сталіцай у Вільні і Дняпроўскую са сталіцай у Смаленску. Аднак гэтыя дзяржавы не мелі якога-небудзь нацыянальнага характару, а былі тэрытарыяльна-гаспадарчымі адзінкамі накшталт паўночнаамерыканскіх штатаў.

Такім чынам, у Канстытуцыі Мікіты Мураўёва нацыянальнае пытанне амаль не закраналася, што было звязана з ягонымі агульнымі дваранскімі поглядамі на Расію як рускую дзяржаву. У Песцеля гэтаму пытанню прысвечана шмат увагі. Ён пераканалы прыхільнік «адзінай і непадзельнай» Расіі, як і сам цар і прадстаўнікі самадзяржаўя. Песцель прапаноўваў у «Рускай праўдзе» правядзенне жорсткай русіфікацыі ў Расіі пасля перамогі дваранскай рэвалюцыі дзекабрыстаў. Праўда неўзабаве Мікалай I выкарыстаў гэтую прапанову і ў 1840 годзе забараніў у афіцыйных актах называць беларускія і літоўскія губерні сваімі імёнамі, а называць іх «Северо-Западным краем России». Цікава і тое, што ў гэтых праграмных палажэннях дзекабрысты мелі паслядоўнікаў і ў 20-м стагоддзі. Трэба адзначыць таксама, што дзекабрысты дзялілі зямлю Беларусі з польскімі дваранскімі рэвалюцыянерамі, не пытаючыся, натуральна, аб гэтым у самога беларускага народа.

(Анатолій Грыцкевіч «Нацыянальнае пытанне ў праграме дзекабрыстаў»).

4. Вярніцеся да пачатку тэксту і падрыхтуйцеся да напісання рэферата.

1. Прачытайце тры першыя абзацы. Аб чым гаворыцца ў першым абзацы? Адказаўшы на гэта пытанне, вы вызначыце тэму абзаца.

2. Чытаем другі абзац. Вызначаем яго тэму, а таксама новую інфармацыю, якая раскрывае яго тэму. Запішыце тэматычную і рэматычную часткі дадзенага абзаца.

3. Вызначаем тое ж самае ў астатніх абзацах.

4. Выпішыце тэмы абзацаў, размяшчаючы іх у калонку злева.

5. Знайдзіце ключавыя фрагменты ў гэтых абзацах і запішыце іх побач з тэмамі.

6. Прачытайце атрыманы вамі скарачаны варыянт тэксту і прааналізуйце прыныцып яго пабудовы.

5. Напішыце рэферат-рэзюмэ гэтага артыкула.

6. Перакладзіце на беларускую мову тэкст № 8. У перакладзеным тэксце знайдзіце і назавіце сродкі сувязі на ўзроўні сказаў, абзацаў, адрэзкаў тэксту (лексічныя паўторы, указальныя і асабовыя займеннікі, пабочныя словы), паказчыкі ступені аб'ектыўнасці навуковай інфармацыі і выражэння суб'ектыўнасці думкі.

7. Падрыхтуйце кароткі пераказ тэксту «Нацыянальнае пытанне ў праграме дзекабрыстаў» з задання №3.

АФІЦЫЙНА-СПРАВАВЫ СТЫЛЬ

1. Зрабіце структурны і лексіка-граматычны аналіз прапанаванага тэксту.

Пастанова
Вярхоўнага Савета Беларускай ССР
Аб парадку ўвядзення ў дзеянне закона Беларускай ССР
«Аб мовах у Беларускай ССР»

Вярхоўны Савет Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі пастанаўляе:

1. Закон Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі «Аб мовах у Беларускай ССР» увесці ў дзеянне з 1 верасня 1990 года.

2. Для паступовага ўвядзення палажэнняў закона ва ўсе сферы грамадскага жыцця ўстанавіць наступныя тэрміны:

на працягу трох гадоў з моманту ўступлення Закона ў сілу ўводзяцца ў дзеянне артыкулы 11, 27, 28, 31, 32, 35;

на працягу трох-пяці гадоў з моманту ўступлення Закона ў сілу ўводзяцца ў дзеянне артыкулы 4, 7, 12;

на працягу пяці гадоў з моманту ўступлення ў сілу Закона ўводзяцца ў дзеянне артыкулы 8, 10, 13, 14, 23;

на працягу дзесяці гадоў з моманту ўступлення Закона ў сілу ўводзяцца ў дзеянне артыкулы 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 26.

3. Даручыць Савету Міністраў Беларускай ССР распрацаваць і да 1 верасня 1990 года прыняць «Дзяржаўную праграму развіцця беларускай мовы і іншых нацыянальных моў у Беларускай ССР».

Старшыня Прэзідыума Вярхоўнага Савета
БССР М. Дземянцей

Сакратар Прэзідыума Вярхоўнага Савета
БССР Л. Сыраегіна

26 студзеня 1990 года, г. Мінск
(<http://miram.livejournal.com/433570.html>).

2. Напішыце аўтабіяграфію.

3. Напішыце заяву на імя дэкана, даверанасць на атрыманне стыпендыі, распіску.

4. Складзіце аб'яву пра ўрачысты вечар.

5. Перакладзіце словы на беларускую мову. Назавіце сферу іх выкарыстання.

Аннулировать, безотлагательно, непрерывный стаж, входящий документ, выписка из приказа, вышеизложенный, деловое письмо, делопроизводство, директивный документ, извещение, индексация, исходящий документ, контрольный лист, ниженазванный, нижеупомянутый, нормативные документы, опись, получатель, принимать участие, резолюция на документе, сопроводительное письмо, трафаретный документ, формуляр документа.

6. Перакладзіце дакумент на беларускую мову.

ПРИКАЗ

*О внедрении системы
управления охраной труда*

В целях перехода к управлению охраной труда в соответствии с СТБ 18001–2009 «Системы управления охраной труда. Требования» согласно Республиканской целевой программе улучшения условий и охраны труда на 2006-2010 годы (постановление Совета Министров Республики Беларусь от 16.05.2005 № 905)

УТВЕРЖДАЮ:

стандарт предприятия СТП ФБ 07-2010 «Система менеджмента качества. Управление охраной труда», регламентирующий систему управления охраной труда (далее – СУОТ) ООО «Футберг»;

ПРИКАЗЫВАЮ:

1. ввести в действие систему управления охраной труда с 29.11.2010;
2. специалисту по ИСО обеспечить в срок по 19.11.2010 регистрацию СТП ФБ 07-2010, его тиражирование, распространение по ООО «Футберг» и учет;
3. до срока, указанного в п.1 настоящего приказа, специалисту по ИСО совместно с инженером по охране труда и руководителями подразделений;
  - 3.1. обеспечить изучение СТП ФБ 07-2010 соответствующими работниками и провести внеочередную проверку знаний по вопросам функционирования СУОТ;
  - 3.2. провести другую необходимую работу по внедрению всех элементов СУОТ в практическую деятельность ООО «Футберг»;
4. специалисту по ИСО совместно с инженером по охране труда после реализации п.3 настоящего приказа обеспечить проведение внутреннего аудита СУОТ;
5. заместителю директора по производству – представителю высшего руководства в СУОТ после реализации п.4 настоящего приказа обеспечить проведение анализа функционирования СУОТ.

Директор

С.Н.Смалиус

(<https://yandex.by/search/?text=приказ%20о%20внедрении%20системы%20охраны%20труда>).

7. Прачытайце і перакажыце тэкст.

Кірыла Тураўскі

Кірыла Тураўскі нарадзіўся на пачатку XII стагоддзя ў Тураве – адным з найбуйнейшых культурных цэнтраў старажытнай Беларусі – у заможнай сям'і. Дасягнуўшы паўналецця, аддаліўся ў адзін з тураўскіх манастыроў, відаць святога Міколы, і неўзабаве стаў яго парафіяльным святаром. Здольны да кніжнай справы, ён гэтым часам пачаў пісаць малітвы (цыкл на ўсю сядміцу) і творы пра манаства («Слова-ўказанне, адкуль жыццё ў людзях бязжэннае», «Аб чыне чарнарызца»). Калі ў 1148 годзе кіеўскім мітрапалітам стаў Клім Смаляціч – ідэйны апанент Кірылы і прыхільнік самастойнасці Кіеўскай мітраполіі, Кірыла вымушаны быў пакінуць манастыр; у гэтым часе ён замыкаецца ў манастырскай вежы – «стаўпе», здзяйсняючы вычын (подзвіг) стоўпніцтва..

Пасля таго як Клім склаў абавязкі мітрапаліта, тураўскія месцічы і князь Юрый запрашаюць Кірылу на епіскапскую кафедру. У гэты перыяд Кірыла напісаў шэраг пропаведзяў на святы Велікоднага і Пяцідзсятнага цыклаў, а таксама іншыя казанні на хрысціянска-этычныя тэмы, асуджаючы паганства. У канцы 60-х гадоў Кірыла выступіў супраць «смуты» суздальскага ігумена, «ерэтыка» (арыяніна) Фядорца. Магчыма, да гэтага часу належыць ягоная прыпавесць «Пра душу і цела», а таксама «Слова на Сабор 318 святых айцоў».

На схіле веку Кірыла пакінуў епіскапскую кафедру і пайшоў у Барысаглебскі манастыр, дзе працягваў літаратурную дзейнасць. Там ён напісаў пасланні да кіева-пячорскага ігумена Васіля. Памёр ён пасля 1184 года.

(«Гісторыя Беларусі ў пытаннях і адказах»).

Тэставая праверачная работа

1. Адзначце кніжныя стылі:

1. навуковы;
2. гутарковы;
3. афіцыйна-справавы;
4. мастацкі;
5. публіцыстычны.

2. Якія з прапанаваных прыкмет адпавядаюць мастацкаму стылю:

1. сцісласць;
2. дакладнасць;
3. вобразнасць;
4. экспрэсіўнасць;
5. вобразна-выяўленчыя сродкі.

3. Вызначце, якія словы і выразы адносяцца да афіцыйна-справавога стылю:

1. даводзіць да ведама;
2. цудоўнае надвор'е;
3. накіраваць хадатайніцтва;
4. першабытна-абшчынны лад;
5. акт.

4. Вызначце, якія словы адносяцца да навуковага стылю:

1. даць адмоўны адказ;

2. сяброўства;
3. тэарэтычныя даследаванні;
4. археалогія;
5. каменны век.

5. Што з пералічанага адносіцца да навуковага стылю:

1. анатацыя;
2. распіска;
3. рэзюмэ;
4. даклад;
5. заява.

6. Адзначце асабістыя дакументы:

1. распараджэнне;
2. заява;
3. інструкцыя;
4. аўтабіяграфія;
5. распіска.

7. Адзначце распарадчыя дакументы:

1. пастанова;
2. справавы ліст;
3. загад;
4. распіска;
5. распараджэнне.

8. Адзначце правільныя сцверджанні:

1. Навуковы стыль абслугоўвае навуковую дзейнасць грамадства.
2. У межах навуковага стылю адрозніваюць уласна-навуковы, навукова-навучальны і навукова-папулярны падстылі.
3. Для навуковага стылю характэрна выкарыстанне канцылярскіх штампаў.
4. Для навуковага стылю ўласцівы словы з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі.
5. Аснову навуковых тэкстаў складаюць тэрміны.

9. Адзначце памылковыя сцверджанні:

1. Для мастацкага стылю характэрна дакладнасць.
2. У навуковым тэксце сказы, як правіла, двухсастаўныя.
3. Размоўны стыль абслугоўвае сферу бытавых зносін.
4. Публіцыстычны стыль ужываецца толькі ў друку.
5. Асноўная функцыя публіцыстычнага стылю – паведамленне і тлумачэнне навуковых фактаў.

10. Адзначце моўныя сродкі, характэрныя для навуковага стылю:

1. словы-назвы афіцыйных асоб і дакументаў;
2. метафары, эпітэты, параўнанні;
3. агульнанавуковыя словы;
4. тэрміны розных галін навукі і тэхнікі;
5. складаныя апавядальныя сказы розных відаў са злучнікавай сувяззю.

ЧАСТКА 3. ДАДАТКОВЫ МАТЭРЫЯЛ

3.1 АСНОЎНЫЯ ПАНЯЦЦІ І ТЭРМІНЫ

Аманімія – гукавое супадзенне адзінак (марфем, слоў, слова-злучэнняў і інш.), якія адрозніваюцца паміж сабой значэннем.

Антонімы – пары слоў з процілеглым значэннем.

Арфаграфічныя нормы – выбар аднаго з магчымых варыянтаў напісання слова ці яго часткі, што адпавядае прынцыпам беларускай арфаграфіі, а таксама замацаванай у моўнай практыцы грамадства традыцыі.

Арфаэпічныя нормы – захаванне патрабаванняў літаратурнага вымаўлення носьбітамі беларускай літаратурнай мовы.

Архаізмы – гэта ўстарэлыя назвы такіх прадметаў, з’яў і паняццяў, якія існуюць і ў наш час, але для іх абазначэння выкарыстоўваюцца іншыя словы.

Варыянты – словы, якія маюць адно лексічнае значэнне, але адрозніваюцца асобнымі літарамі, марфемамі, граматычнымі формамі, націскам.

Вусная мова – гукавая форма мовы, якой карыстаюцца людзі ў непасрэдных зносінах паміж сабой.

Гістарызмы – гэта назвы тых прадметаў, рэчываў, матэрыялаў, з’яў, працэсаў, якія выйшлі з актыўнага ўжытку на тым ці іншым этапе гісторыі беларускага народа:

Двухмоўе (білінгвізм) – папераменнае карыстанне дзвюма мовамі.

Дзяржаўная мова – афіцыйная мова, на якой працуюць дзяржаўныя і адміністрацыйна-гаспадарчыя органы, грамадскія арганізацыі, установы навукі, культуры, службы быту, гандлю і інш., на якой вядзецца навучанне і выхаванне ў сістэме адукацыі.

Інтэрферэнцыя – узаемапранікненне моўных элементаў у выніку кантактавання моў.

Інтанацыя – сукупнасць фанетычных сродкаў, якія служаць для афармлення фразы і асобных яе частак як адзінага цэлага, а таксама для больш дакладнай перадачы думак і пачуццяў гаворачай асобы.

Калька – памарфемны пераклад іншамоўнага слова, калі кожная яго значымая частка замяняецца марфемай мовы-рэцыпіента з тым значэннем, якое мае адпаведная марфема мовы-крыніцы.

Красамоўства, або аратарскае мастацтва, – па-мастацку апрацаванае вуснае маўленне, мэта якога – пераканаць слухачоў, узрушыць іх і схіліць да пэўных дзеянняў.

Культура маўлення – сістэма камунікатыўных якасцей маўлення (правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, выразнасць, багацце і разнастайнасць, дарэчнасць, чыстата і лаканічнасць); вучэнне пра сістэму камунікатыўных якасцей маўлення.

Лексіка – сукупнасць усіх слоў пэўнай мовы, яе слоўнікавы склад.

Лексікаграфія – раздзел мовазнаўства, у якім вывучаюцца тыпы слоўнікаў паводле іх структуры і прызначэння

Лексікалогія – раздзел мовазнаўства, які вывучае лексіку.

Лексічныя нормы – правільны выбар слова і яго ўжыванне ў агульнавядомым значэнні і ў агульнапрынятых спалучэннях.

Літаратурная мова – апрацаваная, упарадкаваная і нармалізаваная форма агульнанароднай мовы, прызначаная для абслугоўвання разнастайных сфер грамадскай дзейнасці чалавека.

Марфалагічныя нормы – гістарычна прынятыя ў моўным супольніцтве варыянты граматычных норм слова і мадэлі ўтварэння новых слоў.

Моўная стылізацыя – мэтанакіраванае ўзнаўленне ў мастацкіх творах моўных асаблівасцей стылю пэўнай эпохі, літаратурнага напрамку, сацыяльнага асяроддзя, індывідуальнай манеры пісь-менніка.

Неалагізмы – словы або словазлучэнні, якія з'яўляюцца ў мове для намінацыі новых прадметаў, з'яў ці для замены старых назваў прадметаў і з'яў.

Нормы літаратурнай мовы – замацаваныя ў маўленчай практыцы правілы вымаўлення, словаўжывання, пабудовы сказаў і тэкстаў.

Паранімы – словы з блізкім гучаннем, але розным лексічным значэннем.

Пісьмовая мова – графічная форма мовы, якая дазваляе кантактаваць апасродкавана – з дапамогаю тэкстаў, сукупнасць якіх стварае нацыянальнае пісьменства.

Полісемія – уласцівасць слова мець некалькі значэнняў.

Пунктуацыйныя нормы – пастаноўка знакаў прыпынку ў пісьмовым тэксце ў адпаведнасці з правіламі, якія прызначаны для абслугоўвання патрэб пісьмовых зносін у грамадстве і кваліфікаваны ў адпаведных актах.

Сінанімія – поўнае ці частковае супадзенне значэнняў моўных адзінак.

Слова – асноўная намінацыйная адзінка, якая служыць у мове для ўтварэння сказаў з мэтай перадачы інфармацыі.

Словазлучэнне – свабоднае сэнсавое і фармальнае аб'яднанне двух і больш паўназначных слоў.

Стылістыка – раздзел мовазнаўства, які даследуе ўжыванне слоў, словазлучэнняў, сказаў паводле іх адпаведнасці зместу, мэце выказвання, а таксама сітуацыі (у вусным маўленні).

Стылістычныя нормы – правілы ўжывання стылістычна афар-баваных лексічных адзінак, граматычных форм і сінтаксічных кан-струкцый у адпаведнасці са зместам, мэтай выказвання і ўмовамі кантактавання.

Тэкст – звязнае і адносна завершанае выказванне на пэўную тэму, якое характарызуецца камунікатыўнай прызначанасцю і звычайна складаецца з групы сказаў, аб'яднаных граматычна і сэнсам.

Тэрмін – гэта спецыяльнае слова ці спалучэнне слоў, створанае (прынятае, запазычанае) для дакладнага выражэння спецыяльных паняццяў і абазначэння спецыяльных прадметаў.

Тэрміналогія – сістэма тэрмінаў пэўнай галіны навукі, вытворчасці, мастацтва; раздзел мовазнаўства, які займаецца вывучэннем тэрмінаў.

Тэрмінасістэма – упарадкаваная сукупнасць тэрмінаў, якія адэкватна выражаюць сістэму паняццяў тэорыі, што апісвае некаторую спецыяльную сферу ведаў ці дзейнасці чалавека.

3.2 КАРОТКІ РУСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОЎНІК ТЭРМІНАЎ КАРОТКІ РУСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОЎНІК ДЛЯ СТУДЭНТАЎ БІЯЛАГІЧНАГА ФАКУЛЬТЭТА

А

адаптация – адаптацыя, прыстасаванне
адекватный – адпаведны
аист – бусел
активность – актыўнасць, дзейнасць
аорта – аорта, тутніца
арбуз – кавун
аромат – водар

Б

бабочка – матылёк
багровый – барвовы
бактерия – бактэрыя
барабанная перепонка – барабанная
перапонка
благородный олень – высакародны
алень
белена – блёкат
белка – вавёрка
бедро (часть ноги) – бядро, сцягно
бедро (верхняя часть бедра) – клуб
бедренный – сцегнавы
белок – бялок
бельмо – бяльмо
биология – біялогія
бицепс – біцэпс
блоха – блыха
бровь, брови – брыво, бровы
бобр – бабёр
бок – бок
болезнь – хвароба
борозда – баразна
ботва – бацвінне
боязнь – боязь
боярышник – глог
бронхиолы – бранхіёлы, дыхнічкі
брусника – брусніцы
брюхо – бруха, лантух
брюшина – брухавіна

В

вакуоль – вакуоля, пустотка

вакуум – вакуум
василек – валошка
вдавление – уціснутасць
вдох – удых
веко – павека
вена – жыла, вена
венепункция – венепункцыя
верба – вярба
веснушки – бацянькі
ветка – галіна
ветчина, копчености – вяндрліна
вещество – рэчыва
висок – скронь
взгляд – позірк
вздых – уздых
влага – вільгаць
внеклеточный – пазавузны,
пазаклетачны
внешний – вонкавы
внимание – увага
внутреннее ухо – нутраное вуха
внутренности – нутро
возраст – узрост
водоросль – водарасць
водка – гарэлка
водка, настоенная на травах – акавіта
воздух – паветра
волнушка – ваўнянка
волокно – валакно
волос – волас
волосы – валасы
воротник – каўнер
ворон – крумкач (груган)
Вселенная – Сусвет
выдох – выдых
выпь – бугай
высокое и ровное дерево – гонкае дрэва
вьющееся растение – павойная расліна

Г

гвоздика, гвоздики – гваздзік, гваздзікі
гемоглобин – гемаглабін
ген – ген
генетика – генетыка

георгин – вярґіня
гипофиз – гіпофіз
глаз, глаза – вока, вочы
глазная впадина – вочная яміна
глазница – вачніца
глотка – глытка
глухарь – глушэц
глухота – глухата
гной – глюз, гной
голень – галёнка
голова – галава
говяжий жир – лой
головастик – апалонік
голубой – блакітны
гортань – дыхніца, гартань
грач – грак
гречневая крупа – грэцкія крупы
груди – грудзі
грязный – брудны
голубика – буюкі (дурніцы)
говядина – ялавічына
гусеница – вусень
гусь – гусак
гусыня – гусь

Д

давление – ціск
данные – даныя
деление – дзяленне
дельтовидная – дэльтападобная
десна – дзясна
дикий кабан – дзік
дичь – дзічына
длинный – доўгі
добавочный – дадатковы
доля – доля
древесина – драўніна
древесный – дрэвавы
дрожание – дрыжанне
дубрава – дуброва
дыхание – дыханне

Е

единица – адзінка
ежевика – ажыны
енотовидная собака – янотападобны сабака

естественные условия – натуральныя ўмовы

Ё

ёж – вожык

Ж

жало– джала
жаба – рапуха
жасмин – язмін
жевание – жаванне
железа – залоза
желудок – страўнік
желудочек – жалудачак
желчный пузырь – жоўцевы пузырь
желчь – жоўць
жёлудь – жолуд
живот – жывот
животное – жывёла
жидкий – вадкі
жир – тлушч
жировик – тлушчак
жир растопленный свиной – тук
жир куриный (гусиный) – шмалец
жир нутряной свиной – здор

З

запястье – прыдалонне
затылок – патыліца
зашеек – карак
зверобой – святаяннік
зевота – пазяханне
земляника – суніцы
зоб – валляк
зрачок – зрэнка
зрение – зрок
зрячий – відушчы
зуд – сверб
зяблик – берасцянка

И

избыточный – залішні
извилина – звільна, лукавіна
изюм – разынкі
индюк – індык
индюшка – індычка
ирис – касач

искусственный – штучны
источник – крыніца
исходный – зыходны

К

кадык – коўцік
какао – какава
карман – кішэнь
картофель – бульба
кирпич – цэгла
кишечник – кішачнік
кишечный – кішачны
кишка – кішка
клевер – канюшына
клест – крыжадзюб
клюв – дзюба
клюква – журавіны
коготь – кіпцюр
козьявка, букашка – кузурка
кожа – скура
кожный – скурны
коклюш – коклюш
колени – калена
коленный – каленкавы, каленны
колокольчик – званочак
конопля – каноплі
копчик – хвасцец
копчиковый – хвасцовы
копыто – капыт
кора – кара, шкарупа
коренные (зубы) – кутнія
корень – корань
корешок – карэньчык
кориандр – каляндра
коростель – драч
козуля – казуля
костный мозг – касцявы мозг
кофе – кава
кошачий – каціны
крапива – крапіва
красный – чырвоны
крестец – крыж
крестцовый – крыжавы
кровотечение – крывацёк,
кровацячэнне
кровосос – крывасмок
кровяное давление – крывяны ціск
кролик – трус

крольчиха – труска
крыжовник – агрэст
крупный – буйны
крыса – пацук
крысёнок – пацучаня
кувшинка – белы гарлачык
кузнечик – конік
курносый – кірпаты
кустарник – хмызняк
кукушка – зязюля
кубышка – жоўты гарлачык

Л

лакать – хлябтаць
летучая мышь – кажан
лилия – лілея
линь – лін
лицо – твар
локтевая кость – жбіца, лакцявая косць
лопатка – лапатка
лопух – лопух
лошадь – конь
лук – цыбуля
лягушка – жаба
лягушачья икра – жабурынне

М

майский жук – хрушч
медвежонок – медзведзяня
мелкий – дробны
мех, шуба – футра
миндалина – мігдаліна
млекопитающие – сысуны
можжевелик – ядловец
мозг – мозг
мозжечок – мазжачок
мозоль – мазоль, муляк
морковь – морква
мочевой пузырь – мачавік
муравей – мурашка
мурлыкать – варкатаць (мурцаць)
мускулатура – мускулатура
мутация – мутацыя
мышца – мышца, цягліца

Н

наблюдатель – назіральнік

налим – мѣнь (мянтуз)
наседка – квактуха
нерв – нерв
неуклюжий – нязграбны
нѣбо – паднябенне
нога – нага
ноготь – ногаць , пазногаць
ногтевой – ногцевы, пазногцевы
ноздри – ноздры

О

обезьяна – малпа
обмен веществ – абмен рэчываў
обморок – амлеласць
оболочка – абалонка
обыкновенный – звычайны
овечья шерсть – воўна
овод – авадзень
овца – авечка
огурец – агурок
одуванчик – дзьмухавец
окись – вокіс
окраска – афарбоўка
окунь – акунь
олово – волава (цына)
ольха – вольха
оплодотворение – апладненне
осанка – пастава
особь – асобіна
оспа – воспа
отклонение – адхіленне
отличие – адрозненне
охотник – паляўнічы

П

пазуха – пазуха, сулонь
папоротник – папараць
парное молоко – сырадой
парить – лунаць
пасть – пашча
перловая крупа – ячныя крупы
пескарь – пяхкур
петух – певень
печень – печань
пёстрый – стракаты
пион – півоня
пищеварение – страваванне

пищевод – стрававод
пиявка – п'яўка
плесень – цвіль
плечевая кость – рамянак , плечавая
косць
плотва – плотка
плотность – шчыльнасць
плечо – плячо
побег – парастак (атожылак)
подкорка – падкорка
подорожник – трыпутнік
подошва – падэшва
подреберье – падрабрынне
подсолнух – сланечнік
позвонок – пазванок, хрыбетка
позвонок шейный (первый) –
пазванонок шыйны, гайдук
позвоночник – пазваночнік, хрыбетніца
позвоночные – хрыбетныя
покров – покрыва
попынь – палын
поросёнок – парася
почка – пупышка (бат.), нырка (анат.)
поясница – паясніца
провода – дрот
прямая кишка – прамае кішка, кутніца
пуп – пуп, жаронак
пырей – пырнік

Р

радужка – раёк
ракушка – ракавінка
раствор – рошчына
растворение – распушчанне
растение – расліна
растительное масло – алей
ребро – рабро
родимка – радзімка
ромашка – рамонак
роза – ружа
рожь – жыта
ресницы – вейкі
ребро, рёбра – рабро, рэбры
роща – гай

С

сахар – цукар

сахарная свекла – цукровы бурак
сверчок – цвыркун
свет – святло
свод большого мозга – скляпенне
вялікага мозга
сжиженный – звадкаваны
сочный – сакавіты
селезень – качар
сельдь – селядзец
серый – шэры
семя – насенне
сирень – бэз
сенсорный – адчувальны
сердечный – сэрцавы
сердце – сэрца
слух – слых
скарлатина – шкарлятына
скворец – шпак
скелет – шкілет
скула – скула
слеза – сляза
слёзоотделение – слёзавыдзяленне
сливки – вяршкі
слизень – смоўж
слизь – слізь
смородина – парэчкі
созревать – спець
соединительная ткань – злучальная
тканка
сорняк – пустазелле
совершенный – дасканалы
соцветие – суквецце
спина – спіна
стадо – статак
стебель – сцябло
стопа – ступня
сторона – бок
стрекотать – трашчаць
столовая свекла – чырвоны бурак
судорога – сутарга
судорожный – сутаргавы
сужение – звужэнне
сустав – сустаў
сухожилие – сухажылле, шчапа
существо – істота

Т

таз – таз, лагво

тазобедренный – тазасцегнавы,
лагвосцегнавы
тазовая кость – тазавае косьце
тетерев – цецярук
тело – цела
телосложение – целасклад, склад цела
тмин – кмен
травяной чай – гарбата
трель соловья – салаўіны пошчак
трясогузка – пліска
тополь – таполя
тошнота – нудзь
тощая кишка – парожняя кішка
трахея – трахея
туловище – тулава
тыква – гарбуз
тыквенное семечко – гарбузік

У

углевод – вуглявод
угорь – вугор
уздечка – аброцька
узел – вузел
укроп – кроп
уксус – воцат
улитка – слімак, смоўж
устыце – вусцейка
утёнок – качаня
утка – качка
ухо, уши – вуха, вушы

Ф

физиология – фізіялогія
флора – флора
форель – стронга
филин – пугач
фтор – фтор

Х

хвойный – іглісты
хвоя – ігліца
хищник – драпежнік
хозяйство – гаспадарка
ходьба – хада
хорёк – тхор
храп – хроп

хрюкать – рохкаць
хрящ – хросток
хрящеватый – хросткаваты

щука – щчупак

Э

Ц

цапля – чапля
цвет – колер
цветок – кветка
цветной – каляровы
цветовой – колеравы
ценный – каштоўны
цыплёнок – кураня

эволюция – эвалюцыя
эколог – эколаг
эластин – эласцін
энергия – энергія
эпикард – эпікард

Ч

чахотка – сухоты
чаща – гушчар
чебрец – чабор
челюсть – сківіца
червь – чарвяк
черемуха – чаромха
череп – чэрап
черепной – чарапны
черника – чарніцы
черта – рыса
чешуя – луска
чибис – кнігаўка
чирикать – ціўкаць

Я

яблоко – яблык
ягодица – ягадзіца
яд, отравы – атрута
язык – язык
язычковый – язычковы
ящерица – яшчарка

Ш

шереховатый – шурпаты
шерсть – поўсць
шея – шыя
шиповник – шыпшына
шишка – гуз
шмель – чмель
шов – шво

Щ

щавель – шчаўе
щека – шчака
щегол – щчыглік
щель – щчыліна
щенок – щчаня
щитовидная железа – щчытападобная залоза

КАРОТКІ РУСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОЎНІК ДЛЯ СТУДЭНТАЎ ГЕОЛАГА-ГЕАГРАФІЧНАГА ФАКУЛЬТЭТА

А

Абсолютная влажность	Абсалютная вільготнасць
Аварийный выброс	Аварыйны выкід
Активный ил	Актыўны глей
Антарктический воздух	Антарктычнае паветра
Антисейсмические постройки	Антысейсмічныя пабудовы
Артезианский колодец	Артэзіянская студня
Атмосферное давление (осадки, фронт)	Атмасферны ціск (ападкі, фронт)
Атмосферное излучение	Атмасфернае выпраменьванне

Б

Базис денудации	Базіс дэнудацыі
Базис эрозии	Базіс эрозіі
Баланс грунтовых вод	Баланс грунтавых вод
Балка	Бэлька
Бедствие стихийное	Бедства стыхійнае
Безопасность в чрезвычайных ситуациях	Бяспека ў надзвычайных сітуацыях
Биологические пруды	Біялагічныя сажалкі
Биологическое загрязнение	Біялагічнае забруджванне
Бровка	Беражок
Бытовой мусор	Побытавае смецце

В

Взаимодействие скважин, колодцев	Узаемадзеянне свідравін, студняў
Влагоемкость горных пород	Вільгацяёмістасць горных парод
Влажность горных пород	Вільготнасць горных парод
Видовое разнообразие	Відавая разнастайнасць
Водно-физические свойства грунтов	Водна-фізічныя ўласцівасці грунтоў
Водоохранная зона	Водаахоўная зона
Водоплавающие птицы	Вадаплаўныя птушкі
Водопоглощение	Вадапаглыннанне
Водопользователь	Вадакарыстальнік
Водопотребитель	Водаспажывец
Водопотребление	Водаспажыванне
Водораздел	Вадападзел
Водоснабжение	Вадазабеспячэнне
Водохранилище	Вадасховішча
Воздушно-сухой грунт	Паветрана-сухі грунт
Воздушные массы	Паветраныя масы
Волноломы	Хваляломы
Восток	Усход

Вред окружающей среде экологический	Шкода	навакольнаму	асяроддзю
Вредное вещество	экалагічная		
Вырубка	Шкоднае рэчыва		
	Высечка		

Г

Газоны	Траўнікі
Географическое положение	Геаграфічнае становішча
Главный водораздел земли	Галоўны водападзел зямлі
Горнодобывающая промышленность	Горназдабыўная прамысловасць
Горообразование	Гораўтварэнне
Государственная экологическая экспертиза	Дзяржаўная экалагічная экспертыза
Грунтоведение	Грунтазнаўства
Грязевой поток	Гразевы струмень

Д

Давление воздуха	Ціск паветра
Движение Земли	Рух Зямлі
Деградация почв	Дэградацыя глеб
Демографический взрыв	Дэмаграфічны выбух
Деятельный слой	Дзейны пласт
Донные отложения	Дновыя адклады
Допускаемая нагрузка	Дапушчальная нагрузка
Древесно-стружечные плиты	Драўляна-стружкавыя пліты
Дюны	Выдмы

Е

Европейское экономическое сообщество (ЕЭС)	Еўрапейская эканамічная супольнасць (ЕЭС)
Единичный показатель загрязнения атмосферы	Адзінкавы паказчык забруджвання атмасферы
Естественное движение населения	Натуральны рух насельніцтва
Естественные ресурсы	Натуральныя рэсурсы
Естественный фон излучения	Натуральны фон выпраменьвання

Ж

Жесткость воды	Калянасць вады
Живое вещество	Жывое рэчыва
Животноводство	Жывёлагадоўля
Животный мир	Жывёльны свет
Жизненное пространство	Жыццёвая прастора

З

Загрязнение	Забруджванне
Загрязнитель	Забруджвальнік
Запад	Захад
Запасы полезных ископаемых	Запасы карысных выкапняў
Засорение водных объектов	Запарушванне водных аб'ектаў
Захоронение отходов	Пахаванне адходаў
Защита населения в чрезвычайных ситуациях	Абарона насельніцтва ў надзвычайных сітуацыях
Земледелие	Земляробства
Землепользователь	Землекарыстальнік
Землетрясение	Землятрус
Земли историко-культурного назначения	Землі гісторыка-культурнага прызначэння
Земли общего пользования	Землі агульнага карыстання
Земли оздоровительного назначения	Землі аздараўленчага прызначэння
Зеркало грунтовых вод	Люстэрка грунтавых вод
Зимнее солнцестояние	Зімовае сонцастаянне
Знак соответствия	Знак адпаведнасці
Зона бедствия	Зона бедства
Зона годовых колебаний температур	Зона гадавых ваганняў тэмператур
Зона постоянной годовой температуры	Зона сталай гадавой тэмпературы
Зрелость экосистемы	Сталасць экасістэмы

И

Избыточное увлажнение	Залішняе ўвільгатненне
Извержения вулкана	Вывяржэнні вулкана
Известняк	Вапняк
Издержки производства	Выдаткі вытворчасці
Ископаемые угли	Выкапнёвыя вуглі
Искусственные водоёмы	Штучныя вадаёмы
Испаряемость	Выпаральнасць
Использование отходов	Выкарыстанне адходаў
Исток	Выток
Источник (родник)	Крыніца (крыніца)
Истошение вод	Вычарпанне вод

К

Краеведение	Краязнаўства
Красная книга	Чырвоная кніга
Красноземы	Чырвоназёмы
Круговорот веществ в природе	Кругазварот рэчываў у прыродзе
Кряж	Камлюк

Л

Лёгкая промышленность	Лёгкая прамысловасць
-----------------------	----------------------

Лесная и деревообрабатывающая
промышленность
Лицензирование
Локальные очистные сооружения

Лясная і дрэваапрацоўчая прамысловасць
Ліцэнзаванне
Лакальныя вычышчальныя збудаванні

М

Материальное производство
Материнская порода
Машиностроительный комплекс
Межотраслевые связи
Местное время
Местность
Месторождение
Механические свойства пород
Мировой океан
Многолетняя мерзлота
Моторное топливо

Матэрыяльная вытворчасць
Матчына парода
Машынабудаўнічы комплекс
Міжгаліновыя сувязі
Мясцовы час
Мясцовасць
Радовішча
Механічныя ўласцівасці парод
Сусветны акіян
Шматгадовая мерзлата
Маторнае паліва

Н

Набухание грунта
Навал мусора
Народное хозяйство
Непроизводственная сфера
Несвязные породы (грунты)
Несовершенный водозабор
Нефть
Нефтегазоносный бассейн
Нисходящий источник

Набраканне грунта
Накід смецця
Народная гаспадарка
Невытворчая сфера
Няскладныя пароды (грунты)
Недасканалы водазабор
Нафта
Нафтагазаносны басейн
Сыходная крыніца

О

Обезвреживание отходов
Область питания водоносного пласта
Оборотное водоснабжение
Обрабатывающая промышленность
Окаменелости
Окраска воды
Окружающая среда
Опасные отходы
Оползень
Оптовая торговля
Осадкомер
Относительная численность
Отраслевая структура
Отрицательные формы рельефа
Охрана природы
Очистные сооружения

Абясшкодзванне адходаў
Вобласць сілкавання ваданоснага пласта
Адваротнае водазабеспячэнне
Перапрацоўчая прамысловасць
Закамянеласці
Афарбоўка вады
Навакольнае асяроддзе
Небяспечныя адходы
Апоўзень
Аптовы гандаль
Ападкамер
Адносная колькасць
Галіновая структура
Адмоўныя формы рэльефу
Ахова прыроды
Вычышчальныя збудаванні

Памятник природы
Первичное залегание
Переработка берега
Пещера
Питание водоносного горизонта
Питание реки
Питьевая вода
Плодородие почв
Плотный осадок
Пльвуны
Поверхностные воды
Поглощающий колодец
Погода
Полезные ископаемые
Пористость
Почва
Почвообразование
Предел устойчивости
Преобразование природы
Прилегающая территория
Природопользование
Прозрачность воды
Производительность труда
Пучины

Равноденствие
Развивающиеся страны
Разнообразие
Район чрезвычайного положения
Растениеводство
Риск экологический
Розничная торговля
Рыбохозяйственный критерий качества воды

Север
Сжимаемость грунтов
Скелет грунта
Слой
Совершенный водозабор
Сообщество
Сравнительный метод
Средиземноморская зона

П

Помнік прыроды
Першаснае заляганне
Перапрацоўка берага
Пячора
Сілкаванне ваданоснага гарызонту
Сілкаванне ракі
Пітная вада
Урадлівасць глеб
Шчыльны асадак
Мыльцы
Павярхоўныя воды
Паглынальная студня
Надвор'е
Карысныя выкапні
Сітаватасць
Глеба
Глебаўтварэнне
Мяжа ўстойлівасці
Пераўтварэнне прыроды
Прылеглая тэрыторыя
Прыродакарыстанне
Празрыстасць вады
Вытворчасць працы
Бездані

Р

Раўнадзенства
Краіны ў стадыі развіцця
Разнастайнасць
Раён надзвычайнага становішча
Раслінаводства
Рызыка экалагічная
Рознічны гандаль
Рыбагаспадарчы крытэрыі якасці вады

С

Поўнач
Сціскальнасць грунтоў
Шкілет грунта
Пласт
Дасканалы водазабор
Супольнасць
Параўнальны метады
Міжземнаморская зона

Степень загрязнения почвы
Стороны горизонта
Сточные воды
Страноведение
Сухой остаток

Ступень забруджвання глебы
Бакі гарызонту
Сцёкавыя воды
Краіназнаўства
Сухая рэштка

Т

Тектонические движения
Территориальное разделение труда
Типология стран
Товарооборот
Трудовые ресурсы
Тяжёлая промышленность

Тэктанічныя рухі
Тэрытарыяльны падзел працы
Тыпалогія краін
Таваразварот
Працоўныя рэсурсы
Цяжкая прамысловасць

У

Удобрения
Уплотнение грунтов
Условные знаки
Устойчивость склонов (откосов)
Ущелье

Угнаенні
Ушчыльненне грунтоў
Умоўныя знакі
Устойлівасць схілаў (адхонаў)
Цясніна

Ф

Фундамент платформы

Падмурак платформы

Х

Хозяйственные факторы
Холмы
Хищник - жертва (система)
Хищничество
Хранение отходов
Хранилище отходов

Гаспадарчыя фактары
Узгоркі
Драпежнік - ахвяра (сістэма)
Драпежніцтва
Захоўванне адходаў
Сховішча адходаў

Ц

Цветение воды
Цветность воды
Целевой экологический показатель
Цепь пищевая (трофическая)
Цикл жизненный

Квітненне вады
Каляровасць вады
Мэтавы экалагічны паказчык
Ланцуг харчовы (трафічны)
Цыкл жыццёвы

Ч

Часть света
Численный масштаб
Численность

Частка свету
Лікавы маштаб
Колькасць

Чрезвычайная ситуация
Чувствительность

Надзвычайная сітуацыя
Адчувальнасць

Э

Экологический ущерб
Экологическое воспитание и образование
Экологическое оружие
Экологическое преступление
Экологическое равновесие

Экалагічная шкода
Экалагічнае выхаванне і адукацыя
Экалагічная зброя
Экалагічнае злачынства
Экалагічная раўнавага

Ю

Юг

Поўдзень

КАРОТКІ РУСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОЎНІК ТЭРМІНАЎ ДЛЯ СТУДЭНТАЎ ГІСТАРЫЧНАГА ФАКУЛЬТЭТА

А

Амбар – свіран, клець
Археологические раскопки –
археалагічныя раскопкі

Б

барщина – паншчына
башня – вежа
благотворительность – дабрачыннасць
боеспособность – баяздольнасць
бревенчатая ограда – бяревенчатая (з
бярвення) агароджа

В

век – стагоддзе, век
вече - веча
величественный – велічны, вялікасны
вероисповедание - веравызнанне
виселица – шыбеніца
владелец – уласнік, гаспадар
владение – уладанне
владыка – уладар, валадар
властитель – уладар, валадар
вождь – правадыр
вольнонаёмные рабочие –
вольнанаёмныя рабочыя
воссоединение – уз’яднанне
восстание – паўстанне
временнообязанный – часоваабавязаны
всемирная история – сусветная
гісторыя
вторжение – умяшанне, уварванне

Г

гнет – прыгнёт
гончарное дело – ганчарная справа,
ганчарства
городище – гарадзішча
господствовать – панаваць
государство – дзяржава
государственная власть – дзяржаўная
ўлада

гражданин – грамадзянін
гребень – грэбень (мн. грабяні)

Д

дань – даніна
денежный налог – грашовы падатак
деятели - дзеячы
дикий скот – жывёла, скаціна, быдла
домашние промыслы – хатнія
(дамашнія) промыслы
достопримечательности – славутасці,
выдатныя мясціны
древние цивилизации – старажытныя
цывілізацыі

Ж

железнодорожные мастерские –
чыгуначныя майстэрні
жертвы – ахвяры
жертвоприношения –
ахвярапрынашэнні
жёрнов – жоран (мн. жорны)
животноводство – жывёлагадоўля
жилищные условия – жыллёвыя ўмовы

З

закалка стали – загартоўка сталі
закрепощение – запрыгоньванне,
занявольванне
замок – замак, замчышча (месца, дзе
стаяў замак)
западные земли – заходнія землі
захват – захоп
захватчики – захопнікі
захоронение - пахаванне
земельные наделы – зямельныя
надзелы
земельные участки – зямельны ўчастак
(дзялянка зямлі)
земледелие – земляробства
землевладение – землеўладанне
зодчество – дойлідства, архітэктура
золотых дел мастер - залатар (ювелір)

И

изготовитель – вытворца
изготовление – выраб, падрыхтаванне
(ваен.)
изделие – выраб
имущественное неравенство –
маёмасная няроўнасць
иноземные грабители – чужаземныя
(іншаземныя) грабежнікі (рабаўнікі)
искусство – мастацтва, (умение)
майстэрства, умельства
источник – крыніца
истязание – катаванне

К

казнь – пакаранне смерцю
каменный – мураваны
карательные экспедиции – карныя
экспедыцыі
католичество – каталіцтва
кирпичный – цагельны (завод), цагляны
(зробл. з цэглы)
классовые отношения – класавыя
адносіны
книгоиздательская деятельность –
кнігавыдавецкая дзейнасць
книгопечатание – кнігадрукаванне,
друкарства
княжеские усобицы – княжацкія
(княжыя) усобіцы
княжество – княства
кожевенник – гарбар
коллективная собственность –
калектыўная ўласнасць
краеведение – кразнаўства
крепостное право – прыгоннае права
крестьянская община – сялянская
абшчына
крупное землевладение – буйное
землеўладанне
кулачество – кулацтва
кустарные мастерские – саматужныя
майстэрні

М

материнская родовая община –
мацярынская радавая абшчына

местечко – мястэчка
местное население – мясцовае
насельніцтва
мир – свет, сусвет (вселенная), мір
(отсутствие вражды)
мирное соглашение – мірнае
пагадненне
могущество – магутнасць

Н

народное творчество – народная
творчасць
наследник – спадчыннік
натуральное хозяйство - натуральная
гаспадарка
находки – знаходкі
нищий – жабрак, убогі, старац

О

оборонительные сооружения –
абарончыя збудаванні
обособление – адасабленне
обрабатывающая промышленность –
апрацоўчая прамысловасць
оброк – аброк, чынш
обувь – абутак
общественно-политическая мысль –
грамадска-палітычная думка
общественный строй – грамадскі лад
общественность – грамадскасць
общество – грамадства, (организация)
таварыства, суполка
обычай – звычай
одежда – адзенне, адзежа; (верхняя)
вопратка
окрестность – наваколле, ваколіца
окрестности – навакольная мясцовасць
оратор – прамоўца
орудие – (инструмент) прылада, (воен.)
гармата
оружие – зброя
оружейник - збройнік
освободительная борьба – вызваленчая
барацьба
основание – (действие) заснаванне,
(причина) падстава
отечество – бацькаўшчына, айчына

отрасль – галіна

П

партизанское движение – партызанскі рух
пашня - ралля
пахота - ворыва
первобытнообщинный строй – першабытнаабшчынны лад
пиршество – банкетаванне, баляванне, банкет, баль
печать – пячатка, (пресса) друк
пища – ежа, харч
плен – палон
победа - перамога
подвластная территория – падуладная тэрыторыя
повиновение – падпарадкаванне, паслушэнства
подать – падатак
подлинник - арыгінал
подмастерье - чаляднік
подсечное земледелие - ляднае (пасечнае земляробства)
пожизненная каторга – пажыццёвая катарга
политическая мощь – палітычная моц, магутнасць
пользование – карыстанне
помещик – памешчык, пан
поселение – паселішча, сяліба
потеря – страта
потомок - нашчадак
предки – продкі
предпринимательство – прадпрыемніцтва, прадпрымальніцтва
предприятие - прадпрыемства
прибыль – прыбытак
принуждение - прымуc
примитивные оружия труда – прымітыўныя прылады працы
провозглашение – абвяшчэнне
продовольствие – харчаванне, (съестные припасы) харчы, (продукты) прадукты
производство – вытворчасць; (действие) правядзенне, выкананне; (изготовление) выраб

производительность труда – прадукцыйнасць працы
происхождение – паходжанне
промышленность – прамысловасць
просветительство - асветніцтва
просвещение – асвета; (образование) адукацыя
прошлое – мінулае, мінуўшчына
пушка – гармата
пчеловодство – пчалярства
пряности – вострая прыправа
прясло – (часть изгороди) прасла; (для сушки снопов) азярод

Р

рабовладение – рабаўладанне
работорговля – гандаць рабамі
рабство – рабства, нявольніцтва
рабоче-крестьянский – рабоча-сялянскі
рабочий кружок – рабочы гурток
равенство – роўнасць
разграбление - рабаванне
резчик по дереву – разьбяр
ремесленник – рамеснік
ремесло - рамяство
рожь – жыта
религиозные верования – рэлігійныя вераванні
родовая отцовская община – радавая бацькоўская абшчына

С

самосознание – самасвядомасць
свержение – звяржэнне, скіданне¹⁷⁶.
собрательство – збіральніцтва
собрание – сход
собственник – уласнік
событие – падзея, здарэнне
соратник – паплечнік
соседские отношения – суседскія адносіны
социалистическое соревнование – сацыялістычнае спаборніцтва
сражение – бітва, бой
столкновение – сутыкненне
страдания – пакуты
судебная власть – судовая ўлада

Т

типография – друкарня
торговля – гандаль
торговые пути – гандлёвыя шляхі
тюрьма – турма, астрог
угнетенные классы – прыгнечаныя класы

У

удобрение почвы – угнаенне глебы
укрепленный град – умацаваны град
упадок – заняпад, упадак
усадьба – сядзіба; (поместье) двор,
памесце; (имение) маёнтак
условия жизни – умовы жыцця

Ф

фундамент – падмурак, фундамент
хозяйство – гаспадарка
художественная ценность – мастацкая каштоўнасць

3.3 ТЭКСТЫ ДА САМАСТОЙНОЙ РАБОТЫ СТУДЭНТАЎ

ТЭКСТЫ ДЛЯ САМАСТОЙНОЙ РАБОТЫ СТУДЭНТАЎ БІЯЛАГІЧНАГА ФАКУЛЬТЭТА

№ 1

Млекопитающие – класс позвоночных животных. Первые млекопитающие произошли от зверозубых пресмыкающихся (териодонтов) в триасе, наибольшего разнообразия достигли в олигоцене. Для млекопитающих характерны млечные железы, вырабатывающие молоко для вскармливания детенышей, волосяной покров, более или менее постоянная температура тела (в среднем около 30°C), легочное дыхание, 4-камерное сердце. К млекопитающим относятся первозвери, или клоачные (1 отряд – однопроходные), и живородящие (сумчатые и плацентарные). Класс млекопитающих объединяет 20 современных отрядов и 12-14 вымерших. К млекопитающим (отряд приматы) относятся и люди, или гоминиды. Млекопитающих около 4000 видов; теплокровность, забота о потомстве, высокая организация нервной системы позволили млекопитающим заселить все области земли от Северного полюса до берегов Антарктиды. Многие млекопитающие – объект промысла; некоторые – предки сельскохозяйственных животных. Млекопитающих (иногда только хищных) называют также зверями. Отрасль зоологии, изучающая млекопитающих, называется териологией. Численность и ареал многих млекопитающих сокращаются: 230 видов и 91 подвид в Красной книге Международного союза охраны природы и природных ресурсов.

(<http://www.moderndictionary.ru/term/МЛЕКОПИТАЮЩИЕ>)

№2

Растения – одно из царств органического мира. Важнейшее отличие растений от других живых организмов – способность к автотрофному питанию, т. е. синтезу всех необходимых органических веществ из неорганических. При этом зеленые растения используют энергию солнечных лучей, т. е. осуществляют фотосинтез – процесс, в результате которого создается основная масса органического вещества биосферы и поддерживается газовый состав атмосферы. Таким образом, растения – главный первичный источник пищи и энергии для всех других форм жизни на Земле. У некоторых растений питание гетеротрофное. Известно около 350 тыс. видов ныне живущих растений, которые делятся на низшие и высшие растения. С середины 20 в. из царства растений выделяют самостоятельные царства – грибы и дробянки, которые ранее относили к низшим растениям. Изучает растения ботаника.

(<http://www.moderndictionary.ru/term/РАСТЕНИЯ>)

№ 3

Растительность – совокупность растительных сообществ (фитоценозов), населяющих какую-либо территорию. Распределение

растительности определяется в основном общеклиматическими условиями и подчиняется законам зональности и поясности. Основные классификационные единицы – тип растительности, формация, ассоциация. От растительности отличают флору – совокупность систематических единиц (видов, родов, семейств) на данной территории. В результате деятельности человека естественные сообщества растений в значительной степени заменены антропогенной растительностью.

(<http://www.moderndictionary.ru/term/РАСТИТЕЛЬНОСТЬ>)

№ 4

Лес – один из основных типов растительности, господствующий ярус которого образован деревьями одного или нескольких видов, с сомкнутыми кронами; для леса характерны также травы, кустарнички, мхи, лишайники. Различают хвойные и лиственные (как чистые, так и смешанные), листопадные и вечнозеленые леса. Жизненная среда для многих птиц и зверей, источник древесины, ягод, грибов и технического сырья. Биомасса, накапливаемая в лесу, составляет 90% всей наземной биомассы (ее величина составляет от $1650 \cdot 10^9$ до $1911 \cdot 10^9$ т сухого вещества, около 14-15% ее образуют хвойные леса, 55-60% – тропические). Имея важное климаторегулирующее, почво- и водозащитное значение, лесной покров Земли является одним из факторов устойчивости биосферы и требует постоянной заботы о его сохранении и возобновлении.

(<http://www.moderndictionary.ru/term/ЛЕС>)

№ 5

Сердце – центральный орган кровеносной системы животных и человека, нагнетающий кровь в артериальную систему и обеспечивающий ее возврат по венам. Сердце некоторых пресмыкающихся (крокодилы), птиц, млекопитающих и человека – полый мышечный орган, разделенный на 4 камеры: правое и левое предсердия, правый и левый желудочки. У человека сердце заключено в околосердечную сумку (перикард) и расположено в средостении грудной полости. У взрослых длина сердца 12-15 см, поперечный размер 8-11 см, масса (без крови в камерах) в среднем у женщин около 240 г, у мужчин около 330 г. Сердце взрослого человека (в нормальных условиях) сокращается 55-80 раз в 1 мин, прогоняя 4,5-5 л крови; за одно сокращение выбрасывается 60-75 мл крови. Функция сердца осуществляется посредством попеременного сокращения (систола) и расслабления (диастола) мышц предсердий и желудочков. Деятельность сердца регулируется нейрогуморальными механизмами, однако сердечная мышца обладает автоматизмом, т. е. способна сокращаться и без воздействий центральной нервной системы.

(<http://www.moderndictionary.ru/term/СЕРДЦЕ>)

№ 6

Липа сердцевидная или обыкновенная – крупное всем хорошо известное дерево из семейства липовых (Tiliaceae) со стройным стволом высотой до 25 м и широкой кроной. Кора коричневая, на молодых стволах и ветвях гладкая, на более толстых - с бороздчатыми трещинами верхнего слоя. Липа обладает хорошо развитой корневой системой с глубоко проникающим стержневым корнем, благодаря чему отличается ветроустойчивостью. Листья очередные, сердцевидные, длиной и шириной от 2 до 8 см, на верхушке оттянуты в остроконечия, мелкопильчатые по краю пластинки, с хорошо выраженным жилкованием, сверху зеленые, голые, снизу слегка сизоватые, с пучками желтовато-бурых волосков по жилкам. Листовые черешки длинные, войлочно-опушенные, к осени краснеющие. На порослевых побегах листья гораздо крупнее - до 12 см в длину и ширину. Липа отличается поздним распусканием листьев, она становится зеленой в наших лесах чуть ли не последней, в конце мая и даже в июне (лишь дуб одевается листвой позже липы). Цветки желтовато-белые, ароматные, диаметром до 1 см, собраны по 3-15 в щитковидные соцветия, снабженные желтовато-зеленоватым прицветным листом ланцетной формы, до половины своей длины сросшимся с осью соцветия. В каждой цветке 5-листная чашечка, 5-лепестный венчик диаметром до 1 см, много (до 30) тычинок, сросшихся в 5 пучков, пестик с верхней 5-гнездной завязью, недлинным толстоватым столбиком и 5 рыльцами. Цветет липа в июле (реже в конце июня), цветение продолжается 2-3 недели. Опыляют цветки насекомые. Плод - шаровидный орешек диаметром 4-8 мм с довольно тонкой и хрупкой оболочкой. Плоды созревают в сентябре, но осыпаются с деревьев только зимой, когда деревья стоят уже голые. Опадают целые соцветия, которые разносятся ветром, а парусом служит сохранившийся прицветный лист. Зимой после оттепелей, когда снег уплотняется и покрывается корочкой (настом), ветер разносит соплодия липы по насту как маленькие буера. Размножается липа в природе преимущественно вегетативным способом: отводками и пневой порослью. Во многих липовых лесах весь древостой по сути дела порослевого происхождения. Однако не зря липа образует так много плодов, ей не чужд и семенной путь возобновления. В лесах, где есть хотя бы одиночные липовые деревья, почти всегда можно найти всходы липы. Заметим, однако: не каждый догадается, что всход с двумя листьями, пластинка которых сильно рассечена, принадлежит липе, очень уж не похожи эти листья на те, что висят на дереве. Первые 5 лет жизни сеянцы липы растут медленно, потом рост ускоряется, а примерно с 60 лет снова замедляется. В 130-150 лет липа достигает максимального роста и больше практически не увеличивается в высоту, но крона ее и толщина ствола продолжают увеличиваться еще долгое время. Живет липа 300-400 лет, известны отдельные деревья, прожившие до 600 лет.

(<http://www.1000listnik.ru/lekarstvennie-travi/11/199-lipa.html>)

Жизнь как биологическое явление

По представлениям некоторых ученых (И. С. Шкловский), жизнь на нашей планете возникла приблизительно 4—4,5 миллиарда лет назад. В силу целого ряда особенностей развития Земли в этот период ее существования создались благоприятные условия для образования сложных органических белковоподобных и других высокомолекулярных соединений в первичной атмосфере (под влиянием электрических разрядов) и в воде, покрывавшей большую часть планеты (под действием ультрафиолетовых лучей). Эти органические вещества, состоявшие главным образом из углерода, водорода, кислорода, азота, а также многих других химических элементов, содержались в мировом океане в значительном количестве (концентрация их по некоторым расчетам достигала 1%). Их существеннейшей особенностью была способность сохранять свой химический состав и физические свойства при взаимодействии с бесчисленным множеством различных химических веществ, с которыми они соприкасались. Эта способность обеспечивалась образованием поначалу очень примитивных систем — коацерватов. «Возникновение таких систем не представляет собой чего-либо особенного», — пишет акад. А. И. Опарин. Первоначально это были просто изолировавшиеся участки «первичного бульона». Такое явление можно наблюдать при смешивании коллоидных растворов в состав которых входят разнообразные сложные органические вещества. При этом нарушается равномерность их распределения в растворителе и «...они выделяются в форме видимых под микроскопом коацерватных капель, плавающих в окружающей их равновесной жидкости, от которой отделены хорошо выраженной поверхностью раздела» (А. И. Опарин).

Имея определенную структуру, коацерваты обладают известной устойчивостью и способностью включать в себя вещества из окружающей среды. «Взаимодействующие с внешней средой и увеличивающиеся в своем числе системы должны были все более и более попадать под действие естественного отбора, предоставлявшего широкую дорогу для дальнейшего развития только все более и более совершенным формам организации» (А. И. Опарин).

В результате длительного периода эволюции таких примитивных систем возникло живое вещество, а затем и более сложные формы жизни — организмы; их появление знаменовало собой новый, более высокий этап развития жизни: организмы обеспечивают основное свойство жизни — процесс обмена веществ — не только своим химическим строением, но и образованием специальных структур, благоприятствующих осуществлению обменного процесса и сохранению самого организма как такового и как биологического вида применительно к условиям среды его существования.

Приспособление к постоянно меняющимся условиям жизни путем усовершенствования и усложнения строения и функций организмов было

движущей силой эволюции, венцом которой является современный человек.

Процесс обмена веществ у всех животных ныне организмов, начиная от самых примитивных и кончая самым сложным — человеческим организмом, является одной из главных основ жизни. Он осуществляется сложнейшими химическими соединениями, которые называются белками. Ф. Энгельс писал, что «жизнь есть форма существования белковых тел, существенным моментом которого является обмен веществ с окружающей их внешней природой, причем с прекращением этого обмена веществ прекращается и жизнь, что приводит к разложению белка».

Внешние проявления обменного процесса в сложном организме состоят в доставке к клеткам и тканям питательных веществ и кислорода и в усвоении (ассимиляции) их, с одной стороны, и, с другой стороны, в образовании продуктов обмена в результате отщепления от белков определенных веществ (диссимиляции), которые должны выводиться. Итак, обменный процесс состоит из двух взаимосвязанных, но противоположных по своему значению процессов; ассимиляции и диссимиляции.

Биологическая сущность жизни состоит в осуществлении процесса обмена веществ, имеющего весьма разнообразные и чрезвычайно сложные формы. Происходящие в организме физиологические процессы сводятся, в конечном счете, к обеспечению обмена веществ и его регуляции в соответствии с потребностями организма, которые определяются условиями его жизни. Для отправления этих функций существуют многочисленные специальные органы, находящиеся в непрерывном и очень сложном взаимодействии. За последние годы многие исследователи накопили богатейший материал, показывающий, что сущность жизни невысказанно понять и без других сложных органических структур, называемых нуклеиновыми кислотами. Они обуславливают воспроизведение себе подобных форм жизни, т. е. определяют наследственность организма. Исходя из этого, жизнь в элементарной форме может быть понята нами как способ существования коллоидных систем, содержащих в качестве своих обязательных компонентов соединения типа белков, нуклеиновых кислот и фосфорорганических веществ. Этим системам свойственна способность к саморегулированию и развитию на основе накопления и преобразования химических веществ, энергии и информации в процессе их взаимодействия с окружающей средой.

(<http://www.medical-enc.ru/1/anatomia/zhizn.shtml>)

№ 8

Нервная ткань характеризуется максимальным развитием таких свойств, как раздражимость и проводимость. Раздражимость – способность реагировать на физические (тепло, холод, свет, звук, прикосновение) и химические (вкус, запах) стимулы (раздражители). Проводимость –

способность передавать возникший в результате раздражения импульс (нервный импульс). Элементом, воспринимающим раздражение и проводящим нервный импульс, является нервная клетка (нейрон). Нейрон состоит из тела клетки, содержащего ядро, и отростков – дендритов и аксона. Каждый нейрон может иметь много дендритов, но только один аксон, у которого бывает, однако, несколько ветвей. Дендриты, воспринимая стимул от разных участков мозга или с периферии, передают нервный импульс на тело нейрона. От тела клетки нервный импульс проводится по одиночному отростку – аксону – к другим нейронам или эффекторным органам. Аксон одной клетки может контактировать либо с дендритами, либо с аксоном или телами других нейронов, либо с мышечными или железистыми клетками; эти специализированные контакты называются синапсами. Аксон, отходящий от тела клетки, покрыт оболочкой, которую образуют специализированные (шванновские) клетки; покрытый оболочкой аксон называют нервным волокном. Пучки нервных волокон составляют нервы. Они покрыты общей соединительнотканной оболочкой, в которую по всей длине вкраплены эластические и неэластические волокна и фибробласты (рыхлая соединительная ткань).

В головном и спинном мозгу присутствует еще один тип специализированных клеток – клетки нейроглии. Это вспомогательные клетки, содержащиеся в мозгу в очень большом количестве. Их отростки оплетают нервные волокна и служат для них опорой, а также, по-видимому, и изоляторами. Кроме того, они имеют секреторную, трофическую и защитную функции. В отличие от нейронов клетки нейроглии способны к делению.

(<http://www.krugosvet.ru/node/31247?page=0,1#part-14>)

№ 9

Ключавое месца сярод прыродных багаццяў Беларусі займаюць лясы, якія з'яўляюцца ўнікальным аднаўляльным рэсурсам. Здаўна жыццё большасці людзей было звязана з лесам, які даваў укрыццё і цяпло. У сучасных умовах жыцця чалавецтва лес не толькі не страціў свайго значэння, але і набыў новыя – больш шырокія функцыі.

Сёння ў Беларусі амаль 40 працэнтаў тэрыторыі заняты лясамі, запас драўніны на пні ацэньваецца ў 1,4 млрд м³. Штогадовы прырост драўніны значна перасягае яе гадавыя высяканні. Гэта гаворыць пра тое, што баланс інтарэсаў паміж экалагічным і эканамічным складальнікам у лясных адносінах склаўся на карысць экалогіі. Так, пры сярэднім штогадовым прыросце драўніны амаль 28 млн. м³, у лясам рэспублікі нарыхтоўваецца 13-14 млн. м³.

У выніку мэтанакіраванай палітыкі лесааднаўлення і лесаразвядзення павялічваецца плошча пакрытых лесам зямель, захавана фармацыйная структура і відавая разнастайнасць лясоў, павышаецца іх устойлівасць і прадукцыйнасць.

На сучасным этапе лясная гаспадарка Беларусі – гэта комплексная, шматфункцыянальная галіна народнай гаспадаркі рэспублікі, першачарговай задачай якой з’яўляецца захаванне і стварэнне на землях ляснога фонду рэспублікі высокапрадукцыйнага, якаснага, біялагічна ўстойлівага, аптымальнага відавога і ўзроставага складу лясоў і лясной фауны, які адпавядаў бы высокім экалагічным, сацыяльным і эканамічным патрэбнасцям грамадства і дзяржавы.

(<http://news.21.by/regional-news/2012/09/17/619609.html>)

№ 10

Железо (лат. Ferrum), Fe, химический элемент VIII группы периодической системы Менделеева; атомный номер 26, атомная масса 55,847; блестящий серебристо-белый металл. Элемент в природе состоит из четырех стабильных изотопов: ^{54}Fe (5,84%), ^{56}Fe (91,68%), ^{57}Fe (2,17%) и ^{58}Fe (0,31%).

Историческая справка. Железо было известно еще в доисторические времена, однако широкое применение нашло значительно позже, так как в свободном состоянии встречается в природе крайне редко, а получение его из руд стало возможным лишь на определенном уровне развития техники. Вероятно, впервые человек познакомился с метеоритным железом, о чем свидетельствуют его названия на языках древних народов: древнеегипетское "бени-пет" означает "небесное железо"; древнегреческое sideros связывают с латинским sidus (род. падеж sideris) - звезда, небесное тело. В хеттских текстах 14 века до н. э. упоминается о железе как о металле, упавшем с неба. В романских языках сохранился корень названия, данного римлянами (например, франц. fer, итал. ferro).

Способ получения железа из руд был изобретен в западной части Азии во 2-м тысячелетии до н. э.; вслед за тем применение железа распространилось в Вавилоне, Египте, Греции; на смену бронзовому веку пришел железный век. Гомер (в 23-й песне "Илиады") рассказывает, что Ахилл наградил диском из железной крицы победителя в соревновании по метанию диска. В Европе и Древней Руси в течение многих веков железо получали по сыродутному процессу. Железную руду восстанавливали древесным углем в горне, устроенном в яме; в горн мехами нагнетали воздух, продукт восстановления - крицу ударами молота отделяли от шлака и из нее выковывали различные изделия. По мере усовершенствования способов дутья и увеличения высоты горна температура процесса повышалась и часть железа науглероживалась, то есть получался чугун; этот сравнительно хрупкий продукт считали отходом производства. Отсюда название чугуна "чушка", "свинское железо" - англ. pig iron. Позже было замечено, что при загрузке в горн не железной руды, а чугуна также получается низкоуглеродистая железная крица, причем такой двухстадийный процесс оказался более выгодным,

чем сыродутный. В 12-13 веках кричный способ был уже широко распространен.

В 14 веке чугун начали выплавлять не только как полупродукт для дальнейшего передела, но и как материал для отливки различных изделий. К тому же времени относится и реконструкция горна в шахтную печь ("домницу"), а затем и в доменную печь. В середине 18 века в Европе начал применяться тигельный процесс получения стали, который был известен на территории Сирии еще в ранний период средневековья, но в дальнейшем оказался забытым. При этом способе сталь получали расплавлением металлической шихты в небольших сосудах (тиглях) из высокоогнеупорной массы. В последней четверти 18 века стал развиваться пудлинговый процесс передела чугуна в железо на поду пламенной отражательной печи. Промышленный переворот 18 - начала 19 веков, изобретение паровой машины, строительство железных дорог, крупных мостов и парового флота вызвали громадную потребность в железе и его сплавах. Однако все существовавшие способы производства железа не могли удовлетворить потребности рынка. Массовое производство стали началось лишь в середине 19 века, когда были разработаны бессемеровский, томасовский и мартеновский процессы. В 20 веке возник и получил широкое распространение электросталеплавильный процесс, дающий сталь высокого качества.

Распространение Железа в природе. По содержанию в литосфере (4,65% по массе) железо занимает второе место среди металлов (на первом алюминий). Оно энергично мигрирует в земной коре, образуя около 300 минералов (окислы, сульфиды, силикаты, карбонаты, титанаты, фосфаты и т. д.). Железо принимает активное участие в магматических, гидротермальных и гипергенных процессах, с которыми связано образование различных типов его месторождений. Железо – металл земных глубин, оно накапливается на ранних этапах кристаллизации магмы, в ультраосновных (9,85%) и основных (8,56%) породах (в гранитах его всего 2,7%). В биосфере железо накапливается во многих морских и континентальных осадках, образуя осадочные руды.

Важную роль в геохимии железа играют окислительно-восстановительные реакции - переход 2-валентного железа в 3-валентное и обратно. В биосфере при наличии органических веществ Fe^{3+} восстанавливается до Fe^{2+} и легко мигрирует, а при встрече с кислородом воздуха Fe^{2+} окисляется, образуя скопления гидрооксидов 3-валентного Железа. Широко распространенные соединения 3-валентного железа имеют красный, желтый, бурый цвета. Этим определяется окраска многих осадочных горных пород и их наименование – "красноцветная формация" (красные и бурые суглинки и глины, желтые пески и т. д.).

(<http://www.chem100.ru/elem.php?n=26>)

ТЭКСТЫ ДЛЯ САМАСТОЙНОЙ РАБОТЫ СТУДЭНТАЎ ГЕОЛАГА-ГЕАГРАФІЧНАГА ФАКУЛЬТЭТА

№ 1

Располагаясь в центре Европы, полесский регион представляет собой важный экологический коридор для различных видов флоры и фауны. Он является значимым элементом генетической основы восточно-европейского биоразнообразия. По его западной части проходит водораздел между Балтийским и Черным морями. Здесь пересекаются два пути массовой миграции птиц: с севера на юг и с востока на запад.

В Белорусском Полесье сохранились в естественном состоянии низинные болота, пойменные широколиственные леса и луга. Низинные болота в пойме реки Припяти и ее притоков являются важными биотопами для обитания целого ряда биологических видов, численность которых резко сокращается в Европе и в мире. Именно наличие этих биотопов и связанного с ними биоразнообразия обуславливает международное значение Полесья. Заказники "Простырь", "Споровский", "Званец" и "Средняя Припять", а также в Национальный парк "Припятский" составляют взаимосвязанную сеть глобально значимых биотопов. В них обитает основная часть популяции ряда глобально угрожаемых видов. Все четыре заказника включают Ключевые орнитологические территории (КОТ) и Рамсарские угодья.

На территории Полесья обитают 7 видов птиц, 17 видов млекопитающих, 3 вида рептилий и земноводных, 8 видов рыб, 19 видов членистоногих, 1 вид кольчатых червей и 3 вида моллюсков, занесенных в Красную книгу исчезающих видов Международного союза охраны природы. Двадцать два вида растений находятся под охраной в соответствии с директивой ЕС "По местообитаниям" и приложениями к Бернской конвенции. Белорусское Полесье играет важную роль для сохранения таких глобально угрожаемых видов птиц, таких как вертялка камышевка (обитает до 80% всей европейской популяции), большой подорлик (около 10%), дупель (около 10%) и коростель (около 15%).

(<http://redbook.minpriroda.gov.by/polesie.html>)

№2

В пяти километрах от Тамбова обнаружены курганы XIX-XV веков до нашей эры — на стройке в селе Бокино рабочие неожиданно нашли захоронения-ровесники Египетских пирамид.

В двух курганах оказались останки нескольких человек и возницы колесницы. Дорогие украшения на скелете женщины указывают на то, что их владелица занимала важное положение в обществе. Браслет из толстой проволоки, бронзовые подвески и оловянные шейные бусы могли позволить себе далеко не все. Бронзу в XV веке до нашей эры на территорию современной Тамбовской области привозили с Волги или Урала, и это сильно влияло на ее конечную стоимость.

В костюме мужчины обнаружили фрагменты конской упряжки для колесниц. Найденные костяные пластины декорированы необычными изображениями, похожими на христианский крест.

В могильнике археологи нашли еще и кости животных, наконечники стрел, топоры, монеты и волосы, смазанные жиром. Строительные работы на месте раскопок приостановлены, а сельсовет Бокино следит за сохранностью кургана.

(<http://www.muzznews.com>)

№ 3

На территории Беларуси преобладают западные ветры, приносящие морской воздух Атлантического океана (летом ветер дует в основном с запада и северо-запада, зимой – с запада и юго-запада). Зимой западные ветры, сопровождающиеся циклонами, приносят относительно тёплый воздух высокой влажности, что приводит к повышенной влажности и облачности, а также к осадкам. Кроме них, зимнюю погоду в Беларуси формируют континентальный воздух умеренных широт, сопровождающийся понижением температуры до -10-15°C, и арктический воздух как морского, так и континентального происхождения, который, в зависимости от происхождения, приводит либо к незначительному, либо к резкому похолоданию (вплоть до -40°C). Летом воздух с Атлантического океана формирует сравнительно прохладную и влажную погоду, а воздух из Арктики – сухую и тёплую или горячую. На юго-востоке Беларуси и в сопредельных частях страны наблюдается влияние тропического воздуха, способствующего установлению жаркой погоды летом и сильной оттепели зимой.

Среднегодовая скорость ветра варьируется от 3-3,5 м/с в долинах рек и низинах до 3,5-4 м/с на равнинах и возвышенностях. Осенью и зимой ветры, как правило, сильнее.

(<https://ru.wikipedia.org>)

№ 4

Белове́жская пу́ща – наиболее крупный остаток реликтового первобытного равнинного леса, который, согласно представлениям, сложившимся в современной науке, в доисторические времена произрастал на территории Европы. Постепенно он был вырублен, но в относительно нетронутом состоянии в виде крупного массива сохранился только в Беловежском регионе на территории современной Беларуси и Польши. Беловежскую пущу относят к экорегиону под названием «сарматский смешанный лес».

Через Беловежскую пущу проходит государственная граница между Республикой Польша и Республикой Беларусь. Рядом с пущей находится водораздел Балтийского и Чёрного морей. Для сохранения уникальной природы в Беловежской пуще выделены четыре функциональные зоны с различным режимом охраны: заповедная зона, зона регулируемого

пользования, рекреационная и хозяйственная зоны. Кроме того, вокруг пущи создана охранная (буферная) зона.

(http://www.brest-sv.com/pyscha/brest_pyscha.htm)

№ 5

Полесский государственный радиационно-экологический заповедник — крупнейший (более 215 тысяч га) в Белоруссии заповедник.

Заповедник был организован 18 июля 1988 года в белорусской части зоны отчуждения на территории трёх наиболее пострадавших от аварии районов Гомельской области — Брагинского, Наровлянского и Хойникского. На территории находятся 96 покинутых населённых пунктов, где до аварии проживало более 22 тысяч жителей. Администрация ПГРЭЗ расположена в городе Хойники.

Хотя заповедник создан с целью радиобиологических и экологических исследований, он представляет интерес и для биологов. Вмешательство человека минимально, появляется возможность наблюдать развитие дикой природы в условиях Белоруссии. *«В связи со снятием антропогенной нагрузки и богатством растительного мира здесь создались, по сути, идеальные условия для восстановления животного мира»*, — говорится в докладе Комитета по проблемам последствий катастрофы на ЧАЭС при Совете министров Белоруссии. Также были интродуцированы некоторые новые виды, в том числе и зубр.

(<https://ru.wikipedia.org>)

№ 6

Чтобы еще более гордиться нашей Родиной и любить ее величественную природу и славный народ, необходимо хорошо знать ее географию. Очень ярко про необходимость изучения географии своего Отечества написал во вступлении к первому учебнику по географии Беларуси известный белорусский географ Аркадий Смолич в далеком 1922 г.

В процессе изучения географии Беларуси вы познакомитесь с природой и хозяйством Беларуси, ее местом в европейском и мировом сообществе, что необходимо для воспитания чувства национального достоинства, патриотизма, бережного отношения к природе и ресурсам своей Родины.

Работая с учебным пособием, вы встретите три рубрики. Для активизации познавательной деятельности предлагается рубрика «Факт для размышления», обозначенная значком Изложенные факты и цифровой материал дают возможность включаться в образовательный процесс и самостоятельно формулировать выводы и объяснять явления. Материал рубрики «Интересно знать», отмеченный значком, не является обязательным для изучения в курсе географии Беларуси, однако он имеет большое познавательное и воспитательное значение.

Перед каждым параграфом дается рубрика «Вспоминаем». Она включает вопросы, уже знакомые вам из предыдущих курсов географии либо других предметов, и подводит вас к тем вопросам, на которые нужно обратить особое внимание при изучении темы, что также активизирует процесс познания.

(Рабочая тетрадь по географии, 10 класс. Максаковский)

№ 7

Нáрочь — озеро в Белоруссии в Мядельском районе Минской области. Расположено в бассейне реки Нарочь. Входит в Нарочанскую группу озёр (Мястро, Баторино, Бледное).

Нарочь — самое большое озеро в Белоруссии. Площадь его зеркала — 79,6 км². Наибольшая глубина — 24,08 м. Длина наибольшего поперечника — 12,8 км. Длина береговой линии — 41 км. Объём воды — 710 млн м³. Площадь водосбора — 199 км². В Нарочи обитает двадцать два вида рыб (в том числе угорь), из них наиболее крупная — щука. На озере и в округе имеются гнездовья лебедя-шипуна, малой крачки, скопы, малой поганки.

Озеро Нарочь возникло несколько тысячелетий назад, при отступлении ледника. На пути ледника к северу встала Свенцянская гряда. Вода от таявшего льда образовала огромное водное пространство, из которого впоследствии, с понижением уровня воды, выделились озёра, образовавшие Нарочанскую группу. Нарочь — типичный представитель природы севера Белоруссии — Белорусского Поозерья.

Во время Первой мировой войны в окрестностях озера в марте 1916 года проходила Нарочская наступательная операция — первая попытка освобождения территории Белоруссии от германских оккупантов. Несмотря на проявленный русскими войсками массовый героизм, Нарочская операция завершилась лишь локальным успехом — освобождением города Поставы и десяти квадратных километров территории. Общее число погибших и раненых с русской стороны составило 78 000 человек.

(<https://ru.wikipedia.org>)

№ 8

Когда мы говорим об экологических глобальных проблемах, мы имеем в виду загрязнение морей и океанов (нефтепродуктами, ртутью, бытовыми отходами), которое наносит непоправимый вред мировой экономике и морской экосистеме; загрязнение уничтожает зоны океанов, богатые животными и растениями.

Загрязнение атмосферы выбросами автотранспорта и промышленными предприятиями становится все интенсивнее, так как за несколько десятилетий автомобили стали неотъемлемой частью жизни каждого человека. Впоследствии этого образуются кислотные дожди,

которые были уже отмечены в западной Европе и Северной Америке в 1950-х годах, распространение кислотных дождей по всему миру связано с возросшими техногенными выбросами оксидов и серы, и азота.

Много говорят и о парниковом эффекте, который имеет общепланетарный характер. Эту проблему называют одной из самых серьезных экологических угроз в мире, так как с парниковым эффектом напрямую связаны глобальные климатические изменения антропогенного характера.

Проблему экологии можно решить, используя экологически чистые источники энергии. В прогнозах и проектах будущего значатся и мельницы, и Солнце, и управляемые термоядерные реакции.

(<http://www.nado5.ru/e-book/globalnye-problemy-chelovechestva>)

№ 9

Уже сейчас во многих странах Европы в целях выработки энергии без помощи мирного атома применяют природные средства получения энергии. Люди используют старый и добрый принцип «мельницы». На окраинах маленьких городов устанавливается несколько ветряков, которые при помощи силы ветра вырабатывают нужное количество энергии для жизнедеятельности жителей населенного пункта.

При создании проекта будущего следует помнить о неиссякаемом источнике естественной энергии - солнцу, которые в будущем может стать и энергоносителем, и топливом. Ученые предполагают, что через двести лет солнечная энергия заменит все современные энергоносители. В это предположение хочется верить, ведь такой вариант выведет человечество в новую, более высокую и безопасную эпоху технологического развития.

Каждый день мы должны задумываться о том, что наше будущее напрямую зависит от настоящего. Ведь, по большому счету, мы не многим отличаемся от первобытных людей, жизнь которых зависела от природы. Мы смогли ее взять в свои руки, но абсолютно не защищены от последствий, которые спровоцировало наше активное вмешательство в ее структуру. Внедрение новых проектов, действующих на благо человечества, позволит остановить процесс его самоуничтожения.

(<http://www.nado5.ru/e-book/prognozy-i-proekty-buduzchego>)

№ 10

О географии принято говорить, как о целой системе наук, каждая из которых изучает природные, территориальные и производственные комплексы и компоненты, которые в них входят. География подразумевает комплексное и детальное изучение природы, населения и хозяйства, и объединение различных дисциплин в одной систему продиктовано их тесной взаимосвязью.

Изучение таких объектов происходит с целью наиболее эффективного применения всех природных ресурсов, создания благоприятной среды для проживания населения и размещения

производства в рациональных параметрах. Система географических наук сформировалась в процессе дифференциации и развития самой географии, как науки знаний о хозяйстве, природе и населении разных территорий Земли.

Сам процесс развития науки привел к изучению отдельных компонентов природной среды – таких, как почва, климат и рельеф, или компонентов хозяйства, например, промышленность и сельское хозяйство. Со временем появилась необходимость синтетического исследования территориальных сочетаний компонентов.

В системе науки география выделяют:

- естественные науки – физическая география, геоморфология, океанология, география почв, климатология, геокриология, биогеография, гидрология суши и другие;

- общественные науки географии, к которым относится общая экономическая и региональная география, география различных отраслей хозяйства (например, промышленности или транспорта), география сельского хозяйства, география населения или политическая география;

- страноведение;

- картография, специальная техническая наука, которая входит в систему современных наук географии по причине общности главных задач с иными географическими науками.

(<http://www.nado5.ru/e-book/geografiya-kak-nauka>)

ТЭКСТЫ ДЛЯ САМАСТОЙНОЙ РАБОТЫ СТУДЭНТАЎ ГІСТАРЫЧНАГА ФАКУЛЬТЭТА

№1

Земли нынешней Беларуси заселялись первобытными людьми еще в эпоху каменного века. Первые обитатели могли появиться здесь уже между 100 и 40 тысячами лет назад. Тогда они жили еще стадом, умели лишь добывать огонь, готовить на нем еду и защищаться от хищников. Более определенно археологи говорят об освоении нашей современной территории кроманьонцами в эпоху позднего каменного века. Люди, пришедшие сюда не ранее 40 тысяч лет назад, организовались в родовые общины. Каждый род включал в себя всех кровных родственников по материнской линии, а несколько близких родов объединялись в племя, имевшее свою территорию, общий язык, самоназвание, обычаи. Племена первобытных людей стали зародышами первых этнических общностей.

Примерно 5—10 тысяч лет назад просторы Беларуси находились еще под ледником или тундрой. Редкие их обитатели охотились на крупных животных, изготавливали из кремня наконечники для копий, ножи и скребки. Когда же ледник отступил на север, эти земли постепенно покрылись густыми лесами, сетью рек и озер. Установился теплый и влажный климат. Научившись пользоваться луком и ловить рыбу, люди быстро расселились по территории всей современной Беларуси. Однако численность их тогда еще не превосходила нескольких тысяч.

На так называемый новокаменный век, который ученые датируют 5—3м тысячелетиями до новой эры, пришелся расцвет родового строя. Люди научились в совершенстве обрабатывать камень, изготавливая из него разнообразные орудия труда и оружие. На западе Беларуси сохранились шахты тех времен, из которых добывали этот камень. Шире стали использоваться дерево и кость. Человек начал приручать животных, овладел ткачеством и наконец научился делать глиняную посуду, в которой можно было готовить еду и хранить продукты. Все это позволило первобытным обитателям Беларуси перейти к оседлому образу жизни. Археологи обнаружили в пределах нашей страны более 600 древних поселений. И хотя земли Беларуси, не имея значительных природных препятствий, были связаны реками со всеми сторонами света и открыты для миграций, ее жители в конце каменного века оставались в основном автохтонами.

(Владимир Орлов, Геннадзь Саганович. Десять веков белорусской истории (862-1818): События. Даты, Иллюстрации. Вильня: Наша Будучыня, 2001)

№2

Около половины 13 в. в среде литовских племен замечается стремление к объединению. Трудно объяснить причину этого стремления, но толчком ему послужили, видимо, военные обстоятельства. В походах на Полоцк или с полоцкими князьями литовцы должны были научиться

объединять свои мелкие отряды под начальством одного из князей; для того, чтобы отбиваться от нападений галицких князей, им приходилось прибегать к тому же средству. В самом начале 13 в. на Балтийском побережье появляются два немецких ордена крестоносцев. Один поселился по приглашению мазовецкого князя среди пруссов, другой — Ливонский орден — укрепился у устья Западной Двины. Оба ордена получили благословение от папы силой оружия распространять христианство. Это предвещало покорение и неволю для литовцев. Пруссы были очень быстро поработаны. Ливонский орден укрепился среди латышей, покорял их и угрожал Литве и Жмуди.

Все эти обстоятельства натолкнули одного из очень предприимчивых князей Мендовга на мысль начать дело образования государства. Мендовгу пришлось выдержать очень сильную борьбу, причем он показал себя искусным политиком. Он захватывает соседние русские земли и даже свою столицу переносит в Новгородок (нынешний Новогрудок), где устраивает свою столицу. Он вообще стремился подкрепить себя силами русского населения. В Полоцке прекратилась местная династия, и на Полоцком столе мы уже видим Мендовга, племянника Товтивила. Мендовгу было трудно справиться с галицкими князьями, которые даже устроили против Мендовга сильную коалицию, объединив с собой Ливонский орден и возбудив против Мендовга Товтивила. Тогда Мендовг вошел в сговор с Ливонским магистром, принял крещение и даже был коронован королем литовским — папским представителем. Галицийская коалиция разбилась. Но кроме того он вошел в связь с галицкими князьями при посредстве своего сына Войшелка. Последний был князем в Слониме и Волковыске. Благодаря влиянию Войшелка состоялся мир с галицкими князьями. Сам Войшелк, крещенный по православному обряду, удалился в монастырь.

Княжение Мендовга положило основание государству, составленному из Литвы и соседних русских областей. Уже политика Мендовга намечала пути последующей политики литовской династии. Мендовг колебался в выборе между крестоносцами и католичеством с их западной культурой и между русскими областями с их восточной культурой. Малочисленное литовское племя, притом малокультурное, в этом выборе значения не имеет. В конечном итоге Мендовг не без влияния своего сына Войшелка, на первый план выдвинул связи с белорусскими землями, чем определилась дальнейшая политика последующих князей.

(Митрофан Викторович Довнар-Запольский «История Беларуси»)

№3

Ефросинья Полоцкая (1110(?) – 23.5.1173)

Родилась в Полоцке. Дочка Георгия, младшего сына князя Всеслава Брачиславича. Представительница христианского культурно-просветительного движения в Полоцком княжестве 12 века. Первая женщина на Беларуси, причисленная к лику святых.

В княжеском роду Всеслава Чародея было немало самоотверженных, умных и образованных женщин, однако Предслава (имя Ефросинья было дано ей при постриге в монахини) занимает в истории особое место. Другие представительницы княжеского рода принимали постриг, как правило, в более зрелом возрасте и в силу каких-либо трагических обстоятельств жизни. Именно обстоятельства заставляли предпочесть тяготы монашества. Предслава приняла решение о сознательном отказе от мирской жизни в возрасте 12 лет, когда родители только начали задумываться о предстоящем замужестве княжны. Ею руководили христианские идеи о необходимости духовного совершенствования, подвижнического служения высоким моральным идеалам. Ефросинья приняла постриг и поселилась в келье Софийского собора. Основной деятельностью ее в этот период была переписка книг религиозно-нравственного содержания, очевидно греческого происхождения. Есть основания полагать, что в соборе к тому времени уже существовала мастерская по художественному оформлению книг, и было положено начало знаменитой библиотеке Полоцкого Софийского собора. Со временем и при активном участии Ефросиньи эта библиотека превратилась в крупнейший культурно-просветительский центр. Ефросинья основала в Полоцке мужской и женский монастыри, стала основателем строительства церкви Святого Спаса (около 1160г) и Богородицкой церкви. По ее заказу полоцким мастером Лазарем Богшей был изготовлен на престольный шестиконечный крест для церкви Святого Спаса. Богато украшенный драгоценными камнями, одетый в золото и серебро, крест представлял собой уникальный образец национального народного творчества (был похищен во время Великой Отечественной войны). По просьбе Ефросиньи из Византии была прислана для этого храма икона Божьей матери, по преданию написанная самим евангелистом Лукой. Для этой реликвии полоцкие мастера изготовили оклад из золота и серебра, украшенный драгоценными камнями (сейчас находится в Русском музее Санкт-Петербурга). В конце жизни Ефросинья совершила паломничество в Иерусалим, где и скончалась. Мощи ее были перевезены в Киевско-Печерскую лавру, а в начале 20 века – в Полоцк.

(Паводле «Беларусь неизвестная (краткий экскурс: история, география, культура)»).

№4

Что такое история?

Долгое время история рассматривалась не как наука, а относилась к литературе и искусству. Не случайно в греческой мифологии покровительницей истории считалась одна из муз, изображавшаяся в виде молодой женщины с одухотворенным лицом и со свитком папируса или пергамента в руке. Имя музы истории - Клио - произошло от греческого слова «прославляю». И действительно, первые летописи, хроники, биографии посвящались в основном прославлению правителей.

Итак, что же такое история? Слово «история» заимствовано из греческого языка, где так называлось повествование о событиях. Представление о том, что такое история и чем она должна заниматься, исторически видоизменялось.

В современной мировой исторической литературе встречаются самые разнообразные определения предмета истории, вплоть до диаметрально противоположных (насчитывают до 30 дефиниций предмета истории как науки). Определение предмета истории связано с мировоззрением историка, его философскими взглядами.

Историки, стоящие на материалистических позициях, считают, что история как наука изучает конкретные, ограниченные определенными пространственно-временными рамками закономерности общественного развития, связанные с деятельностью людей.

Господствующим в западной науке убеждением является то, что главным объектом изучения в истории является человек. Известный французский историк Марк Блок определил историю как «науку о людях во времени», причем на первый план выдвигал духовную сторону деятельности человека, считая, что предмет истории «в точном и последнем смысле — сознание людей».

Серьезные расхождения между учеными различных концепций касаются не только определения предмета истории, но и объяснения исторического процесса.

Можно с точностью констатировать лишь тот факт, что история есть коллективная память народа, память о прошлом, без которой общество не могло бы существовать. Благодаря этой науке мы узнаем, что есть общего между людьми, что придает смысл человеческому существованию. Обращаясь к прошлому, человек лучше осознает свои корни, размышляет о настоящем, задумывается о будущем. Благодаря историческому познанию прошлое не умирает, а продолжает жить, служит современности. И сегодня актуальны слова выдающегося историка В.О. Ключевского: «Прошлое нужно знать не потому, что оно прошлое, а потому, что, уходя, не умело убрать своих последствий».

(История России с древнейших времен до второй половины XIX века. Курс лекций . Ч. 1. Под ред. академика Личмана Б.В. Уральский государственный технический университет. Екатеринбург, 1995).

№5

Особенности формирования белорусского народа

Каждый народ имеет свою культуру. Нельзя смешивать научно-техническую культуру, интернациональную по своей сущности, и национальную культуру народа. Только в лоне национальной культуры может существовать народ. Без этой основы наступает духовная смерть народа, происходит процесс его превращения в этнографический материал для другой цивилизации.

На базе каких этнокультурных традиций формировались язык и культура белорусского этноса?

Вхождение западных земель Руси в состав ВКЛ совпадает с началом процесса формирования белорусской этнической общности. Именно в это время предки белорусов стали осознавать себя как отдельный народ со своим историческим прошлым, обычаями, хозяйственным и жизненным устройством. Но есть основания полагать, что некоторые свойственные белорусскому этносу признаки начали вызревать еще в недрах Древнерусского государства. Основой культурного развития восточных славян было восточнохристианское вероисповедание, с принятием которого начали распространяться письменность, храмовое зодчество, иконопись и т.д. Этническая белорусов территория находилась там, где до расселения славян проживали балтские племена. Определенное влияние языческой балтской культуры содействовало появлению и закреплению некоторых черт, характерных только для белорусов.

На протяжении 14-15 вв. в условиях сильной верховной власти и единого законодательства в ВКЛ формировались и закреплялись отличительные черты хозяйственной деятельности местного славянского населения. Складывалась единообразная бытовая культура, общие черты наблюдались в обрядах, обычаях, народном художественном творчестве. Оживление экономической деятельности способствовало появлению сильного городского сословия с его характерным бытом. Существенно изменялся язык местных жителей – он приобрел черты, присущие новому этносу, а затем закрепился в качестве языка государственной документации, законодательства и судопроизводства, что способствовало его лексическому обогащению. Под воздействием польского культурного фактора в лексику проникало много слов из польского языка и средневековой латыни. А после Кревской унии в процесс формирования белорусской этнической общности включился и католический польский фактор.

Как видим, формирование этнического самосознания белорусов происходило на перекрестке трех упомянутых этнокультурных традиций – восточнославянской, балтской и польской.

(<http://www.gistoryja.ru/XIX-nachalo-XXI-v/3-osobennosti-formirovaniya-i-razvitija-belorusskogo-naroda.php>)

№6

Политика белорусизации представляла собой деятельность Коммунистической партии Беларуси (КП(б)Б) и правительства БССР по развитию культуры Беларуси, белорусского языка и школы в 1924—1929 гг. государственными языками были объявлены белорусский, русский, еврейский и польский. Проходил перевод обучения в школах преимущественно на белорусский язык. Делопроизводство в частях Красной Армии, размещавшихся в Беларуси, также переводилось на белорусский язык, и они комплектовались белорусами. Языком

делопроизводства, которым пользовались служащие государственных органов власти, стал преимущественно белорусский. Налаживался выпуск газет, журналов, учебников и книг на белорусском языке. Была открыта Белорусская государственная библиотека (теперь Национальная библиотека Республики Беларусь). Началось выдвижение на ответственную работу в партийные и советские органы власти представителей коренной нации, т. е. белорусов.

В 1921 г. первым ректором открывшегося Белорусского государственного университета стал историк Владимир Пичета. Для подготовки рабоче-крестьянской молодежи к поступлению в высшие учебные заведения были созданы рабочие факультеты (рабфаки). Благодаря политике белорусизации была ликвидирована неграмотность среди взрослого населения. Организовывалась научно-исследовательская деятельность по всестороннему изучению Беларуси. В 1922 г. был открыт Институт белорусской культуры (Инбелкульт), преобразованный в 1929 г. в Белорусскую академию наук. Ее возглавил историк Всеволод Игнатовский.

В годы белорусизации успешно развивалось белорусское искусство. Под управлением выдающегося белорусского режиссера Е. Мировича происходило становление Первого белорусского государственного театра, (теперь Национальный академический театр имени Янки Купалы). В Витебске действовал Второй белорусский государственный театр (теперь Национальный академический драматический театр имени Якуба Коласа). Возник необыкновенный театр — Белорусский государственный передвижной театр под управлением Владислава Голубка.

Значительные успехи были достигнуты в развитии белорусской литературы. В 1920-е гг. опубликованы поэмы «Новая земля» и «Сымон-музыкант» Якуба Коласа. Правительство БССР присвоило Якубу Коласу и Янке Купале почетные звания народных поэтов Беларуси.

В годы белорусизации происходило становление белорусского советского кино. В 1926 г. по мотивам повести М. Чарота «Свинопас» создан первый белорусский художественный героико-патриотический фильм о Гражданской войне «Лесная быль». В 1928 г. в Ленинграде открылась киностудия художественных фильмов «Советская Белоруссия» (с 1939 г. в Минске, с 1946 г. называется «Беларусьфильм»).

(http://studopedia.su/18_140704_politika-belorusizatsii-razvitie-obrazovaniya-nauki-i-kulturi-v-bssr-v---e-gg.html).

№7

Православные братства

БРАТСТВА, национально-религиозные общественные организации 15—18веков, действовавшие при православных церквях Беларуси, Украины, а также Литвы и Чехии. Братства боролись против национального угнетения и насильственного окатоличивания православного населения. Старейшие братства были созданы в 15 веке во

Львова и Вильно. Их деятельность с течением времени усиливалась или затихала, но с конца 16 века братства распространились по многим городам Речи Посполитой: в 1586 вновь стало действовать братство во Львова, в 1589 — в Каменец - Подольске и Рогатине, в 1590 — в Могилеве, в 1591 — в Бресте, в 1592 — в Перемышле, в 1615 — в Киеве, в 1624 — Луцкая.

По своей структуре братства напоминали городские средневековые цехи, имели уставы. Деятельность братств базировалась на демократической основе, они боролись за право ставропигии, то есть за независимость отместного духовного начальства. Помимо горожан в братства входили представители духовенства, шляхты, крестьянства. В 1620 в Киево-Богоявленское братство вписалось все запорожское войско во главе с гетманом Петром Сагайдачным. Важнейшей стороной деятельности братств стало противодействие иезуитской пропаганде, распространению католицизма и униатства, борьба за национально-культурную самостоятельность Украины и Беларуси.

Братства вели культурно-просветительскую деятельность: открывали братские школы, типографии, поддерживали связи с православными Россией, Молдавией, южными славянами. Вокруг братских школ концентрировались культурно-просветительские силы восточно - славянского православия. На базе киевской братской школы в 1632 была создана Киево - Могилянская коллегия. В братских школах начинали свое образование многие писатели, ученые, деятели культуры, политики, просвещения, книгопечатания, искусств (Иов Борецкий, Лаврентий Зизаний, Памва Берында, Захарий Копыстенский, Епифаний Славинецкий).

Начиная со второй половины 17 века, общественно-политическое значение братств ослабевает, они в большей степени попадают под влияние духовенства и их роль ограничивается религиозно-бытовой стороной жизни общины. К 19 веку братства уже не занимались общественно-политической и культурной деятельностью и сохранялись по традиции при некоторых городских и сельских церквях. В конце 19 – начале 20 веков, благодаря инициативе некоторых церковных иерархов, происходит оживление деятельности братств, которая, впрочем, ограничивалась чисто религиозной стороной.

(<http://dic.academic.ru/contents.nsf/es/>)

№8

Византийские авторы – Прокопий, Маврикий, Константин Багрянородный, арабский автор Магуди писали о высоком уровне культуры восточных славян. Летопись отмечает, что многие города в тогдашней Полоцкой Руси возникали, как правило, при достаточно высоком развитии материальной культуры. Первоначально вокруг городов возникали торговые и промысловые поселения, называвшиеся погостами. Сюда сходились для торговли или, как тогда говорили, «гостьбы» купцы, бобровники, бортники, звероловы, смолокуры, лыкодеры. В IX-XII вв. в

Полоцке было широко распространено ремесленное производство – кузнечное, ювелирное, кожевенно-швейное, деревообрабатывающее, косторезное, гончарное. Как в Полоцке, так и в других городах Беларуси для создания предметов быта, оружия, орудий труда и украшений использовались железо, бронза, медь, серебро и золото.

Техника их обработки достигала высокого уровня. Использовались плавка, литье, ковка, золочение проволоки, гравировка, украшение металлических изделий эмалью и чернью. Раскопки на территории Минского детинца и замчища вскрыли остатки существования здесь в XI–XII вв. городского укрепленного поселения. Доказано наличие многочисленных ремесленных производств: металлургического, бондарного, гончарного, кожевенного и др. Открыты деревянные настилы главной улицы детинца и отходящих от нее переулков. Найден большой фрагмент навершия булавы из лосиного рога с двумя вариантами родовых княжеских знаков Рюриковичей. Минская крепость соответствовала всем требованиям фортификации того времени – имела мощный оборонительный вал с деревянной основой. Среди находок большое количество предметов, связанных с военным делом: оружие ближнего и дальнего боя, предметы вооружения конного воина.

Лучшим мировым достижениям соответствовало строительство в Беларуси храмов, их архитектура, роспись, убранство. На Русь, которая, как считают, до X в. вообще не знала строительства каменных сооружений, из Византии пришла традиция монументальной архитектуры со сложным типом крестово-купольного храма, совершенной системой перекрытий, рациональной строительной техникой. Храмы в то время не только были культовыми сооружениями, но и выполняли роль общественных зданий. В них размещались архивы, государственная казна, библиотеки, что также учитывалось при их возведении. Таким являлся и возведенный в Полоцке в 1044–1066 гг. грандиозный по тем временам Софийский собор. И хотя полоцкая святыня строилась византийскими мастерами и по византийскому образцу, она имела и свои черты, свидетельствующие о наличии оригинальной местной архитектуры. Украшение собора, роспись его стен, пола явились образцом тогдашнего искусства.

(<http://biofile.ru/bio/38056.html>)

№9

Высшие учебные заведения

на территории Беларуси в 19 – нач. 20 века

12 января 1812 г. указом императора Александра 1 Полоцкая иезуитская коллегия была переименована в академию иезуитского ордена «с присвоением ей преимуществ, дарованных университетам». В июне 1812г., когда французы уже вступили в Россию, состоялось торжество по случаю открытия академии, однако занятия в ней начались только несколько месяцев спустя – 8 января 1813г. Академия подчинялась генералу иезуитского ордена, а также министру просвещения. В свою

очередь иезуитской академии подчинялись иезуитские школы в Полоцке, Орше, Могилеве, Мстиславле, Витебске и других городах. В академии были факультеты теологии, языков (изучались русский, французский, немецкий, латинский, греческий и древнееврейский языки), свободных наук (изучалась философия, физика, математика, архитектура, история, гражданское право). Преподавание велось на польском языке. Академия имела библиотеку, типографию, издавала свой журнал на польском языке. Существовала она до 13 марта 1820г. В этом году академия и подведомственные ей училища упразднили.

В 1832 г. Был закрыт Виленский университет. Не только Литва, но и Беларусь лишались своего интеллектуального и культурного центра.

Указом императора Николая 1 от 1мая 1832г. предписывалось «предложенное к учреждению в Белоруссии высшее учебное заведение оставить в своё время по местной удобности, в г. Орше». Но в связи с тем, что Виленский университет перевели в Киев, указ об открытии лица в Орше в ноябре 1833 г. был отменен.

В 1848г. в казенном имении Горы-Горки открытая 15 августа 1840гю земледельческая школа была преобразована в институт. Курс обучения был рассчитан на четыре года. Принимали только окончивших гимназии. Выпускникам присваивалась степень агронома. При институте имелась учебная ферма, конный завод, стадо племенного скота, мастерские, механический завод.

По указу императора от 24 июля 1863г. институт перевели в столицу Российской империи и переименовали в Петербургский земледельческий институт. Причина – участие студентов в восстании 1863г.

28 октября 1911 г. в Витебске состоялось торжественное открытие отделения Московского археологического института. Этот институт являлся частным учебным заведением с трехлетним курсом обучения. 2мая 1914 г. состоялась первая в Беларуси публичная защита диссертации. До 1918 г. отделение подготовило около 60 специалистов, 12 из которых защитили диссертации. В связи с началом войны археографическое отделение было закрыто. Временное правительство уравнило Московский археологический институт в правах с университетами. В июле 1922г. и Московский институт и его витебское отделение были закрыты.

(Паводле “История Белоруссии”, часть I, Новика Я.К. и Марцуля Г.С., Мн. 1998г.).

№10

Проблемы войны и мира в современных условиях

Война как способ решения международных проблем, которая несет с собой массовые разрушения и гибель огромного количества людей и порождает стремление к насилию и дух агрессии, осуждалась мыслителями-гуманистами всех исторических эпох. Вместе с тем, многие из них вслед за французским социалистом-утопистом Ш. Фурье с горечью могли бы констатировать, что войны - постоянный спутник человечества.

И действительно, более из четырех тысяч лет известной нам истории лишь около трехсот были полностью мирными. Все остальное время в том или ином месте Земли полыхали войны.

Война становилась все более болезненной, множились людские и материальные потери. XX век вошел в историю как эпоха, породившая две мировые войны, в которых участвовали десятки стран и миллионы людей. Так, во Вторую мировую войну было вовлечено более 70 государств, а общие потери составили 55 млн.

По единодушной оценке многих ученых и политических деятелей, третья мировая война, если она разразится, станет трагическим финалом всей истории человеческой цивилизации.

Расчеты, проведенные исследователями разных стран, показывают, что наиболее вероятным и наиболее губительным для всего живого следствием ядерной войны станет наступление "ядерной зимы". В результате использования ядерного оружия над теми городами, которые станут главными объектами нападения, образуются черные, практически непроницаемые для света сажевые облака. Затем черное одеяло окутает всю Землю и она начнет быстро остывать. Резко изменятся климатические условия, возникнут необратимые процессы в биосфере. Таким образом, последствия ядерной войны станут катастрофическими не только для тех, кто будет участвовать в ней, они затронут всех. Вот почему предотвращение ядерной войны является глобальной проблемой человечества.

Сегодня правительства большинства стран осознают невозможность использования ядерного оружия для достижения каких-либо экономических или политических целей, настолько велики разрушительные последствия ядерных ударов.

В XX заявил о себе в полную силу терроризм, ставший, по сути, международным явлением. Остановить угрозу международного терроризма можно только совместными усилиями государств, включающих розыск и выдачу преступников, в какой бы стране они ни появились, использование международных санкций против стран, на территории которых открыто существуют базы террористов и многое другое.

(http://uchebnikionline.com/soziologia/lyudina_i_svit_-_yuriy_mf/problemi_viyni_miru_suchasnih_umovah.htm).

3.4 ПРЫКЛАДНЫЯ ТЭМЫ ВУСНЫХ ПАВЕДАМЛЕННЯЎ І РЭФЕРАТАЎ

1. Кастусь Астрожскі – слауты гетман Вялікага княства Літоўскага.
2. Давыд Гарадзенскі – слаўны абаронца Айчыны ад крыжакоў-заваёўнікаў.
3. Казімір Лышчынскі – выдатны беларускі гуманіст.
4. Барбара Радзівіл – чорная дама Нясвіжскага замка.
5. Мікалай Радзівіл Чорны – магутны рыцар нашай незалеж-насці.
6. Францыск Скарына – беларускі і ўсходнеславянскі перша-друкар.
7. «Катэхізіс» С. Буднага – першая беларуская кніга.
8. Кастусь Каліноўскі – змагар за Бацькаўшчыну.
9. Мікола Гусоўскі і яго паэма «Песня пра зубра».
10. Тадэвуш Касцюшка – выдатны палітычны і ваенны дзеяч Рэчы Паспалітай.
11. Мітрафан Доўнар-Запольскі – бацька беларускай гістарычнай навукі.
12. Прысуд выканаў невядомы: Ігнат Грынявіцкі.
13. Яўхім Карскі – бацька беларускай філалогіі.
14. Іван Луцкевіч – вястун нашаніўскай пары.
15. Вацлаў Ластоўскі – выдатны палітычны і культурны дзеяч.
16. Лёс і трагедыя: Усевалад Ігнатоўскі.
17. Зыгмунт Мінейка – сын Беларусі і нацыянальны герой Грэцыі.
18. «Залаты век» у гісторыі беларускай дзяржавы.
19. Слаутыя жанчыны Беларусі.
20. Таямніцы Мірскага замка.
21. Замкі на зямлі Беларусі.
22. Саламея Русецкая – знакамітая лекарка і падарожніца XVIII ст.
23. Якуб Наркевіч-Ёдка – прафесар электраграфіі і магнетызму.
24. Уладзіслаў Дыбоўскі – рыцар навукі з Нянькава.
25. Станіслаў Нарбут – народны лекар з Браслава.
26. Ігнат Дамейка – сын Беларусі і народны герой Чылі.
27. Ян Чэрскі – слауты географ і падарожнік.
28. Аркадзь Смоліч і яго «Геаграфія Беларусі».
29. Аляксандр Кавалеўскі – слауты вучоны-біёлаг.
30. Уладзімір Кавалеўскі – заснавальнік эвалюцыйнай палеанталогіі.
31. Сцяпан Кутарга – вучоны – прыродазнаўца, заолаг і геолаг.
32. Міхаіл Гамаліцкі – прафесар фізіялогіі.
33. Антон Жэбрак – вядомы вучоны-генетык і селекцыянер.
34. Аляксандр Чыжэўскі – Леанарда да Вінчы XX ст.
35. Увекавечаны і на Месяцы: Вітольд Цяраскі.
36. Чырвоная кніга Беларусі.
37. Белавежская пушча.
38. Бярэзінскі запаведнік.
39. Тапанімічныя назвы Беларусі.

40. Тры назвы аднаго возера (Князь-возера, Жыцкае, Чырвонае).
41. Геалагічныя помнікі прыроды Беларусі.
42. Кветкі – жывыя барометры.
43. Дрэвы-помнікі на Беларусі.
44. Грыбы Беларусі (іх назвы ў беларускай і рускай мовах).
45. Рыбы Беларусі (іх найменні ў беларускай і рускай мовах).
46. Птушкі Беларусі (іх найменні ў беларускай і рускай мовах).
47. Табліца Мендзялеева (назвы хімічных элементаў у беларускай і рускай мовах).
48. Цудоўныя выдумкі прыроды.
49. У пошуках гармоніі Сусвету: Іван Яркоўскі.
50. Да ісціны – найпрасцейшым шляхам: Васіль Ермакоў.
51. Караль Чаховіч – эксперыментатар з Беластоцкай гімназіі.
52. Жыгімонт Урублеўскі – уладар холаду.
53. Аляксандр Садоўскі – даследчык таямніцаў святла.
54. «Арыфметыка» Л. Ф. Магніцкага.
55. Казімір Семяновіч – вынаходнік шматступеневай ракеты.
56. Карл Шыльдэр – «ракетны генерал».
57. Казімір Чаркоўскі – аўтар арыгінальнага праекта падводнай лодкі.
58. Герман Мінкоўскі – выдатны нямецкі матэматык і фізік.
59. Мікалай Капернік – стваральнік навуковай карціны свету.
60. Еўклід і яго «Пачаткі».
61. М. І. Лабачэўскі – заснавальнік нееўклідавай геаметрыі.
62. А. Ампер – заснавальнік сучаснай электрадынамікі.
63. Альберт Эйнштэйн і стварэнне тэорыі адноснасці.
64. Нільс Бор і яго квантавыя пастулаты.
65. Адкрыццё радыёактыўнасці: Анры Бекерэль.
66. Чарльз Бэбідж – вынаходнік першага камп'ютара.
67. Французскі матэматык Алексіс Клод Клеро.
68. С. І. Вавілаў – знакаміты фізік-эксперыментатар.
69. К.Э. Цыялкоўскі – вынаходнік у галіне касманаўтыкі і ракетнай тэхнікі.
70. П. Л. Капіца – выдатны фізік і канструктар-наватар.
71. Рымская і арабская сістэмы лічбаў.
72. Адлік часу. Гісторыя календара.
73. Як мы лічым. З гісторыі лікаў.
74. З гісторыі дробаў.
75. Геаметрычныя фігуры (іх назвы ў беларускай і рускай мовах).
76. Беларускія назвы метрычных адзінак.
77. Венгерскі кубік Рубіка.
78. Арыфметычныя рэбусы.
79. Крыж Еўфрасінні Полацкай – выдатны помнік старажытнага мастацтва.
80. Яўстах Тышкевіч – руплівец нашай старасветчыны.

81. Уладзіслаў Сыракомля – вяшчун славы і волі.
82. Светлай волі зычны звон: Алесь Гарун.
83. Прадвеснік Адраджэння: Францішак Багушэвіч.
84. Адам Міцкевіч – слаўты паэт, вялікі сын нашага народа.
85. Язэп Драздовіч у гісторыі беларускага мастацтва.
86. Напалеон Орда і яго знакамітая серыя «Альбомы».
87. Музыка ў камені: Нясвіжскі замак.
88. Марыя дэ Кастэлян – заснавальніца Нясвіжскага парку.
89. Мастацтва пэндзля і разца: жывапісныя палотны, фрэскі і скульптуры старажытнага Нясвіжа.
90. Слуцкія паясы.
91. Музеі г. Мінска.
92. Міхал Клеафас Агінскі – аўтар паланеза «Развітанне з Радзімай».
93. Міхал Казімір Агінскі – гетман-кларнет.
94. Напалеон Орда і яго музычная спадчына.
95. Антоній Радзівіл – аўтар музыкі да оперы «Фауст».
96. Нясвіжская Мельпамена: Францішка Уршуля Радзівіл (Вішнявецкая).
97. Радзівілы і тэатр.
98. Міхал Ельскі – скрыпач і кампазітар XIX ст.
99. Станіслаў Манюшка і яго музыка.
100. Рыгор Шырма і яго харавая капэла.
101. Загадка смерці Моцарта.
102. Музычныя школы на Беларусі ў XVI – XVIII стст.
103. З гісторыі беларускіх музычных інструментаў.
104. Слаўтыя музычныя калектывы Беларусі.
105. Музыка ў маім жыцці.
106. Язэп Руцкі – выдатны педагог, пісьменнік і рэлігійны дзеяч.
107. Казімір Нарбут – вядомы прадстаўнік педагогічнай думкі на Беларусі 60-х гг. XVIII ст.
108. Ян Амос Каменскі – педагог-гуманіст.
109. Зігмунд Фрэйд – заснавальнік псіхааналізу.
110. К. Д. Ушынскі – тэарэтык і рэфарматар педагогікі.
111. Педагагічныя таварыствы на Беларусі ў XX ст.
112. Праблемы беларускага нацыянальнага выхавання.
113. Эмоцыі і эмацыянальны стан чалавека.
114. Здольнасці чалавека.
115. Почырк і характар.
116. Мова жэстаў.
117. Узаемаадносінны дзяцей і бацькоў.
118. Будзьце міласэрнымі!
119. Праблема «цяжкіх» падлеткаў.
120. Псіхалогія публічнага выступлення.
121. Інтэлект і яго развіццё.

122. Колер і яго ўздзеянне на псіхіку чалавека.
123. Асоба і калектыў: Праблема лідэрства ў калектыве.
124. Тэмперамент і паводзіны чалавека.

3.5 СПІС РЭКАМЕНДУЕМАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Асноўная

1. Антанюк, Л.А. Беларуская навуковая тэрміналогія / Л.А. Антанюк. – Мн., 1987.
2. Асновы культуры маўлення і стылістыкі / пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мн., 1996.
3. Беларуская мова: Цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі. – Мн., 1987.
4. Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн., 1984.
5. Беларуская мова: у 2-х ч. / пад рэд. Л.М. Грыгор'евай. – Мн., 2005.
6. Каўрус, А.А. Стылістыка беларускай мовы / А.А. Каўрус. – Мн., 1994.
7. Каўрус, А.А. Дакумент па-беларуску / А.А. Каўрус. – Мн., 1994.
8. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мн., 1994.
9. Ляшчынская, В.А. Беларуская мова: Тэрміналагічная лексіка / В.А. Ляшчынская – Мн., 2001.
10. Ляшчынская, В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка / В.А. Ляшчынская – Мн., 2003.
11. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі: зацверджаны Законам Рэспублікі Беларусь ад 23 ліпеня 2008 г. № 420-З. – Мінск: Дыкта, 2009. – 160 с.
12. Практыкум па беларускай мове: вучэбны дапаможнік для нефілалагічных факультэтаў вуну / пад рэд. Г.М.Малажай. – Мн., 1993.
13. Пытанні культуры пісьмовай мовы / пад рэд. А.І.Падлужнага. – Мн., 1991.
14. Сямашка, Л.У., Шкраба, У.Р., Бадзевіч, З.У. Курс беларускай мовы / Л.У.Сямашка, У.Р.Шкраба, З.У. Бадзевіч. – Мн., 1996.
15. Янкоўскі, Ф.М. Крылатыя словы і афарызмы / Ф.М. Янкоўскі. – Мн., 1960.

Дадатковая

1. Багдзевіч, А.І. Словаўтваральная структура аддзеяслоўных тэрмінаадзінак ў сучаснай беларускай мове / А.І. Багдзевіч. – Гродна, 2000.
2. Веселов, П.В. Современное деловое письмо в промышленности / П.В. Веселов. – М., 1990.
3. Гурскі, М.У. Параўнальная граматыка рускай і беларускай моў / М.У. Гурскі. – М., 1990.
4. Квитко, И.С. Терминоведческие проблемы редактирования / И.С. Квитко. – Львов, 1986.
5. Кривицкий, А.А., Подлужный, А.И. Учебник белорусского языка: для самообразования / А.А.Кривицкий, А.И.Подлужный. – Мн., 1994.
6. Культура устной и письменной речи делового человека: справочник-практикум. – Мн., 1989.

7. Лепешаў, І.Я. Асновы культуры маўлення і стылістыкі: практыкум / І.Я. Лепешаў. – Мн., 2001.
8. Лепешаў, І.Я., Малажай, Г.М., Панюціч, К.М. Практикум па беларускай мове / І.Я.Лепешаў, Г.М.Малажай, К.М. Панюціч. – Мн., 2001.
9. Рахманин, Л.В. Стилистика деловой речи и редактирование служебных документов: учебное пособие / Л.В. Рахманин. – М., 1987.
10. Сцяцко, П.У. Праблемы нормы культуры мовы / П.У. Сцяцко. – Гродна, 1998.
11. Синтаксис русского и белорусского языков: сходство и различия. – Мн., 1994.
12. Терминология и культура речи. – Мн., 1981
13. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі / пад рэд. А.І.Падлужнага. – Мн., 1999.
14. Цэнтралізаванае тэсціраванне. Беларуская мова : поўны зборнік тэстаў / РІКВ М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь. – Мінск : Аверсэв, 2012. – 224 с.
15. Шакун, Л.М. Гісторыя беларускага мовазнаўства / Л.М. Шакун. – Мн., 1995.
16. Янкоўскі, Ф.М. Гістарычная граматыка беларускай мовы / Ф.М. Янкоўскі. – Мн., 1989.

Слоўнікі

1. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы для школьнікаў: новыя правілы беларускага правапісу / І.Л. Капылоў, Т.М. Маракуліна. – Мінск: Современная школа, 2010. – 256 с.
2. Булыка, А.М. Слоўнік іншамоўных слоў: у 2-х т / А.М. Булыка–Мн., 1999.
3. Варанец, В.І. В 18 Руска-беларускі тлумачальны слоўнік медыцынскіх тэрмінаў : для студэнтаў лячэбнага, педыятрычнага, медыка-псіхалагічнага, медыка-дыягнастычнага факультэтаў / В.І. Варанец. – Гродна: ГрДМУ, 2011. – с. 232.
4. Грабчыкаў, С.М. Цяжкія выпадкі ўжывання блізкіх па гучанню слоў / С.М. Грабчыкаў. – Мн., 1977.
5. Грабчиков, С.М. Межъязыковые омонимы и паронимы: опыт русско-белорусского словаря / С.М. Грабчыкаў. – Мн., 1980.
6. Клышка, М.К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М.К. Клышка. – Мн., 1993.
7. Лепешаў, І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: у 2-х т. / І.Я. Лепешаў. – Мн., 1993.
8. Русско-белорусский словарь: в 3-х т. – Мн., 1994.
9. Руска-беларускі фізічны слоўнік / А.М.Каладзінскі, Д.М.Карацінская, П.У.Сцяцко; Пад рэд. Л.М.Ківача. – Гродна: ГрДУ, 1999. – 498 с
10. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Мн., 1977-1984.
11. Самайлюк, У., Пазняк У., Сабалеўскі А. Руска-беларускі фізічны слоўнік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – 302 с.

12. Сарока, У.А., Мальцава, Т.М. Беларуска-рускі слоўнік справаводчай і архіўнай тэрміналогіі / У.А. Сарока, Т.М. Мальцава. – Мн., 1997.

3.6 ЗАЛІКОВЫЯ ПЫТАННІ

1. Мова і соцыум. Функцыі мовы ў грамадстве. Мовы свету і іх класіфікацыя.
2. Гістарычныя этапы фарміравання і развіцця беларускай мовы.
3. Лексіка паводле паходжання. Асноўныя прыкметы іншамоўных слоў.
4. Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага ўжывання (дыялектызмы, прафесіяналізмы, тэрміны, жарганізмы).
5. Спецыяльная лексіка. Адрозненне тэрміналагічнай і прафесійнай лексікі. Тэрміналогія.
6. Тэрміны і спосабы іх утварэння.
7. 3 гісторыі развіцця і фарміравання беларускай навуковай тэрміналогіі.
8. Арфаэпічныя нормы беларускай мовы.
9. Арфаграфічныя нормы беларускай мовы: правапіс галосных і іх спалучэнняў, зычных і іх спалучэнняў.
10. Арфаграфічныя нормы беларускай мовы: ужыванне мяккага знака і апострафа; правілы ўжывання вялікай літары; правілы пераносу і скарачэння слоў.
11. Арфаграфічныя нормы беларускай мовы: напісанне слоў асобна, разам, праз злучок.
12. Марфалагічныя нормы беларускай мовы: назоўнік (катэгорыі роду, ліку, асаблівасці скланення).
13. Марфалагічныя нормы беларускай мовы: прыметнік, займеннік.
14. Марфалагічныя нормы беларускай мовы: лічэбнік (скланенне лічэбнікаў; ужыванне лічэбнікаў з назоўнікамі).
15. Марфалагічныя нормы беларускай мовы: дзеяслоў (граматычныя катэгорыі, асаблівасці спражэння, правапіс канчаткаў і суфіксаў).
16. Марфалагічныя нормы беларускай мовы : дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе (асаблівасці ўтварэння, ужывання, перакладу).
17. Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы.
18. Функцыянальныя стылі беларускай мовы.
19. Навуковы стыль і яго лексічныя, марфалагічныя і сінтаксічныя асаблівасці.
20. Жанры навуковай літаратуры; агульныя патрабаванні да іх напісання і афармлення.
21. Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту. Цытаты і спасылкі, іх афармленне.
22. Афіцыйна-справавы стыль і яго асаблівасці.
23. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў; агульныя патрабаванні да іх напісання і афармлення.
24. Падрыхтоўка да публічнага выступлення. Маўленчы этыкет і культура зносін.

**Установа адукацыі
«Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»**

ЗАЦВЯРДЖАЮ

Прарэктар па вучэбнай рабоце
УА «ГДУ імя Ф. Скарыны»

_____ І.В. Семчанка
_____ 2015

Рэгістрацыйны № УД- _____/вуч.

БЕЛАРУСКАЯ МОВА (ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА)

**Вучэбная праграма ўстановы вышэйшай адукацыі па вучэбнай
дысцыпліне для спецыяльнасцей універсітэта**

2015 г.

Вучэбная праграма складзена на аснове тыпавай вучэбнай праграмы для вышэйшых навучальных устаноў, зацверджанай Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь 2 верасня 2008 г., рэгістрацыйны № ТД-СГ.015/тып.

СКЛАДАЛЬНІКІ:

В.С. Новак, загадчык кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, доктар філалагічных навук, прафесар;
А.М. Палуян, дацэнт кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;
С.А. Вяргеенка, дацэнт кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;
А.А. Кастрыца, дацэнт кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт;
Н.М. Панкова, асістэнт кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”.

РЭКАМЕНДАВАНА ДА ЗАЦВЯРДЖЭННЯ:

Кафедрай беларускай культуры і фалькларыстыкі
(праатакол № 10 ад 20.05.2015 г.);

Навукова-метадычным саветам УА «ГДУ імя Ф. Скарыны»
(праатакол № ____ ад _____ 2015 г.).

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Вучэбная праграма новага пакалення па дысцыпліне “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” прызначана для выкарыстання на першай ступені вышэйшай адукацыі ў межах цыкла сацыяльна-гуманітарных дысцыплін.

Авалоданне высокай моўнай культурай спрыяе не толькі лагічнасці, выразнасці, дакладнасці маўлення студэнтаў, але і садзейнічае выхаванню граматычных спецыялістаў – прадстаўнікоў розных сфер дзейнасці. Так, напрыклад, студэнты, якія рыхтуюцца да працы ў агульнаадукацыйных школах, ліцэях, гімназіях у якасці настаўнікаў-прадметнікаў, павінны ведаць арфаграфічныя нормы беларускай мовы, валодаць тэрміналагічнай лексікай пэўнай галіны, а таксама мець высокі ўзровень маўленчай культуры. Менавіта таму курс «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» уведзены на нефілалагічных факультэтах, каб садзейнічаць развіццю вуснай і пісьмовай мовы студэнтаў розных спецыяльнасцяў, будучых спецыялістаў.

Праграма дысцыпліны «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» накіравана на засваенне і прафесійнае прымяненне беларускай навуковай тэрміналогіі, выпрацоўку ў студэнтаў уменняў правільна ўспрымаць розную інфармацыю на беларускай мове, а таксама дакладна і асэнсавана выказваць любую думку, спрыяць павышэнню грамадскага прэстыжу беларускай літаратурнай мовы.

Дысцыпліна «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» і неабходны для забеспячэння тэм дысцыпліны моўны матэрыял, на базе якога ажыццяўляюцца ўсе віды маўленчай дзейнасці, вызначаюцца паводле будучай спецыяльнасці студэнтаў УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны».

Мэта дысцыпліны – выпрацоўка і замацаванне практычных уменняў і навыкаў граматычнага карыстання вуснай і пісьмовай мовай; развіццё моўна-эстэтычнага густу студэнтаў, звязанага з чысцінёй і правільнасцю мовы; пашырэнне і ўзбагачэнне прафесійнага лексічнага запасу будучых спецыялістаў, выпрацоўка ўменняў практычнага карыстання тэрміналогіяй і прафесійнай лексікай па абранай спецыяльнасці; фарміраванне ўстаноўкі на практычнае ўкараненне атрыманых студэнтамі ведаў у іх прафесійнай дзейнасці і іншых сферах сацыяльнай актыўнасці; выхаванне любові і павагі да мастацкага слова, духоўнай і інтэлектуальнай спадчыны беларускага народа, пачуцця нацыянальнай самапавагі і самаідэнтыфікацыі, імкнення да далейшага ўзбагачэння беларускай мовы.

Задачы дысцыпліны:

- фарміраваць у студэнтаў разуменне неабходнасці ведаць і карыстацца беларускай мовай у прафесійнай дзейнасці;
- даць студэнтам неабходную сістэму ведаў аб лексічным складзе, тэрміналогіі і маўленчай культуры;

– дапамагчы студэнтам усвядоміць месца беларускай мовы ў развіцці нацыянальнай культуры;

– садзейнічаць падрыхтоўцы высокаадукаваных, творчых і крытычна думачых спецыялістаў, здольных вырашаць складаныя моўна-сацыяльныя праблемы бытавання беларускай мовы ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму.

Патрабаванні да ведаў і ўменняў

Студэнты павінны ведаць:

– ролю мовы і маўлення ў працэсе сацыяльных зносін;
– функцыі беларускай мовы як асноватворнага кампанента нацыянальнай культуры;

– месца і ролю беларускай мовы ў славянскай і еўрапейскай супольнасці народаў і моў;

– сістэму лексічных, граматычных і стылістычных сродкаў беларускай мовы;

– поўны набор прафесійнай лексікі;

– тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі па адпаведных сферах навукова-прафесійнай дзейнасці.

Студэнты павінны умець:

– граматычна карыстацца вуснай і пісьмовай мовай;

– адэкватна ўспрымаць прафесійныя тэксты і навуковую галіновую інфармацыю;

– перакладаць, анатаваць і рэферыраваць прафесійна арыентаваныя тэксты;

– складаць і весці на беларускай мове дзелавую дакументацыю, рыхтаваць навуковыя і публічныя выступленні і г.д.;

– выконваць тэсты і тэставыя заданні, якія садзейнічаюць замацаванню вучэбнага матэрыялу.

Студэнты павінны набыць навыкі і якасці:

– рацыянальных і эфектыўных моўных паводзін у разнастайных сітуацыях прафесійных і дзелавых зносін;

– эфектыўна карыстацца моўнымі сродкамі беларускай мовы ў практычнай дзейнасці;

– адэкватна перакладаць навуковыя, спецыяльныя тэксты з рускай на беларускую мову і наадварот, улічваючы стылістычную прыналежнасць і асаблівасці лексіка-граматычнай будовы тэксту;

– кампрэсіі і разгортвання навуковай інфармацыі, анатавання і рэферыравання;

– граматычнага афармлення дзелавых дакументаў і лістоў;

– падрыхтоўка і правядзенне грамадскіх выступаў, дзелавых гутарак;

– талерантных моўных паводзін ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму.

Дысцыпліна «Беларуская мова (прафесійная лексіка)», павінна сістэматызаваць і паглыбіць веды студэнтаў па фанетыцы і арфаэпіі,

марфалогіі і правапісе, лексіцы і фразеалогіі, каб павысіць іх моўную культуру і падрыхтаваць да выкарыстання беларускай мовы ў прафесійнай дзейнасці.

Праграма скіравана на замацаванне і паглыбленне ведаў студэнтаў на ўсіх моўных узроўнях, выяўленне спецыфікі беларускай мовы, авалоданне навуковай тэрміналогіяй адпаведна выбранай прафесіі, уменне карыстацца тлумачальнымі, перакладнымі і спецыяльнымі слоўнікамі і дапаможнікамі. З улікам таго, што на Беларусі ў якасці дзяржаўнай выступае не толькі беларуская, але і руская мова, пры выкладанні дысцыпліны значная ўвага надаецца супастаўленню і выяўленню адрозненняў абедзвюх моў.

Форма атрымання вышэйшай адукацыі – дзённая:

1. Спецыяльнасць 1-75 01 01 Лясная гаспадарка (курс 1, семестр 1)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 72 (2 з.а.); 34 аўдыторных гадзіны; з іх: на лекцыі – 6 гадзін, практычныя заняткі – 28 гадзін.

2. Спецыяльнасці 1-31 01 01-02 Біялогія (навукова-педагагічная дзейнасць) (курс 2, семестр 1);

1-33 01 02 Геаэкалогія (курс 2, семестр 1);

1-31 02 01-02 Геаграфія (навукова-педагагічная дзейнасць) (курс 2, семестр 1);

1-51 01 01 Геалогія і разведка радовішчаў карысных выкапняў (курс 2, семестр 1);

1-31 03 03-01 Прыкладная матэматыка (навукова-вытворчая дзейнасць) (курс 1, семестр 1);

1-31 03 03-02 Прыкладная матэматыка (навукова-педагагічная дзейнасць) (курс 1, семестр 1);

1-31 03 01-02 Матэматыка (навукова-педагагічная дзейнасць) (курс 1, семестр 1);

1-31 04 03 Фізічная электроніка (курс 1, семестр 2)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 54 (2 з.а.); 34 аўдыторных гадзіны; з іх: на лекцыі – 6 гадзін, практычныя заняткі – 28 гадзін.

3. Спецыяльнасці 1-24 01 02 Правазнаўства (курс 1, семестр 1);

1-31 04 01-02 Фізіка (вытворчая дзейнасць) (курс 1, семестр 1);

1-31 04 01-02 Фізіка (навукова-педагагічная дзейнасць) (курс 1, семестр 1);

1-39 03 01 Электронныя сістэмы бяспекі (курс 1, семестр 2);

1-39 03 02 Праграміруемыя мабільныя сістэмы (курс 1, семестр 2);

1-40 04 01 Інфарматыка і тэхналогіі праграмавання (курс 1, семестр 1);

1-40 01 01 Праграмае забеспячэнне інфармацыйных тэхналогій (курс 1, семестр 2)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 54 (1,5 з.а.); 34 аўдыторных гадзіны; з іх: на лекцыі – 6 гадзін, практычныя заняткі – 28 гадзін.

4. Спецыяльнасці 1-25 01 08-03 Бухгалтарскі ўлік, аналіз і аўдыт (у камерцыйных і некамерцыйных арганізацыях) (курс 1, семестр 2);

1-25 01 03 Сусветная эканоміка (курс 1, семестр 1);

1-25 01 07 Эканоміка і кіраванне на прадпрыемстве (курс 1, семестр 2)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 52 (1,5 з.а.); 34 аўдыторных гадзіны; з іх: на лекцыі – 6 гадзін, практычныя заняткі – 28 гадзін.

5. Спецыяльнасць 1-25 01 04 Фінансы і крэдыт (курс 1, семестр 2)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 60 (1,5 з.а.); 34 аўдыторных гадзіны; з іх: на лекцыі – 6 гадзін, практычныя заняткі – 28 гадзін.

6. Спецыяльнасць 1-31 03 06 Эканамічная кібернэтыка (курс 1, семестр 1)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 50 (2 з.а.); 34 аўдыторных гадзіны; з іх: на лекцыі – 6 гадзін, практычныя заняткі – 28 гадзін.

7. Спецыяльнасць 1-03 02 01 Фізічная культура (курс 1, семестр 1)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 54 (2 з.а.); 34 аўдыторных гадзіны; з іх на практычныя заняткі – 34 гадзіны.

8. Спецыяльнасць 1-21 03 01-01 Гісторыя (айчынная і ўсеагульная) (курс 2, семестр 2)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 52 (1,5 з.а.); 34 аўдыторных гадзіны; з іх на практычныя заняткі – 34 гадзіны.

9. Спецыяльнасць 1-23 01 12-04 Музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны (курс 1, семестр 1)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 62 (1,5 з.а.); 36 аўдыторных гадзіны; з іх на практычныя заняткі – 36 гадзін.

Для дыягностыкі кампетэнцый, выяўленняў вучэбных дасягненняў студэнтаў на прапежкавых этапах праводзяцца рознаўзроўневыя кантрольныя заданні. Форма выніковай справаздачнасці – залік.

Форма атрымання вышэйшай адукацыі – завочная:

1. Спецыяльнасці 1-40 01 01 Праграмнае забеспячэнне інфармацыйных тэхналогій (1 курс, 0, 1 семестр);

1-40 01 01 Праграмнае забеспячэнне інфармацыйных тэхналогій (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй) (1 курс, 0, 1 семестр);

1-24 01 02 Правазнаўства (курс 1, семестр 1, 2);

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 54 (1,5 з.а.); 8 аўдыторных гадзін; з іх на практычныя заняткі – 8 гадзін.

2. Спецыяльнасці 1-03 02 01 Фізічная культура (курс 1, семестр 0, 1);

1-03 02 01 Фізічная культура (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй) (курс 1, семестр 0, 1);

1-31 01 01-02 Біялогія (навукова-педагагічная дзейнасць) (курс 1, 2, семестр 2, 3);

1-31 03 01 Матэматыка (курс 1, 2, семестр 2, 3);

1-31 02 01-02 Геаграфія (курс 2, семестр 1)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 54 (2 з.а.); 8 аўдыторных гадзін; з іх на практычныя заняткі – 8 гадзін.

3. Спецыяльнасць 1-23 01 12-04 Музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны (курс 1, семестр 0, 1)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 62 (1,5 з.а.); 8 аўдыторных гадзін; з іх на практычныя заняткі – 8 гадзін.

4. Спецыяльнасці 1-75 01 01 Лясная гаспадарка (курс 1, семестр 0, 1);

1-75 01 01 Лясная гаспадарка (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй) (курс 1, семестр 0, 1)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 72 (2 з.а.); 8 аўдыторных гадзін; з іх на практычныя заняткі – 8 гадзін.

5. Спецыяльнасць 1-24 01 02 Правазнаўства (курс 1, семестр 0, 1)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 54 (1,5 з.а.); 6 аўдыторных гадзін; з іх на практычныя заняткі – 6 гадзін.

6. Спецыяльнасці 1-25 01 07 Эканоміка і кіраванне на прадпрыемстве (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй) (курс 1, семестр 0, 1);

1-25 01 07 Эканоміка і кіраванне на прадпрыемстве (курс 2, семестр 3, 4)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 52 (1,5 з.а.); 4 аўдыторных гадзіны; з іх на практычныя заняткі – 4 гадзіны.

7. Спецыяльнасць 1-21 03 01-01 Гісторыя (айчынная і ўсеагульная) (курс 3, семестр 5, 6)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 52 (1,5 з.а.); 8 аўдыторных гадзін; з іх на практычныя заняткі – 8 гадзін.

8. Спецыяльнасці 1-25 01 10 Камерцыйная дзейнасць (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй) (курс 1, семестр 1, 2);

1-25 01 08-01 Бухгалтарскі ўлік, аналіз і аўдыт (у банках) (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй) (курс 1, семестр 1, 2);

1-25 01 08-03 Бухгалтарскі ўлік, аналіз і аўдыт (у камерцыйных і некамерцыйных арганізацыях) (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй) (курс 1, семестр 1, 2)

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 52 (2 з.а.); 8 аўдыторных гадзін; з іх на практычныя заняткі – 8 гадзін.

9. Спецыяльнасці 1-25 01 04 Фінансы і крэдыт (курс 1, 2, семестр 2, 3);

1-25 01 04 Фінансы і крэдыт (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй) (курс 1, семестр 1, 2).

Агульная колькасць гадзін па дысцыпліне – 60 (1,5 з.а.); 8 аўдыторных гадзін; з іх на практычныя заняткі – 8 гадзін;

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ

Раздзел 1. Уводзіны ў дысцыпліну “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”.

Прадмет і задачы курса. Месца курса ў сістэме сацыяльна-гуманітарных навук, яго сувязь з іншымі дысцыплінамі (гісторыяй літаратурнай мовы, лексікалогіяй, стылістыкай і культурай маўлення). Метады навучання. Роля курса ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў ВНУ.

Раздзел 2. Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей.

Мова і соцыум. Функцыі мовы ў грамадстве. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў. Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця. Старабеларуская літаратурная мова XIV – XVI стст. Дзяржаўны статус беларускай мовы ў Вялікім княстве Літоўскім. Нацыянальна-моўная палітыка Рэчы Паспалітай і яе вынікі. Новая (сучасная) беларуская літаратурная мова XIX – пачатку XX стст. Беларуская мова ў часы Расійскай імперыі ва ўмовах адсутнасці беларускай дзяржаўнасці. Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы ў XX – пачатку XXI стст.

Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму.

Паняцце білінгвізму. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму. Віды інтэрферэнцыі.

Паняцце моўнай нормы.

Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння. Асаблівасці беларускага літаратурнага вымаўлення ў параўнанні з рускім.

Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.

Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы. Назоўнік. Несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні. Асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. Прыметнік. Утварэнне і ўжыванне формаў ступеней параўнання якасных прыметнікаў. Выкарыстанне элятыўных формаў у беларускай і рускай мовах. Прыналежаць прыметнікі, іх утварэнне. Займеннік. Асаблівасці ўжывання асабовых, азначальных, адмоўных і няпэўных займеннікаў. Лічэбнік. Скланенне лічэбнікаў і асаблівасці іх ужывання з назоўнікамі. Дзеяслоў. Спецыфіка спражэння. Ужыванне суфіксаў дзеясловаў. Дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе як формы дзеяслова. Асаблівасці іх утварэння і ўжывання ў беларускай мове. Спосабы перадачы дзеепрыметнікаў у складзе тэрміналагічных словазлучэнняў пры перакладзе на беларускую мову. Прыслоўе. Асаблівасці ўтварэння і ўжывання формаў ступеней параўнання ў адрозненне ад рускай мовы.

Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.

Раздзел 4. Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы.

Лексіка беларускай мовы паводле паходжання (спрадвечна беларуская і запазычаная). Змены ў лексічнай сістэме беларускай мовы: актыўная і пасіўная лексіка. Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстання. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Адрозненне тэрміналагічнай і прафесійнай лексікі.

Паняцце тэрміна. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна. Тэрміналогія. Галіновыя тэрміналагічныя сістэмы Узаемасувязь тэрміналагічнай і агульнаўжывальнай лексікі (тэрміналагізацыя і дэтэрміналагізацыя). Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі (прадуктыўныя спосабы і сродкі). Тэрміны, запазычаныя з іншых моў, іх асваенне беларускай мовай.

З гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі. Асноўныя прынцыпы яе выпрацоўкі ў 20-30 гг. XX ст. Крыніцы фарміравання беларускай тэрміналогіі. Роля жывой народнай мовы ў складванні і развіцці беларускай тэрміналагічнай лексікі. Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе.

Тыпы слоўнікаў. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі, іх роля і месца ў лексікаграфічнай сістэме беларускай мовы. Сістэма падачы тэрмінаў у тлумачальных і перакладных слоўніках, у слоўніках іншамоўных слоў.

Звесткі з гісторыі беларускай тэрміналагічнай лексікаграфіі. Тэрміналагічная лексікаграфія 20–30-х і 90-х гадоў XX ст.

Раздзел 5. Функцыянальныя стылі маўлення.

Паняцце функцыянальнага стылю. Класіфікацыя функцыянальных стыляў (навуковы, афіцыйна-справавы, публіцыстычны, мастацкі, размоўны).

Навуковы стыль і яго асноўныя падстылі (уласна навуковы, (акадэмічны), навукова-папулярны, вучэбна-навуковы і інш.). Функцыі навуковага стылю і яго адметныя лексічныя, марфалагічныя і сінтаксічныя асаблівасці.

Афіцыйна-справавы стыль і яго асноўныя падстылі (канцылярскі, юрыдычны, дыпламатычны). Функцыі афіцыйна-справавога стылю і яго характэрныя асаблівасці.

Публіцыстычны стыль і яго асноўныя асаблівасці. Узаемапрацікненне стыляў.

Раздел 6. Навуковы стыль.

Асноўныя рысы навуковага стылю (падрыхтаванасць маўлення, пераважна яго пісьмовая форма ў выглядзе маналогу, лагічная паслядоўнасць выказвання, сцісласць пры інфарматыўнай насычанасці зместу).

Моўныя сродкі навуковага стылю (насычанасць тэрмінамі, перавага абстрактнай лексікі, пераважнае ўжыванне назоўнікаў, пашыранасць формы роднага склону, асаблівая функцыя займенніка *мы*, шырокае выкарыстанне дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў, пашыранасць складаназалежных сказаў з аднароднымі членамі, пабочнымі словамі і ўстаўнымі канструкцыямі, сродкі лагічнай сувязі паміж сказамі і інш.).

Паняцце аб падмове навук: матэматыкі, хіміі, эканомікі, права і г.д. Рэальны слоўнік кожнай падмовы. Выкарыстанне невербальных сродкаў (табліцы, графікі, схемы).

Жанравая разнастайнасць навуковага стылю (артыкул, даклад, рэферат, анатацыя, рэзюме і інш.), агульныя патрабаванні да напісання і афармлення іх.

Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту і вуснага выступлення, іх афармленне. Рубрыкацыя навуковага тэксту. Абзац як структурная адзінка тэксту. Цытаты і спасылкі, іх афармленне.

Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў.

Раздел 7 Афіцыйна-справавы стыль.

Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю (пераважна пісьмовая форма функцыянавання, уніфікаванасць і стандартызаванасць мовы дакументаў, дакладнасць фармулёвак, лагічнасць маўлення, экспрэсіўная нейтральнасць, монасемічнасць лексікі).

Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю (шырокае выкарыстанне наменклатурных назваў, пашыранасць аддзеяслоўных назоўнікаў, у тым ліку з прэфіксам *не-*, ужыванне назваў асобы паводле сацыяльнага становішча і сферы дзейнасці ў форме мужчынскага роду, абмежаванае выкарыстанне займеннікаў, пашыранасць інфінітыва, спецыфіка дзеяслоўнага кіравання, расшчапленне выказніка, рэгламентацыя парадку слоў у сказе, канструкцыі са складанымі злучнікамі і адыменнымі прыназоўнікамі. Выкарыстанне безасабовых канструкцый).

Віды афіцыйна-справавых тэкстаў (заява, даверанасць, аўтабіяграфія, дакладная запіска, тлумачальная запіска, кантракт, справавыя пісьмы і інш.), правілы іх напісання і афармлення.

Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў. Загаловак і іншыя рэквізіты як элементы тэксту службовага дакумента. Роля клішыраваных выразаў у арганізацыі тэксту службовых дакументаў.

Пераклад на беларускую мову афіцыйна-справавых тэкстаў.

Раздзел 8. Культура прафесійнага маўлення.

Мова і маўленне. Маўленне – маўленчая дзейнасць – агульная культура чалавека. Прафесійна арыентаванае маўленне.

Паняцце культуры маўлення. Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення: правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, чысціня і багацце (разнастайнасць) маўлення, дарэчнасць, вобразнасць.

Правільнасць маўлення і моўныя нормы (лексічныя, арфаэпічныя, акцэнталагічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя). Тыповыя маўленчыя памылкі, іх прычыны, спосабы выпраўлення.

Тэхніка і выразнасць маўлення (голас і маўленчае дыханне, дыкцыя, інтанацыя і інш.).

Узаемадзеянне вербальных і невербальных (жэсты, міміка, рухі) сродкаў маўленчай дзейнасці.

Падрыхтоўка да публічнага выступлення. Асноўныя якасці-паказчыкі паспяховага выступлення. Маўленчы этыкет і культура зносін.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА
 для спецыяльнасці 1-24 01 02 Правазнаўства
 Форма атрымання вышэйшай адукацыі – дзённая

Нумар раздзела, тэмы,	Назва раздзела, тэмы заняткаў; пералік вывучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін		Літаратура	Формы контролю ведаў
		Лекцыі	Практыч ныя заняткі		
1	2	3	4	5	6
1	Раздзел 1. Уводзіны ў дысцыпліну “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” 1. Прадмет і задачы курса, яго месца ў сістэме сацыяльна-гуманітарных навук. 2. Метады навучання. 3. Роля курса ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў ВНУ.	1			
2	Раздзел 2. Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей.				
2.1.	<i>Тэма 1. Мова і соцыум.</i> 1. Функцыі мовы ў грамадстве. 2. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў.	1	2	[А,10] [Д, 9]	Вуснае апытванне
2.2.	<i>Тэма 2. Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця.</i> 1. Паходжанне беларускай мовы. 2. Старабеларуская літаратурная мова XIV–XVI ст.ст. 3. Новая (сучасная) беларуская літаратурная мова XIX – пач. XX ст.ст. 4. Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы ў XX – пач. XXI ст.	2	2	[А,10] [Д, 9]	Вуснае апытванне
3	Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму. <i>Тэма 1. Моўная інтэрферэнцыя і яе віды.</i>		2		

3.1.	1. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму. 2. Віды інтэрферэнцыі. 3. Паняцце моўнай нормы. 4. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння.			[Д, 3] [Д,12]	Вуснае апытванне
3.2.	<i>Тэма 2. Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.</i> 1. Правапіс галосных. 2. Правапіс зычных. 3. Правапіс мяккага знака і апострафа. 4. Правапіс вялікай і малой літар.		2	[А,11] [С,1]	Слоўнікавыя дыктоўкі, тэсты
3.3.	<i>Тэма 3. Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.</i> 1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні; асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. 2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах. 3. Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе. 4. Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.		4	[А,12] [А,14] [Д,8]	Тэсты, пераклад тэкстаў
3.4.	<i>Тэма 4. Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы.</i> 1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах. 2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.		2		Пераклад тэкстаў
4	Раздзел 4. Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы.				
4.1.	<i>Тэма 1. Лексіка беларускай мовы.</i> 1. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання. 2. Актыўная і пасіўная лексіка. 3. Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстання.	1	2	[А,8] [А,15]	Вуснае апытванне, лексічны аналіз тэксту
4.2.	<i>Тэма 2. Беларуская тэрміналагічная лексіка.</i> 1. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы. 2. Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі. 3. З гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі. 4. Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе.	1	1	[А,1] [А,9] [Д,1] [Д,4]	Пераклад прафесійна арыентаваных тэкстаў

4.3.	<p><i>Тэма 3. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі.</i></p> <p>1. Тыпы слоўнікаў.</p> <p>2. Сістэма падачы тэрмінаў у тлумачальных і перакладных слоўніках.</p> <p>3. Гісторыя беларускай тэрміналагічнай лексікаграфіі.</p> <p>4. Тэрміналагічная лексікаграфія 20-30-х гадоў XX ст.</p>		1	[С 9-14]	Складанне слоўнікаў прафесійнай лексікі
5 5.1.	<p>Раздзел 5. Функцыянальныя стылі маўлення.</p> <p><i>Тэма 1. Паняцце і класіфікацыя функцыянальных стыляў.</i></p> <p>1. Паняцце функцыянальнага стылю.</p> <p>2. Класіфікацыя функцыянальных стыляў.</p>		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	Стылістычны аналіз тэкстаў розных стыляў
6 6.1.	<p>Раздзел 6. Навуковы стыль.</p> <p><i>Тэма 1. Асноўныя рысы навуковага стылю.</i></p> <p>1. Функцыі навуковага стылю.</p> <p>2. Моўныя сродкі навуковага стылю.</p> <p>3. Жанравая разнастайнасць навуковага стылю.</p>		1	[А,1] [Д,1] [Д,4] [А,2] [Д,7]	Пераклад тэксту
6.2.	<p><i>Тэма 2. Кампазіцыя, афармленне і рубрыкацыя навуковага тэксту.</i></p> <p>1. Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту і вуснага выступлення, іх афармленне.</p> <p>2. Рубрыкацыя навуковага тэксту.</p> <p>3. Цытаты і спасылкі, іх афармленне.</p> <p>4. Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў.</p>		2	[А,1] [Д,1] [Д,4] [А,2] [Д,7]	Рэдагаванне тэкстаў
7 7.1.	<p>Раздзел 7. Афіцыйна-справавы стыль.</p> <p><i>Тэма 1. Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю.</i></p> <p>1. Функцыі афіцыйна-справавога стылю.</p> <p>2. Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю.</p>		1	[А,2] [Д,7] [Д,10]	Пераклад тэксту
7.2.	<p><i>Тэма 2. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў, правілы іх напісання і афармлення.</i></p> <p>1. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў.</p> <p>2. Правілы напісання і афармлення афіцыйна-справавых тэкстаў.</p> <p>3. Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў.</p> <p>3. Пераклад на беларускую мову афіцыйна-справавых тэкстаў.</p>		1	[А,2] [А,7] [Д,2] [Д,7] [Д,10]	Напісанне і рэдагаванне розных відаў афіцыйна-справавых тэкстаў

8	Раздел 8. Культура прафесійнага маўлення.				
8.1.	<i>Тэма 1. Маўленне – маўленчая дзейнасць – агульная культура чалавека.</i> 1. Паняцце культуры маўлення. 2. Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення. 3. Прафесійна арыентаванае маўленне. 4. Маўленчы этыкет і культура зносін.		1	[А,2] [Д,7] [А,13] [Д,14]	
8.2.	<i>Тэма 2. Правільнасць маўлення і моўныя нормы.</i> 1. Правільнасць маўлення і моўныя нормы (лексічныя, арфаэпічныя, акцэнта-лагічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя). 2. Тыповыя маўленчыя памылкі, іх прычыны, спосабы выпраўлення. 3. Тэхніка і выразнасць маўлення. 4. Узаемадзеянне вербальных і невербальных сродкаў маўленчай дзейнасці.		1	[А,2] [Д,7] [А,12] [Д,14]	Публічнае выступленне
	Кантрольная работа		2		
	Усяго	6	28		Залік

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА

для спецыяльнасцей 1-31 03 03-01 Прыкладная матэматыка (навукова-вытворчая дзейнасць), 1-31 03 03-02 Прыкладная матэматыка (навукова-педагагічная дзейнасць), 1-31 03 01-02 Матэматыка (навукова-педагагічная дзейнасць), 1-40 04 01 Інфарматыка і тэхналогіі праграмавання, 1-40 01 01 Праграмае забеспячэнне інфармацыйных тэхналогій, 1-25 01 08-03 Бухгалтарскі ўлік, аналіз і аўдыт (у камерцыйных і некамерцыйных арганізацыях), 1-25 01 03 Сусветная эканоміка, 1-25 01 07 Эканоміка і кіраванне на прадпрыемстве, 1-25 01 04 Фінансы і крэдыт, 1-31 03 06 Эканамічная кібернэтыка
 Форма атрымання вышэйшай адукацыі – дзённая

Нумар раздзела, тэмы,	Назва раздзела, тэмы заняткаў, пералік вивучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін		Літаратура	Формы контролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі		
1	2	3	4	5	6
1	Раздзел 1. Уводзіны ў дысцыпліну “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” Тэма 1. Уводзіны ў дысцыпліну 1. Прадмет і задачы курса, яго месца ў сістэме сацыяльна-гуманітарных навук, метады навучання. 2. Роля курса ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў ВНУ.	1			
2	Раздзел 2. Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей	1		[А,10] [Д, 9]	Вуснае апытванне.
2.1.	Тэма 1. Мова і соцыум 1. Функцыі мовы ў грамадстве. 2. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў.				
2.2.	Тэма 2. Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця 1. Паходжанне беларускай мовы. 2. Старабеларуская літаратурная мова XIV–XVI ст.ст. 3. Новая (сучасная) беларуская літаратурная мова XIX – пач. XX ст.ст. 4. Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы XX – пач. XXI ст.	2			Рэферыванне, вуснае выступленне

3	Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму			[Д, 3] [Д,12]	Вуснае апытванне
3.1.	Тэма 1. Моўная інтэрферэнцыя і яе віды 1. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму. 2. Віды інтэрферэнцыі. 3. Паняцце моўнай нормы. 4. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння.		2		
3.2.	Тэма 2. Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Правапіс галосных. 2. Правапіс зычных. 3. Правапіс мяккага знака і апострафа. 4. Правапіс вялікай і малой літар.		4	[А,11] [С,1]	
3.3.	Тэма 3. Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні; асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. 2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах. 3. Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе. 4. Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.		8	[А,12] [А,14] [Д,8]	
3.4.	Тэма 4. Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы 1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах. 2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.		2	[А,12] [А,14] [Д,8]	
4	Раздзел 4. Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы.	2		[А,12] [А,14]	
4.1.	Тэма 1. Лексіка беларускай мовы. 1. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання (спрадвечна беларуская і запазычаная). 2. Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстання. 3. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.				
4.2.	Тэма 2. Беларуская тэрміналагічная лексіка 1. Паняцце тэрміна. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна. 2. Тэрміналогія. 3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі. 3. Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе.		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	

4.3.	Тэма 3. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі 1. Тыпы слоўнікаў. 2. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі, іх роля і месца ў лексікаграфічнай сістэме беларускай мовы. 3. Сістэма падачы тэрмінаў у тлумачальных і перакладных слоўніках, у слоўніках іншамовных слоў.		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	Стылістычны аналіз тэкстаў розных стыляў
5 5.1.	Раздзел 5. Функцыянальныя стылі маўлення Тэма 1. Паняцце і класіфікацыя функцыянальных стыляў 1. Паняцце функцыянальнага стылю. 2. Класіфікацыя функцыянальных стыляў.		2		
6 6.1.	Раздзел 6. Навуковы стиль Тэма 1. Асноўныя рысы навуковага стылю 1. Функцыі навуковага стылю. 2. Моўныя сродкі навуковага стылю. 3. Жанравая разнастайнасць навуковага стылю.		1	[А,1] [Д,1] [Д,4] [А,2] [Д,7]	Пераклад тэксту
6.2.	Тэма 2. Кампазіцыя, афармленне і рубрыкацыя навуковага тэксту 1. Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту і вуснага выступлення, іх афармленне. 2. Рубрыкацыя навуковага тэксту. 3. Цытаты і спасылкі, іх афармленне. 4. Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў.		1	[А,1][Д,1] [Д,4][А,2] [Д,7]	Рэдагаванне тэкстаў
7 7.1.	Раздзел 7. Афіцыйна-справавы стиль Тэма 1. Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю 1. Функцыі афіцыйна-справавога стылю. 2. Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю.		1	[А,2] [Д,7] [Д,10]	Пераклад тэксту
7.2.	Тэма 2. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў, правілы іх напісання і афармлення 1. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў. 2. Правілы напісання і афармлення афіцыйна-справавых тэкстаў. 3. Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў. 4. Пераклад на беларускую мову афіцыйна-справавых тэкстаў.		1	[А,2][А, 7] [Д,2][Д,7] [Д,10]	Напісанне і рэдага- ванне розных відаў афіцыйна- справавых тэкстаў

8	Раздзел 8. Культура прафесійнага маўлення		1	[А,2] [Д,7] [А,13] [Д,14]	Публічнае выступленне
8.1.	Тэма 1. Маўленне – маўленчая дзейнасць – агульная культура чалавека 1. Паняцце культуры маўлення. 2. Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення. 3. Прафесійна арыентаванае маўленне. 4. Маўленчы этыкет і культура зносін.				
8.2.	Тэма 2. Правільнасць маўлення і моўныя нормы 1. Правільнасць маўлення і моўныя нормы (лексічныя, арфаэпічныя, акцэнталагічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя). 2. Тыповыя маўленчыя памылкі, іх прычыны, спосабы выпраўлення. 3. Тэхніка і выразнасць маўлення. 4. Узаемадзеянне вербальных і невербальных сродкаў маўленчай дзейнасці.		1	[А,2] [Д,7] [А,12] [Д,14]	
	Кантрольная работа		2		
	Усяго	6	28		Залік

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА

для спецыяльнасцей 1-33 01 02 Геаэкалогія, 1-31 02 01-02 Геаграфія (навукова-педагагічная дзейнасць),
1-51 01 01 Геалогія і разведка радовішчаў карысных выкапняў,
Форма атрымання вышэйшай адукацыі – дзённая

Нумар раздзела, тэмы,	Назва раздзела, тэмы заняткаў, пералік вывучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін		Літаратура	Формы контролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі		
1	2	3	4	5	6
1	Раздзел 1. Уводзіны ў дысцыпліну “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” Тэма 1. Уводзіны ў дысцыпліну 1. Прадмет і задачы курса, яго месца ў сістэме сацыяльна-гуманітарных навук, метады навучання. 2. Роля курса ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў ВНУ.	1			
2 2.1.	Раздзел 2. Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей Тэма 1. Мова і соцыум 1. Функцыі мовы ў грамадстве. 2. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў.	1		[А,10] [Д, 9]	Вуснае апытванне.
2.2.	Тэма 2. Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця 1. Паходжанне беларускай мовы. 2. Старабеларуская літаратурная мова XIV–XVI ст.ст. 3. Новая (сучасная) беларуская літаратурная мова XIX – пач. XX ст.ст. 4. Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы XX – пач. XXI ст.		2		Рэферыванне, вуснае выступленне

3	Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму	2		[Д, 3] [Д,12]	Вуснае апытванне
3.1.	Тэма 1. Моўная інтэрферэнцыя і яе віды 1. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму. 2. Віды інтэрферэнцыі. 3. Паняцце моўнай нормы. 4. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння.				
3.2.	Тэма 2. Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Правапіс галосных. 2. Правапіс зычных. 3. Правапіс мяккага знака і апострафа. 4. Правапіс вялікай і малой літар.		4	[А,11] [С,1]	
3.3.	Тэма 3. Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні; асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. 2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах. 3. Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе. 4. Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.		8	[А,12] [А,14] [Д,8]	
3.4.	Тэма 4. Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы 1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах. 2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.		2	[А,12] [А,14] [Д,8]	
4	Раздзел 4. Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы.		2	[А,12] [А,14]	
4.1.	Тэма 1. Лексіка беларускай мовы. 1. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання (спрадвечна беларуская і запазычаная). 2. Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстання. 3. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.				
4.2.	Тэма 2. Беларуская тэрміналагічная лексіка 1. Паняцце тэрміна. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна. 2. Тэрміналогія. 3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі. 3. Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе.		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	

4.3.	Тэма 3. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі 1. Тыпы слоўнікаў. 2. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі, іх роля і месца ў лексікаграфічнай сістэме беларускай мовы. 3. Сістэма падачы тэрмінаў у тлумачальных і перакладных слоўніках, у слоўніках іншамовных слоў.		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	Стылістычны аналіз тэкстаў розных стыляў
5 5.1.	Раздзел 5. Функцыянальныя стылі маўлення Тэма 1. Паняцце і класіфікацыя функцыянальных стыляў 1. Паняцце функцыянальнага стылю. 2. Класіфікацыя функцыянальных стыляў.	2			
6 6.1.	Раздзел 6. Навуковы стиль Тэма 1. Асноўныя рысы навуковага стылю 1. Функцыі навуковага стылю. 2. Моўныя сродкі навуковага стылю. 3. Жанравая разнастайнасць навуковага стылю.		1	[А,1] [Д,1] [Д,4] [А,2] [Д,7]	Пераклад тэксту
6.2.	Тэма 2. Кампазіцыя, афармленне і рубрыкацыя навуковага тэксту 1. Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту і вуснага выступлення, іх афармленне. 2. Рубрыкацыя навуковага тэксту. 3. Цытаты і спасылкі, іх афармленне. 4. Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў.		1	[А,1][Д,1] [Д,4][А,2] [Д,7]	Рэдагаванне тэкстаў
7 7.1.	Раздзел 7. Афіцыйна-справавы стиль Тэма 1. Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю 1. Функцыі афіцыйна-справавога стылю. 2. Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю.		1	[А,2] [Д,7] [Д,10]	Пераклад тэксту
7.2.	Тэма 2. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў, правілы іх напісання і афармлення 1. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў. 2. Правілы напісання і афармлення афіцыйна-справавых тэкстаў. 3. Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў. 4. Пераклад на беларускую мову афіцыйна-справавых тэкстаў.		1	[А,2][А, 7] [Д,2][Д,7] [Д,10]	Напісанне і рэдага- ванне розных відаў афіцыйна- справавых тэкстаў

8	Раздзел 8. Культура прафесійнага маўлення		1	[А,2] [Д,7] [А,13] [Д,14]	Публічнае выступленне
8.1.	Тэма 1. Маўленне – маўленчая дзейнасць – агульная культура чалавека 1. Паняцце культуры маўлення. 2. Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення. 3. Прафесійна арыентаванае маўленне. 4. Маўленчы этыкет і культура зносін.				
8.2.	Тэма 2. Правільнасць маўлення і моўныя нормы 1. Правільнасць маўлення і моўныя нормы (лексічныя, арфаэпічныя, акцэнталагічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя). 2. Тыповыя маўленчыя памылкі, іх прычыны, спосабы выпраўлення. 3. Тэхніка і выразнасць маўлення. 4. Узаемадзеянне вербальных і невербальных сродкаў маўленчай дзейнасці.		1	[А,2] [Д,7] [А,12] [Д,14]	
	Кантрольная работа		2		
	Усяго	6	28		Залік

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА

для спецыяльнасцей 1-75 01 01 Лясная гаспадарка, 1-31 01 01-02 Біялогія (навукова-педагагічная дзейнасць), 1-31 04 03 Фізічная электроніка, 1-39 03 02 Праграміруемыя мабільныя сістэмы, 1-39 03 01 Электронныя сістэмы бяспекі, 1-31 04 01-02 Фізіка (вытворчая дзейнасць), 1-31 04 01-02 Фізіка (навукова-педагагічная дзейнасць)
 Форма атрымання вышэйшай адукацыі – дзённая

Нумар раздзела, тэмы,	Назва раздзела, тэмы заняткаў, пералік вивучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін		Літаратура	Формы контролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі		
1	2	3	4	5	6
1	Раздзел 1. Уводзіны ў дысцыпліну “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” Тэма 1. Уводзіны ў дысцыпліну 1. Прадмет і задачы курса, яго месца ў сістэме сацыяльна-гуманітарных навук, метады навучання. 2. Роля курса ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў ВНУ.	1			
2	Раздзел 2. Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей	1		[А,10] [Д, 9]	Вуснае апытванне.
2.1.	Тэма 1. Мова і соцыум 1. Функцыі мовы ў грамадстве. 2. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў.				
2.2.	Тэма 2. Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця 1. Паходжанне беларускай мовы. 2. Старабеларуская літаратурная мова XIV–XVI ст.ст. 3. Новая (сучасная) беларуская літаратурная мова XIX – пач. XX ст.ст. 4. Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы XX – пач. XXI ст.	2			Рэферыванне, вуснае выступленне

3	Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму		2	[Д, 3] [Д,12]	Вуснае апытванне
3.1.	Тэма 1. Моўная інтэрферэнцыя і яе віды 1. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму. 2. Віды інтэрферэнцыі. 3. Паняцце моўнай нормы. 4. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння.				
3.2.	Тэма 2. Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Правапіс галосных. 2. Правапіс зычных. 3. Правапіс мяккага знака і апострафа. 4. Правапіс вялікай і малой літар.		4	[А,11] [С,1]	
3.3.	Тэма 3. Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні; асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. 2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах. 3. Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе. 4. Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.		6	[А,12] [А,14] [Д,8]	
3.4.	Тэма 4. Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы 1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах. 2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.		2	[А,12] [А,14] [Д,8]	
4	Раздзел 4. Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы.	2	2	[А,12] [А,14]	
4.1.	Тэма 1. Лексіка беларускай мовы. 1. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання (спрадвечна беларуская і запазычаная). 2. Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстання. 3. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.				
4.2.	Тэма 2. Беларуская тэрміналагічная лексіка 1. Паняцце тэрміна. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна. 2. Тэрміналогія. 3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі. 3. Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе.		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	

4.3.	Тэма 3. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі 1. Тыпы слоўнікаў. 2. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі, іх роля і месца ў лексікаграфічнай сістэме беларускай мовы. 3. Сістэма падачы тэрмінаў у тлумачальных і перакладных слоўніках, у слоўніках іншамовных слоў.		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	Стылістычны аналіз тэкстаў розных стыляў
5 5.1.	Раздзел 5. Функцыянальныя стылі маўлення Тэма 1. Паняцце і класіфікацыя функцыянальных стыляў 1. Паняцце функцыянальнага стылю. 2. Класіфікацыя функцыянальных стыляў.		2		
6 6.1.	Раздзел 6. Навуковы стиль Тэма 1. Асноўныя рысы навуковага стылю 1. Функцыі навуковага стылю. 2. Моўныя сродкі навуковага стылю. 3. Жанравая разнастайнасць навуковага стылю.		1	[А,1] [Д,1] [Д,4] [А,2] [Д,7]	Пераклад тэксту
6.2.	Тэма 2. Кампазіцыя, афармленне і рубрыкацыя навуковага тэксту 1. Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту і вуснага выступлення, іх афармленне. 2. Рубрыкацыя навуковага тэксту. 3. Цытаты і спасылкі, іх афармленне. 4. Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў.		1	[А,1][Д,1] [Д,4][А,2] [Д,7]	Рэдагаванне тэкстаў
7 7.1.	Раздзел 7. Афіцыйна-справавы стиль Тэма 1. Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю 1. Функцыі афіцыйна-справавога стылю. 2. Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю.		1	[А,2] [Д,7] [Д,10]	Пераклад тэксту
7.2.	Тэма 2. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў, правілы іх напісання і афармлення 1. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў. 2. Правілы напісання і афармлення афіцыйна-справавых тэкстаў. 3. Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў. 4. Пераклад на беларускую мову афіцыйна-справавых тэкстаў.		1	[А,2][А, 7] [Д,2][Д,7] [Д,10]	Напісанне і рэдага- ванне розных відаў афіцыйна- справавых тэкстаў

8	Раздзел 8. Культура прафесійнага маўлення		1	[А,2] [Д,7] [А,13] [Д,14]	Публічнае выступленне
8.1.	Тэма 1. Маўленне – маўленчая дзейнасць – агульная культура чалавека 1. Паняцце культуры маўлення. 2. Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення. 3. Прафесійна арыентаванае маўленне. 4. Маўленчы этыкет і культура зносін.				
8.2.	Тэма 2. Правільнасць маўлення і моўныя нормы 1. Правільнасць маўлення і моўныя нормы (лексічныя, арфаэпічныя, акцэнталагічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя). 2. Тыповыя маўленчыя памылкі, іх прычыны, спосабы выпраўлення. 3. Тэхніка і выразнасць маўлення. 4. Узаемадзеянне вербальных і невербальных сродкаў маўленчай дзейнасці.		1	[А,2] [Д,7] [А,12] [Д,14]	
	Кантрольная работа		2		
	Усяго	6	28		Залік

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА

для спецыяльнасцей 1-03 02 01 Фізічная культура, 1-21 03 01-01 Гісторыя (айчынная і ўсеагульная)

Форма атрымання вышэйшай адукацыі – дзённая

Нумар раздзела, тэмы,	Назва раздзела, тэмы заняткаў, пералік вивучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін		Літаратура	Формы контролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі		
1	2	3	4	5	6
1	Раздзел 1. Уводзіны ў дысцыпліну “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” Тэма 1. Уводзіны ў дысцыпліну 1. Прадмет і задачы курса, яго месца ў сістэме сацыяльна-гуманітарных навук, метады навучання. 2. Роля курса ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў ВНУ.		1		
2 2.1.	Раздзел 2. Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей Тэма 1. Мова і соцыум 1. Функцыі мовы ў грамадстве. 2. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў.		1	[А,10] [Д, 9]	Вуснае апытванне.
2.2.	Тэма 2. Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця 1. Паходжанне беларускай мовы. 2. Старабеларуская літаратурная мова XIV–XVI ст.ст. 3. Новая (сучасная) беларуская літаратурная мова XIX – пач. XX ст.ст. 4. Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы XX – пач. XXI ст.		2		Рэферыванне, вуснае выступленне

3	Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму		2	[Д, 3] [Д,12]	Вуснае апытванне
3.1.	Тэма 1. Моўная інтэрферэнцыя і яе віды 1. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму. 2. Віды інтэрферэнцыі. 3. Паняцце моўнай нормы. 4. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння.				
3.2.	Тэма 2. Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Правапіс галосных. 2. Правапіс зычных. 3. Правапіс мяккага знака і апострафа. 4. Правапіс вялікай і малой літар.		4	[А,11] [С,1]	
3.3.	Тэма 3. Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні; асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. 2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах. 3. Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе. 4. Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.		8	[А,12] [А,14] [Д,8]	
3.4.	Тэма 4. Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы 1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах. 2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.		2	[А,12] [А,14] [Д,8]	
4	Раздзел 4. Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы.		2	[А,12] [А,14]	
4.1.	Тэма 1. Лексіка беларускай мовы. 1. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання (спрадвечна беларуская і запазычаная). 2. Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстання. 3. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.				
4.2.	Тэма 2. Беларуская тэрміналагічная лексіка 1. Паняцце тэрміна. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна. 2. Тэрміналогія. 3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі. 3. Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе.		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	

4.3.	Тэма 3. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі 1. Тыпы слоўнікаў. 2. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі, іх роля і месца ў лексікаграфічнай сістэме беларускай мовы. 3. Сістэма падачы тэрмінаў у тлумачальных і перакладных слоўніках, у слоўніках іншамовных слоў.		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	Стылістычны аналіз тэкстаў розных стыляў
5 5.1.	Раздзел 5. Функцыянальныя стылі маўлення Тэма 1. Паняцце і класіфікацыя функцыянальных стыляў 1. Паняцце функцыянальнага стылю. 2. Класіфікацыя функцыянальных стыляў.		2		
6 6.1.	Раздзел 6. Навуковы стиль Тэма 1. Асноўныя рысы навуковага стылю 1. Функцыі навуковага стылю. 2. Моўныя сродкі навуковага стылю. 3. Жанравая разнастайнасць навуковага стылю.		1	[А,1] [Д,1] [Д,4] [А,2] [Д,7]	Пераклад тэксту
6.2.	Тэма 2. Кампазіцыя, афармленне і рубрыкацыя навуковага тэксту 1. Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту і вуснага выступлення, іх афармленне. 2. Рубрыкацыя навуковага тэксту. 3. Цытаты і спасылкі, іх афармленне. 4. Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў.		1	[А,1][Д,1] [Д,4][А,2] [Д,7]	Рэдагаванне тэкстаў
7 7.1.	Раздзел 7. Афіцыйна-справавы стиль Тэма 1. Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю 1. Функцыі афіцыйна-справавога стылю. 2. Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю.		1	[А,2] [Д,7] [Д,10]	Пераклад тэксту
7.2.	Тэма 2. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў, правілы іх напісання і афармлення 1. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў. 2. Правілы напісання і афармлення афіцыйна-справавых тэкстаў. 3. Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў. 4. Пераклад на беларускую мову афіцыйна-справавых тэкстаў.		1	[А,2][А, 7] [Д,2][Д,7] [Д,10]	Напісанне і рэдага- ванне розных відаў афіцыйна- справавых тэкстаў

8 8.1.	Раздзел 8. Культура прафесійнага маўлення Тэма 1. Маўленне – маўленчая дзейнасць – агульная культура чалавека 1. Паняцце культуры маўлення. 2. Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення. 3. Прафесійна арыентаванае маўленне. 4. Маўленчы этыкет і культура зносін.		1	[A,2] [Д,7] [A,13] [Д,14]	Публічнае выступленне
8.2.	Тэма 2. Правільнасць маўлення і моўныя нормы 1. Правільнасць маўлення і моўныя нормы (лексічныя, арфаэпічныя, акцэнталагічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя). 2. Тыповыя маўленчыя памылкі, іх прычыны, спосабы выпраўлення. 3. Тэхніка і выразнасць маўлення. 4. Узаемадзеянне вербальных і невербальных сродкаў маўленчай дзейнасці.		1	[A,2] [Д,7] [A,12] [Д,14]	
Кантрольная работа			2		
Усяго			34		Залік

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА

для спецыяльнасці 1-23 01 12-04 Музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны
Форма атрымання вышэйшай адукацыі – дзённая

Нумар раздзела, тэмы,	Назва раздзела, тэмы заняткаў, пералік вывучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін		Літаратура	Формы контролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі		
1	2	3	4	5	6
1	Раздзел 1. Уводзіны ў дысцыпліну “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” Тэма 1. Уводзіны ў дысцыпліну 1. Прадмет і задачы курса, яго месца ў сістэме сацыяльна-гуманітарных навук, метады навучання. 2. Роля курса ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў ВНУ.		1		
2	Раздзел 2. Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей		1	[А,10] [Д, 9]	Вуснае апытванне.
2.1.	Тэма 1. Мова і соцыум 1. Функцыі мовы ў грамадстве. 2. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў.				
2.2.	Тэма 2. Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця 1. Паходжанне беларускай мовы. 2. Старабеларуская літаратурная мова XIV–XVI ст.ст. 3. Новая (сучасная) беларуская літаратурная мова XIX – пач. XX ст.ст. 4. Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы XX – пач. XXI ст.		2		Рэферыраванне, вуснае выступленне

3	Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму		2	[Д, 3] [Д,12]	Вуснае апытванне
3.1.	Тэма 1. Моўная інтэрферэнцыя і яе віды 1. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму. 2. Віды інтэрферэнцыі. 3. Паняцце моўнай нормы. 4. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння.				
3.2.	Тэма 2. Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Правапіс галосных. 2. Правапіс зычных. 3. Правапіс мяккага знака і апострафа. 4. Правапіс вялікай і малой літар.		4	[А,11] [С,1]	
3.3.	Тэма 3. Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні; асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. 2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах. 3. Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе. 4. Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.		8	[А,12] [А,14] [Д,8]	
3.4.	Тэма 4. Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы 1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах. 2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.		4	[А,12] [А,14] [Д,8]	
4	Раздзел 4. Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы.		2	[А,12] [А,14]	
4.1.	Тэма 1. Лексіка беларускай мовы. 1. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання (спрадвечна беларуская і запазычаная). 2. Агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага выкарыстання. 3. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.				
4.2.	Тэма 2. Беларуская тэрміналагічная лексіка 1. Паняцце тэрміна. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна. 2. Тэрміналогія. 3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі. 3. Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе.		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	

4.3.	Тэма 3. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі 1. Тыпы слоўнікаў. 2. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі, іх роля і месца ў лексікаграфічнай сістэме беларускай мовы. 3. Сістэма падачы тэрмінаў у тлумачальных і перакладных слоўніках, у слоўніках іншамовных слоў.		1	[А,2] [А,6] [Д,7]	Стылістычны аналіз тэкстаў розных стыляў
5 5.1.	Раздзел 5. Функцыянальныя стылі маўлення Тэма 1. Паняцце і класіфікацыя функцыянальных стыляў 1. Паняцце функцыянальнага стылю. 2. Класіфікацыя функцыянальных стыляў.		2		
6 6.1.	Раздзел 6. Навуковы стиль Тэма 1. Асноўныя рысы навуковага стылю 1. Функцыі навуковага стылю. 2. Моўныя сродкі навуковага стылю. 3. Жанравая разнастайнасць навуковага стылю.		1	[А,1] [Д,1] [Д,4] [А,2] [Д,7]	Пераклад тэксту
6.2.	Тэма 2. Кампазіцыя, афармленне і рубрыкацыя навуковага тэксту 1. Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту і вуснага выступлення, іх афармленне. 2. Рубрыкацыя навуковага тэксту. 3. Цытаты і спасылкі, іх афармленне. 4. Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў.		1	[А,1][Д,1] [Д,4][А,2] [Д,7]	Рэдагаванне тэкстаў
7 7.1.	Раздзел 7. Афіцыйна-справавы стиль Тэма 1. Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю 1. Функцыі афіцыйна-справавога стылю. 2. Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю.		1	[А,2] [Д,7] [Д,10]	Пераклад тэксту
7.2.	Тэма 2. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў, правілы іх напісання і афармлення 1. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў. 2. Правілы напісання і афармлення афіцыйна-справавых тэкстаў. 3. Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў. 4. Пераклад на беларускую мову афіцыйна-справавых тэкстаў.		1	[А,2][А, 7] [Д,2][Д,7] [Д,10]	Напісанне і рэдага- ванне розных відаў афіцыйна- справавых тэкстаў

8	Раздзел 8. Культура прафесійнага маўлення		1	[А,2] [Д,7] [А,13] [Д,14]	Публічнае выступленне
8.1.	Тэма 1. Маўленне – маўленчая дзейнасць – агульная культура чалавека 1. Паняцце культуры маўлення. 2. Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення. 3. Прафесійна арыентаванае маўленне. 4. Маўленчы этыкет і культура зносін.				
8.2.	Тэма 2. Правільнасць маўлення і моўныя нормы 1. Правільнасць маўлення і моўныя нормы (лексічныя, арфаэпічныя, акцэнталагічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя). 2. Тыповыя маўленчыя памылкі, іх прычыны, спосабы выпраўлення. 3. Тэхніка і выразнасць маўлення. 4. Узаемадзеянне вербальных і невербальных сродкаў маўленчай дзейнасці.		1	[А,2] [Д,7] [А,12] [Д,14]	
	Кантрольная работа		2		
	Усяго		36		Залік

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА

для спецыяльнасцей

1-24 01 02 Правазнаўства, 1-31 01 01-02 Біялогія (навукова-педагагічная дзейнасць),

1-40 01 01 Праграмае забеспячэнне інфармацыйных тэхналогій, 1-40 01 01 Праграмае забеспячэнне інфармацыйных тэхналогій (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй), 1-75 01 01 Лясная гаспадарка, 1-75 01 01 Лясная гаспадарка (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй),

1-03 02 01 Фізічная культура, 1-03 02 01 Фізічная культура (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй),

Форма атрымання вышэйшай адукацыі – завочная

Нумар раздзела, тэмы,	Назва раздзела, тэмы заняткаў; пералік вивучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін		Літаратура	Формы кантролю ведаў
		Лекцыі	Практыч ныя заняткі		
1	2	3	4	5	6
3	Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму				
3.2.	<i>Тэма 2. Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.</i> 1.Правапіс галосных. 2.Правапіс зычных. 3.Правапіс мяккага знака і апострафа. 4.Правапіс вялікай і малой літар.		2	[А,11] [С,1]	
3.3.	<i>Тэма 3. Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.</i> 1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні; асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. 2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах. 3.Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе. 4.Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.		2	[А,12] [А,14] [Д,8]	
3.4.	<i>Тэма 4. Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы.</i> 1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах. 2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.		1		

6 6.2.	Раздел 6. Навуковы стыль <i>Тэма 2. Кампазіцыя, афармленне і рубрыкацыя навуковага тэксту.</i> 1. Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту і вуснага выступлення, іх афармленне. 2. Рубрыкацыя навуковага тэксту. 3. Цытаты і спасылкі, іх афармленне. 4. Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў.		1	[А,1] [Д,1] [Д,4] [А,2] [Д,7]	Рэдагаванне тэкстаў
7 7.2.	Раздел 7. Афіцыйна-справавы стыль. <i>Тэма 2. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў, правілы іх напісання і афармлення.</i> 1. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў. 2. Правілы напісання і афармлення афіцыйна-справавых тэкстаў. 3. Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў. 3. Пераклад на беларускую мову афіцыйна-справавых тэкстаў.		1	[А,2] [А,7] [Д,2] [Д,7] [Д,10]	Напісанне і рэдагаванне розных відаў афіцыйна-справавых тэкстаў
	Кантрольная работа		1		
		Усяго	8		Залік

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА

для спецыяльнасцей 1-25 01 08-03 Бухгалтарскі ўлік, аналіз і аўдыт (у камерцыйных і некамерцыйных арганізацыях) (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй), 1-25 01 04 Фінансы і крэдыт, 1-25 01 04 Фінансы і крэдыт (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй), 1-25 01 08-01 Бухгалтарскі ўлік, аналіз і аўдыт (у банках) (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй), 1-25 01 10 Камерцыйная дзейнасць (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй) 1-31 03 01 Матэматыка, 1-31 02 01-02 Геаграфія, 1-23 01 12-04 Музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны, 1-21 03 01-01 Гісторыя (айчынная і ўсеагульная)

Форма атрымання вышэйшай адукацыі – завочная

Нумар раздзела, тэмы,	Назва раздзела, тэмы заняткаў, пералік вивучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін		Літаратура	Формы контролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі		
1	2	3	4	5	6
3 3.1.	Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму Тэма 1. Моўная інтэрферэнцыя і яе віды 1. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму. 2. Віды інтэрферэнцыі. 3. Паняцце моўнай нормы. 4. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння.		2	[А,12] [А,14] [Д, 3] [Д,12]	Вуснае апытванне
3.2.	Тэма 2. Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Правапіс галосных. 2. Правапіс зычных. 3. Правапіс мяккага знака і апострафа. 4. Правапіс вялікай і малой літар.		2	[А,11] [С,1]	

3.3.	Тэма 3. Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні; асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. 2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах. 3. Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе. 4. Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.		2	[А,12] [А,14] [Д,8]	
3.4.	Тэма 4. Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы 1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах. 2. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.		1	[А,12] [А,14] [Д,8]	
6 6.2.	Раздзел 6. Навуковы стыль Тэма 2. Кампазіцыя, афармленне і рубрыкацыя навуковага тэксту 1. Кампазіцыя пісьмовага навуковага тэксту і вуснага выступлення, іх афармленне. 2. Рубрыкацыя навуковага тэксту. 3. Цытаты і спасылкі, іх афармленне. 4. Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў.		1	[А,1] [Д,1] [Д,4] [А,2] [Д,7]	Пераклад тэксту
	Усяго		8		Залік

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА

для спецыяльнасцей 1-25 01 07 Эканоміка і кіраванне на прадпрыемстве
1-25 01 07 Эканоміка і кіраванне на прадпрыемстве (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй),
Форма атрымання вышэйшай адукацыі – завочная

Нумар раздзела, тэмы,	Назва раздзела, тэмы заняткаў, пералік вывучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін		Літаратура	Формы контролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі		
1	2	3	4	5	6
3 3.2.	Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білігвізму Тэма 2. Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Правапіс галосных. 2. Правапіс зычных. 3. Правапіс мяккага знака і апострафа. 4. Правапіс вялікай і малой літар.		2	[А,11] [С,1]	
3.3.	Тэма 3. Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні; асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. 2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах. 3. Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе. 4. Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.		2	[А,12] [А,14] [Д,8]	
	Усяго		4		Залік

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА

для спецыяльнасці 1-24 01 02 Правазнаўства (інтэграваная з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй)

Форма атрымання вышэйшай адукацыі – завочная

Нумар раздзела, тэмы,	Назва раздзела, тэмы заняткаў, пералік вывучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін		Літаратура	Формы контролю ведаў
		Лекцыі	Практыч ныя заняткі		
1	2	3	4	5	6
3	Раздзел 3. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму		2	[А,12]	
3.1.	Тэма 1. Моўная інтэрферэнцыя і яе віды 1. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму. 2. Віды інтэрферэнцыі. 3. Паняцце моўнай нормы. 4. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння.			[А,14] [Д, 3] [Д,12]	
3.2.	Тэма 2. Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Правапіс галосных. 2. Правапіс зычных. 3. Правапіс мяккага знака і апострафа. 4. Правапіс вялікай і малой літар.		2	[А,11] [С,1]	
3.3.	Тэма 3. Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы 1. Назоўнік: несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні; асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. 2. Прыметнік: формы ступеняў параўнання; выкарыстанне элятыўных формаў ў беларускай і рускай мовах. 3. Займеннік. Лічэбнік. Прыслоўе. 4. Дзеяслоў і дзеяслоўныя формы.		2	[А,12] [А,14] [Д,8]	
	Усяго		6		Залік

ІНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНАЯ ЧАСТКА

Рэкамендуемая літаратура

Асноўная

1. Антанюк, Л.А. Беларуская навуковая тэрміналогія / Л.А. Антанюк. – Мн., 1987.
2. Асновы культуры маўлення і стылістыкі / пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мн., 1996.
3. Беларуская мова: Цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі. – Мн., 1987.
4. Беларуская мова: Энцыклапедыя. – Мн., 1984.
5. Беларуская мова: у 2-х ч. / пад рэд. Л.М. Грыгор'евай. – Мн., 2005.
6. Каўрус, А.А. Стылістыка беларускай мовы / А.А. Каўрус. – Мн., 1994.
7. Каўрус, А.А. Дакумент па-беларуску / А.А. Каўрус. – Мн., 1994.
8. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мн., 1994.
9. Ляшчынская, В.А. Беларуская мова: Тэрміналагічная лексіка / В.А. Ляшчынская – Мн., 2001.
10. Ляшчынская, В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка / В.А. Ляшчынская – Мн., 2003.
11. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі: зацверджаны Законам Рэспублікі Беларусь ад 23 ліпеня 2008 г. № 420-З. – Мінск: Дыкта, 2009. – 160 с.
12. Практыкум па беларускай мове: вучэбны дапаможнік для нефілалагічных факультэтаў вчу / пад рэд. Г.М.Малажай. – Мн., 1993.
13. Пытанні культуры пісьмовай мовы / пад рэд. А.І.Падлужнага. – Мн., 1991.
14. Сямашка, Л.У., Шкраба, У.Р., Бадзевіч, З.У. Курс беларускай мовы / Л.У.Сямашка, У.Р.Шкраба, З.У. Бадзевіч. – Мн., 1996.
15. Янкоўскі, Ф.М. Крылатыя словы і афарызмы / Ф.М. Янкоўскі. – Мн., 1960.

Дадатковая

1. Багдзевіч, А.І. Словаўтваральная структура аддзеяслоўных тэрмінаадзінак ў сучаснай беларускай мове / А.І. Багдзевіч. – Гродна, 2000.
2. Веселов, П.В. Современное деловое письмо в промышленности / П.В. Веселов. – М., 1990.
3. Гурскі, М.У. Параўнальная граматыка рускай і беларускай моў / М.У. Гурскі. – М., 1990.
4. Квитко, И.С. Терминоведческие проблемы редактирования / И.С. Квитко. – Львов, 1986.
5. Кривицкий, А.А., Подлужный, А.И. Учебник белорусского языка: для самообразования / А.А.Кривицкий, А.И. Подлужный. – Мн., 1994.

6. Культура устной и письменной речи делового человека: справочник-практикум. – Мн., 1989.
7. Лепешаў, І.Я. Асновы культуры маўлення і стылістыкі: практыкум / І.Я. Лепешаў. – Мн., 2001.
8. Лепешаў, І.Я., Малажай, Г.М., Панюціч, К.М. Практыкум па беларускай мове / І.Я.Лепешаў, Г.М.Малажай, К.М. Панюціч. – Мн., 2001.
9. Мысліцелі і асветнікі Беларусі. Энцыклапедычны даведнік. – Мн., 1995.
10. Рахманин, Л.В. Стилистика деловой речи и редактирование служебных документов: учебное пособие / Л.В. Рахманин. – М., 1987.
11. Сцяцко, П.У. Праблемы нормы культуры мовы / П.У. Сцяцко. – Гродна, 1998.
12. Синтаксис русского и белорусского языков: сходство и различия. – Мн., 1994.
13. Тэставыя заданні па беларускай мове. – Мн., 2001.
14. Терминология и культура речи. – Мн., 1981.
15. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі / пад рэд. А.І.Падлужнага. – Мн., 1999.
16. Шакун, Л.М. Гісторыя беларускага мовазнаўства / Л.М. Шакун. – Мн., 1995.
17. Янкоўскі, Ф.М. Гістарычная граматыка беларускай мовы / Ф.М. Янкоўскі. – Мн., 1989.

Слоўнікі

1. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы для школьнікаў: новыя правілы беларускага правапісу / І.Л. Капылоў, Т.М. Маракуліна. – Мінск: Современная школа, 2010. – 256 с.
2. Булыка, А.М. Слоўнік іншамоўных слоў: у 2-х т / А.М. Булыка– Мн., 1999.
3. Грабчыкаў, С.М. Цяжкія выпадкі ўжывання блізкіх па гучанню слоў / С.М. Грабчыкаў. – Мн., 1977.
4. Грабчиков, С.М. Межъязыковые омонимы и паронимы: опыт русско-белорусского словаря / С.М. Грабчыкаў. – Мн., 1980.
5. Клышка, М.К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М.К. Клышка. – Мн., 1993.
6. Лепешаў, І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: у 2-х т. / І.Я. Лепешаў. – Мн., 1993.
7. Русско-белорусский словарь: в 3-х т. – Мн., 1994.
8. Глуначальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Мн., 1977-1984.
9. Анатомический словарь: русско-белорусско-латинский, латинско-белорусский. – Мн., 1998.
10. Красільнікаў, А.П. Слоўнік па агульнай і медыцынскай вірусалогіі / А.П. Красільнікаў. – Мн., 1995.
11. Руска-беларускі слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі. – Мн., 1994.
12. Сарока, У.А., Мальцава, Т.М. Беларуска-рускі слоўнік справаводчай і архіўнай тэрміналогіі / У.А. Сарока, Т.М. Мальцава. – Мн., 1997.

13. Юрыдычны энцыклапедычны слоўнік. – Мн., 1992.
14. Яромін, В.М. Марфалогія і анатомія раслін. Тэрміналагічны слоўнік / В.М. Яромін. – Мн., 2000.
15. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэд. М.В. Бірылы. – Мн., 1987.

Прыкладныя тэмы вусных паведамленняў і рэфератаў

1. Кастусь Астрожскі – слауты гетман Вялікага княства Літоўскага.
2. Давыд Гарадзенскі – слаўны абаронца Айчыны ад крыжакоў-заваёўнікаў.
3. Казімір Лышчынскі – выдатны беларускі гуманіст.
4. Францыск Скарына – беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар.
5. «Катэхізіс» С. Буднага – першая беларуская кніга.
6. Тадэвуш Касцюшка – выдатны палітычны і ваенны дзеяч Рэчы Паспалітай.
7. Мітрафан Доўнар-Запольскі – бацька беларускай гістарычнай навукі.
8. Яўхім Карскі – бацька беларускай філалогіі.
9. Лёс і трагедыя: Усевалад Ігнатоўскі.
10. Зыгмунт Мінейка – сын Беларусі і нацыянальны герой Грэцыі.
11. «Залаты век» у гісторыі беларускай дзяржавы.
12. Слаутыя жанчыны Беларусі.
13. Таямніцы Мірскага замка.
14. Старажытны Менск.
15. Саламея Русецкая – знакамітая лекарка і падарожніца XVIII ст.
16. Якуб Наркевіч-Ёдка – прафесар электраграфіі і магнетызму.
17. Уладзіслаў Дыбоўскі – рыцар навукі з Нянькава.
18. Станіслаў Нарбут – народны лекар з Браслава.
19. Ігнат Дамейка – сын Беларусі і народны герой Чылі.
20. Ян Чэрскі – слауты географ і падарожнік.
21. Аркадзь Смоліч і яго «Геаграфія Беларусі».
22. Аляксандр Кавалеўскі – слауты вучоны-біёлаг.
23. Уладзімір Кавалеўскі – заснавальнік эвалюцыйнай палеанталогіі.
24. Сцяпан Кутарга – вучоны-прыродазнаўца, заолаг і геолог.
25. Міхаіл Гамаліцкі – прафесар фізіялогіі.
26. Антон Жэбрак – вядомы вучоны-генетык і селекцыянер.
27. Аляксандр Чыжэўскі – Леанарда да Вінчы XX ст.
28. Увекавечаны і на Месяцы: Вітольд Цяраскі.
29. Чырвоная кніга Беларусі.
30. Белавежская пушча.
31. Бярэзінскі запаведнік.
32. Тапанімічныя назвы Беларусі.
33. Возера Нарач.
34. Тры назвы аднаго возера (Князь-возера, Жыцкае, Чырвонае).
35. Возера Свіцязь.
36. Геалагічныя помнікі прыроды Беларусі.
37. Кветкі – жывыя барометры.
38. Дрэвы-помнікі на Беларусі.
39. Грыбы Беларусі (іх назвы ў беларускай і рускай мовах).

40. Рыбы Беларусі (іх найменні ў беларускай і рускай мовах).
41. Птушкі Беларусі (іх найменні ў беларускай і рускай мовах).
42. Табліца Мендзялеева (назвы хімічных элементаў у беларускай і рускай мовах).
43. Цудоўныя выдумкі прыроды.
44. Жыгімонт Урублеўскі – уладар холаду.
45. Аляксандр Садоўскі – даследчык таямніцаў святла.
46. «Арыфметыка» Л. Ф. Магніцкага.
47. Казімір Семяновіч – вынаходнік шматступеневай ракеты.
48. Казімір Чаркоўскі – аўтар арыгінальнага праекта падводнай лодкі.
49. Герман Мінкоўскі – выдатны нямецкі матэматык і фізік.
50. Мікалай Капернік – стваральнік навуковай карціны свету.
51. М. І. Лабачэўскі – заснавальнік неэўклідавай геаметрыі.
52. А. Ампер – заснавальнік сучаснай электрадынамікі.
53. Альберт Эйнштэйн і стварэнне тэорыі адноснасці.
54. Нільс Бор і яго квантавыя пастулаты.
55. Адкрыццё радыёактыўнасці: Анры Бекерэль.
56. Чарльз Бэбідж – вынаходнік першага камп'ютара.
57. Французскі матэматык Алексіс Клод Клеро.
58. С. І. Вавілаў – знакаміты фізік-эксперыментатар.
59. К.Э. Цыялкоўскі – вынаходнік у галіне касманаўтыкі і ракетнай тэхнікі.
60. П. Л. Капіца – выдатны фізік і канструктар-наватар.
61. Рымская і арабская сістэмы лічбаў.
62. Адлік часу. Гісторыя календара.
63. Як мы лічым. З гісторыі лікаў.
64. Геаметрычныя фігуры (іх назвы ў беларускай і рускай мовах).
65. Беларускія назвы метрычных адзінак.
66. Венгерскі кубік Рубіка.
67. Яўстах Тышкевіч – руслівец нашай старасветчыны.
68. Язэп Драздовіч у гісторыі беларускага мастацтва.
69. Напалеон Орда і яго знакамітая серыя «Альбомы».
70. Музыка ў камені: Нясвіжскі замак.
71. Марыя дэ Кастэлян – заснавальніца Нясвіжскага парку.
72. Слуцкія паясы.
73. Міхал Клеафас Агінскі – аўтар паланеза «Развітанне з Радзімай».
74. Міхал Казімір Агінскі – гетман-кларнет.
75. Напалеон Орда і яго музычная спадчына.
76. Антоній Радзівіл – аўтар музыкі да оперы «Фауст».
77. Нясвіжская Мельпамена: Францішка Уршуля Радзівіл (Вішнявецкая).
78. Радзівілы і тэатр.
79. Міхал Ельскі – скрыпач і кампазітар ХІХ ст.
80. Станіслаў Манюшка і яго музыка.
81. Рыгор Шырма і яго харавая капэла.
82. Музычныя школы на Беларусі ў ХVІ – ХVІІІ стст.

83. З гісторыі беларускіх музычных інструментаў.
84. Славутыя музычныя калектывы Беларусі.
85. Язэп Ручкі – выдатны педагог, пісьменнік і рэлігійны дзеяч.
86. Ян Амос Каменскі – педагог-гуманіст.
87. Зігмунд Фрэйд – заснавальнік псіхааналізу.
88. К. Д. Ушынскі – тэарэтык і рэфарматар педагогікі.
89. Развіццё педагогічнай думкі на Беларусі ў XVI – XVII стст.
90. Педагогічныя таварыствы на Беларусі ў XX ст.
91. Эмоцыі і эмацыянальны стан чалавека.
92. Здольнасці чалавека.
93. Почырк і характар.
94. Мова жэстаў.
95. Узаемаадносіны дзяцей і бацькоў.
96. Праблема «цяжкіх» падлеткаў.
97. Псіхалогія публічнага выступлення.
98. Інтэлект і яго развіццё.
99. Колер і яго ўздзеянне на псіхіку чалавека.
100. Тэмперамент і паводзіны чалавека.

ПРАТАКОЛ УЗГАДНЕННЯ ВУЧЭБНАЙ ПРАГРАМЫ УВА

Назва вучэбнай дысцыпліны, з якой патрабуецца ўзгадненне	Назва кафедры	Прапановы аб зменах у змесце вучэбнай праграмы ўстановы вышэйшай адукацыі па вучэбнай дысцыпліне	Рашэнне кафедры, якая распрацавала вучэбную праграму (з указаннем даты і нумара пратакола)
1.			

ДАПАЎНЕННІ І ЗМЯНЕННІ Ў ВУЧЭБНАЙ ПРАГРАМЕ
НА _____ / _____ ВУЧЭБНЫ ГОД

№ п/п	Дапаўненні і змяненні	Аснаванне

Вучэбная праграма перагледжана і адобрана на пасяджэнні кафедры
беларускай культуры і фалькларыстыкі

(пратакол № _____ ад _____ 20__ г.)

(пратакол № _____ ад _____ 20__ г.)

(пратакол № _____ ад _____ 20__ г.)

(пратакол № _____ ад _____ 20__ г.)

Загадчык кафедры
беларускай культуры і фалькларыстыкі
д.ф.н., прафесар

_____ В.С. Новак

ЗАЦВЯРДЖАЮ

Дэкан філалагічнага факультэта

УА «ГДУ імя Ф. Скарыны»

к.ф.н., дацэнт

_____ У.А. Бобрык